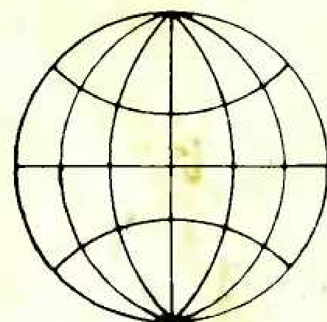
WALTER KRÄMER

A VILÁG CSODÁI

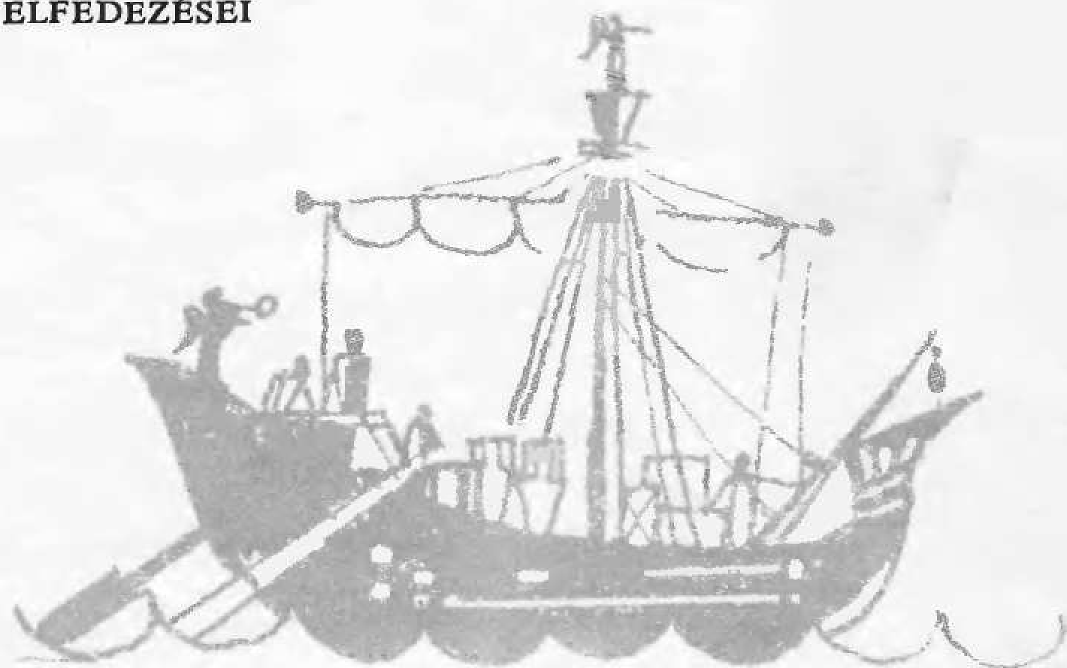
UNIVERZUM KÖNYVTÁR

WALTER KRÄMER

A VILÁG CSODÁI

FÖLDÜNK KORAI FELFEDEZÉSEI

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1977

WALTER KRÄMER

WUNDER DER WELT

FORDÍTOTTA:

AUER KÁLMÁN

ISBN 963 09 0852 2

„EGYKOR MAJD ELJŐ A NAP,
AMIDŐN AZ ÓCEÁN MEGNYÍLIK,
AMIKOR A FÖLDKEREKSÉG FELTÁRUL.
NEM THULÉ A VILÁG VÉGE.”

/SENECA/

BEVEZETÉSKÉNT

Földünk korai felfedezésének kerek másfél ezer évre terjedő történetét próbáljuk olvasóink előtt megeleveníteni. Ez a történelmi szakasz rendkívül drámai és kalandos. I. e. 200 táján kezdődik, vagyis akkor, amikor az ókor két leghatalmasabb birodalma felemelkedőben volt, illetve hatalmának csúcspontja felé haladt: Nyugaton a Római Birodalom, míg Távol-Keleten a Han Birodalom, és a XV. század elején fejeződik be, közvetlenül a felfedezéstörténet új korszakának a hajnalán, amelyet az emberiség történetében a Nagy Földrajzi Felfedezések Korának neveznek.

Ha a Föld felfedezésének a történetét az emberiség története ama részének tekintjük, amelyből megtudjuk, hogy egy emberi közösségnek, egy népnek, egy kultúra területének hogyan sikerült első ízben korábban ismeretlen területeket megismernie, akkor éppen a korai felfedezésekből tűnik ki az, hogy a Föld újabb térségeinek megismeréséért vívott harc milyen bonyolult, sokoldalú és feszültséggel teli volt. Ama ragyogó csúcsok után, amelyekre a távoli vidékekre, népekre és államokra vonatkozó tudás a görög-római antik világban felkapaszkodott, a korai feudalizmus korában elkövetkezett a tudományos ismeretek mélyre hanyatlása. Egész országokat és népeket borított el a feledés homálya, pedig ezeket, amelyekkel egykor kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn és kincseikre szükség is lett volna, valamikor nagyon jól ismerték a Földközi-tenger térségében. Amire ismét előbbukkantak a ködből, sokat változtak, olyannyira megváltoztak, hogy az a kép, amelyet a régi írások alapján akartak megrajzolni róluk, többé már nem felelt meg a valóságnak. Ámde még azok az új felfedezések és újrafelfedezések sem váltak biztos ismeretté, amelyeket a korai felfedezések vége táján tettek. Ismételt visszaesések vagy a messzire eljutott emberek szavahihetőségében való kételkedés még a Föld ama kis térségének körvonalait is újra és újra elmosta, amellyel Európa vagy más kultúrterületek lakói a Nagy Felfedezések Kora előtt megismerkedtek.

A távoli térségekre és országokra vonatkozó ismeretek fejlődése vagy hanyatlása nem véletlen volt, és nem is saját törvényeiből fakadt. Sokkal inkább az idők sodrában lezajlott nagy — s az akkori ismert világot több ízben is megrendítő – politikai, társadalmi és gazdasági átalakulásokkal állt elválaszthatatlan kapcsolatban. E változásokkal egyetemben a tudomány is sokszor megváltozott és átalakult. Mindenki, aki azzal a céllal indult el, hogy új országokat fedezzen fel vagy újra felfedezzen régieket, legyen az kereskedő vagy hittérítő, hajóskapitány vagy hadvezér, és mindenki, aki a részlettudásból egységes képet próbált kiformálni, akár filozófus vagy csillagász, földrajztudós vagy térképész, történész vagy költő volt is az illető, elszakíthatatlan része maradt a maga társadalmi környezetének, annak kereteiből nem szakadhatott ki. Bármennyire is szinte elviselhetetlenek voltak a társadalmi élet minden területén bekövetkező elkerülhetetlen visszaesések, végső soron nem szabad meg-

feledkeznünk arról, hogy az emberi társadalom fejlődése — a hanyatlás korszakai ellenére is – feltartóztathatatlanul haladt előre.

A korai felfedezések korszaka azonban még valami mást is bizonyít: a Föld felfedezését és feltárását nem egyes kultúrák hajtották végre, hanem sokoldalú „nemzetközi" fáradozások gyümölcse volt. A felfedezők kiindulási pontjai nemcsak földrajzi helyzetükben, hanem a társadalmi viszonyok tekintetében is különböztek egymástól, s ott születtek a legnagyobb sikerek, ahol egy kultúrterület a társadalmi fejlődésben, annak minden megnyilvánulási formájában — a gazdaság, a technika és nem utolsósorban a tudomány terén — ugrásszerűen fejlődött. E kiindulási pontoknak nem mindegyikét követhetjük nyomon, ehhez nemcsak helyünk nincs elegendő, hanem gyakran a pontos ismereteink is hiányoznak róluk, így például nem tudjuk, hogy miként alakult ki az indiai kultúrák területén a világkép. Ott, ahol az csak lehetséges, minden alkalommal bemutatjuk a Földről és részterületeiről készült korabeli térképeket, mert csak a térkép — majd később a földgömb – ad szavahihető tanúságot a földrajzi ismeretek pontosságáról, illetve fogyatékos voltáról.

Az itt tárgyalt időszakot az emberi társadalom fejlődésének és az emberiségnek a Föld megismeréséért és hasznosításáért vívott harca sok ezer, illetve sok százezer esztendeje előzte meg, vagyis a legkorábbi felfedezések korszaka. Ezt a korszakot „A messzeség titkai" című kötetben tárgyaltuk. Az i. e. 200 körüli időszak azért jelenti a felfedezések történetének egyik csúcspontját, mert Eratoszthenésznek, az egyiptomi Alexandreiában működő görög tudósnak ekkor sikerült a már abban az időben is gömb alakúnak képzelt Föld méreteit bámulatos pontossággal meghatároznia. Most pedig induljunk el azok nyomán, akik megpróbálták a Földről szerzett ismeretek határait még távolabbra kiterjeszteni, és akik útra keltek, hogy láthassák a világ csodáit.

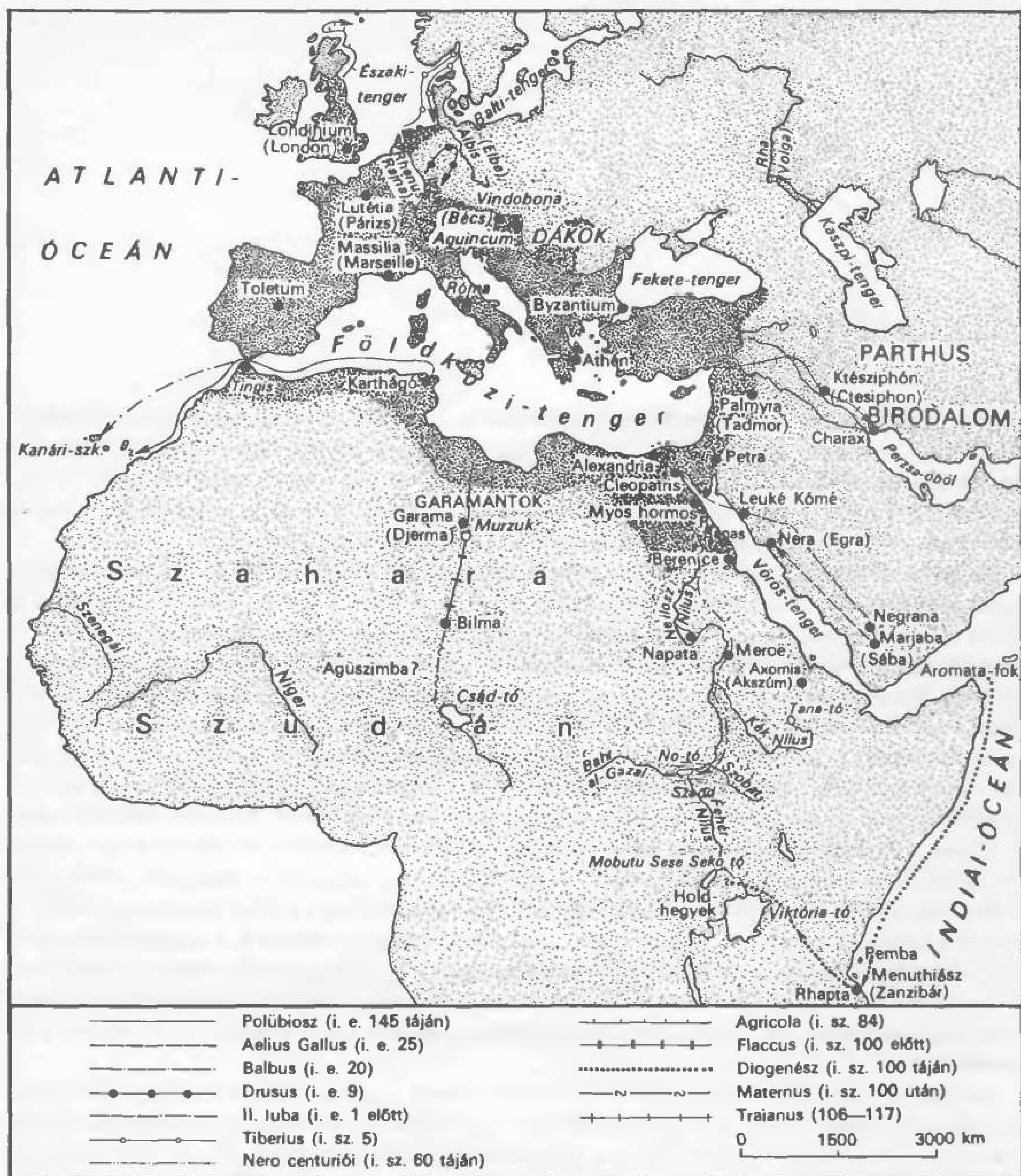
EGY ÚJ BIRODALOM

Abban az időben, amikor Eratoszthenész megteremtette világképét, egy új hatalom volt előretörőben, amely Makedón Alexandrosz örökébe kívánt lépni, s világuralomra tört, és arra, hogy új területeket tárjon fel. Az eszközök mások voltak, a cél azonban ugyanaz. Az i. sz. II. század közepén, amikor a Római Birodalom hatalmának éppen a tetőpontján állt, alakult ki az az új világkép, Ptolemaiosz világképe, amely több mint ezer éven át uralkodott a Földközi-tenger térségében.

Itt nincs helyünk arra, hogy megvizsgáljuk azokat a sokrétű okokat, amelyek a római rabszolgatartó állam, az antik világ legfejlettebb és leghatalmasabb államának kialakulására vezettek, s amely okok egyúttal már a rabszolgaságon alapuló termelési mód végleges összeomlásának csíráit is magukban hordozták. A Római Birodalom arisztokratikus állam volt, erős és fegyelmezett katonai hatalommal, amely a legyőzött államokkal nem akarta okvetlenül éreztetni leigázott voltukat, inkább igyekezett őket szerződésekkel magához láncolni, ami korántsem akadályozta meg abban, hogy keményen megtorolja a szövetségi szerződések minden megszegését. Minél több háborút viselt, annál jobban növekedett a zsákmányolt rabszolgák száma, annál erőteljesebben fejlődhetett és szakosodhatott a kézműipar, annál inkább terjeszkedett a kereskedelem. A provinciákból nemesfémfolyam ömlött Rómába, a Birodalom fővárosába. Róma a legnagyobb kereskedőhatalommá nőtte ki magát, amelyben elsősorban a lovagok rendjéből valók – a kereskedők és az uzsorások – játszották a főszerepet. Mindenekelőtt ők szereztek roppant nagy vagyont, míg a parasztok és a szabad kézművesek hatalmas tömegei egyre jobban elnyomorodtak, s állandóan gyarapították a proletárok, a vagyontalanok seregét.[1] A politikai hatalom, a politikai vezető szerep azonban még sokáig az óriási földbirtokokkal rendelkező patrícius nemzetségek kezében maradt. A nagybirtokos patrícius családok tagjai mérhetetlenül meggazdagodtak, különösen, ha a provinciákban szolgáltak helytartóként, proconsulként, propraetorként.

Róma már korán, fejlődése kezdetén érintkezésbe került a görög szellemi és anyagi kultúrával, mivelhogy a dél-itáliai és szicíliai görög központok egyáltalán nem feküdtek távol a várostól. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy Róma a hellenizmus előretolt bástyájává vált. Ez már csak azért sem volt lehetséges, mert Róma uralkodó rétegei jól értettek ahhoz, hogy saját hagyományaik és a leg-

[1] Rómában a cenzorok minden öt évben összeírták a polgárok vagyonát, és ennek alapján sorolták be őket. Azokat, akiknek semmilyen vagyonuk sem volt, gyermekeik száma alapján vették nyilvántartásba. Sarj latinul: proles – proletarii: azok, akiket gyermekeik száma alapján tartottak nyilván. – *A ford.*

A Római Birodalom legnagyobb kiterjedésének idején (i. sz. II. század)

különbözőbb kultúrterületek hagyományainak összeolvasztásából megteremtsék saját római kultúrájukat, és azt szétsugározzák az egész hellenisztikus világra.

Miután Róma i. e. 275 táján majdnem az egész Itáliai-félszigetet uralma alá vetette, és uralmát a dél-itáliai görög városokra is kiterjesztette, a nagyüzemű gazdálkodásra való áttérés folytán pedig egyre nagyobb szüksége lett rabszolgákra, és mivel az árugazdaság – különösen az ezüstpénz bevezetése után (i. e. 267) – kiterjedt, a római terjeszkedési politikának okvetlenül összeütközésbe kellett kerülnie Karthágóval, a Földközi-tenger nyugati medencéjének uralkodó kereskedelmi és tengeri hatalmával. A felfedezések története szempontjából az lett az eredménye Róma elszánt harcának, hogy a római tengerhajózás és végső soron a hellenisztikus világ előtt is olyan tengerek és országok nyílnak meg, amelyek korábban zárva voltak előttük, vagy többé-kevésbé elzárkózott életet éltek.

Az első pun háborúban (i. e. 264–241) Róma megszerezte az uralmat a gabonatermő Szicília és rövidesen rá Szardínia és Korzika fölött is. A most már teljesen Nyugat legkülsőbb területeire szorított Karthágó megkísérelte megerősíteni helyzetét az Ibériai-félszigeten, ahol eddig évszázadokon át beérte azzal, hogy kiaknázta a déli partvidéki területek ásványkincseit. Most előrenyomul a Földközi-tenger partvidékén egészen az újonnan alapított Cartagenáig (Új-Karthágó, Carthago Nova) és Alicantéig, s megszervezi a félsziget belsejében az ezüstbányák kitermelését meg az aranyelőfordulásokét is. A hispaniai pozíciói megerősítésével a karthágói kereskedőarisztokrácia egyszersmind az atlanti-óceáni hajózást igyekezett fokozni, mivel itt még mindig monopóliumot élvezett.

A hispaniai terjeszkedéssel együtt Karthágó benyomult Masszalia kereskedelmi területére. A rómaiak még a masszaliaiaknál is jobban veszélyeztetve érezték érdekeiket, ugyanis Karthágó Hispaniában nemcsak új anyagi eszközökre tett szert, hanem ibériai zsoldosokkal is erősítette hadseregét. Az igazság az, hogy Karthágó lényegileg csak a jelenlegi Spanyolország délnyugati részét tárta fel, a Sierra Morenáig, ezen még az sem változtatott, hogy Hannibál i. e. 220-ban a Duero középszakaszáig vezet hadjáratot. Hispania végleges feltárása, kifürkészése ezért a római hódítókra várt.

Amikor kitört a második pun háború (i. e. 218–201), Rómának már nagyobb hajóhada volt, mint Karthágónak. Ezzel a hajóhaddal fékezte meg a kalózkodást a Tirrén- és az Adriai-tengeren. A rómaiak kereskedelmi kapcsolatban álltak a hellén világgal Rhodoszig, továbbá Egyiptommal és Masszaliával is. (Masszalia – a mai Marseille. – *A ford.*) Róma már a Földközi-tenger keleti medencéjének uralkodó hatalmává vált. Magában Itáliában már meghódította a Pó-síkságon (Gallia Cisalpina) lakó gallokat. A második pun háború végén, amelynek során Róma a karthágói hadvezér, Hannibál fölényes hadi tudása következtében ideiglenesen a szakadék szélére került, az ilipai csata után (a mai Sevilla mellett) (i. e. 207) Róma a karthágóiak minden hispaniai birtokát megszerezte. Maga Gades (Cádiz), amely évszázadokon át a karthágói kereskedelem fő támaszpontja volt, megnyitotta kapuit Róma előtt. Most már Róma tartotta ellenőrzése alatt a Gibraltári-szorost, és kezébe ragadta a hispaniai fémkereskedelmet. Karthágót egyszer és mindenkorra kiszorította az atlanti vizekről. A Földközi-tenger nyugati medencéje, akárcsak előtte az Adriai-tenger Illyria népeinek leigázása után, római tengerré vált. Karthágó, amelynek most már csak Afrikában maradtak birtokai, s a hatalom minden eszközétől megfosztották, elvesztette nagyhatalmi és kereskedőhatalmi szerepét.

A harmadik pun háború (i. e. 149–146) azzal végződött, hogy a római seregek földig rombolták Karthágót. Ugyanabban az évben, amikor ez történt, i. e. 146-ban, Róma egy másik kereskedelmi versenytársát, Korinthoszt is ugyanez a sors érte. Ezzel a rómaiak befejezték Görögország (Hellasz) leigázását is. A rómaiak esetében a világra vonatkozó ismeretek bővülése – a földrajzi felfedezésekről nem is beszélve – sokkal kifejezettebben kapcsolódott össze a hódítással, mint más népek, államok vagy kultúrterületek esetében. A meghódított területek határa legtöbbször egybeesett a rómaiak

szemhatárával, ugyanis a római kereskedelem sem hatolt át rendszerint a határokon. Talán párhuzamba állíthatjuk ezt azzal a körülménnyel is, ahogyan a spanyolok és a portugálok Latin-Amerikát, míg az angolok meg a franciák Észak-Amerikát hódították meg. Ámde minden hasonlat csak egy részét ragadja meg a valóságnak, hiszen már a hódítások jellege is nehezen hasonlítható össze, még akkor is, ha figyelembe vesszük az adott társadalmi-gazdasági viszonyokat. Makedón Alexandrosz esetében a hódítás egyszeri tett volt, ezzel szemben Rómáéban hosszan tartó folyamat, más eszközökkel és váltakozó sikerrel, ami egy mind erőteljesebben kifejlődő rabszolgatartó nagyüzemű gazdaságra és hatalmasan kibontakozó kereskedelemre támaszkodott. Bármily erősek voltak is az ellentétek a római uralom alá került különböző országok és területek között – akár a gazdasági és a társadalmi fejlődésükben meglevőkre gondolunk, akár azokat tekintjük, amelyeket a lakosok származási eltérései, különböző hagyományai váltottak ki, vagy azokat, amelyek az anyagi és a szellemi élet mindenkori szerkezetében mutakoztak meg; még ha azt is figyelembe vesszük, hogy az éles osztályellentétek a központokban, elsősorban magában Rómában súlyos belső harcokat robbantottak ki, még akkor is látnunk kell, hogy milyen nagyok voltak az összekötő (összetartó) erők, melyek mindenekelőtt a felső rétegek közös érdekeiben gyökereztek.

Róma nem semmisítette meg a leigázott népeket, hanem meghagyta anyagi bázisukat, hitüket, erkölcseiket és szokásaikat, inkább szövetségesekké, mint alattvalókká téve őket. A kereskedők előtt a Római Birodalomban korábban elképzelhetetlen működési terület tárult fel. Egyrészt a hellenisztikus kultúra, másrészt a vele sokoldalú kapcsolatban levő latin kultúra befolyása egészen az ókori keleti kultúrák területéig kisugárzott, ezek viszont Nyugaton is éreztették hatásukat. Keleten a görög nyelv lett a köznyelv és a művelt emberek nyelve, Nyugaton ugyanezt a szerepet a latin nyelv vette át. A kereskedelmi és a közlekedési központokban, a nagy kikötővárosokban anyagi bázis kínálkozott a művészeknek, az építészeknek, sőt a filozófusoknak és a költőknek is az élénk alkotómunkához. A fejlődés akkor érte el tetőpontját, amikor Octavianus, a későbbi Augustus császár győzelmével (uralkodott i. e. 30–i. sz. 14) véget ért a súlyos polgárháború, és a „Pax Romana", a „római béke" az egész Birodalomban lehetővé tette a normális életet. Hogy ez a „normális élet" a Birodalom lakosságának többsége számára emberhez méltatlan rabszolgaélettel kapcsolódott össze, az természetesen a tetőpontja felé tartó antik görög-római világ társadalmi-gazdasági szerkezetének ismérvei közé tartozott.

Róma tekintete főként Kelet felé irányult, jóllehet a felfedezések története szempontjából a legnagyobb sikereket Nyugaton, Európában érte el. Ott, ahol Keleten teljesen új területek tárultak fel, akár magáig Kínáig, ott tulajdonképpen nem a rómaiak, hanem görög és syriai tengerészek meg kereskedők segítettek tökéletesíteni az antik világképet, úgy, ahogy ez végül is Ptolemaiosz írásaiban visszatükröződik. Kelet nemcsak az ősi kultúrák földje, hanem olyan terület is, amely a legnagyobb gazdagságot ígérte. A fő kereskedelmi kapcsolatok Kelethez fűződtek. Keletről drágaköveket, gyöngyöket, nemes fákat hoztak meg értékes fűszereket, amelyeket a római konyha egyre nagyobb mennyiségben igényelt. A császárság korában onnan, hosszú időn át ismeretlen származási területről érkezett a római előkelő nők és piperkőcök legkeresettebb árucikke, az értékes selyem. Az antik nagykereskedelem ilyen módon messzemenően luxuscikk-kereskedelem volt, amely alig igényelt helyet, és mégis a legnagyobb hasznot hajtotta. És ezeknek a fényűzési cikkeknek az eredete a római korban és még jóval azután is, egészen a Nagy Felfedezések Koráig, sőt tovább is, meghatározta a kereskedelem, a hatalmi terjeszkedés és a felfedezések irányát.

A második pun háború után Róma Keleten azt a nagy célt tűzte ki, hogy helyreállítsa Makedón Alexandrosz egészen Indiáig terjedő birodalmát. A Parthus Birodalom nyugati határa i. e. 94 óta

az Eufrátesz volt. A parthusok – iráni nép, amely a perzsa Akhaimenidák örökösének tartotta magát. Lerázták magukról a Szeleukidák idegen uralmát, és az i. e. II. század közepén meghódították Babilóniát, amely birodalmuk gazdasági és politikai magjává lett. Végül Armeniát is bekebelezték birodalmukba. Ilyen módon egy leküzdhetetlen védőbástya jött létre a Római Birodalom és India között, amely a kereskedelmet is szűk korlátok közé szorította. Ettől kezdve itt végződött Nyugat közvetlen kereskedelme. Amennyiben a kereskedők nem akartak lemondani a Parthus Birodalmon túl fekvő Ázsia, India és később Kína javairól, igénybe kellett venniük a parthusok és az Eufráteszen túl fekvő utódbirodalmuk drágító közvetítő kereskedelmét – hacsak nem találtak valami tengeri kerülő utat. Éppen ezeknek az utazásoknak, a kereskedők kerülő útjainak köszönhetők az antik római világ szenzációs eredményei. Most azonban egyelőre térjünk vissza Európába.

RÓMAI LÉGIÓK A SZENEGÁL ÉS A RAJNA MENTÉN, BRITANNIÁBAN ÉS „SCANDIÁ"-BAN

Mint már említettük, i. e. 206-ban Hispania a rómaiak kezére került, bár az egész terület meghódítása még majdnem két évszázadig elhúzódott, mert a rómaiak a hegyes északnyugati vidék, Cantabria és Asturia utolsó szabad törzseit, a cantabereket és asturokat csak i. e. 26–19 között igázták le. A lényeg azonban az volt, hogy Hispania gazdagabb, fejlettebb déli és keleti részét i. e. 206 óta megszállták a rómaiak, ám a megszálló hatalom több mint hat évszázadon át csak brutális eszközökkel tudta megőrizni hatalmát a függetlenségükért ismételten harcra kelő keltibér (keltiber) törzsek és városok felett.

A rómaiak azonban a Hispania és a Gibraltári-szoros fölötti uralmukat nem használták fel arra, hogy a karthágóiak kereskedelmi politikáját folytassák Nyugaton. Számukra az Atlanti-óceán a maga viharaival és árapályaival mindig is barátságtalan tenger maradt, és a szükség kényszere nélkül, gazdasági vagy politikai indíték nélkül, nem bízták rá magukat. Gadesig, a karthágói kor ónkereskedelmének a központjáig elmentek ugyan, de tovább nem vitorláztak. Az olyan utazások, amelyek kizárólag tudományos célokat, a Földről szerzett ismereteik gyarapítását szolgálták volna, távol álltak a római gondolkodástól. Tisztára a hatalomból következő gyakorlati megfontolások bírhatták rá őket csupán a korábban nem ismert távoli vidékeken végrehajtott vállalkozásokra.

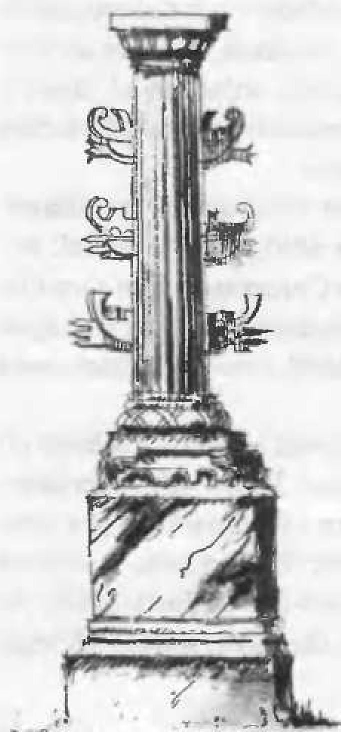
Így több mint 60 év telt el, mire egy római hajóraj a Gibraltári-szoroson át kihajózott az Atlanti-óceánra. Hogy ez az utazás igazi fölfedező úttá vált, azt Polübiosznak, a görög történetírónak köszönhetjük. Polübiosz barátja és tanítója volt az ifjabb Scipiónak, Publius Cornelius Scipio Aemilianusnak, aki a harmadik pun háborúban (i. e. 149–146) Karthágót végérvényesen szétzúzta, és helyén Libüában (Afrika) megalapította az első római provinciát. Erről a provinciáról, amely az Africa nevet kapta, az Afrika elnevezés fokozatosan az egész földrészre átterjedt.

Felfedezéstörténetileg izgalmas lenne annak feltételezése, hogy Polübiosz volt az, aki a meghódított Karthágóban, Melkart (Baal-Hammon) templomában megtalálta Hannónak az Istenek Kocsijához tett utazásáról írott jelentését, és ez indította arra, hogy hasonló kutatóútra vállalkozzék. Ezt a feltételezést azonban semmi sem bizonyítja. Csupán az tény, hogy sikerült Scipiót rábírnia arra, bocsásson rendelkezésére hajókat abból a célból, hogy kikutassa Észak-Afrika atlanti-óceáni partvidékét. Az már nem deríthető ki, hogy ehhez milyen politikai és katonai elképzelések fűződtek, mivel Polübiosz

Római győzelmi jelvény (fenn)

Colomna rostrata, vagy Duilius-oszlop, a karthágói hajóhad legyőzésének emlékére állították fel a római Capitoliumon

eredeti beszámolója elveszett, és nyugati utazásáról csak Plinius tudósít. Lehetséges, hogy Polübiosz hallott valamit arról, hogy a nyugat-afrikai partvidéken egy aranyország van, és az volt a célja, hogy annak gazdagságát feltárja a rómaiak és a görögök számára. Ezt a célt, az aranyban gazdag földet, azonban nem érte el.

Magáról az utazásról, amelynek időpontja i. e. 145–144 közé tehető, Plinius kevés kézzelfoghatót mond. Bár Nyugat-Afrika sok helyét és néptörzsét sorolja fel, s részleteket is közöl az utazásról, az eredményekről azonban szinte semmit sem mond. Adataiból csak annyit tudunk kivenni, hogy az általa említett Bambotosz-folyó, amely „tele van krokodilusokkal és vízilovakkal", valószínűleg a Szenegálnak, és a tíznapi hajóúttal elérhető, délebbre fekvő Heszperiosz-hegyfok talán a Zöld-foknak (Cap Verde) felel meg. A nyugat-afrikai partvidéknek ez a már többször megismételt felfedezése – és még korántsem ez lesz az utolsó –, mégis nagy teljesítménynek tekinthető, ámde Hanno utazásával ellentétben nem voltak utóhatásai, mivel Polübiosznak szemmel láthatólag nem sikerült találnia jövedelmező kereskedelmi célokat. Úgy látszik, Polübiosz nyomát sem találta az Atlanti-óceán nyugat-afrikai partvidékén épült hajdani karthágói településeknek. A görög Eudoxosz sem látta őket, aki az i. e. II. században azért kereste fel a nyugati partokat, hogy Indiába vezető (!) új tengeri utat leljen.

Észak-Afrika atlanti-óceáni partvidéke eltűnt az antik görög-római világ szeme elől. Ezen Mauretania (Nyugat-Algéria és Marokkó) i. sz. 40 után bekövetkezett meghódítása sem változtatott, bár királya, II. Iuba (kb. i. e. 25–i. sz. 25) uralkodása közepén már tett felfedező utakat egészen a Kanári-szigetekig hatolva, és a hét sziget közül hatot pontosan leírt. Iuba, aki ifjú korában túszként élt Rómában, és ott is nevelkedett, földrajztudósnak is kiváló volt.

Nem tételezhető fel, hogy a Gades és Britannia (Cornwall) közötti ónért való hajózásnak a karthágóiak kiesése után vége szakadt, mert Róma meghirdette „a tengerek szabadságát". Bizonyára görög tengerészek voltak azok, akik ezen az útvonalon hajóztak – ha már nem is nagyon sokáig. Ugyanis az i. e. I. században új ónlelőhelyeket fedeztek fel Hispaniában, így Cornwall, az ősi Ónország elvesztette kereskedelempolitikai jelentőségét, és a korai fémkorszak számára olyan jelentős bányáinak művelésével fel kellett hagynia.

Úgy tűnik, római expedíció csak egyszer jutott el Cornwallig, mert Sztrabón egy bizonyos Publius Crassusról számol be, aki állítólag elérte az Ón-szigeteket. Ezzel kapcsolatban Sztrabón a következő „új" ismeretekhez jutott: „Utazásával *(Crassus)* bebizonyította, hogy az Atlanti-óceán, ha az ember akarja, teljesen hajózható, és nyilvánvalóan hatalmas kiterjedése van, amely messze felülmúlja a Britannia és a szárazföld közt húzódó tenger szélességét."

Még ennek a nagy földrajztudósnak az írásában is mekkora tájéko-

zatlanság nyilvánul meg a Nyugat tengerével kapcsolatban! Emellett kétséges, hogy az általa említett Publius Crassus, aki bizonyára azonos Julius Caesar triumvirtársának az i. e. 96–93 között Hispania Ulteriorban helytartóskodó apjával, valóban eljutott-e Cornwallba, Sztrabón azonban mégiscsak szólt az Ón-„szigetek"-ről. Az azonban bizonyos, hogy a karthágóiak mindenesetre eltitkolták a Britanniába vivő utat. Pütheasznak pedig nem nagyon hittek, vagy elfelejtették, míg a görög kereskedők, ha eljutottak is Britanniába, nem hagytak hátra beszámolót. Így Britannia Caesar koráig titokzatos országnak számított, amely valahol északon, az isten háta mögött fekszik.

Britannia végleges felfedezése Galliából, a mai Franciaországból indult ki, ez újabb bizonyítéka annak, hogy a rómaiak felfedező kedve a szárazföldön nagyobb volt, mint a vízen. A rómaiak itt is az ókori Európa legnagyobb népközösségével, a keltákkal álltak szemben, akik a legfejlettebb európai kultúrák egyikét teremtették meg, ha nem számítjuk a Földközi-tenger medencéjében virágzott kultúrákat.

A rómaiak által gallusoknak nevezett keltákkal Rómának már körülbelül i. e. 400 óta voltak összecsapásai. A kelták, akik a nagy indoeurópai nyelvcsalád nyugati ágához tartoznak, az i. e. VI. század elején elözönlötték a mai Franciaország területét, leigázták az ottani őslakosságot, és az évszázadok folyamán össze is keveredtek vele. A La Manche-csatornán át behatoltak a Brit-szigetekre is. Délkeleten a kelták népvándorlási hulláma („galaták") az i. e. III. században Görögország határaiig és Kisázsiáig nyomult előre, ahol a később a galatákról elnevezett Galatiában telepedtek le. Hispaniában az őslakos iberekkel olvadtak össze, s alkották közösen a keltibereket.

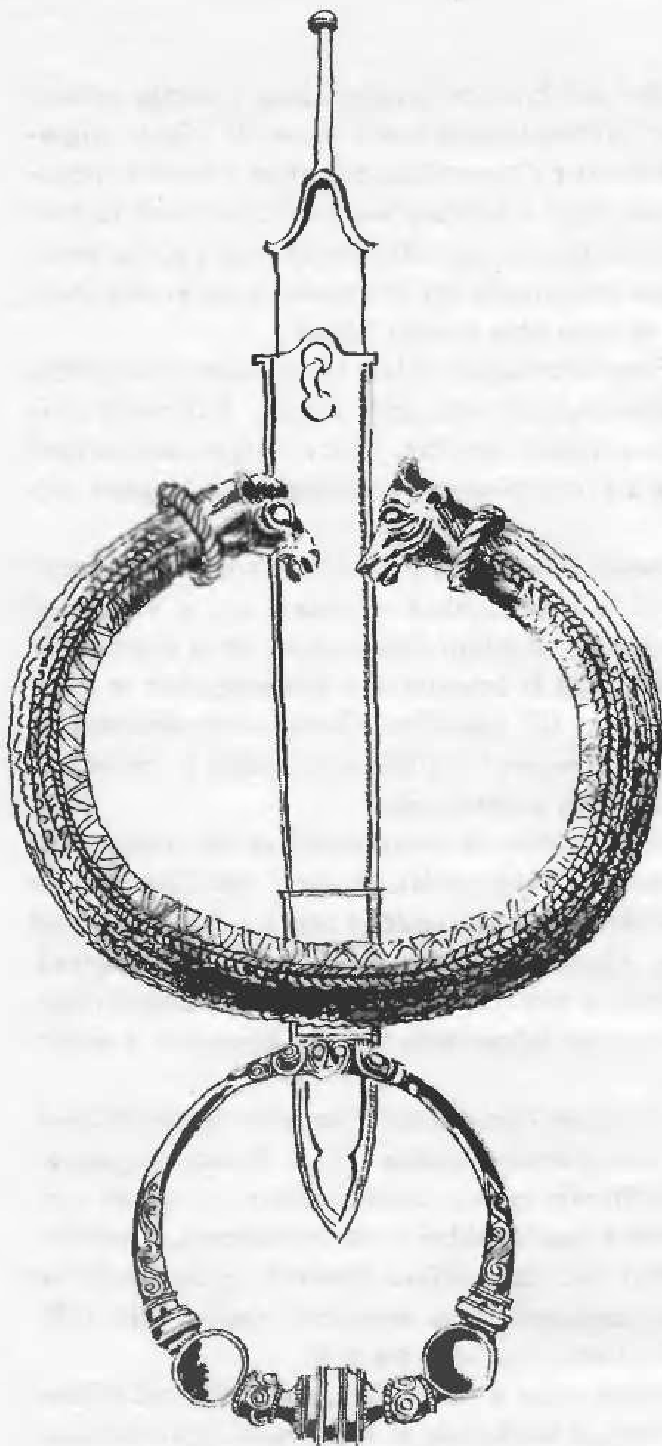
Amikor az i. e. V. században a gallok betörtek Észak-Itáliába, és kiszorították az ott uralkodó etruszkokat, Róma számára bekövetkezett az úgynevezett gall katasztrófa, ez azzal végződött, hogy a gallok i. e. 387-ben megszállták és kirabolták Róma városát. A gall veszélyt csak i. e. 331-re sikerült véglegesen megfékezniük. Az i. e. II. század elején az Alpoktól délre fekvő Gallia (Gallia Cisalpina), vagyis a Pó-síkság, római provincia lett, és i. e. 121-ben a mai Franciaország földközi-tengeri része, Gallia Narbonensis, amely az Alpoktól egészen Toulouse környékéig terjedt, ugyanerre a sorsra jutott.

A kelta törzsek és népességek a római hódítások idején az ősközösségi társadalom felbomlásának utolsó szakaszában éltek. A hatalom a gazdag törzsi arisztokrácia kezében volt. A druidák nagyhatalmú papi kasztja döntően hozzájárult a messzemenő kulturális egység kialakulásához. A druidák központja Britanniában volt, ahol egyik szentélyük, az óriási monolitokból emelt Stonehenge, a mai délangliai Salisbury mellett, ma is látható. Ezt a szentélyt sok más kultikus elemmel együtt a keltákat megelőző egyik napimádó népességtől vették át. A szájhagyományként megőrzött gazdag kelta folklórból Trisztán és Izolda, Artus király és a szent Grál legendája még ma is él.

A kelta területen korán felvirágzott az anyagi kultúra terén a vaskorszak, elsősorban a La Tène-kultúra stádiumában. E területen a vasművesség mesterei, a fazekasság és az ötvösség igazi művészei éltek. A főlelőhelyről, La Tène-ről egy egész stíluskorszak kapta a nevét. A kézművességgel összefüggésben szabályos városok keletkeztek (oppida[1]). Ezek egyidejűleg a kereskedelmi útvonalak kristályosodási pontjai is voltak. E kereskedelmi utak nemcsak a gallok földjét szelték át, hanem egyúttal összekapcsolták azt a külvilággal, elsősorban az etruszkokkal és a görögökkel.

[1] Oppidum – latin szó, magyarul várost, piacot jelent. – *A ford.*

A La Tène-kultúra emlékeiből: kelta ékszer és vaskard

A kívülről behozott csereárukkal új kulturális ösztönzők is érkeztek az országba, mert a Keltaföld sohasem volt elszigetelve a külvilágtól. Maguk az Alpok hágói, mindenekelőtt a Nagy Szent Bernát- és a Mont Cenis-hágók a Duna és a Rhône mellett az akkori kultúrák nagy központjaihoz vezető összekötő utakként szolgáltak.

Főként a görög Masszalia volt ilyen kisugárzó pont. Így Sztrabón azt írta, Scipio Aemilianus (teljes neve Publius Cornelius Scipio Africanus Aemilianus Paulus Numantinus – *A ford.)* i. e. 135 táján Masszaliában vagy Narbóban (Narbonne) találkozott kereskedőkkel, akik a Loire alsó szakasza mentén fekvő Corbilóból érkeztek, és ott cseréltek valószínűleg Cornwallból származó ónt. Diodórosztól is tudjuk, hogy a rudakba öntött fém Corbilóból a Loire mentén haladó úton harminc nap alatt jutott el lóháton szállítva Masszaliába. Azt természetesen nem tudjuk, hogy a kereskedők görögök vagy kelták (gallok) voltak-e. Csupán az biztos, hogy sajnálatos módon nem hagytak feljegyzéseket maguk után, így nem járultak hozzá a görögök vagy a rómaiak földrajzi ismereteinek gyarapításához. Így, amint Sztrabón írja, Scipio Aemilianus semmit sem tudott meg a Corbilóba vezető szárazföldi útról, a britanniai útról nem is beszélve, mert a masszaliai és a narbói kereskedők tagadták, hogy bármit is tudnának ezekről a területekről. A kelta Gallia és Britannia kikutatása Gaius Iulius Caesar (i. e. 100–44) hadjárataira várt. Caesar úgy vélte, hogy Gallia meghódításával lerakja az alapját annak, hogy a Római Birodalom egyeduralkodóvá váljon. Talán azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy Makedón Alexandrosz örökébe lép. Miként Alexandrosz Keletet, ő Nyugatot akarta meghódítani, és feltárni egészen az óceán partjáig.

Nincs módunk arra, hogy részletesen foglalkozzunk Caesar galliai hadjárataival. Ezt, ha egyoldalúan is, ő maga írta meg teljes részletességgel a „De bello Gallico commentarii" – „A gall háború" – hét könyvében. I. e. 58-tól 50-ig nehéz harcok árán a kelták egész szárazföldi országát meghódította. Többé már nem volt olyan eldugott hely vagy nehezen megközelíthető vidék, amelyet ő vagy valamelyik alvezére ne fésült volna át, még a Loire és a Garonne között emelkedő Francia-Középhegységet, a Massif Centralt is.

Ámde politikailag és földrajzilag legfontosabb felfedezése Caesarnak a Rajna volt. A jövőben a Dunával egyetemben ez a folyam alkotta a Római Birodalom határát. Később ezt a határt Németország délnyugati részén megrövidítette a limes, egy erősen kiépített határerőd-rendszer, amely a mai Bonntól délre csatlakozott a Rajnához, áthaladt a Taunus-hegységen, egy darabig követte a Majnát, és Regensburgnál érte el a Dunát.

Caesar kétszer kelt át a Rajnán: első ízben i. e. 55-ben Koblenz és Andernach között, egy külön erre a célra épített hídon. Célja az volt, hogy a rómaiak erejének demonstrálásával elriassza a Rajnától balra eső vidékekre való újabb betörésektől a germán törzseket. Másodízben i. e. 53-ban egy másik hídon kelt át, ezt valamivel feljebb verték, mint az első hidat. A Rajna jobb partján mindkét alkalommal csak rövid ideig tartózkodott. Mégis ő gyűjtötte az első megbízható adatokat Germaniáról és lakosairól. Ugyancsak ő használta először a Germania nevet, és a Rajna jobb partján élő néptörzseket és törzsszövetségeket ő nevezte el germánoknak, a korábbi írókkal ellentétben, akik a kelták közé sorolták őket.

Caesar Germaniának csak a nyugati határvidékéről tudósít, viszont a Britanniába való előretörése felfedezéstörténetileg jóval nagyobb jelentőségű. Elhatározása, hogy a rómaiak számára barátságtalan északi tengerre száll, kétségtelen nagy vállalkozó szellemről és bátorságról tesz tanúbizonyságot. Ismét az bizonyosodott be, hogy Pütheasz és a későbbi kereskedelmi utazások ellenére a rómaiaknak alig voltak e szigetekről megbízható ismereteik. Caesar hiába próbált a La Manche-partján a „kereskedő emberektől", akiket „mindenünnen magához parancsolt", közelebbi adatokat megtudni e szigetekről. Ámde az is nyilvánvaló, hogy a kereskedők nem *akartak* tudni semmit, mert Caesar az iménti idézet után maga írta, hogy terve hamarosan kitudódott, és a kereskedők a britanniaiakkal közölték is. A kereskedőket nemcsak az késztette hallgatásra, hogy eltitkolják brit áruik, elsősorban az ón származási helyét. Talán a druida papok bosszújától is féltek, akik Britanniát a hódítókkal szembeni kelta

Caesar átkel a Rajnán Koblenz és Andernach között

Kelta harcos
(British Museum, London)

ellenállás végvárává tették. Ide gyülekeztek ugyanis mindazok az erők, amelyek a leigázott Galliát elhagyták – ez Caesar számára eggyel több ok volt arra, hogy az északról fenyegető veszélyt a szigetek elleni támadással megelőzze.

A Britannia elleni első, i. e. 55. augusztus végétől szeptember közepéig tartó támadás nyilvánvaló kudarccal végződött. Amikor a mai Boulogne-ból vagy a tőle északkeletre fekvő Wissant-ból kifutó flotta a Dovertól északkeletre levő Dealnél kikötött, az egyenlőtlen napi árapálytól és egy szökőártól súlyos veszteségeket szenvedett. Ámde még hatékonyabbak voltak a szigeti kelták ellenlökései. Caesarnak csak a második britanniai hadjárat során, i. e. 54 nyarán sikerült a mai Kenten át a Temzéig és tovább, egészen Essexig előrenyomulnia, és Pütheásznál jobban megismernie Délkelet-Anglia belsejét. Sikerült megállapítania a szigetek partjainak hozzávetőleges hosszát is, de egy újabb tévedés áldozata lett, amikor azt állította, hogy Britannia egyik oldala Hispaniával szemben fekszik. A híres ónbányák igazi helyét szintén nem sikerült megtudnia, és azt feltételezte, hogy azok az ország belsejében vannak valahol.

Caesar nem tudta megőrizni britanniai hódításait, mivel a galliai súlyos felkelések leveréséhez minden légiójára szüksége volt. Csak Caesar után száz évvel, az i. sz. 43 és 84 között sikerült a Brit-szigeteken Dél-Skóciáig kiterjeszteni a római uralmat.

Mindig elcsodálkozunk azon, hányszor kell egyes felfedezéseket megismételni ahhoz, hogy egy-egy kultúrterület embereinek biztos tudásanyagává váljék. Így több ízben is kételyek támadtak afelől, hogy Britannia valóban sziget-e, úgy, ahogyan azt Pütheasz és Caesar állította. Ismételten hajóhadat kellett kiküldeni, hogy megbizonyosodjanak róla, milyen területeket kell még meghódítani. Britannia provincia akkori helytartója, Gnaeus Iulius Agricola, Tacitusnak, a történetírónak apósa, i. sz. 84-ben egy flottát szerelt fel, amely összehasonlíthatatlanul nagyobb volt annál, mint amellyel Pütheasz kerek 400 évvel azelőtt az északi vizeken hajózott. Agricola is a keleti brit partot követte északi irányban. Ámde az évszakot olyan rosszul választotta meg, hogy elérte ugyan Skócia északi csúcsát és az Orkney-szigeteket, de egy tőlük északra megpillantott szigetig már nem mert elhajózni, jóllehet a parancsa úgy szólt, hogy Thuléig kell hajóznia. Azt ma már nem tudjuk rekonstruálni, hogy a megpillantott sziget melyik volt. Lehet, hogy az Orkney-szigetek és Shetland közt elterülő kis Fair-sziget volt, ezt azután Tacitus merészen Thulénak nevezte.

Ha hisznek Pütheásznak, ez az egész utazás fölösleges lett volna, ráadásul a brit fősziget körülhajózása is elmaradt, mert Agricola a keleti part mentén, vagyis saját útvonalán tért vissza. Egyedüli sikernek azt könyvelhette el, hogy Britannia sziget mivoltát ettől kezdve nem vonták kétségbe. Közben azonban megmaradt az az elképzelés, hogy Skócia nem észak, hanem kelet felé terül el.

Írországot megkímélte a római hódítás. A kereskedők útján szereztek tudomást partjairól, és híreik még a római geográfusokhoz, mindenekelőtt Ptolemaioszhoz is eljutottak.

Időközben a flottafelvonulások az Északi-tenger keleti partjait is felderítették. Földrajzilag kétségtelenül az a hajózás volt a legeredményesebb, amelyet Tiberius, Augustus mostohafia, majd utódja

szervezett, amikor i. sz. 5-ben az Elba középső és alsó szakaszán tevékenykedett. Plinius ezt írta róla: „Gadestól és Hercules oszlopaitól kezdve Hispania és Gallia körülutazása közben az egész Nyugatot hajók (!) keresik fel. Az Északi-tengert azonban nagyrészt a megboldogult Augustus ösztönzésére járták be, amikor egy hajóhad Germaniát a Kimber-fokig *(Skagen-fok, Jylland északi csücske)* körülhajózta, ahol egy roppant nagy tengerrészt részben saját szemükkel is megpillantottak, részben hallomásból ismertek meg, utána a flotta eljutott a Szkíta-partig és olyan vidékekig, amelyek a túlságos nedvességtől megmerevedtek. Ezért valószínűtlen az, hogy ott, ahol ilyen gazdagság van a nedvességből, megtalálható volna a Világtenger vége."

Hívjunk még más, fennmaradt szövegeket segítségül, s így nyomon tudjuk követni azt, hogy a flotta miként hajózott végig Jylland nyugati partjai mentén anélkül, hogy a szeszélyes vizeken bajba sodródott volna. Skagen-foktól kiindulva átszelte a Skagerrakot, és kikötött valahol a norvég parton, azon a földön, amely a „túlságos nedvességtől megmerevedett".

Ne vezessen félre bennünket az, hogy Plinius a norvég partot a Szkítaföldhöz számítja. Egy másik összefüggésben bevezetett egy Scatinavia nevű szigetet. Ez a leghíresebb a Codanus-öbölben (a Helgolandi-öböl), még kikutatatlan nagyságú, hillevionok lakják 500 gauban, akik „a szigetet egy másik világnak nevezik".

Itt, az Oslói-fjordban értek véget a római hadiflotta útjai. A nedves országba újból előretörni sem gazdasági, sem katonai okokból nem látszott indokoltnak. A rómaiak az északi vizeken való hajózást túlságosan veszélyesnek is tarthatták, mivel Germanicus egyik hajóhada i. sz. 16-ban Helgoland előtt megsemmisült. Pedig éppen az i. sz. I. században kezdett Skandinávia és a kontinens többi része között a már történelem előtti idők óta fennálló kereskedelmi forgalom ismét élénkülni; a skandináviai árucikkek, főként prémek, egészen Itáliáig eljutottak. Ámde ez még olyan jeles földrajztudós számára, mint amilyen Ptolemaiosz volt, sem jelentett új bizonyítékokat. Számára „Scandia" továbbra is maradt az Óceán egy szigetének. Még Nyugat-Európában is egészen a XI., sőt részben még a XV. századig is szigetnek tartották Skandináviát.

A Skandináv-félsziget azért sem került ismét a rómaiak látókörébe, mivel azok a törekvéseik, hogy a Rajna jobb oldalán elterülő Germaniát meghódítsák, kudarcba fulladtak.

A MOCSARAK ÉS AZ ERDŐK BIRODALMÁBAN

Különösnek tűnhet, hogy a Földközi-tengerhez oly közel eső területeket, mint amilyenek Közép- vagy Délkelet-Európa a Dunáig, csak olyan későn fedeztek fel, sokkal későbben, mint magát a távoli Indiát. Makedón Alexandrosz egészen az Induson túlig nyomult előre, ámde tudósai épp oly keveset tudtak a Duna középső és felső szakaszáról, mint a római tudósok az i. sz. I. századig. Pedig tulajdonképpen más olyan földrész nem is volt, amely annyira alkalmas lett volna utazásokra és kutatásokra, mint Európa. Még akkor is, ha akkoriban óriási olyan területeket, amelyek ma sűrű népességű kultúrterületek, őserdők vagy nehezen járható mocsarak, lápok borítottak. Ezek tulajdonképpen nem képeztek jelentősebb akadályt. Ugyanis a szerteágazó, mindent behálózó folyórendszer – amely csónakkal vagy tutajjal az év majd minden szakában járható volt – mindenütt lehetővé tette a könnyű előrejutást. Víz mindenütt volt, a sivatagokkal ellentétben itt sehol sem fenyegetett szomjhalál. Európában a nyár sem volt gyilkosan forró, és a tél sem volt olyan zord, hogy minden életet megdermesztett

volna. A kontinens középső, délkeleti és keleti részén sok-sok törzs és törzsközösség élt, majdnem mindegyikük elérte már az ősközösségi társadalom legfelsőbb fokát, és élénk cserekereskedelmet folytattak egymással. Ámde a borostyánkövet kivéve hiányoztak azok a fényűzési cikkek, amelyek a Földközi-tenger világa szemében oly vonzóvá tették a Keletet. Azt viszont nem fedezték még fel, hogy Közép- és Délkelet-Európa gazdag ásványi kincsekben, pedig ezek között a konyhasó is ott volt.

Egy másik okát Európa belseje ismeretlenül maradásának abban kereshetjük, hogy a napsütötte és meleg Földközi-tengeri medence emberei szemében Európa belseje valahogy barátságtalannak tünhetett. Már az is elvette minden kutató és hódító kedvüket, ha a gyakran felhő borította égre, a hosszú téli éjszakákra, a gyakori sűrű ködre, a járhatatlan erdőkre és az alattomos mocsarakra gondoltak. Ehhez még az is hozzájárult, hogy az Alpok és a dalmát part mögött húzódó hegyláncok olyan akadályként tornyosultak előttük, amelyeken csak kevés jó hágót találtak. Nem utolsósorban esett latba az, hogy a rómaiak a germán és a szláv törzsszövetségeket és népeket, amelyek akkor kezdtek katonai arisztokráciákká szerveződni, vadaknak (barbároknak) és ellenséges érzületűeknek tartották. Pedig ezek a törzsek az anyagi kultúra területén már a vaskorszakban éltek. Azon a kelták lakta vidéken, amely Dél-Németországtól messze délkeletre terjedt ki, és a dákoknak, a trákok északi ágának a területén, a mai Romániában már városira emlékeztető kultúrák is voltak kialakulóban.

Változóban levő világ volt az, amelybe a rómaiak végül is betörtek. A germánok az Elba-vonalon át éppen megkezdték előrenyomulásukat nyugat, a Rajna, és dél, Thüringia és Dél-Németország irányában, és a későbbi törzsszövetségek és népek is kialakulóban voltak. A dákok a rokonaikkal, a getákkal együtt az i. e. I. században a szlovákiai hegyvidékig terjesztették ki uralmukat és délkeleten benyomultak a rómaiak régebbi birtokaira. Kelet felől megindultak, és egyre messzebbre nyomultak előre nyugat felé a lovas nomád szauromaták (szarmaták) törzsei, akik Hérodotosz kora után a kelet-európai sztyeppeken, a szkíták földjén éltek s az utóbbiakat, vagyis a szkítákat, mind határozottabban a Krím-félszigetre szorították vissza. Az i. sz. I. században a jazigok szarmata törzse elérte a Duna–Tisza közét.

Ez volt az a világ, amellyel a rómaiak az i. e. I. századtól kezdve összeütközésbe kerültek. Akárcsak a többi hódításuk esetében, itt sem volt előre kidolgozott tervük, és nem is vezérelte őket földrajzi kényszerűség. Előrenyomulásuk sokkal inkább a számos háborúból és abból adódott, hogy biztos határokat kerestek a „barbárok" ellen.

A Duna a Földközi-tenger vidékének lakosai számára a római hódítások idejéig messzemenően ismeretlen maradt. A görögök csak alsó szakaszát hajózták, és az Isztrosz nevet adták neki. A folyam eredetéről azonban csak homályos sejtéseik voltak, így például azt képzelték, hogy a Dunának van egy másik ága, amely az Adriai-tenger északi részébe ömlik. Az Adriai-tenger északnyugati részén levő Isztria-félsziget neve ma is erre a tévedésre emlékeztet, ugyanúgy, ahogy a Nyugat-India és az indiánok elnevezés arra utal, hogy Kolumbusz azt hitte: India határait érte el. Amikor az első római légiók az i. e. I. században az Adriai-tenger partjáról előretörtek a dákok ellen, és elérték a Duna középfolyását, nem tudták, hogy a görögök Isztroszánál állnak. Ezért inkább az őslakosok által használt néven – Danuvius – emlegették a dákoknak ezt a szent folyóját.

A Duna felső szakaszát akkor kutatták ki, amikor megszállták az Alpokat, pedig sok évszázad óta kereskedelmi útvonalak vezettek a hegységen át. (Ha itt és másutt is „utakról" beszélünk, akkor azokban az időkben ezeken leginkább gyalogutakat vagy hegyi ösvényeket kell érteni.) Így a Borostyánút az i. e. II. évezred közepétől kezdve az Inn völgyét követte, és a Keleti-Alpokat a Brenner-hágónál lépte át. Az itáliai (etruszk) bronzáruk is ezen az úton jutottak el északra, ám a kereskedők nemcsak a Brenner-hágót, hanem a tőle nyugatra fekvő Splügen-hágót is használták feltehetően. A Nyugati-

A római Traianus-oszlop domborművein a dák hadjáratok eseményeit örökítették meg

Alpokban a kelták az i. e. IV. századtól kezdve rendszeresen használták a Nagy Szent Bernát- és a Mont Cenis-hágókat. A rómaiaknak azonban első ízben csak i. e. 77-ben sikerült Felső-Itália és Dél-Gallia között a Mont Genèvre-en átvezető alpesi úton összeköttetést létesíteniük. Ezt Pompeius hajtotta végre. Ez az útvonal egyike lehetett azoknak az utaknak, amelyeken a karthágói Hannibál i. e. 218-ban, a második pun háború kezdetén felvonulhatott. Hannibál átkelése az Alpokon arra ösztönözte Polübiosz görög történetírót, hogy tanulmányútra induljon az Alpokba, és megrajzolja a hegyek térképét. Mindenesetre azt feltételezte, hogy az Alpok nyugatra és keletre azonosan terjednek ki. A Galliába vezető tengerparti útnál, a „Hannibál-útnál" és a Kis Szent Bernát-hágónál többet nem sikerült megismernie. Annál izgalmasabb a kőszáli kecskékről szóló elbeszélése, amelyet Sztrabón révén ismerünk.

Gallia teljes meghódítása után megnövekedett a Nyugati-Alpokon átvezető utak száma, bár az egész magashegység feltárására, felfedezésére csak Augustus korában került sor. A rómaiak i. e. 28-ban meghódították a Nyugati-Alpokban az Aosta völgyet, i. e. 16-ban Illyria (Dalmatia) akkori helytartója a Garda-tótól egészen a Juliai-Alpokig megszállta a Keleti-Alpok völgyeit, és végül a római seregek a Nyugati-Alpok keleti részének területére, az Alpok legmagasabb részeire is benyomultak. I. e.

6-ban már valamennyi Galliába vezető utat szilárdan a kezükben tartották. Augustus a Kis Szent Bernát-hágón átvezető utat, egyik utódja pedig a Nagy Szent Bernát-hágón áthaladó utat is kiköveztette, így a katonaság télen is használhatta.

Az Alpok északi előterének meghódítását Drusus és Tiberius, Augustus mostohafiai kezdték meg. Drusus i. e. 15-ben az Etsch (Adige) völgyén át vezető utat követte, átkelt a Brenner-hágón, utána átvonult az Inn völgyén, miközben Tiberius a Rajna völgyében nyomult előre, és a Boden-tó mellett döntő csatában megverte a kelta vindelicusok törzsszövetségét. Ezáltal a Felső-Duna a Római Birodalom határává lett, és Tiberius vagy valamelyik alvezére találta meg a Duna forrását, amit Hérodotosz óta olyan sokan kerestek. Római provinciák alakultak az Alpok előterében: Raetia (nagyjából Kelet-Svájc, Tirol és Dél-Bajorország területe a Dunáig) és Noricum (az Alpok osztrák előtere).

Ennek az alpesi hadjáratnak során a római légiók egészen a mai Bécsig megismerték a Dunát. Agrippa és Tiberius i. e. 13 és 9 közti hadjáratának az volt a célja, hogy ezt a vidéket a már i. e. 149-ben római provinciává lett Macedoniával összekösse. Ennek során ismét újabb római provinciák keletkeztek: Pannonia (Nyugat-Magyarország) Aquincum székhellyel, a későbbi Budapest északnyugati részén, és Moesia (a Dráva torkolata és a Fekete-tenger között). Több mint egy évszázaddal később, a dák háború után, miután Dacia római provinciává lett (i. sz. 107), a Római Birodalom egy újabb előretolt állással gyarapodott: a Dunától keletre, az aranyban gazdag Erdéllyel (Transsylvania). Ezzel a mai Románia területén megkezdődött a dákok elrómaiasodása, egyébként a dákok — a meghódításuk koráig – már elérték autochton kultúrájuk tetőfokát. A római Traianus-oszlop maradandó emléket állít ennek a bátor népnek és kultúrájának.

Az Alpokon át vivő utak biztosítása és a Duna mentén húzódó határ fokozott megerősítése után a rómaiak északon, a germánokban látták a fő veszélyt. A császárkori Rómának elkerülhetetlenül összeütközésbe kellett kerülnie ezzel a nyugtalan, fokozatosan nyugat, a Rajna, és dél, a Duna felé terjeszkedő kultikus- és törzsszövetségeket kialakító világgal. Ariovistus, a suevok fegyveres csapatainak vezére, majd fejedelme már az i. e. I. század közepén előrenyomult a Rajnán át Elzászba, és Gallia meghódítása idején komoly veszélyt jelentett Caesar számára. A germán törzsek nyugati előretörésének csak akkor sikerült első ízben gátat vetni, amikor Caesar i. e. 58-ban legyőzte Ariovistust. Augustus viszont megparancsolta, hogy a római határt tolják ki az Elbáig.

A germánok elleni nagyszabású akcióval ismét Drusust bízták meg i. e. 12-ben. Flottája kifürkészte a Fríz-partok Watt-tengerét, behajózott az Ems, a Weser és az Elba torkolatába, hogy támogassa a szárazföldi hadsereg előrenyomulását. Ez azonban nem volt könnyű, a hadsereggel nemcsak a lakosság szállt szembe, hanem sűrű, nagy kiterjedésű erdőségeivel maga a természet is. Ennek ellenére Drusus a Majna vidékéről, a Harz-hegység mentén haladva i. e. 9-ben elérte az Elbát. Lova itt levetette,

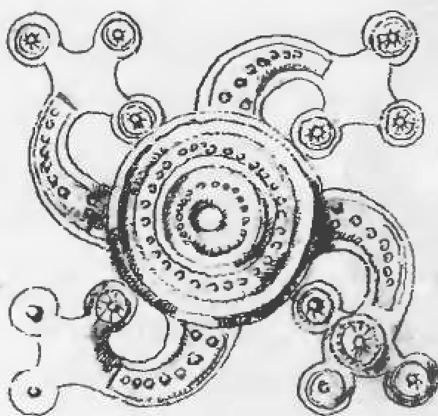

Germánok (a Traianus-oszlop egyik dombormüve nyomán)

Dák (a Traianus-oszlop domborműve nyomán)

s ennek következtében a huszonkilenc éves hadvezér meghalt, s így nem nyomulhatott messzebb előre, kelet felé. Ez csak Gnaeus Domitius Ahenobarbusnak sikerült i. e. 7-ben, amikor valószínűleg néhány lovassal a Felső-Majnától a Saaléig tört előre, s Schönebeck és Wittenberg között átkelt az Elbán. Ez a portya feltehetőleg olyan időben történt, amikor a germán harcosok védetlenül hagyták ezt a vidéket. Ámde sem ez a vállalkozás, sem pedig az a nagyszabású bekerítő hadművelet, amelyet Tiberius hajtott végre i. e. 6 után a germán markomannok uralkodójának, Marboduusnak a királysága ellen, nem járt maradandó eredményekkel. A markomannok központja Csehországban volt. Tiberiusnak – egy pannoniai felkelés miatt – ráadásul idő előtt abba kellett hagynia hadjáratát. A saltus Teutoburgiensisben (Teutoburgi erdőben) i. e. 9-ben bekövetkezett katasztrófa után, amelynek Quintilius Varus légiói is áldozatul estek, a rómaiaknak vissza kellett húzódniuk a Duna–Majna vonalra. Az arról szőtt álom, hogy egy germán provinciát hozzanak létre, szertefoszlott. Ezen Germanicus büntető hadjárata (i. sz. 14–16) sem tudott többé változtatni. Csak később sikerült délkeleten a határt a Rajna és a Duna között megrövidíteni, és egy jól megerődített határvonallal, határerőd-rendszerrel, a limesszel megvédelmezni. Ilyen módon a rómaiak Germaniát – a germán népek lakta földeket – csak felületesen ismerték, de a kereskedők némiképpen kiegészítették a katonák által szerzett ismereteket. Így Sztrabón, Plinius és Tacitus, aki „Germania" című művében összefoglaló leírást ad a germánok földjéről, ismerte az Elbától nyugatra levő törzsszövetségeket; Plinius és Tacitus pedig még olyanokat is megemlít, amelyek az Elbától keletre léteztek. Sztrabón a germánokat még harcias, áruló, rabló és alattomos emberekként jellemezte, ezzel szemben Tacitus, aki i. sz. 100 körül írhatta művét, romantikus képet fest róluk, ugyanis a szabadon élő, szigorú erkölcsű germánokat Róma elkorcsosult ural-

Római korból származó germán fibula, vagyis ruhatartó csat

kodó rétegeivel állította szembe. E tekintetből Jean-Jacques Rousseau előfutárjának bizonyult, Rousseau ugyanis „vissza a természethez"-jét az erkölcsi romlás és a hűbéri kizsákmányolás elleni egyetemes gyógyszerként hirdette a XVIII. században.

Ha Plinius és Tacitus már teljesen pontos leírást adhatott az Odera és a Visztula (Wisła) közti területről és a svédországi suionokról, ezt a tudást nyilvánvalóan azoknak a római kereskedőknek köszönhette, akik eljutottak a Balti-tenger partjáig. Oda azért volt kifizetődő a kereskedelmi utazás, mert Nero császár (i. sz. 54–68) kora óta ismét divatba jött a borostyánkő. Plinius még egy római lovag elbeszélését is közli, aki i. sz. 65 körül – bizonyára nem első rómaiként – Samland belsejéig jutott el, ez kétségkívül arra utal, hogy a keleti borostyánúton jól szervezett kereskedelem és közlekedés volt. A meglelt borostyánraktárakból és az itt lelt római pénzek alapján még ma is rekonstruálható ez a kereskedelmi út. De hallgassuk meg, miről tudott Plinius tájékoztatni bennünket, mielőtt i. sz. 79-ben a Vezuv kitörésekor életét vesztette: „Még ma is él az a római lovag, akit Iulianus a tényállás kivizsgálása végett oda *(Samland)* küldött, amikor be kellett szereznie Nero egyik gladiátorjátékához a szükséges holmikat, és aki ez alkalommal végigjárta az ottani kereskedelmi telepeket és a partokat, s oly nagy mennyiségű borostyánt hozott magával, hogy a hálókat és a pódium *(az arénában)* vadállatok elleni védőberendezéseit borostyánnal csomózták, de ugyanígy borostyánból készült a porzó, s még a halottvivő saroglyák és a játékok egész ünnepi apparátusa is borostyántól roskadozott. A legnagyobb magával hozott darab 15 fontot nyomott. A germánok a borostyánkövet főként Pannoniába szállítják. Onnan először *(az Adria északi oldalán lakó)* venetek hozták el, mivel Pannoniának ők a legközelebbi szomszédjai, és aztán körös-körül elterjesztették az Adriai-tenger mellett..."

Ezután Plinius beszámol a Balti-tenger déli partvidékén elterülő földről (Balti-hátság), amely a Visztuláig terjed, és szarmaták, venedák (a Visztula középső szakasza mentén, talán a későbbi vendek előfutárai), scirrusok és hirrusok lakják.

Sajnos, többet nem tudhatunk meg. Egyébként az már világos, hogy a Balti-tenger az i. sz. 50-es évek táján már nem volt teljesen ismeretlen a rómaiak előtt, akik a Visztula földjét is némiképpen be tudták illeszteni a világképükbe. A venetekkel és a fennusokkal azonban, akiket Tacitus is említ, véget is ért a tudásuk. „Azon túl kezdődik a mesék birodalma. Eszerint a hellusoknak és az oxionoknak emberfejük és emberi arcuk van, de testük és végtagjaik állati. Ez nem hiteles, és nem akarok tovább foglalkozni vele" – Tacitus ezekkel a szavakkal fejezi be „Germaniá"-ját.

A TÁVOLI KUSÁN ÉS A „BOLDOG ARABIA"

Keleten a római légiók diadalmenete az Eufrátesznél, a Parthus Birodalom határánál torpant meg. Csak egy alkalommal, i. sz. 114–117 között sikerült egy római seregnek Traianus császár idejében Mezopotámián át utat törnie a Perzsa-öbölig, ez azonban csak epizód maradt. A rómaiak csupán az

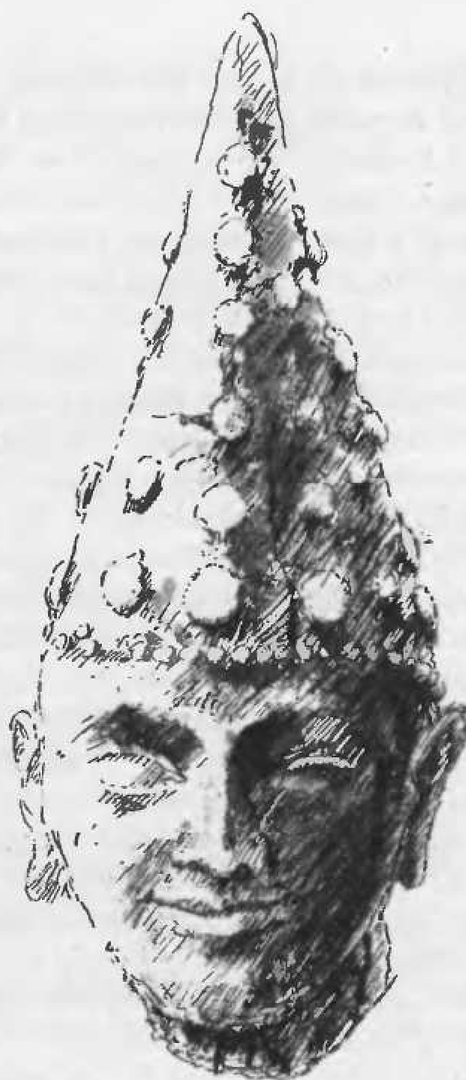
i. sz. II. század vége felé terjesztették ki uralmukat a Tigrisig. Az észak felé határos Armeniát ugyan többször is meghódították a rómaiak, s ugyanúgy vissza is hódították tőlük a parthusok.

Azok az országok, amelyekbe a rómaiak Keleten betörtek, nem voltak ismeretlenek. Mindenesetre ott, ahol a légiók megvetették lábukat, módjuk volt kibővíteni és elmélyíteni az addig szerzett ismereteket. Róma itt már nem törekedett újabb hódításokra, éppen elég gondot okozott az, hogy az egyszer megszerzett határokat miként tartsa meg. Ez azonban azt jelentette, hogy a határvidékeket újra meg újra át kellett fésülnie, hogy felkelések vagy külső támadások alkalmával az adott vidék minden lehetőségét kihasználhassák, és mozgósíthassák a határvidékek segítőerőit.

A keleti fényűzési cikkekkel, fűszerekkel, illatszerekkel és egyéb drága holmikkal való kereskedelemnek meg kellett alkudnia a parthus közvetítő kereskedelem létezésével. Emellett ez a kereskedelem korántsem csökkent, amint azt a felvirágzó karavánvárosok – Charax a Perzsa-öbölnél, Hatra Mezopotámiában és Palmyra Syriában – tanúsítják. Abban az időben számos növény és gyümölcs cserekereskedelem tárgya volt. Így az őszibarack és a sárgabarack a Távol-Keletről került Rómába, viszont a gránátalma egészen Kínáig eljutott.

Ha a római kereskedők mégis új utakat kerestek, amelyeken a parthusok birodalmán túl fekvő országokat megközelíthetik, elsősorban Indiát, ennek oka egyedül az volt, hogy szerették volna kikapcsolni a parthus közvetítő kereskedelmet. Ez azonban csak akkor lett volna lehetséges, ha olyan tengeri utat nyitnak meg, amely azokhoz az országokhoz vezet, amelyekből az óhajtott áruk származnak, vagy pedig, ha észak felől sikerül megkerülniük a Parthus Birodalmat.

Az északi útnak Közép-Ázsián át kellett vezetnie, ahol a görög dinasztiák birodalmainak széthullása után új hatalmak keletkeztek. Az i. sz. I. század óta a kusánok, a kínaiak által jüecsinek nevezett népcsoport öt nomád törzsének egyike (azonosak a görög írók tokhárjaival, tocharjaival) alapítottak birodalmat, ez a birodalom a jüecsik többi törzsét is magában foglalta. A kusánok leigázták a közép-ázsiai városokat, megszerezték az uralmat az öntözött földek fölött, de sehol sem pusztították el azt, amit a szorgalmas kezek megteremtettek. Hódító útjukat folytatták, és Közép-Ázsián kívül a mai Afganisztánt, Pakisztánt és Perzsia egy részét is meghódították. Legnagyobb uralkodójuk, Kaniska, hatalmát Indiában a Gangeszig, míg Belső-Ázsiában Kelet-Turkesztánig

Kusán herceg szoborportréja (egy szovjet expedíció által feltárt szobortöredék alapján)

Hadrianus császár (i. sz. 117–138)

terjesztette ki. Így jött létre az ókor negyedik nagy birodalma, amely egyenlő félnek számíthatott akár Rómáról, akár Parthiáról vagy Kínáról beszélünk: a Kusán Birodalom.

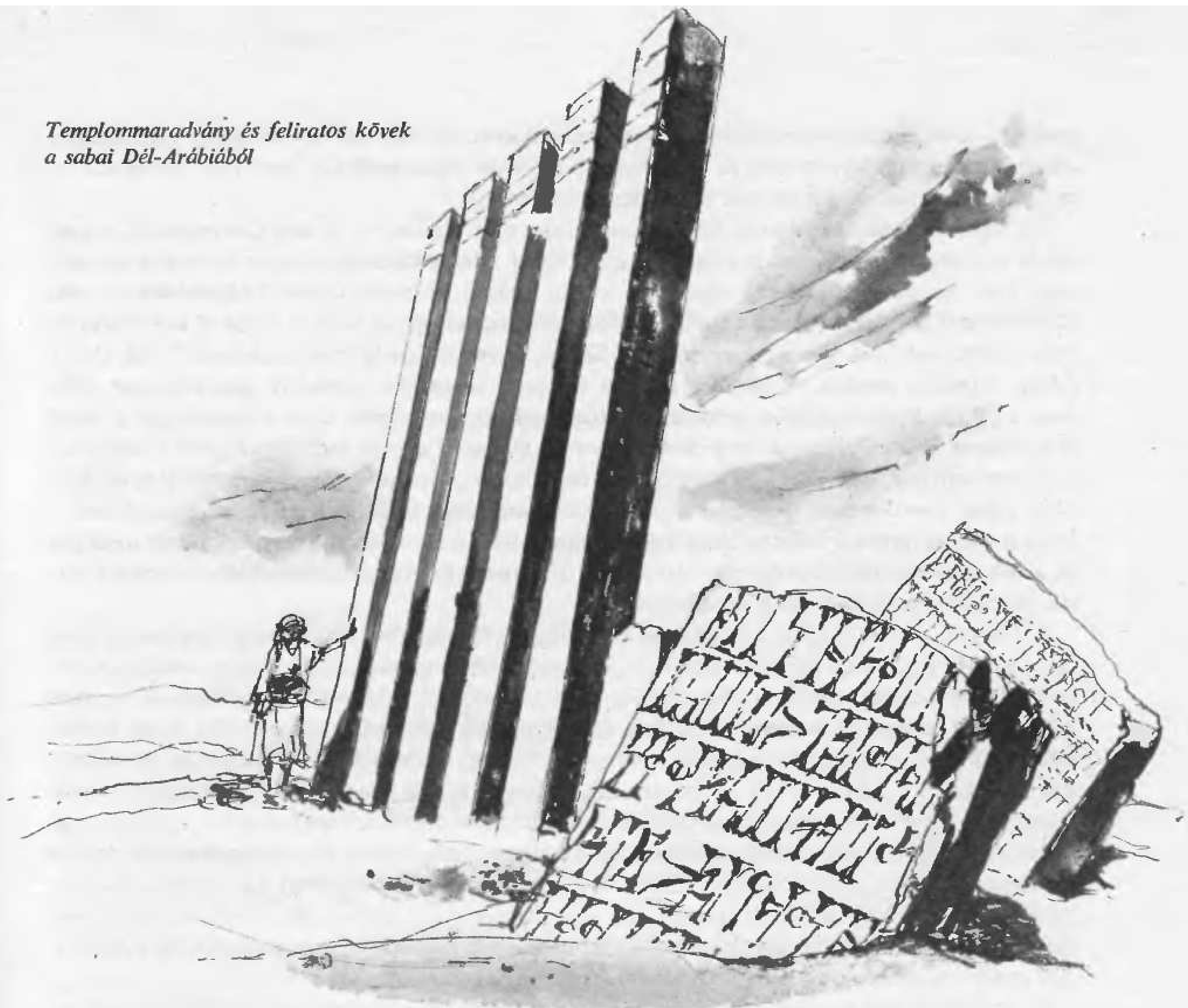
A kusánok, akik valamikor Kína határai közelében éltek, és akiket a többi jüecsi néppel együtt a hunok szorítottak nyugat felé, mint nagyszámú málhásállat tulajdonosai továbbra is igyekeztek ápolni a kínai kereskedőkkel kialakult kapcsolataikat, és hidat verni Kína és India közé. Azzal más helyen foglalkozunk, hogy a kínai kereskedelem miként jutott el Közép-Ázsiába. Érmeleletek tanúskodnak arról, hogy a kusánok Nyugaton a Római Birodalommal is kapcsolatba léptek. Viszont úgy tűnik, a római kereskedők a Kusán Birodalmon át sem találták meg az Indiába vezető utat.

Traianus uralkodása alatt a kaukázusi népek Róma védnöksége alá kerültek, és Hadrianus (i. sz. 117–138), az „utazó császár", aki majdnem minden provinciát meglátogatott, a Fekete-tengert római tengerré tette, és felmérette partjait. A Rioni- azaz Phaszisz-folyó melletti Phaszisztól és más helyekről felderítő osztagokat küldött a Kaszpi-tenger partjáig. A rómaiak ekkor hallottak első ízben a hunokról, akik addigra már majdnem a Kaszpi-tengerig nyomultak előre. Most azonban a Fekete-tenger mellékén élő görögök voltak azok, akik elősegítették annak az elképzelésnek a kialakulását, mely szerint a Kaszpi-tenger beltenger, és már ismerték a Rha (Volga) torkolatát. Egészében azonban még a római kor is messze volt attól, hogy erről a területről a valóságnak megfelelő képet rajzoljon, ezt egyébként Ptolemaiosz térképe elég világosan bizonyítja. Így a Volga és a Don forrását, valamint az Aral-tavat homály borította. A sztyeppi népek felkerekedése hamarosan véget vetett a földközi-tengeri hatalmak további előrenyomulásának.

Amennyire zavarosak voltak a rómaiaknak a Kelet-Európára és a hozzá csatlakozó Ázsiára vonatkozó ismeretei, annyira nagy sikereket értek el a Messzi-Délen, még akkor is, ha az egész előretörés egy nagy katonai kudarccal kezdődött.

Attól az időtől kezdve, hogy Hérodotosz a dél-arábiai tömjénkereskedők gazdagságáról hírt adott, szakadatlanul hangoztatták a mai Jemen népeinek mesébe illő kincseiről szóló híreszteléseket. Theophrasztosz, Arisztotelész tanítványa (kb. i. e. 372–287) a „Botanicá"-jában részletesen leírta, hogy miként nyerik a tömjént és a mirhát, s Dél-Arábia lakóiról azt jegyezte fel, hogy azok katonák, földművesek és kereskedők, akik hajóikkal átszelik a tengert, mindenekelőtt azonban illatos gyantákat szállítanak a szomszédos országokba. Diodórosz is lelkes hangon beszélt az illatszerekről. Ámde még nagyobb hatása volt annak, amit a sabaiak gazdagságáról írt. Mert ez szerinte „nemcsak a szomszédos arabok gazdagságát, hanem minden más népét is felülmúlta. Ámde a sabaiak fényűzésükkel is minden más népet felülmúltak. A valóságban az árucsere során a legcsekélyebbért a legnagyobb árat kapták. És mivel távoli fekvésüknek köszönhetően hosszú időn át nem fosztották ki őket, ezért hatalmas mennyiségű aranyuk és ezüstjük van, különösen Sabában, ahol az uralkodó palotája áll. Cizellált arany- és ezüsttárgyaik, mindenfajta tál, ágyaik lába ezüstből való, s ezüstlábu triposzaik, és továbbá a mindenféle egyéb ingóságaik hihetetlen fényűzésükre utalnak. Folyosóik magas oszlopokkal ékesek, egyes oszlopok aranyozottak, más oszlopok fejét pedig ezüstfigurák ékesítik."

A rómaiak ezzel szemben semmit sem tudtak az „ Arabia Felix" arany-, réz- és vasbányászatáról, sem pedig az ottani rubinlelőhelyekről. A Vörös-tenger partvidékén fekvő, a monszunesőktől gazdagon öntözött jemeni hegyoldalakról, ahol akkoriban már teraszos földművelést folytattak, sem volt tudomásuk. A fennsík mesterműnek számító öntözőberendezéseiről egy sort sem találunk a római íróknál, pedig még ma is megcsodálhatjuk egy hatalmas duzzasztógátjuk romjait, s a Saba-oázisban, a mai Maribban (az egykori Mariabában) a víztárolót, amely 100 000 ember vízellátásáról gondoskodott. (Amikor a gát i. sz. 570-ben végképp összeomlott, Mariaba lakosai kénytelenek voltak elvándorolni.) A rómaiak azt sem tudták, milyen messzire hajóztak a sabai hajók az Indiai-óceánon;

Templommaradvány és feliratos kövek a sabai Dél-Arábiából

erről még ma is keveset tudunk. Ámde joggal feltételezhetjük, hogy a sabaiak vagy más dél-arábiai törzsek tagjai az Indiai-óceánon hasonló teljesítményeket hajtottak végre, mint hajdanában a föníciaiak a Földközi-tengeren. A rómaiak csak mint ama kereskedőket ismerték őket, akik áruikat a „Tömjénúton" vitték északra. Ez a kereskedelmi út Negranán (Nedsran), Mekkán, Jathrippán (Medina) és Petrán át a Földközi-tengerhez vezetett. Hogy Dél-Arábia lakosai ezt az utat rendszeresen használhatták, arról tanúskodik, hogy politikai befolyásuk legalább egész Nyugat-Arábia területén érvényesült.

Ezért nem csoda, hogy Augustus római császár – Sztrabón szavai szerint – elhatározta, hogy „vagy Róma barátjaivá teszi, vagy leigázza őket. Régóta gazdagnak is ismerték őket, mert fűszereiket és drágaköveiket arany és ezüst ellenében elcserélték, és abból, amit kaptak, idegennek többé nem adtak. Ezért remélte, hogy hasznosítja azokat, mint gazdag barátokat, vagy gazdag ellenségként legyőzi őket."

A hosszú polgárháború és a határoknál vívott harcok alaposan kimerítették Róma kincstárát. Vajon Arabia gazdagsága, amelyet a rómaiak kétségtelenül túlbecsültek, pótolhatta ezt? Azt a kincstömeget, amit a sabaiak, a tőlük északra lakó miniaioi és a hadramauti kereskedők és mások össze-

szedtek – most egy római seregnek kellene visszahódítania. Ez azonban olyan kísérlet volt, amelyet alkalmatlan eszközökkel próbáltak végrehajtani, ráadásul olyan területen, amelynek természeti viszonyairól a rómaiaknak még csak elképzeléseik sem voltak.

Augustus az arabiai hadjárattal Aelius Gallust bízta meg. Gallus i. e. 25-ben Kleopatrisz (Cleopatris) (a mai Szuez) kikötőjében hajóhadat gyűjtött össze. Már a kiindulópontot is rosszul választotta meg, mert Bereniké (Berenice) egyiptomi kikötő sokkal közelebb feküdt Dél-Arábiához, mint Kleopatrisz (Cleopatris). Már a Leuké Kóméba vezető tizenöt napig tartó út során (a mai Janbu al-Bahr mellett) sok hajó „harci cselekmények nélkül is, szerencsétlenség folytán, elveszett" (Sztrabón). Amint Sztrabón megírja, egyidejűleg skorbut és egyéb betegségek támadták meg a sereget „két, azon a földön honos betegség, amelyek a vízfogyasztás és növényevés miatt megtámadják a szájat és a lábakat. Ezért Gallusnak ott kellett eltöltenie a nyarat és a telet, hogy kigyógyítsa a betegeit."

Ez azonban csak a kezdete volt azoknak a gyötrelmeknek, amelyeket a seregnek el kellett viselnie. Mert utána következett a sivatagon való átvonulás, amelynek során – Sztrabón jelentése szerint – „még a vizet is tevékkel kellett a sereg után szállítani. Harminc napon át meneteltek... egy országon át, amely csak tönkölyt, datolyát és vajat termel, de olajat nem. Az azt követő vidéket nomádok lakták. Igazában azonban inkább néptelen volt."

A hőségtől, a szomjúságtól, a fáradalmaktól s az egyre fenyegetőbb járványoktól megtizedelt sereg csak további ötven nap elteltével jutott el termékeny, vízben gazdag vidékekre, az „Arabia Felix" szélén fekvő Negrana (Nedsran) környékére, ahol „városokat" hódított meg, gabonát és datolyát rekvirált. A seregnek a lakosok ellenállása dacára sikerült Marjabáig (valószínűleg Saba, Marib) előrenyomulnia, de Marjabát már nem rohamozhatta meg. Amint a foglyok Gallusnak elbeszélték, már csak kétnapi járásra voltak a Fűszerországoktól, vagyis Dél-Jementől és Hadramauttól. A vízhiány és az egyre jobban pusztító járványok azonban visszavonulásra kényszerítették a sereget. Egy másik úton újabb hosszú átkelés következett a sivatagon, amíg hatvan nap elteltével el nem értek a Vörös-tenger mellett fekvő Nerába (Egra). (Az odavonulás ezzel szemben hat hónapig tartott.) Nerából a sereg maradványait tizenegy nap alatt az egyiptomi parton fekvő Müosz Hormoszba (Myos hormos) szállították, ahonnan az életben maradottak Koptoszon át visszatértek Alexandriába. Egy rendkívül veszteséges katonai vállalkozás ért ezzel véget.

Ez az Arábia sivatagjaival való első találkozás felfoghatatlan élmény volt a rómaiak számára. Ahelyett, hogy a „Boldog Arabia" (Termékeny) kincseit hozta volna magával, egy kegyetlen, addig ismeretlen természettől sújtott, erősen megtizedelt és a kiállott fáradalmaktól súlyosan legyengült sereg tért haza. Sztrabón, Gallus barátja, panaszkodva írja: „(Gallus) nemcsak az ellenség, hanem a betegségek, a megerőltetések, az éhség és a rossz utak miatt is vesztette katonáit. Csak hét ember (!) esett el harcban. Ez a hadjárat nem sokkal vitte előbbre az ország megismerését."

Az, hogy ez megtörténhetett, hogy a vállalkozás így végződött, nem lehetett rendes, becsületes dolog, és nemsokára találtak is egy bűnbakot. Sztrabón szerint Scyllaeus, a nabataeusok királya kezdettől fogva áruló volt. Ő lett volna az, aki értelmetlenül (nyilvánvalóan egyre újabb vízlelőhelyek keresése közben) keresztül-kasul ide-oda hurcolta a sereget a sivatagban, a rómaiak szerint azért, hogy megtizedelje és demoralizálja. Gallus azonban csak Dél-Arábiában jött rá erre az álnokságra. Hogy Scyllaeus valóban áruló volt-e, vagy csak képtelen volt arra, hogy Arábia sivatagjaiban a legjobb utat megtalálja, azt ma már nem tudjuk eldönteni. A hazatérés után „megtorlásként" mindenesetre lefejezték Rómában. Gallust viszont ezáltal felmentették a katasztrófáért való felelősség alól.

A rómaiak azonban óvakodtak attól, hogy még egyszer előrenyomuljanak ebbe a sivatagos országba – és valóban, Belső-Arábia napjainkig ismeretlen maradt. Csak az északi részéből alakult

római provincia. Mindaz, amit valakinek Rómában még sikerült megtudni : róla, az kereskedőktől és követektől származott, akik Petrából vagy Palmyrából a Perzsa-öböl mellett fekvő Charaxba vivő sivatagi utat használták. Ámde jelentéseik nem ösztönözték újabb vállalkozásokra a rómaiakat.

HISPANIAI GÁLYAORR-FIGURA AZ INDIAI-ÓCEÁNON?

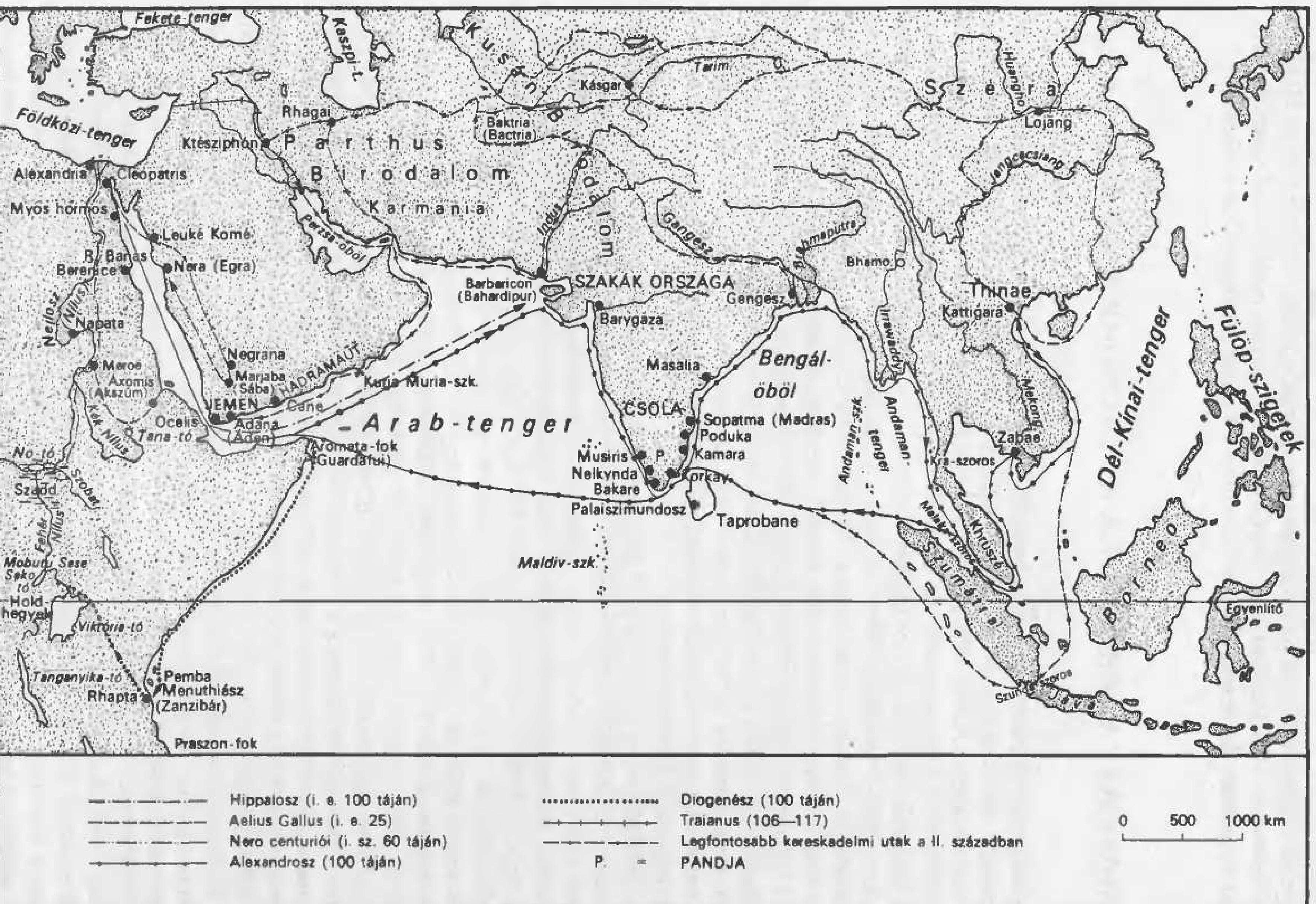
Az Indiai-óceán vizeinek kifürkészése nem katonák, hanem kereskedők műve volt, akik annál nagyobb nyereségre számíthattak, minél jobban megközelítették azokat az országokat, ahonnan a Nyugaton nagy becsben tartott fényűzési cikkek származtak. Nem új világot tártak fel, hanem csak olyan kereskedelmi területre nyomultak be, amely már régi saját hagyományaira tekinthetett vissza.

A maláj hajósoknak már korán, de legalábbis mintegy i. e. 300 táján kiépültek a kereskedelmi kapcsolataik az indiai kikötőkkel. Őket követték a hátsó-indiai kereskedők, és végül maguk az indiai kereskedők is a tengerre merészkedtek. Nyugat felől a sabai kereskedelmi hajók Srí Lankáig (Ceylon) és Hátsó-Indiáig nyomultak előre. Hosszú időn át igyekeztek az Adana (Aden) körüli vizeken élvezett fölényüket, helyzeti előnyüket arra a célra felhasználni, hogy az idegen, különösen az egyiptomi hajókat távol tartsák indiai és kelet-afrikai kereskedelmi területeiktől. Ez annál is könnyebben sikerült, mivel Szomália partvidékén is létesítettek támaszpontokat. Ámde a Vörös-tenger kijáratát sohasem sikerült olyan erősen és hatékonyan elzárniuk, mint amilyen hatékonyan zárták le valamikor a karthágóiak a Gibraltári-szorost.

Hogy az Indiából származó fényűzési cikkek nagy nyereséggel kecsegtetnek, és hogy ez a távoli ország a tengeren át elérhető, azt elég szemléltetően bizonyították Szkülax és Nearkhosz tengeri utazásai. (Mivel Nearkhosz legénysége között egyiptomiak is szolgáltak, a hír eljutott Alexandreiába, a Lagida-dinasztia székhelyére. Egyiptomban Makedón Alexandrosz örökébe a Ptolemaioszok, vagyis a Lagidák léptek.) Ámde kezdetben az arabok létesítette záron meghiúsult a Vörös-tengerről az Indiába való előretörés. A kincsek azonban csábították, egyre csábították a vállalkozó szelleműeket.

Akárcsak egykor a fáraók, már az első Lagida-házi uralkodó, I. Ptolemaiosz Szótér (i. e. 323–283) felderítőket küldött ki abból a célból, hogy újból kifürkésszék a Vörös-tengert, de mindenekelőtt azért, hogy az afrikai partról harci elefántokat és elefántcsontot hozzanak. Ezt utódjának, II. Ptolemaiosz Philadelphosznak (i. e. 283–246) végül sikerült is végrehajtania. Most már közvetlenül kereskedelmi kapcsolatokba léphettek a sabaiakkal, és a déli utazásokhoz a Vörös-tenger egyiptomi partján, Szueztól a körülbelül Asszuan szélességében fekvő Ras Banasig új kikötőhelyeket létesítettek az induláshoz, amelyektől a Nílushoz vezető jó utakat raktak le. Amikor a dinasztia harmadik tagja, III. Ptolemaiosz Euergetész (i. e. 247–221) meghalt, már a Vörös-tenger mindkét partja ismert volt, letörték a kalózkodást, és egészen a Guardafui-fokig feltárták az afrikai partot. Magát Hadramaut partvidékét is bizonyos mértékig ismerték már. Ámde Indiába még nem jutott el egyiptomi görög.

Az egyiptomi görögöknek az i. e. II. században is be kellett érniük a sabai kikötőkbe tett hajóutakkal. E kikötőkben bizonyára találkoztak Észak-Indiából és Perzsiából érkező kereskedőkkel, s valószínűleg kiszálltak Hadramautnak, a Tömjénországnak a partjain is, ámde a Kuria Muria-szigeteknél utazásaik véget értek. Annál jobban megismerték az afrikai hátországot. Sőt azt is megtudták, hogy a Kék-Nílus a Pszebo (Tana)-tóból ered, és a Nílus áradása az Etióp-magasföld hatalmas nyári esőzéseinek köszönhető. Ezek a megismert tények messze felülmúlták Hérodotosz ismere-

Korai utazások az Indiai-óceánon

teit, ámde Európa távolabbi részein csak azután váltak ismeretessé, amikor James Bruce, a skót kutató 1770-ben végérvényesen felfedezte a Kék-Nílus forrásait.

A távoli cél azonban továbbra is India maradt. A legnagyobb valószínűség szerint nem holmi ismeretlenül maradt kereskedő bukkant rá elsőként arra az útra, amely Egyiptomból a kereskedők álomországába vezetett, hanem az a férfi, akinek neve fennmaradt. Vállalkozó szellemű és jó képzelőtehetséggel megáldott ember volt. Rendkívül merész utazási módot javasolt India elérésére, annak az útnak a megkeresését javasolta, amelyet tulajdonképpen kereken 1600 évvel őutána Vasco da Gama fedezett fel.

Ez az Eudoxosz nevű ember a Propontisz (Márvány-tenger) melletti Küzikoszból származott, és a Poszeidóniosz adataira támaszkodó Sztrabón szerint VIII. Ptolemaiosz II. Euergetész (i. e. 145–116) uralkodása alatt érkezett Egyiptomba. Az idegen országok megismerésének vágyától sarkallva a király szolgálatába állt. Ámde – amint Sztrabón elbeszéli – éppen abban az időben, az „Arab-öböl *(a Vörös-tenger)* őrizői egy indiait hoztak az uralkodóhoz, és elmondották, hogy félholtan találták egy hajóban, de nem tudják, kicsoda és honnan jön, mert nem értették nyelvét. Mire a király görögül beszélt vele, s azt az illető meg is értette, elmondotta, hogy Indiából jövet eltévedt. Társai mind éhenhaltak, egyedül ő maradt életben. Egyúttal nyomban felajánlkozott, amennyiben a király néhány válogatott emberrel indiai utazást kívánna szervezni, ő hajlandó lenne vezetőként szolgálni az expedícióban. A király által kiküldött emberek között ott volt Eudoxosz is. Ajándékokat vitt magával, és ezek ellenében fűszereket és drágaköveket hozott... Ámde reményeiben csalatkozott, mivel Euergetész a teljes rakományát elrabolta."

Bár gyakran kétségbe vonják, hogy Eudoxosz járt Indiában, semmi okunk sincs arra, hogy ne adjunk hitelt beszámolójának. Túlságosan meggyőzőek az egyes tények, és hogy egy indiai az egyiptomi görögök által őrizett vizekre tévedt, csak arról tanúskodik, hogy indiai kereskedők nemcsak a sabaiak országát szokták felkeresni, hanem Afrika keleti partjait is. Viszont túlságosan is modernül hangzik, hogy egy uralkodó egy foglyot, akinek a nyelvét senki sem ismeri, görögül tájékoztat, hogy utána kihallgassa. Euergetész azt az ajánlatot, hogy küldjön hajókat Indiába, annál is szívesebben fogadta, mivel uralkodásának végén elvesztette a fontos Syriát, és ezzel az egyiptomi görögök előtt elzáródtak a Kelet felé vezető karavánutak. Hogy Eudoxosz hol járt Indiában, csak sejteni lehet, valószínűleg az Indus-vidéken kötött ki. Meglepő csupán az, hogy panaszkodik, amiért a király minden árujára rátette a kezét, holott az akkoriban szokásos eljárás volt.

Eudoxosz mindenesetre tovább is azt remélte, hogy mégiscsak húzhat valami hasznot az indiai utazásból. Miután Euergetész meghalt, felesége és utódja, II. Kleopatra másodszor is odaküldte. Ismét gazdagon megrakott hajókkal tért haza, ámde útközben valami – talán az északkeleti monszun – az afrikai partra sodorta, valószínűleg a Guardafui-fokon túlra. Bárhol kötött is ki, barátaivá tette az afrikaiakat, mivel megosztotta velük gabonáját, borát és szárított fügéjét. Ennek fejében ivóvizet és révkalauzokat kapott tőlük. Akárcsak egy modern kutató, még nyelvük kifejezéseit is feljegyezte. Végül szerencsésen visszatért az egyiptomi partokra. Ámde ismét mindent elvettek tőle, ezúttal az új király, Kleopatra egyik fia, IX. Ptolemaiosz II. Szótér (i. e. 116–107).

Eudoxosz azonban most már megelégelte, hogy a Ptolemaioszok annyiszor kifosszák. Független emberként akart szerencsét próbálni, mégpedig új úton, Afrikát megkerülve! Erre a gondolatra egy sajátos lelet bírta, amelyre második indiai útján bukkant. Az afrikai part előtt ugyanis kihalászott egy fából készült hajóorr-részletet, amelyen orrfiguraként egy faragott ló volt. Amikor leletét Alexandreiában megmutatta a hajótulajdonosoknak, ezek azt mondták, hogy az esetleg Gadesból (Cádiz), a Hispania déli részén fekvő ősi kereskedővárosból származik. Ott – Sztrabón szerint – a

Római kikötő világítótoronnyal

„szegényebb kereskedők olyan kis hajókat használnak, amelyeket az orrdíszítményük után lónak neveznek, de amelyeken halászás céljából a mauretaniai *(marokkói)* part mentén egészen a Lixosz- *(Vadi Dra)*-folyóig elmennek. Egyes hajótulajdonosok azt állították: a legvalószínűbb, hogy a töredék olyan hajóból származik, amely túlmerészkedett a Lixoszon, és nyomtalanul eltűnt."

Ez a közlés eldöntötte Eudoxosz további sorsát. A tudásvágy végképpen kutató utazóvá tette, még akkor is, ha a fő indítéka India gazdagsága volt. Világossá vált számára: ha az orrdíszítmény Gadesból származik, akkor Afrika *okvetlenül* körülhajózható. Itt, Indiába egy új, tengeri út nyílik, amelyet senki sem tart a hatalmában!

Ezért Eudoxosz hazatért, „egész vagyonát egy hajóra rakta, és először Dikaiarkhiába (a Nápoly melletti Puteoli), majd onnan Masszaliába vitorlázott, és folytatta útját mindig a part mentén hajózva Gades felé. Mindenütt érdeklődött, gyűjtötte az adatokat, majd felszerelt egy nagy és két kis hajót, olyanokat, amilyeneket a kalózok használtak. Fiatal zenészlányokat, majd orvosokat és ácsokat fogadott fel, és utána tartós nyugati szélben elindult India felé. Amikor azonban társai megunták az utazást, kedvező szélben – akarata ellenére kikötött, mivel félt az árapálytól. Aggodalma jogosnak

bizonyult, hajója zátonyra futott, ha nem is annyira, hogy összetört volna, és így a rakományt, valamint a magukkal hozott hajófa nagy részét idejében sikerült a partra menteni. Ebből épített egy harmadik járművet egy ötvenevezős mintájára, és tovább hajózott, mígnem olyan emberekre talált, akik az általa korábban feljegyzett szavakat használták. Rájött arra, hogy az illetők az etiópiaiaknak ugyanahhoz a törzséhez tartoznak. Ekkor feladta az indiai utazást, visszafordult, és útközben egy vízben gazdag és sűrű erdővel borított, de lakatlan szigetet fedezett fel."

Egy hajómaradvány tehát merész, abban a korban szinte hihetetlen gondolatot szült Eudoxoszban. Ezzel kapcsolatban gondoljunk egy tragédiára, amely az Északi-Jeges-tengeren játszódott le. Az amerikai De Long „Jeannette" nevű hajóját 1881-ben összeroppantotta a jég, és a hajó maradványait három évvel később vetette ki a tenger Grönland keleti partjain. E jelenség alapján támadt Fridtjof Nansen norvég sarkkutatónak az a gondolata, hogy az Északi-Jeges-tengerben állandó sodródás van, és feltevésének helyességét a „Fram"-on tett útja (1893–1896) valóban igazolta is.

Az Északi-Jeges-tengeren azonban a hajóroncsok egyértelműen azonosíthatók voltak. Ezzel szemben az már elképzelhetetlen, hogy egy hajómaradvány az Atlanti-óceán vizeiről egész Afrikát körüljárja. Lehetséges, hogy az alexandreiai hajótulajdonosok az eszméjétől megszállott Eudoxoszt szándékosan félrevezették, vagy rossz tréfát űztek vele. Bárhogy volt is, olyan vállalkozásra adtak indítékot, amely messze megelőzte korát, és mivel egyetlen ember hajtotta végre, nem is lehetett eredményes. Eudoxosz feltehetően nem jutott messzire Afrika északnyugati partján. Ugyan az a téves feltételezés, hogy ugyanannak a törzsnek a tagjait találta meg, mint amelyik törzs embereivel a keleti parton találkozott, visszatérésre bírta, hogy még egyszer szerencsét próbáljon új felszereléssel. Lehetséges, hogy az a sziget, amelyet visszatérés közben látott, Madeira volt.

Mauretaniában (Marokkó) megpróbálta Bogosz (Bokkhosz) királyt megnyerni tervéhez. Amikor azonban száműzetéssel fenyegették meg, ismét nekivágott a Gades felé vezető útnak. „Itt – írja Sztrabón – megint épített magának egy széles hajót és egy ötvenevezős hosszúhajót, hogy az egyikkel a nyílt tengeren, a másikkal pedig a part közelében hajózhasson, ekét, magvakat és építőmestert vett magához, s elkezdte a szándékolt körülhajózást. Az utazást, amelyet hosszú időtartamúnak képzelt, úgy akarta megoldani, hogy közben a korábban felfedezett szigeten kiköt, ott vetni akart, és a termést betakarítani, s így akarta megoldani a tervezett utazást. Idáig, mondja Poszeidóniosz, ismeri Eudoxosz történetét. Későbbi sorsáról talán Gadesban vagy Hispaniában másutt lehetne még valamit megtudni."

Eudoxosznak azonban nyoma veszett. Nem tudni, vajon Bokkhosz mauretaniai király merényletének, az afrikai partvidék lakóinak esett-e áldozatul, vagy legénységével együtt hajótörést szenvedett. Túlságosan merész volt a vállalkozása, amelyben maga Sztrabón sem hitt, túlságosan ismeretlen volt Afrika déli irányú kiterjedése ahhoz, hogy a vállalkozás könnyű sikert ígérhetett volna, bár Afrika ellenkező irányú körülhajózása, ami hajdan a föníciaiaknak II. Necho (Nekósz) fáraó idejében sikerült, az ellenkező irányú tengeráramlások miatt sokkal nagyobb nehézségeket támasztott volna. Még nem érett meg az idő, a technikai eszközök nagyon is tökéletlenek voltak. Eudoxosz vállalkozása mégis élő bizonyítéka annak, hogy az egyetlen eszmétől megszállott emberek milyen merész vállalkozásokba kezdtek már az ókorban is.

Vasco da Gama előtt 200 évvel, a genovai Ugolino, Guido és Vadino Vivaldi 1291-ben ugyancsak megpróbálkoztak Afrikát körülhajózva eljutni Indiába. Ámde ők sem érték el céljukat, nekik is nyomuk veszett, nem tudni, mikor és hol. Az Afrikát megkerülő, Indiába vezető tengeri út még hosszú ideig megmaradt illúziónak.

A MONSZUN JEGYÉBEN

Továbbra is kérdés, vajon Eudoxosz indiai utazásai valóban a göröggé lett Egyiptomból kiinduló első tengeri utazások voltak-e. Mindenesetre a következő időkben a Berenikéből vagy Müosz Hormoszból (Myos hormos) kiinduló indiai hajózás bámulatosan fellendült. Az addigi körülmények között ez természetesen nem lett volna lehetséges. Ugyanis a hajók, amelyek az arab és a perzsa partokat végigtapogatták, nemcsak legalább két, fáradsággal és nélkülözéssel teli évet jelentettek a vezetőknek és a legénységnek egyaránt, hanem még annak is ki voltak téve, hogy a dél-arábiai partok különböző kikötővárosaiban, majd Parthiában és a tenger egyes részein, a távolabbi Keleten a hatalom birtokosai mindenféleképpen zaklatják és kifosztják őket. Csak egy új, korszakalkotó felfedezés menthette meg az Indiába hajózókat ezektől a veszélyektől.

Ez a felfedezés egy görög kereskedőnek sikerült, akiről semmi egyebet nem tudunk, mint a nevét: Hippalosz. Ő fedezte fel, hogy India messze benyomul déli irányban az Indiai-óceánba. Ámde a fontosabb az volt, hogy megtanulta hasznosítani ama természeti jelenséget, amelyet az arab és indiai tengerészek bizonyára már régen ismertek, nevezetesen azt, hogy a Déli-tenger nyugati részében a szelek iránya évszakonként változik. Májustól októberig a szél nagy állandósággal délnyugatról északkelet felé, Kelet-Afrika partjaitól India partjai felé, ezzel szemben novembertől márciusig ugyanolyan szabályszerűséggel az ellenkező irányban fúj, vagyis megfordul a széljárás. Erre az évszakonként változó szélre, amely később az „évszakot" jelentő arab mausim szó alapján monszun elnevezést kapta, elsőrendű szerep várt az Indiai-óceán hajózásában, mivel megkönnyítette a Kelet-Afrika, Arábia és India közötti kereskedelmi forgalmat.

Számos jel mutat arra, hogy indiai vagy arab hajók már Hippalosz előtt is hajóztak a monszun segítségével a nyílt óceánon, először kényszerből, akaratlanul, mert a szél a nyílt tengeren kapta el őket, s tovahajtotta a hajójukat, később azonban tudatosan, előre meggondolva. Mindenesetre csak néhány emberről lehetett szó. Hippalosznak azért azt köszönhetjük, hogy a szélviszonyokat *rendszeresen* kihasználta, és ennek alapján hajózási szabályokat dolgozhattak ki azok számára, akik Indiába készültek. Ez tette nevét olyan híressé, hogy a délnyugati monszunt „Hippalosz-szél"-nek nevezték el.

Ezek után lehetővé vált az, hogy a Vörös-tengerről Indiába és vissza mintegy háromnegyed évvel rövidebb idő alatt tegyék meg az utat. Ha egy hajó úgy július első felében indult el Müosz Hormoszból vagy Berenikéből, és az Indiai-óceánon rábízta magát a délnyugati monszunra, akkor negyven nap alatt eljuthatott Indiába. A kereskedőknek elég idejük maradt ahhoz, hogy ügyleteiket Indiában lebonyolítsák. December táján pedig felültek az északkeleti monszun hátára, és tavaszra visszaérkeztek abba a kikötőbe, ahonnan elindultak. A menetidő mindig a Vörös-tenger és az Adeni-öböl szakaszán volt a leghosszabb. „Naturalis Historia"-jában Plinius a következőket írja: „Ocelisből *(arab kikötő a Bab el-Mandeb-szorosban)* negyven nap alatt érhet el az ember a Hippalosz-széllel Muzirisbe *(Cranganore, Cochintól [Kocsintól] északra, a Malabar-parton, a mai Kerala államban)*, a legközelebbi indiai rakodóhelyre." Hippalosz felfedezésének joggal tulajdoníthatunk hasonló jelentőséget, mint a portugál Vasco da Gama 1497–1498-ban végrehajtott tettének, vagyis az Indiába vivő tengeri út felfedezésének, vagy a Szuezi-csatorna megnyitásának 1869-ben.

Valószínű, hogy Hippalosz már i. e. 100 körül megtette felfedezését, s amellett az sem lehetetlen, hogy első alkalommal Eudoxosz kísérőjeként jutott el Indiába. Lehetséges, hogy első útjainak célja az Indus torkolatánál fekvő Barbarikon (ma Bahardipur) volt, ameddig a korábbi parti hajózással is

elhatoltak. Ámde a monszun felfedezése után a görög India-utazók a Cambay-öbölben is kikötöttek (Barygaza kikötő – Broach), bár a homokzátonyok és az erős árapálymozgások a kikötést megnehezítették. Ámde Indiának az a része, ahonnan a hőn óhajtott fűszerek és a drágakövek származtak, messze délen volt. Az Indus torkolatától vagy Barygazából azonban némi veszéllyel járt a part közelében lehajózni, vitorlázva a Malabar-partig (a mai Kerala partvidéke). Kalózok lestek itt zsákmányra, az erős délkeleti monszun könnyen zátonyra űzhette a hajókat. Ezért újabb merész vállalkozás született: a tengert délebbre szelték át, egyenesen a Malabar-part felé vitorlázva. Ez nem mást jelentett, mint azt, hogy Bab el-Mandebből kiindulva kereken 3700 kilométert kellett a nyílt tengeren megtenni. Erre azonban először csak a római korban került sor.

Octavianus, a későbbi Augustus császár i. e. 30-ban végképpen bekebelezte Egyiptomot a Római Birodalomba. Abban az időben a vörös-tengeri egyiptomi kikötőkből évente mintegy 20 hajó futott ki azzal a rendeltetéssel, hogy Indiába menjen, s az i. sz. I. század kezdetéig évente 120-ra emelkedett a számuk (Sztrabón). Hogy az Indiával folytatott tengeri kereskedelem már Augustus és Tiberius császárok korában milyen élénk volt, tanúsítja az a számos rómaipénzlelet, amelyeket India földjében, mindenekelőtt Dél-Indiában találtak. Az arany- és ezüstérméknek ebben az erős kiáramlásában jelentős veszély rejlett, ami a hatalom akkori birtokosainak éppen olyan pénzgazdasági gondokat okozott, mint amilyen pénzpolitikai gondokkal a nyugat-európai hatalmak küzdöttek a XV. század vége előtt, mielőtt az Indiába vezető tengeri utat felfedezték. Az indiai fényűzési cikkekért ugyanis Róma csak kevés árut tudott cserébe adni. A római korban elsősorban a Földközi-tengerből származó korall és az amforákban szállított bor, továbbá a réz és egyéb fémek, üveg, cserépedények és hangszerek számítottak ilyen Indiában is kelendő áruknak, valamint a rabszolgák. Összehasonlíthatatlanabbul értékesebbek voltak ezeknél az indiai áruk – a bors és egyéb fűszerek, illatszerek, drágakövek, elefántcsont, nemesfák, cukor, de a vadállatok is, amelyek Rómában és más városokban a cirkuszi játékok miatt örvendtek keresletnek, és nem utolsósorban az értékes, ragyogó selyem, amely egy távoli, ismeretlen országból – Kínából – érkezett Indiába. Nem csoda, hogy a kereskedelem ilyen alakulása miatt Róma számára erősen passzívvá vált a kereskedelmi mérleg, ami szabályos gazdasági válságokat okozott. Ugyanis elkerülhetetlenné vált, hogy a nemesfémek kiáramoljanak Nyugatról, hacsak nem űznek rablókereskedelmet. Az érméket azonban nem a mai pénz értelmében fogadták el fizetési eszközként, hanem súlyban lemérve a bennük levő nemesfémet.

Az indiai kereskedelemnek, amelyet főként a görögök, majd később a syriaiak is űztek, akik ugyanúgy római alattvalók, sőt római polgárok lettek, nemsokára még az is előnyére vált, hogy Augustus uralkodásának végén vagy Tiberius uralma alatt Adanát (Aden), Dél-Arábia fő kikötőjét lerombolták, és ezzel egyszer és mindenkorra megszűnt a sabaiak tengeri hatalma. Itt is kínálkozik a párhuzam Portugáliával, amely a XVI. század elején hadihajóival megsemmisítő csapást mért a dél-arábiaiak akkoriban virágzó indiai kereskedelmére, hogy kereskedelmi érdekeit zavartalanul érvényesíthesse.

Az indiai fényűzési cikkek most már egyre nagyobb mennyiségben özönlöttek Alexandriába (Alexandreia), az egyiptomi fő kirakodóhelyre, de a szükséglet is állandóan növekedett. Így elkerülhetetlenné vált, hogy nagyobb hajókat építsenek az indiai utazások számára, ezekbe nemcsak több árut tudtak rakni, nem csupán súlyosabb rakománnyal vitorláztak, hanem a rakományon kívül még katonákat is magukkal vihettek, hogy bármikor védekezni tudjanak a hajókra lecsapó támadókkal szemben.

A kereskedelemből diplomáciai kapcsolatok is születtek. Indiai követek már Augustus korában több ízben felkeresték a Római Birodalmat, sőt az i. sz. 50 után Taprobanéból (Srí Lanka) egész követség érkezett Rómába. Ennek a történetét Plinius a következőképpen meséli el: „Amikor

(Claudius császár uralkodása alatt, i. sz. 41–54) Annius Plocamus adóbérlő bérbe vette a Vörös-tenger vámjait, egyik szabadosát (libertinusát, felszabadított rabszolgáját) Arabia körülhajózása közben az északi viharok (Aquilonus) a Karmanián túli partokig sodorták, és a tizenötödik napon hajótörést szenvedett Hippurész Taprobane sziget kikötője előtt. Az uralkodó kegyesen, vendégszeretően fogadta, és hat hónapig méltóképpen tartotta, míg megtanulta a nép nyelvét. A királynak kérdezősködésére mesélt a rómaiakról és császárjukról... Az uralkodó... nagyon megcsodálta a római kormány becsületességét, mert a hajótöröttnél levő pénzeken megfigyelte, hogy a dénárok egyforma súlyúak, holott a rájuk vésett figurák különbözősége arra vallott, hogy különböző uralkodók idejében verték őket. Ez arra indította, hogy szövetséget kössön a rómaiakkal, és el is küldött hozzájuk négy követet, kiknek vezetője Rachias *(rádzsa, vagyis fejedelem)* volt. Ezektől sikerült megtudnunk, hogy a szigetnek 500 városa (!) van, a sziget déli partján egy kikötő van, Palaiszimundosz városával, mely az összesek között a legjelentősebb, s egyben a király tartózkodási helye is, 200 000 lakossal..."

Ezek voltak a Taprobanéra vonatkozó első közelebbi adatok. Plinius egy másik helyen ezt írja: „Hosszú időn át azt hitték, Taprobane a földkerekség egy külön kontinense Antikhthonum néven." („Antipodusok" ellenlábasok földje, hiszen azt hitték, hogy ez a világ túlsó fele.) „Csak Makedón Alexandrosz idejében és ennek hadivállalkozásai során tisztázódott a kérdés, hogy csupán egy szigetről van szó. Flottaparancsnoka, Oneszikritosz *(a Nearkhosz kormányosa)* útijegyzeteiben megírta, hogy az elefántok itt nagyobbak, és harcászati célokra alkalmasabbak, mint az indiai származásúak. Megaszthenész szerint a vidéket egy folyó szeli át, lakosait palaigonészoknak *(öregemberek)* nevezik, s mind aranyban, mind igazgyöngyökben gazdagabb, mint India..." Ámde Oneszikritosznak és Megaszthenésznek jelentései csak hallomáson alapultak.

Így azután első ízben Taprobanéban hallott egy római polgár olyan kereskedőkről is, akik az értékes selymet Belső-Ázsián át Indiába szállítják. Ezeket ámbár „szer"-eknek nevezték, korántsem voltak kínaiak, hanem belső-ázsiaiak, akik közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak.

A kelet felé mindjobban terjeszkedő kereskedelem számára Taprobane (Ceylon) fontos közbenső állomássá vált. Arról, hogy a tengerészek milyen fontosságot tulajdonítottak a szigetnek, Ptolemaiosz adatai tanúskodnak; ő a szigetet nagyobbnak tartotta Indiánál, ami annak a bizonyítéka, hogy a hajósok, akiket köztudomás szerint a partok jobban érdekelnek, mint a mögöttük fekvő területek, más elképzeléseket alkottak egy-egy terület nagyságáról, mint a szárazföldi utazók és a kontinensek kutatói. Nemsokára a Maldiv- és az attól északabbra fekvő Laccadive-szigetek (Százezer-sziget) is fontos közbenső állomássá fejlődtek ki.

Azt, hogy ma jól tudjuk, milyen ismereteket szereztek a görög tengerészek dél-ázsiai kereskedelmi utazásaik során, lényegében annak a szerencsés körülménynek köszönhetjük, hogy ránk maradt egy vitorlázó-kézikönyv abból a korszakból, amelyben az Indiai-óceán nyugati része első ízben került szorosabb kapcsolatba a keleti, Taprobanén (Ceylonon) túl elterülő részével az óceánnak. Ennek a vitorlázó-kézikönyvnek a szerzője – a kézikönyvet legtöbbször latin nevén „Periplus Maris Erythraei"-nek (görögül „Periplosz tész erüthrasz thalaszész" – „Az Erüthreai-tenger, vagyis az Indiai-óceán hajózási kézikönyve") idézik – valószínűleg egy Berenikéből (Berenice) származó görög tengeri kereskedő, akinek nevét nem ismerjük, de „kereskedés céljából felkereste mind az afrikai part kereskedőtelepüléseit egészen Azaniáig (Zanzibár körül), mind pedig az Arab-félszigetéit, Canéig (Hisn Ghorab) s ugyanakkor a nyílt tengeren is hajózott, a monszun segítségével indiai kikötőkbe tartott. Elhatározta, hogy egyrészt azt, amit ezeken az utazásokon saját szemével látott, és azt is, amit más oldalról a Déli-óceán egyéb parti országairól megtudakolt, írásbeli feljegyzés formájában a keres-

kedők rendelkezésére bocsátja, amennyiben az a hajózás és a kereskedelem által használt kikötőkre vonatkozott, abból a célból, hogy gyakorlatban felhasználhassák. Így keletkezett ez a mű" (Carl Müller).

A „Periplus" („Az Erüthreai-tenger körülhajózása"), amelyet valószínűleg az I. század vége felé, i. sz. 90 körül írtak, az ókor értékes földrajzi művei közé tartozik. Egyúttal Ptolemaiosznak, az alexandriai geográfusnak is egyik fő forrása, de megbízhatóbb és gyakran pontosabb, mint a nagy tudós földrajzi írásai. A mű szerzője, gyakorlati ember lévén, egyes jelenségekkel kapcsolatban messzebb látott, és helyesebb következtetésekre jutott, mint az alexandriai tudós. Így találunk a „Periplus"-ban egy utalást, amely szerint az Indiai-óceán, melynek déli része még kikutatatlan, délen a Nyugati-tengerrel (Atlanti-óceán) egyesül, míg Ptolemaiosz tagadta ennek az összeköttetésnek a létezését. Magáról Kínáról is egzaktabb elképzelései voltak, mint a több mint fél évszázaddal később dolgozó tudósoknak.

A „Periplus" alapján arra következtethetünk, hogy az Indiai-óceán vizein meglehetősen nagy volt a forgalom. Az indiai parti helységek felsorolását a már említett Barbarikonnal (az Indus mellett) és a Cambay-öbölben levő Barygazával (Broach, Boruch) kezdi, ahol valamikor Nambanosz vagy Nahapana nevű szaka király uralkodott. A szakák a belső-ázsiai sztyeppekről származó szkíta néptörzsek egyike, az i. e. I. század első felében jutottak el Indiába, és megsemmisítették az Indus mentén megmaradt utolsó görög részállamokat. Uralmuk egészen India közepéig terjedt, és az Egyiptomból kiinduló kereskedelem előmozdítói voltak. Nambanosz király az idegen kereskedők számára – akik hajóikat a folyón felfelé egészen Barygazáig vontatni kívánták – még révkalauzi szolgálatot is szervezett. Természetesen, amint azt a „Periplus"-ban is olvashatjuk, a part megközelítése vitorlás hajóval nem volt veszélytelen.

„Tapasztalatlanok számára... a hajóval való... be- és kihajózás veszélyes. Ha ugyanis a dagály a hullámokat megtöri, nincs ellenállás, és a horgonyok sem tartják meg a hajót, ami miatt ezek a hatalmak még a nagy hajókat is magukkal ragadják, és a sodró áradat magával hurcolja őket, úgyhogy sekély részekre futnak, és összezúzódnak... Újholdkor, különösen éjszakai dagálykor a tenger emelkedése oly nagy, hogy az első hullámtöréskor, miközben a vízfelület még nyugodt, a folyó torkolatában tartózkodók fülét váratlanul olyan zaj üti meg, amely távoli csataordításnak hangzik, s nyomban utána bőgve és sisteregve száguld a tenger a sekély részek fölé."

A tengerirabló-veszély miatt a hajósok a legtöbbször kerülték a még délebbi partokat. Annál gyakrabban keresték fel a Malabar-part (a mai Kerala) kikötőit, ahol Muziris (Cranganore), Nelkynda (Kottayam) és Bakare (Porekad) voltak a fő kirakodóhelyek. A legtöbb kereskedő itt fejezte be útját, de akadtak olyanok, akik megkerülték a Comorin-fokot, és elhajóztak a pandjai Korkajig (Korkay), az akkor legdélibb indiai államig. Mások megkerülték Srí Lankát, és eljutottak az Indiai-óceán keleti partjára, a Koromandel-partra, amely Csolához, a hatalmas dél-indiai államhoz tartozott, és ahonnan a Periplus Camara (Karikal?), Poduka (Pondicherry) és Sopatma (Madras) kikötőket említi meg.

Itt a görög–római kereskedők olyan területre jutottak, ahol virágzó hajózás folyt India, a Hátsó-Indiai-félsziget és az Indonéz-szigetvilág között. A hajózásra elsőnek bizonyára a maláj tengerészek vállalkoztak, eddigre azonban az indiai, mindenekelőtt a dél-indiai kereskedők is kivették a részüket belőle. Ezzel egyidejüleg megkezdődött az indiai szokások és nézetek elterjedése a délkelet-ázsiai országokban. Az indiai hajók felkeresték Burma partjait, a Maláj-félszigetet, Malaka-szorost és a mögöttük húzódó vizeket. Már a „Periplus" szerzője leírja kolandiophontának nevezett nagy tengerjáró hajóikat, amelyekről a „Periplus" egy régi angol kommentátora a következő részleteket közli:

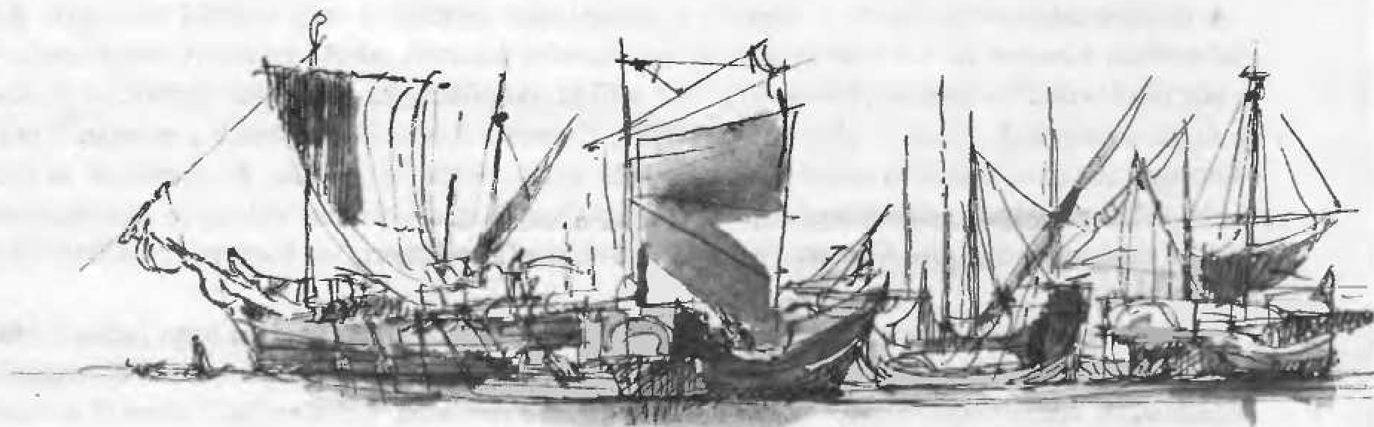
„Az ezekben a kikötőkben épített különféle fajtájú hajók a modern igényeknek *(a XIX. század eleje)* ugyanúgy megfelelnek. Még használják az egyetlen fából készült járműveket is... egyetlen fatörzsből készített tőkéjükkel, üregük egy palánksorból készült, úgyhogy 100–150 ember befogadására is alkalmasak. Ilyen hajókat alkalmaznak a partközi forgalomban. De a Maláj-félszigettel és talán Kínával való kereskedelem céljára is építik őket; szokatlanul szélesek és erősek, s valószínűleg hasonlítanak a Marco Polo által leírt hajókhoz. Di Varthema *(a XVI. század eleje)* szintén említ ilyenfajta hajókat Tarnasariból, amelyeket 1000 tonnás rakománnyal raknak meg, és a Malaccába irányuló kereskedelmet szolgálják."

Mint már említettük, a sabaiak is eljutottak Hátsó-Indiáig, és ott kereskedelmi telepeket létesítettek. Sajnos, nagyon is keveset tudunk róluk; lehetséges, hogy egészen Dél-Kínáig előrenyomultak.

A Bengál-öbölről, a Gangesz-Brahmaputra torkolatvidékével, amelyet a „Periplus" részletesebben leír, először Sztrabónnál találunk említést i. sz. 18 táján, mert „egyes" hajók odataláltak. A deltát először Pomponius Mela írta le, mintegy húsz esztendővel később. Ámde a „Periplus"-ban a következőket olvashatjuk:

„Aki e vidékek *(Masalia-ország, a mai Masulipatam)* mögött keletre hajózik, az Óceántól jobbra és a partoktól balra a nyílt tenger felől, rátalál a Gangeszra és mellette a keleti országra, Khrüszéra *(a hátsó-indiai part, Burmától a Maláj-félszigetig; Arany Kherszonézosz)*. Itt van a Gangesz, a legnagyobb indiai folyó, amely a Nílushoz hasonlóan áradni és apadni szokott. Mellette fekszik egy város, amelynek ugyanaz a neve, mint a folyónak. Onnan malabatrumot és ganges-nardust, borsot és főként gangetikainak nevezett vásznat visznek ki. Ezeken a vidékeken aranybányáknak és egy kaltisz-

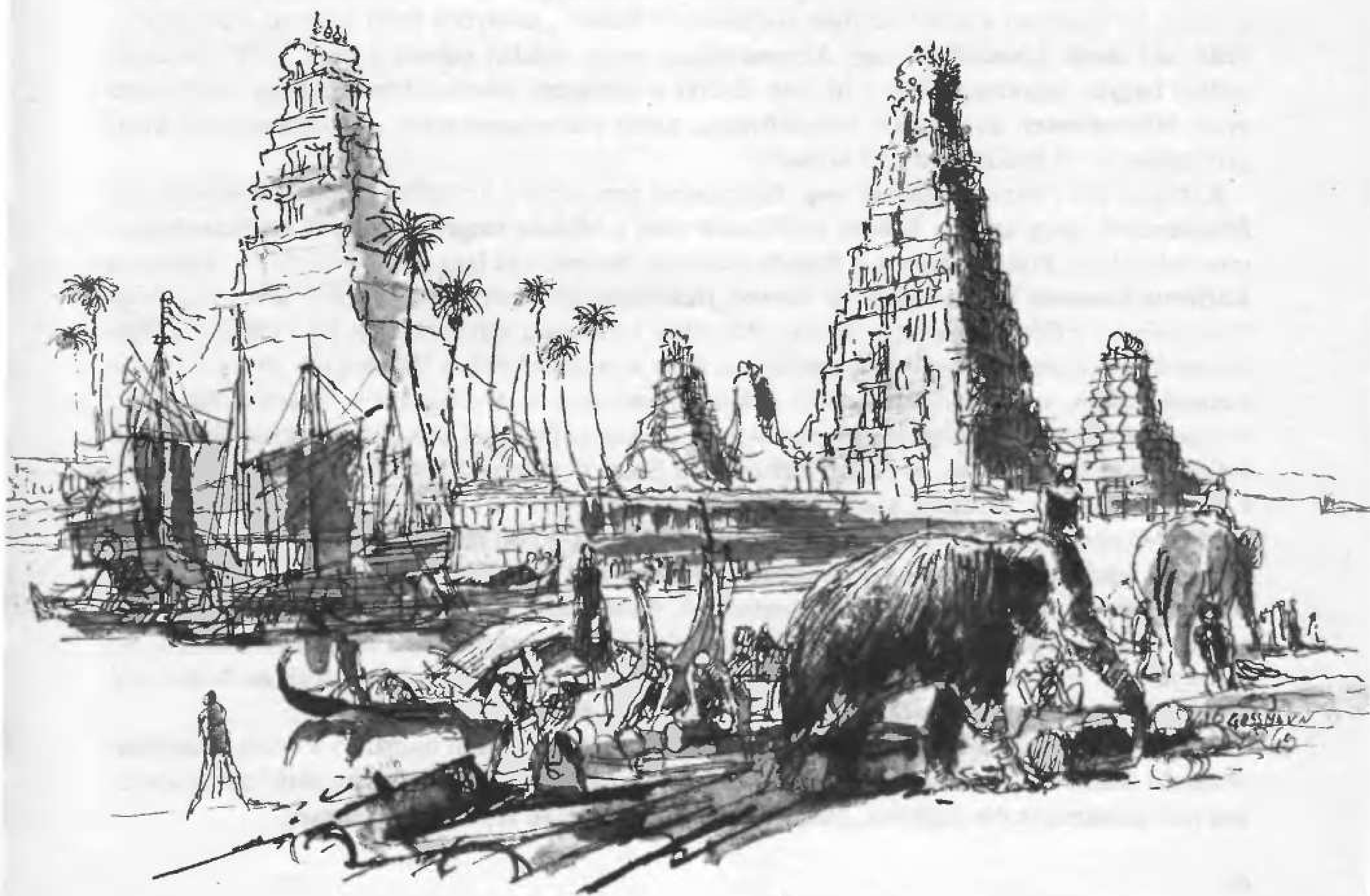
Kikötő az ókori Dél-Indiában

nak nevezett aranypénznek is kell lennie. A folyóhoz közel az óceánban egy sziget fekszik, a lakott föld legkeletebbre levő része, amely a napkeltével szemben helyezkedik el. Neve Khrüszé *(lásd fent)*. A legkitűnőbb teknősbékák hazája, amelyek az Erüthreai-tenger területén találhatók.

Ezen a vidéken túl (Khrüszé, Maláj-félsziget) és már messze északon, a tenger egy Thisz nevű országnál véget ér. Itt a szárazföld belsejében egy igen nagy város van, amelynek neve Thinae, ahonnan a vadselymet, a selyemszálak motringjait és a selyemszöveteket gyalog szállítják Baktrián át egész Barygazáig, a Gangeszen Damiricáig ... De Thisz országa nem egykönnyen megközelíthető. Erről a vidékről kevés ember érkezik, és azok is csak elvétve..." Vagy más, kissé eltérő fordítás szerint: „Ezen ország mögött északon a tenger egy pontnál véget ér. Középen egy nagy város áll, Thinae. Innen szárazföldi úton Bactrián át Barygazába és a Gangeszon Limyrikébe *(feltehetően a Malabár-partra)* visznek gyapjúból (gyapotból) készült szövetet és sericusi vásznat (selymet). Egyébként nem könnyű Thinae-országba eljutni; csak ritkán jönnek egyes emberek onnan. Az ország egészen északon fekszik, és a Pontusnak *(a Fekete-tenger)*, valamint a Kaszpi-tengernek legtávolabbi részével kell szomszédosnak lennie, amely mellett az Óceánnal összeköttetésben álló Maeoticus-mocsár (Palus Maeoticus) *(az Azovi-tenger)* terül el... A mögötte fekvő országok nem kutathatók ki, részben azért, mert a rendkívüli viharok és a nagy hideg miatt nehezen közelíthetők meg, részben egy isteni akarat folytán is."

Ilyen módon a „Periplus"-ban felvillan az a felismerés, hogy Thinae-ország, amelyen Kínát érthetjük, Khrüszétől egészen északra fekszik, és az addig csak mesének ismert Sericával, a szerek országával, az értékes selyem származási helyével szoros kapcsolatban áll. A „Periplus" szerzője azt is

tudta, hogy a selyemkereskedelem főként Belső-Ázsián át Baktria felé irányult. Azok az emberek azonban, akik a nagyra becsült szövetet a Gangeszhoz szállították, nem kínaiak, hanem „alacsony termetű emberek" voltak, akik nyilvánvalóan csak közvetítők voltak.

Az az elképzelés, hogy Thinae (Thinai; Sina) és a Szerek-földje szorosan összefügg egymással, hamarosan ismét feledésbe merült. Viszont a görög és az egyre gyakrabban mutatkozó syriai kereskedők, akik szintén római alattvalók voltak, gyorsan felismerték azt, hogy Khrüszé nem sziget, hanem félsziget, amely messze elnyúlik déli irányban. Türoszi Marinosz görög földrajztudóson kívül, aki i. sz. 100 táján működött, Ptolemaiosz egyik fő bizalmi embere, ha Délkelet-Ázsiáról van szó – Marinosz eredeti műve sajnos nem maradt ránk –, még egy Alexandrosz nevű görög kereskedőt is megemlít Ptolemaiosz, aki Zabaen át eljutott Kattigaráig, Thinae fő kereskedelmi kikötőjéig. De vajon hol volt ez a Kattigara? Talán a mai vietnami Saigon, vagy a mai Kínában feküdt, a Hangcsoui-öböl mellett, és azonos volt Kinszével *(Quinsay)*, amelyről Marco Polo egy évezreddel később oly lelkes szavakkal áradozott? Természetesen arról beszél a legtöbb jel – így a rómaipénzleletek is –, hogy Kattigarát a Vietnami-öbölben (Tonkini-öböl) kell keresnünk, mégpedig elsősorban a mai Hanoi közelében.

A Kattigaráig – Kína határaiig – való utazások, különösen az i. sz. II. században nem lehettek túlságosan ritkák, mert nyilvánvaló, hogy a kereskedők akkoriban már felkeresték Kambodzsa és a mai Vietnam kereskedőhelyeit. Kattigara azonban a római Aegyptusból kiinduló antik hajózás végpontja volt. Ennél távolabbra Vörös-tengerről származó hajó nem jutott el.

Az akkori világkereskedelemről elképzelést alkothatunk egy történész nyomán, aki „a világkereskedelem történetében a syriai befolyás korszakáról" beszél, „amelyben talán ugyanaz a nagykereskedő, aki társát Massiliában vagy Alexandriában, avagy valahol másutt a nagy Földközi-tenger mellett hagyta, izgatottan várja a híreket, eladták-e kattigarai üzletbarátainak a nagy mennyiségű syriai bíborszövetet, az utánzott drágaköveket, római különlegességeket, szkarabeuszokat, üveggyöngyöket és az ezekhez hasonló árukat".

Kattigara több úton közelíthető meg. Ptolemaiosz nem ismerte Szumátra (Sumatera) szigetét, így feltételezhető, hogy az út a Keletre legtöbbször nem a Malaka-tengerszoroson át vezetett, hanem mint még Marco Polo idejében is, a Szunda-szoroson, Szumátra és Jáva (Dzsawa) között, valamint a Karimata-szoroson át, Szumátra és Borneó (Kalimantan) között. Sok minden utal arra, hogy Ptolemaiosz a Fülöp-szigeteket is ismerte. Régebben korántsem volt szokatlan, ha a hajókat a földszorosokon átvontatták, így nem lehetetlen az, hogy a nyugati hajókat Hátsó-India-félsziget legkeskenyebb részén, az Andaman-tengerről a Kra-földszoroson át átvontatták a Sziámi-öbölbe. Egy harmadik út a selyem országába akkor nyílt meg, amikor az Indiából érkező hajók a mai Burmában befutottak az Irrawaddyba, és felhajóztak egészen Bhamo vidékéig, ahonnan karavánutak vezettek a selyem országába, Sericába, a szerek országába.

Mivel Ptolemaiosz feltételezte, hogy a Szerország (Észak-Kína) csak szárazföldi úton, így Belső-Ázsián át érhető el, úgy hitte, hogy messze északon fekszik. Thinae (Dél-Kína) Kattigarával egyetemben ezzel szemben tengeri úton vált ismeretessé, és Ptolemaiosz a „Periplus" szerzőjével ellentétben arra a véleményre jutott, hogy ennek semmi köze sincs a Szerországhoz, és a déli féltekén fekszik. Ez olyan tévedés volt, amely hosszú ideig éreztette hatását, és végső soron hozzájárult az Afrika déli része és Kelet-Ázsia közti szárazföldi összeköttetés feltételezéséhez.

A Kattigarába vezető főútvonal mindenesetre az áthaladó tengeri út maradt, s a keleti tengereken uralkodó államok is kihasználták a monszunszeleket. A maláj tengerészek között, akik ezeken a vizeken már évszázadok óta hajóztak, bizonyára akadtak kiválóan képzett révkalauzok.

A kattigarai utazások az antik tengerhajózás legragyogóbb tettei közé tartoznak. Ezek egyszersmind kiterjesztették a világra vonatkozó ismereteket egészen a Csendes-óceán peremterületeiig, ez olyan tény és teljesítmény, amely megérdemli legteljesebb elismerésünket. Ámde a rendszeres hajóközlekedés Európából azokra a távoli vidékekre csak a XVI. században kezdődött meg ismét.

Magukban a kínai évkönyvekben is visszatükröződnek a Földközi-tenger világával való eme első találkozások. Így a Késői Han-dinasztia évkönyvei szerint az i. sz. 166. évben An-tun császár (Marcus Aurelius; i. sz. 161–180; más források szerint Antonius Pius) követei érkeztek Ta Csínből (a Római Birodalomból) Huan kínai császár akkori székhelyére – nyilvánvalóan abból a célból, hogy kereskedelmi tárgyalásokat folytassanak. A kor szokásainak megfelelően azokat az ajándékokat, amelyeket a „követek" magukkal hoztak – lehetséges, hogy az egészet a kínai selyemkereskedelemben érdekelt kalmárok rendezték –, „adónak" nevezték. Ámde a kínai udvarban nyilván gúnyolódtak szűkmarkúságukon, mivel az évkönyvekben azt olvashatjuk, hogy a követség „elefántcsontot, orrszarvúszarvakat és teknős teknőket vitt adóként. Azóta közvetlen összeköttetés van azzal az országgal. Ajándékaik jegyzékén azonban nem szerepeltek drágakövek. Ennek alapján feltételezhető, hogy elsikkasztották őket."

Kétségtelen, hogy később is érkeztek római látogatók a kínai udvarhoz, így i. sz. 226-ban és 284-ben; a későbbi Kelet-római Birodalommal, a Bizánci Birodalommal is fennállt a kapcsolat még egy ideig. Ámde a Római Birodalom egyetlen lakosa sem hagyott hátra olyan beszámolót, amely az ország belsejéről szólott volna. Mindenesetre az illetők segítettek szertefoszlatni azt a legendát, amely szerint az „igazi" sinaek, akik az értékes selymet előállították, egy sárgaréz fal övezte nagy városban laknak. Lehetséges, hogy ők hozták az első híreket Nyugatra arról, hogy a selyem a selyemhernyó terméke.

Arról a próbálkozásról, amelynek az volt a célja, hogy a Római Birodalomba kínai követséget indítsanak, másutt fogunk beszélni.

HAVASOK A TRÓPUSI AFRIKÁBAN

Abban az időben, amikor a „Periplus" szerzője a tengereken hajózott, az Afrika indiai-óceáni partjaira, és a mögöttük fekvő területekre vonatkozó ismeretek is bővültek. Így a „Periplus" Szomália partjait és virágzó piacaikat az Aromata-fokig („Fűszer-fok"; Guardafui-fok) ismerte, amelyekről görög kereskedők még Zoszkalész etióp király Akszumban (Axum, Aksum) levő udvarához is eljutottak. A görög tengerészek arra is rájöttek, hogy a kelet-afrikai part a Guardafui-fok után déli irányban húzódik, s elérték a Menuthiász-szigetet, a mai Zanzibárt vagy a tőle északra fekvő Pemba-szigetet. Ámde a „Periplus" szerzője itt is jobban kiismerte magát, mint később Ptolemaiosz. Hogy a Diodórosz egyik elbeszélésében már korábban említett „Iambulosz-sziget"-et a Madagaszkárra vonatkozó első, talán Dél-Arábiából származó elképzelésként kell értékelnünk, azt legalábbis ma még aligha tudjuk bizonyítani.

A kelet-afrikai partvidék legdélibb pontját Ptolemaiosz szerint egy Dioszkorosz nevű görög kereskedő érte el az i. sz. II. század elején, aki egy Praszon nevű hegyfokig (talán a Tanzánia és Mozambik határán levő Delgado-fokig) jutott. Ámde az is lehetséges, hogy a dél-arábiai himjariták már akkor is kereskedelmi kapcsolatban álltak a tőle még délebbre fekvő Szofálával.

Dioszkorosz előtt, i. sz. 100 körül történt, hogy egy Diogenész nevű másik görög tengerészt Indiából való hazatérés közben az Aromata-fok táján (Guardafui-fok) elkapta az északi vihar, és dél felé sodorta a zanzibári part közelébe. Rhaptában (Dar esz-Szalam mellett) partra szállt, és talán arab kereskedőktől érdekes értesüléseket szerzett az ország belsejéről. Bár elbeszélése, amelyet a türoszi Marinosz jegyzett fel, nem maradt ránk, feltételezhetjük, hogy maga Diogenész egészen a vidék belsejében levő nagy tavakig is eljutott, odáig, ahonnan a Fehér-Nílus ered. Ott látta a „Hold-hegyeket" is, az Albert-tó körüli magas hegyvonulatot, az 5119 méter magasra törő, kiemelkedő Ruwenzori-hegységgel. Minden valószínűség szerint tulajdonképpen ennek az utazásnak köszönhetjük, hogy Ptolemaiosz, korához viszonyítva, csodálatos megállapításra jutott: *„(Az etiópiai »emberevőktől«)* nyugatra emelkedik a Hold-hegység, amelynek hótömegei táplálják a Nílus tavait."

Itt ismét olyan felfedezés áll előttünk, amely saját korában még nagyon is korai volt. Akkoriban, de még a következő évszázadokban is szinte elképzelhetetlennek tűnt az, hogy az Egyenlítő közelében havasok legyenek. E zseniális megállapítás helyes voltát még 1854-ben is, hat évvel azután, hogy Rebmann és Krapf német misszionáriusok felfedezték a Kilimandzsárót és a Kenyát, kétségbe vonta Cooley angol geográfus, aki a havasok létezését a trópusi Afrikában lehetetlenségnek tartotta. Annál ragyogóbbnak látjuk Ptolemaiosz megállapítását, amelyet kereken 1700 évvel a Nílus-kérdés végleges tisztázása előtt írt le.

A Nílus eredetének kérdése Egyiptom egész korai történetén végigvonul. Hogy az egyiptomi papok valóban többet tudtak-e róla, mint amennyi tudást a görög-római írók művei megőriztek, többé már nem – vagy még nem – tudjuk megállapítani. Történelmi szempontból azonban figyelemre méltó az, hogy a híres-hírhedt római császár, Nero (i. sz. 54–68) ugyancsak foglalkozott a Nílus kérdésével, és két centuriót, vagyis két századosát kiküldte a Nílus forrásainak felkutatására. Ennek fő oka semmi esetre sem a földrajzi érdeklődés, sokkal inkább feltételezhető az, hogy az expedíció célja az etiópiaiak elleni, elsősorban az Akszúm Birodalom elleni háború előkészítése volt. Meroë Királyság és Napata Királyság, ez a két ősi birodalom akkorra már megdőlt.

A felderítő centuriók eredményeit Seneca római filozófus és író (kb. i. e. 4–i. sz. 63) örökítette meg:

„A többi feltevés közül, amelyek a Nílus nyári áradását magyarázzák, nem ismered azt, amely szerint a folyó a földből tör elő, és nem a magasan fekvő, hanem a Föld legmélyéről visszaáramló vizek gyarapítják meg vizét? Én most hallottam ama két centurió elbeszélését, akiket Nero császár a Nílus forrásainak felkutatása végett küldött ki... Hallottam, amint elbeszélték, hogy a hosszú utazásnak végére értek, s az etiópok királyának segítségével jól ellátva, és a következő királyokhoz vezetve, egészen a legszélsőbb vidékig nyomultak előre. »Szörnyű mocsarakhoz érkeztünk ugyanis – mesélték a centuriók –, amelyek eredetét a bennszülöttek sem ismerték, és senki sem remélheti, hogy megismerheti. A vizet annyira át- meg átnövik, valósággal átszövik a növények, hogy a vízfelület sem gyalog, sem csónakkal nem küzdhető le. És ha a csónak túlságosan kicsiny volna, s csak egyetlen ember férne is el benne, az iszapos és szívós ellenállást tanúsító mocsár akkor sem tudná hordani. Ott – mondták –, két sziklát láttunk, amelyekből a Nílus iszonyatos víztömege előtör. Ámde legyen ez a Nílus forrása vagy egyik mellékfolyója, vagy legyen maga a Nílus, amely korábban elsüllyedt a Földben, és most ismét előtör, bármiként viselkedik is, nem kell-e azt hinnünk, hogy egy föld alatti nagy tóból ered?«"

Ebből a jelentésből arra következtethetünk, hogy a centuriók eljutottak a Fehér-Nílusnak a Bahr al-Gazal és a Szobat torkolata közti „Szadd-övezet"-éig, tehát egészen addig a vidékig, ahol a folyót élő és rothadó növények áthághatatlanul sűrű, úszó tömege torlaszolja el. Ebben a növényszövevényben csak századunk elején sikerült egy hajózóutat robbantani.

Korábban még egyetlen görög és római, sőt talán még egyiptomi sem jutott el ezekhez a Nílus-mocsarakhoz. Csupán az megmagyarázhatatlan, mit vélt a két római a két sziklának, mert ez esetben semmiféle azonosítás sem lehetséges. Mégis döntő volt az, hogy olyan vidékekre, olyan földekre jutottak el, amelyekre 1839–1840-ig újabb európai nem lépett. Ptolemaiosz – Diogenész beszámolója alapján – természetesen helyesebb megállapításra juthatott a Fehér-Nílus eredetére vonatkozóan, mint amire a római centuriók jutottak.

Ugyanabban az időben, amikor a Kelet-Afrikára és a Nílus eredetére vonatkozó ismeretek Dioszkorosz és Diogenész utazásai révén jelentősen meggyarapodtak, a római hadsereg különítményei messze behatoltak a Szaharába. Africa (Tunézia) római helytartója, a Gadesből (Cádiz) származó Cornelius Balbus már Augustus uralkodása alatt, i. e. 20-ban meghódította Garamát (Djerma vagy Dzsarma, Murzuktól északnyugatra), a garamantok Fezzánban (Libüa) levő fővárosát: „A garamantokhoz korábban nehezen lehetett eljutni, mivel ennek a törzsnek a rablói be szokták tömni a forrásokat, amelyekért egyébként nem kell mélyre leásni" (Plinius). Ezért a hadjáratért Balbusnak engedélyezték a diadalmenet megtartását, ő volt az egyetlen külföldi, kit ez a megtiszteltetés ért.

Azt, hogy kerek száz évvel később egy másik helytartó, Septimius Flaccus milyen mélyre hatolt be a Szaharába, azt aligha tudjuk megállapitani, csupán Ptolemaiosztól tudunk arról, hogy Garamából az etiópokig háromhónapos utazás árán lehet eljutni. Némileg többet tudunk Iulius Maternus katonai expedíciójáról, aki nem sokkal i. sz. 100 után a garamantok királyával közösen vezetett hadjáratot az etiópok ellen. Etiópnak egyébként nemcsak a hamitákat nevezték, hanem minden feketeafrikait, vagyis minden afrikait, aki Egyiptomtól délre élt. Négyhónapi menet után az expedíció egy Agisymba (Agiszümba, Agüszimba) nevű vidékre érkezett, ahol „orrszarvúk gyülekeztek össze". Bármennyire bizonytalanok is ezek az adatok, mégis feltételezhetjük, hogy Maternus az egész Szaharát átszelte, és behatolt a szudáni szavannákba. Nem tudjuk, hogy a Csád-tó környékén vagy az Aïr vidékén érte-e el Szudánt. Teljesítményét azonban nagyra kell értékelnünk, még akkor is, ha a Szaharában akkortájt több volt az oázis, mint napjainkban, hiszen európai utána a Csád-tó partjára csak 1823-ban jutott el. Mindenesetre Agisymba az a legdélibb pont, ameddig Afrika belsejében az antik görög-római világ emberei eljutottak. Rómában azonban alig keltett visszhangot ez a teljesítmény.

PTOLEMAIOSZ ÉS AZ ANTIK KOR VÉGÉNEK VILÁGKÉPE

Abban az időben, amikor Klaudiosz Ptolemaiosz (Claudius Ptolemaius), az Alexandriában élő görög csillagász, matematikus és földrajztudós i. sz. 160. körül megírta „Geographia" című művét, az antik kor eljutott világismeretének csúcspontjáig, és ő volt az, aki megkísérelte, hogy ezt az ismeretet – akárcsak korának matematikai és csillagászati tudását – egy imponálóan hatalmas összefoglaló műben közreadja.

Ptolemaiosz híres munkája „A nagy csillagászati rendszer" („Megalé szüntaxisz") már megmutatta, hogy messzemenően leküzdötte az antik világ mitikus és dogmatikus szakaszát. Így a Földnek új helyet adott a világmindenségben, megteremtette az úgynevezett geocentrikus világképet, amely szerint a Föld a világmindenség középpontjába került. Egészen Kopernikusz koráig ez maradt a mértékadó világrendszer. (Ptolemaiosz csillagászati művét 827-ben lefordították arab nyelvre, s a kereszt-

tes háborúk idején ismét eljutott Európába, arab címmel: „Almagest", s ezt az arab nyelvű munkát fordították le latinra. Ma is „Almagest"-nek nevezik.

A mi céljainkat tekintve azonban Ptolemaiosz „Geographiá"-ja a fontosabb, mivel lehetővé teszi számunkra, hogy áttekintsük a Földre vonatkozó akkori ismereteket, hogy mérlegelni tudjuk: menynyire ismerték az ő korában a Földet. A „Geographia" nyolc könyve közül nem kevesebb, mint hat táblázatokból tevődik össze, amelyekben kereken 8000 helynek, hegységnek, folyótorkolatnak és más földrajzi objektumnak adta meg a földrajzi koordinátáit. Eközben messzemenően támaszkodik a türoszi Marinosz adataira, akinek műve – sajnos – elveszett. Ptolemaiosz táblázatai térképrajzoláshoz szolgáló utasítások. A megadott földrajzi szélességek figyelemre méltóan pontosak, ámde a hoszszúsági adatokban igen durva hibákat követ el. Már a Földközi-tengert mintegy 11,5°-kal, vagyis 944 kilométerrel rajzolja hosszabbnak, mint amilyen hosszú a valóságban, így azután Kisázsia és Syria partvidéke messze eltolódik keleti irányban.

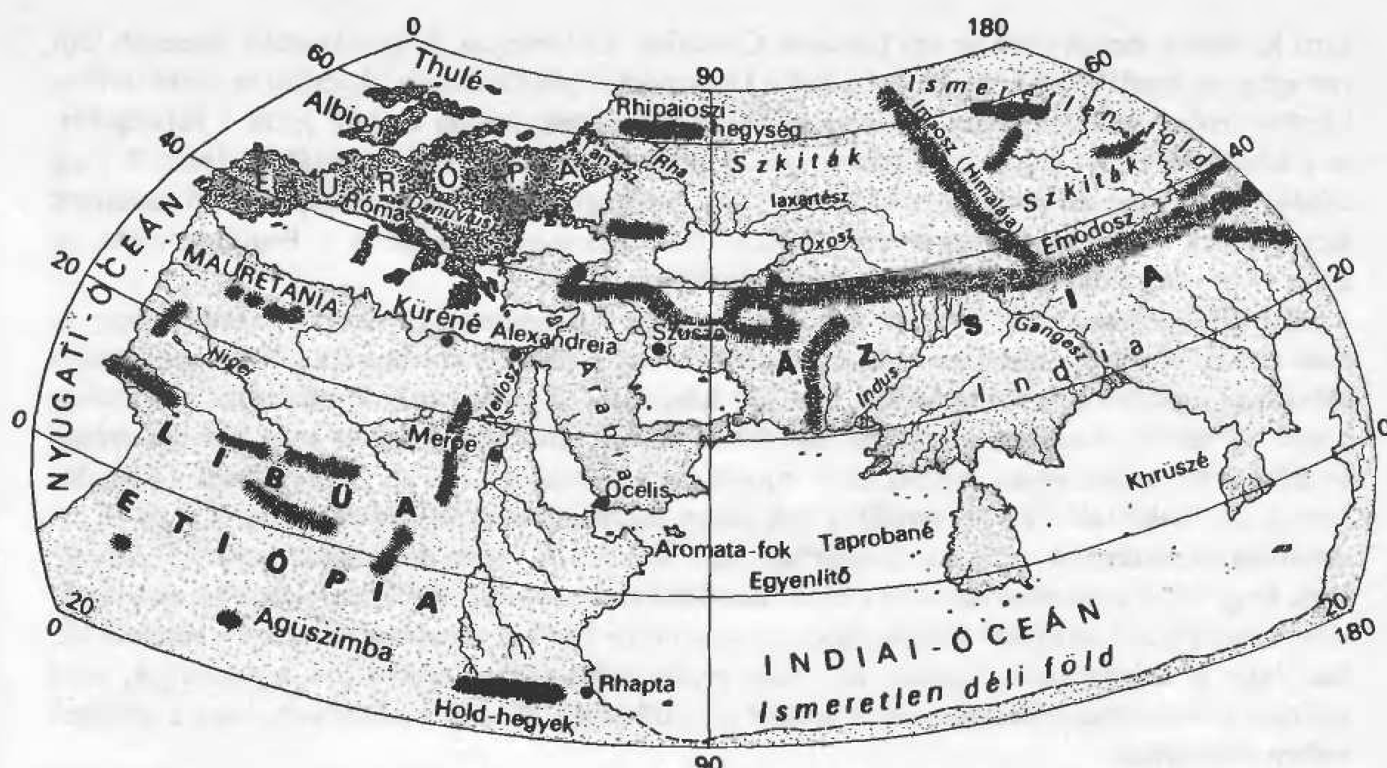
Mivel Ptolemaiosz Poszeidoniosz (Posidonius) földmérését vette alapul, tehát a valóságosnál jóval kisebbnek feltételezett Földből indult ki, és mivel ráadásul Ázsia keleti szélét erősen eltolta keleti irányban, Kína határai oda kerültek, ahol a valóságban Új-Fundland kanadai sziget feküdt. Ebből vonták le végül azt a következtetést, hogy Spanyolországtól csak kereken 4000 kilométert kell nyugat felé hajózni ahhoz, hogy az ember elérje Kína keleti partvidékét. Ennek az útnak tehát jóval rövidebbnek kell lennie, mint annak, amely kelet felé, az Indiai-óceánon át vezet. Ptolemaiosz világképében tehát nem volt hely a hatalmas Csendes-óceán vagy az amerikai földrész számára. Ez történelmi tévedés volt, amelynek következményeire már többször is utaltunk.

Ptolemaiosznak egy másik történelmi tévedése az volt, hogy beltengernek ábrázolta az Indiai-óceánt. Úgy képzelte, hogy Kelet-Afrikát – körülbelül Madagaszkár szélességében – egy földhíd köti össze Kína kiforduló partjával. Ez azonban azt jelentette, hogy Afrikát nem lehet körülhajózni. A ptolemaioszi térkép még sok más helyen is eltért a valóságtól; hasonlítsuk csak össze India partjait, Srí Lanka méretviszonyait vagy a Brit-szigetek és a Skandinávia körvonalait egy modern térképen látható ábrázolással.

Mégis e fogyatékosságokat figyelembe véve is Ptolemaiosz térképe Eratoszthenész térképével összehasonlítva, megmutatja, hogy az ókor népei milyen hatalmas fejlődést értek el a világ megismerésében. Eratoszthenésznél a lakott Földet még az Okeánosz folyja körül, és térképe egy filozófiai koncepcióval összhangban álló bizonyos harmóniára való törekvést árul el. Ptolemaiosz térképe viszont azt mutatja, hogy szerzője a való ismeretek ábrázolására törekszik, és tudományos koncepciót tükröz. Ámde – a Föld szárazulatai még az ő elképzelései szerint is – jóval nagyobb kiterjedésűek voltak, mint a tengerek. És térképéből az is kitűnik, hogy a korábbi időkben elért bizonyos kutatási eredmények – így az a tény is, hogy Afrika körülvitorlázható – feledésbe merültek.

Ilyen módon Ptolemaiosz térképe arról tanúskodik, hogy a görög-római antik világ lenyűgöző eredményeket ért el ugyan a Föld felkutatásában, de minden felfedezés ellenére is a Földre vonatkozó ismeretek továbbra is korlátozottak voltak. Ptolemaiosz korában a Földnek mindössze 7%-át ismerték, nevezetesen a szárazföld 13%-át és a vízfelületek 4%-át (Behrmann szerint). Ha mégis arról beszélünk, hogy a Föld megismeréstörténete ekkor egyik csúcspontját érte el, ez azért lehetséges, mert a ptolemaioszi világképet majdnem másfél évezreden át, egészen a XV. század végéig nem múlták vagy legalábbis nem múlták felül lényegesen. Sőt, a közbenső időben az ismeretek még ijesztően megfogyatkoztak, visszafejlődést élt át az emberiség e téren.

Ezzel összefüggésben nem szabad elhallgatnunk, hogy az utóbbi években kétségbe vonták, miszerint Ptolemaiosz „Geographiá"-ja, vagy ahogy később nevezték, „Koszmographiá"-ja eredetiben

Ptolemaiosz világtérképe (egyszerűsített változat)

maradt ránk, és felteszik a kérdést, vajon a birtokunkban levő kézirat nem átdolgozás-e csupán, amelyet bizánci térképrajzolók és földrajztudósok átdolgoztak, és későbbi ismeretekkel ki is egészítettek. Bizáncban (Kelet-Róma) ugyanis, mint ismeretes, az antik hagyomány a birodalomban több mint egy évezreddel tovább élt, mint Nyugat-Rómában (Nyugat-római Birodalom), amely fölött átszáguldottak a népvándorlás korának viharai, és amely a keresztény dogmatikusok korában a múlttal való kapcsolatait nagymértékben elvesztette.

Amennyiben bizánci tudósok a Földre vonatkozó új ismereteket nem a saját nevük alatt hozták nyilvánosságra, hanem Ptolemaiosznak tulajdonították őket, akkor tulajdonképpen csak azt a szokást követték, amely a XVII. századig Európában is általánosan űzött volt. Míg manapság szakadatlanul új és még újabb ismeretekre törekszünk, ezzel szemben azokban az időkben egy állítás legtöbbször csak akkor számított hitelt érdemlőnek és meggyőzőnek, ha egy régi tekintélyre lehetett visszavezetni. Azt, hogy Ptolemaiosz „Geographiá"-ja alapján – amelyet térképszerkesztési útmutatónak is felfoghatunk – valóban megrajzolta-e világtérképét, ugyancsak nem tudjuk bizonyítani, mivel az általunk ismert legrégebbi, de az ő adataira támaszkodó térképek a XV. századból származnak.

Az egyetlen térkép, amely egész biztosan egy antik elődre támaszkodik, a Római Birodalomnak egy úttérképe, amely a Keleten a Római Birodalom területein kívül még Iránt és Indiát is magában foglalja. Tizenegy önálló térképcsíkból áll, a teljes hosszúsága 682 centiméter, magassága 38 centiméter, tehát a Földet észak–déli irányban összenyomja. A tizenkettedik, a nyugati szegmense elveszett. Egy XIII. századból származó másolata Konrad Peutinger (1465–1547) nürnbergi humanista birtokába került, akiről Peutinger-táblának (Tabula Peutingeriana) nevezik. Feldolgozója, a stutt-

garti K. Miller szerint szerzője egy bizonyos Castorius. Az bizonyos, hogy elkészülte hosszabb időt vett igénybe, legalább az i. sz. II. századtól a IV. század végéig tarthatott. A térkép az ókori térképkészítés értékes dokumentuma, amelyen az egyenesen rajzolt utakon törések jelzik a helységeket, és a köztük levő távolságok mérföldben vannak megadva. Mivel a Peutinger-táblán ábrázolt világ szintén nem olyan kiterjedésű, mint amekkora a valóságban, az ebben megnyilvánuló ismeretek megegyeznek Ptolemaiosz ismereteivel. Mindkettő, Ptolemaiosz térképe és a Peutinger-tábla, az antik tudomány Föld-ismeretének csúcsteljesítménye.

Ha a görög-római antik világnak a Földre vonatkozó ismereteit úgy vesszük számba, ahogyan azok az akkori szerzők írásaiban visszatükröződnek, akkor olyan eredményekre jutunk, amilyeneket akkoriban egyetlen más kultúrterület sem tud felmutatni. Egyetlen más kultúrterület sem ismert ennyit a Földből. Amellett nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az antik kor tengerészei és szárazföldi utazói olyan területekre is eljutottak, amelyekről az akkori geográfusok egyáltalán semmit sem hallottak. Ez nem egyedül a tudósokon múlott, mert azok a kereskedők, akik távoli országokba merészkedtek, abban a korszakban vagy nem tudták, vagy nem voltak hajlandók elmondani, hogy mi az az új, amit láttak és átéltek. Ráadásul a még mindig tökéletlen felszerelés, mindenekelőtt a megbízható műszerek hiánya, újra meg újra óriási hibákat okozott a távolságok kiszámításában vagy a helymeghatározásban. Ezt még olyan tudós utazók esetében is tapasztaljuk, mint amilyen a masszaliai Pütheasz volt. E helyzet elkerülhetetlen következménye volt, hogy a térképek erősen eltorzultak.

Ezenkívül az egyszer már megszerzett ismeretek elég gyakran elfelejtődtek. Több komoly tudósítónak nem hittek, és mindig akadtak olyan írók, akik rég túlhaladott vagy megcáfolt nézetek mellett kardoskodtak. Könyveiket annál szívesebben olvasták, minél több kitalált borzalomról írtak, „megalvadt tenger"-ről, tengeri szörnyekről, polipokról, vérszomjas hangyákról, torzemberekről és más esztelenségekről. Így, a csalókat legtöbbnyire komolyan vették, viszont az olyan tudósokat, mint Pütheasz, hazudozóknak tartották. A föníciaiak kora óta alig változott az a helyzet, miszerint az utazó kereskedők csak kevés esetben hoztak igazi leírásokat távoli országokról, mint amilyenek például a „Periplus Maris Erythraei"-ben és más hajózási segédkönyvekben találhatók. A kereskedők szándékosan félrevezető híreket is terjesztettek még, elég gyakran a távoli területeken leselkedő sokféle veszélyről beszéltek, hogy valóságos vagy képzelt kereskedelmi egyeduralmukat az esetleges versenytárs előtt eltitkolják. Így a földrajzzal foglalkozó írás nehéz helyzetbe jutott, ha az igazat a kitalálttól akarta elkülöníteni, mindenki saját magának és egyedül dolgozott ugyanis, és még nem lehetett olyan kutatóintézetekre gondolni, amelyek minden beérkező adatot összegyűjtenek, ellenőriznek, és a már meglevő világképbe beillesztenek.

Ha már a híres Alexandriai Könyvtárban dolgozó Ptolemaiosz is súlyos tévedéseket követett el, nem csoda, ha más, kevésbé szakképzett és kevésbé járatos írók a mesét és a meseszerűt sokszorosan egybefűzték a valósággal. Éppen ezért nehéz vagy lehetetlen volt felszámolni az egyszer már kialakult elképzeléseket, bármilyen ésszerűtlenek és zavarosak voltak is. Ezek újra meg újra felbukkantak, bár megváltozott alakban, és részben napjainkig is fennmaradtak. Klasszikus példája a legendás hiedelmek hosszúéletűségének az elmerült Atlantisz-sziget mondája. A monda szerint ezen a szigeten valaha egy eszményi állam létezett. Az Atlantisz-mondában az osztálytársadalom elnyomottjainak az elsüllyedt Paradicsomról, az aranykorról, a gazdag és békés, elnyomatástól és kizsákmányolástól mentes életről szőtt álma tükröződik. Ezt a Paradicsomot akkor vesztették el, amikor a hübrisz, az emberek arcátlan gőgje és telhetetlen mohósága arra kényszerítette az isteneket, hogy szörnyű törvényt üljenek.

Emellett az Atlantisz-monda nem más, mint Platónnak (i. e. 427–347), Szókratész tanítványának a „Timaiosz"-ban és a „Kritiász"-ban kifejtett hipotézise, amelyben egy megvalósíthatatlan eszményi államot, egy utópiát próbált egy tanmesével közel hozni.

Elsőnek Szolón, „a bölcsek legbölcsebbje" hallott egyiptomi papoktól az atlantisziak államáról. Akkor, amikor i. e. 571-ben Egyiptomban a szaiszi templomban is járt. A hagyomány egy bizonyos Ktésziász révén végül Platónhoz is eljutott.

A homályos ősidőkben – mondta Platón – mintegy 9000 évvel az akkori idők előtt, valahol Héraklész oszlopain túl a Nyugati-óceánban volt egy szigetcsoport, amelyek legnagyobbika, Atlantisz, nagyobb volt, mint Libüa és Ázsia együttvéve. Minden megvolt itt, amilyen növényt vagy állatot az ember csak használni tudott. Atlantisz fölött nagy és csodálatra méltó királyi hatalom uralkodott. Az atlantisziak tapasztalt kereskedők és tengerészek voltak, ragyogó fővárosuk számára, amely a homokos parttól öt mérföldnyire feküdt, csodálatos mesterséges kikötőt építettek. Főistenüknek, Poszeidónnak (Neptunus) méltó templomot emeltek. Ámde nem voltak megelégedve azzal, amit elértek. Leigázták Libüát (Afrika) egészen Egyiptomig, és Európán is uralkodtak egészen Türrhéniáig. Fennhéjázásukban végül Athént és Egyiptomot, és mindent, ami a szoroson belül fekszik, megpróbálták leigázni. Ekkor azonban Poszeidón levette a kezét róluk, szökőárt és földrengést bocsátott rájuk, és ezzel Atlantiszt s a vele szomszédos szigeteket arra ítélte, hogy elmerüljenek a tengerbe.

Vajon hol lehetett annak a magas kultúrának a hazája, amely sok évezreddel volt idősebb, mint a sumér kultúra és az egyiptomi Óbirodalom kultúrája? Hol van egy természeti katasztrófa következtében elsüllyedt szigetvilág az Atlanti-óceánban, amelynek pedig a földtudományok semmilyen jelét sem találják? E kérdések részletes megválaszolására itt nem vállalkozhatunk. Platón elbeszélésében kétségtelenül összefonódik némi valóság és a költészet. Így az atlantisziak fővárosának leírásában Tartésszosznak, az ősi hispaniai kereskedővárosnak és föníciai utódának, Gadesnek (Cádiz) mesés gazdagságát idéző emlékek tükröződnek. Talán az adta az indítékot, hogy az Égei-tengerben egy sziget, Santorin (Thíra) vulkánkitörés következtében pusztult el, és süllyedt a tengerbe, és e természeti katasztrófa valószínűleg szerepet játszott a Krétai Birodalom pusztulásában is. E szigeten az i. e. II. évezredének közepe táján bizonyítottan magas színvonalú kultúra fejlődött ki. Többet azonban kellő bizonyossággal nem mondhatunk, és azt sem tudjuk, hogy hány kereskedőmese és tengerészlegenda olvadt össze az Atlantisz-mondában.

A görög-római ókorban sok író továbbálmodta az Atlantiszról regélő álmot, így Diodórosz Siculus is, aki azt írta az atlantisziakról, hogy a Nyugati-óceán legkulturáltabb népe volt. „Termékeny országban laktak, és nagy városaik voltak. Szomszédjaik közül kitűntek jámborságukkal, vendégszeretetükkel és emberbarátságukkal." Megszabadították a törvénytelenségtől és az állatéhoz hasonló élettől a legkülönbözőbb törzseket, megtanították őket a földművelésre, és sok hasznos felfedezést közöltek velük.

Atlantiszról, az örökre elsüllyedt szigetről még napjainkban is tart a vita, nem szűntek meg a találgatások. Legalább 20 000–30 000 írás jelent meg róla. Atlantisz azonban mégsem támad fel – nem támadhat fel, mert sohasem létezett. Azonban a neve egészen más formában, mint ahogyan azt Platón gondolta, tovább él, nevezetesen az Atlanti-óceán nevében – a nagy Nyugati-világtenger később ezt a nevet kapta. Ebben a Nyugati-óceánban, ott, ahol a Nap – napi pályáját befutva – alámerül, és ahol a görög-római mitológia szerint a holtak birodalma rejtőzik, más hagyományok szerint pedig ott, az alvilág mellett terülnek el Homérosz elíziumi mezői, illetve a Boldogok szigetei is, amelyekről i. e. 700 körül Hésziodosz, majd 200 évvel később Pindarosz énekelt. És ott kell lennie Kronosz szigetének is,

ahogyan Plutarkhosz korában, i. sz. 100 körül a túlvilágot nevezték. Így a Nyugati-tengert, az Atlanti-óceánt, mindig titokzatosság lengte körül, olyan terület volt ez, amelyre az ember irtózással vagy egy szebb élet utáni vággyal eltelve gondolt.

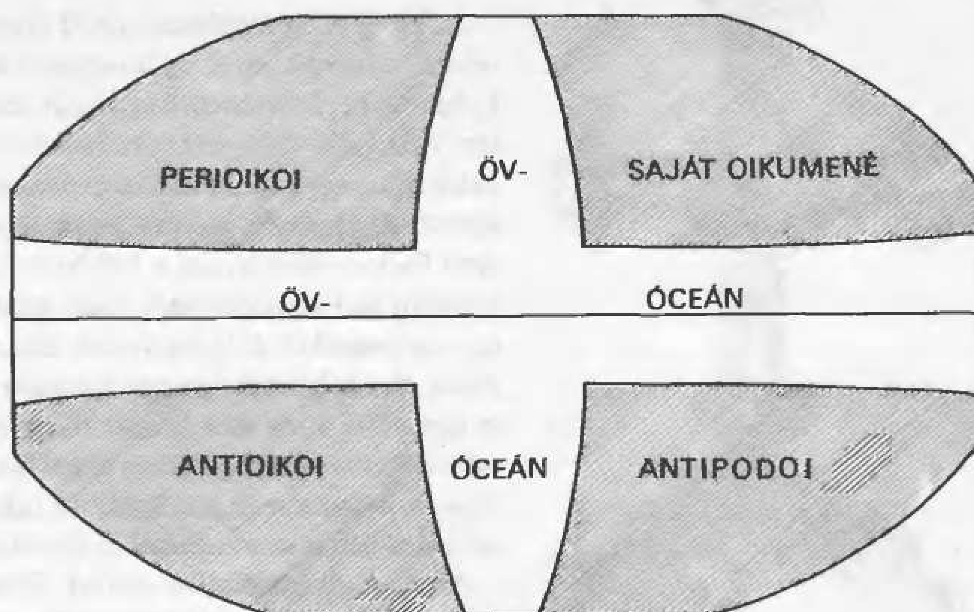
Az ókoriak elbeszéléseiben még sok egyéb csodaország is felbukkan. Hogy csak egyet említsünk, Diodórosz után egy Iambulosz nevű tengerész érkezett egy nagy szigethez a Déli-tengeren (Madagaszkár?), amelynek mindig szép az időjárása, és lakosai képzett emberek. Százötven évig élnek, és akkor oly módon fejezik be életüket, hogy egy kábító hatású növénnyel elaltatják magukat. Mindenki ugyanannyit dolgozik, ugyanannyit tud és ugyanannyit ér a közösségben. Iambulosz ott saját eszményét látta megvalósulva az osztály nélküli társadalomról, amelyben semmiféle előjogok sincsenek. Ámde csak hét évet volt szabad ott töltenie.

Ilyen módon az antik világ írói rémségekről és csodákról egyaránt írták. Ámde már akadt köztük egy, aki nem sok hitelt adott a csodálatos utazásoknak, és „Igaz történet" című művében maró gúnynyal ír a mindenféle rémtörténetekről: a Syriából származó Lukianosz (i. sz. 120–180 körül). Ő meg egy holdutazást talált ki, amelynek során hősei csodálatos kalandokat éltek át. Szerencsés visszatérésük után előbb egy tengeri kígyó hasában, majd később a Boldogok szigetén kötöttek ki, ahol a múlt sok nagy emberével találkoztak. Utoljára az alvilágban jártak. Mindenesetre Ktésziasz, sőt Hérodotosz is azok közé tartozott, akik Lukianosz véleménye szerint hazug történeteket hoztak forgalomba, és akiknek ezért az alvilágban szörnyűbb büntetéseket kell elszenvedniük, mint a többi bűnösnek!

E mesék közül kiemelkednek azok a tudományos spekulációk, amelyek abból a törekvésből fakadtak, hogy a Földnek azokról a helyeiről is alkossanak elképzelést, ahová még nem jutott el sem hajó, sem szárazföldi expedíció. Olyan elméleti megfontolásokból kiindulva, amelyek szerint a Földön mindennek egyensúlyban kell lennie, arra a következtetésre jutottak, hogy az északi félgömb ismert szárazföldjével szemben a déli félgömbön egy megfelelő szárazföldnek kell állnia, tehát Afrika alatt egy „Terra Australis"-nak, egy déli földnek kell elterülnie kelet–nyugati irányban. Ez a gondolat először a khioszi Theopomposznál tűnik fel az i. e. IV. évszázadban. Később más íróknál ismételten találkozunk vele. Még egy olyan tekintély, mint a Déli-földet tagadó Ptolemaiosz, sem tudta megakadályozni, hogy a „Terra Australis" újra meg újra felbukkanjon a térképeken, még a XVI. és a XVII. században is! A déli kontinens határait merészen berajzolták a térképbe, és legtöbbször „Terra Australis incognita" vagy „Terra Australis nondum cognita" elnevezéssel jelölték („ismeretlen déli föld" vagy „még nem ismert déli föld"). Csak az angol James Cook 1772-től 1775-ig tartó második Föld körüli utazása után szűnt meg véglegesen a titokzatos déli kontinens keresése, amely kontinens gazdagságáról annyi tengerész álmodott. Évszázadokon át délibábot kergettek. Ez a keresés azonban nem volt hiábavaló, legalábbis a földrajztudomány számára, ugyanis a XVII. századtól kezdve azzal az eredménnyel járt, hogy a déli féltekén sikerült megállapítani a víz és a szárazföld megoszlásának arányát, felkutatták az elszórtan fekvő szigeteket, és a hajók végül az Antarktiszi-tenger pakkjeges határáig törtek előre. Hogy e határ mögött a legdélebbi földrész, a jégbe fagyott, jéggel borított Antarktika rejtőzik, egy olyan szárazföld, amelynek semmi köze sincs az egykor keresett, gyümölcsökben gazdag, termékeny déli földhöz, az csak a XIX. században derült ki.

Más antik filozófusok nem érték be a Föld kettéosztásával, hanem elméleti megfontolások alapján egy négy részre osztott Földet konstruáltak meg, amelynek egyes kontinenseit egy ekvatoriális és egy észak–déli irányban futó Öv-óceán választja el egymástól. E kontinensek közül csak az északkeleti, a tulajdonképpeni Oikumené az ismert. Az Öv-óceántól nyugatra az északi féltekén a perioikoi – a „mellettlakók" – szigetkontinense terül el. A déli féltekén fekszik az antioikoi – az „ellenlakók" – szigetkontinense, ugyanazon hosszúságban, mint a tulajdonképpeni Oikumené, míg az antipodoi, az

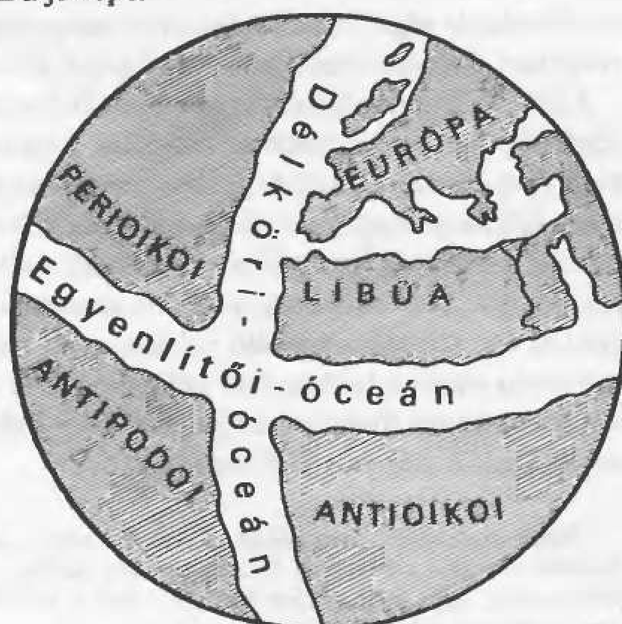
Szigetkontinensek és Öv-óceánok (egyszerűsített változat)

„ellenlábasok" szigetkontinense a szemben levő szélességben és hosszúságban található. Szinte azt mondhatnánk, hogy a perioikoi kontinensével Észak-Amerikát, az antipodoi kontinensével Dél-Amerikát, az antoikoi kontinensével pedig Ausztráliát sejtették meg látnoki módon, ámde a spekuláció és a valóság között túlságosan nagy a különbség, és a valóságban a szárazföldek egyáltalán nem oszlanak meg harmonikusan Földünkön.

Az Öv-óceánok és a szigetkontinensek elméletét már az i. e. II. században élő malloszi (Kilikia) Kratész kialakítja. Ez a Kratész volt az, aki elsőnek készített földgömböt, több mint 1600 évvel a nürnbergi Martin Behaim előtt. Ámde ez az első glóbusz nem maradt ránk. A középkorban azonban rekonstruálták a négy részre oszló világot bemutató földgömböt, aranyból készítve el, és az Északi-sarkot katolikus kereszttel díszítették annak a jeléül, hogy a kereszténység hivatott a világuralomra. Ennek az elképzelésnek az alapján konstruálták meg a Német–Római Szent Birodalom országalmáját, amely a német császár keresztény világuralmának a jelképe.

A malloszi Kratész által készített földgömb rekonstrukciója

A Német–Római Szent Birodalom országalmája

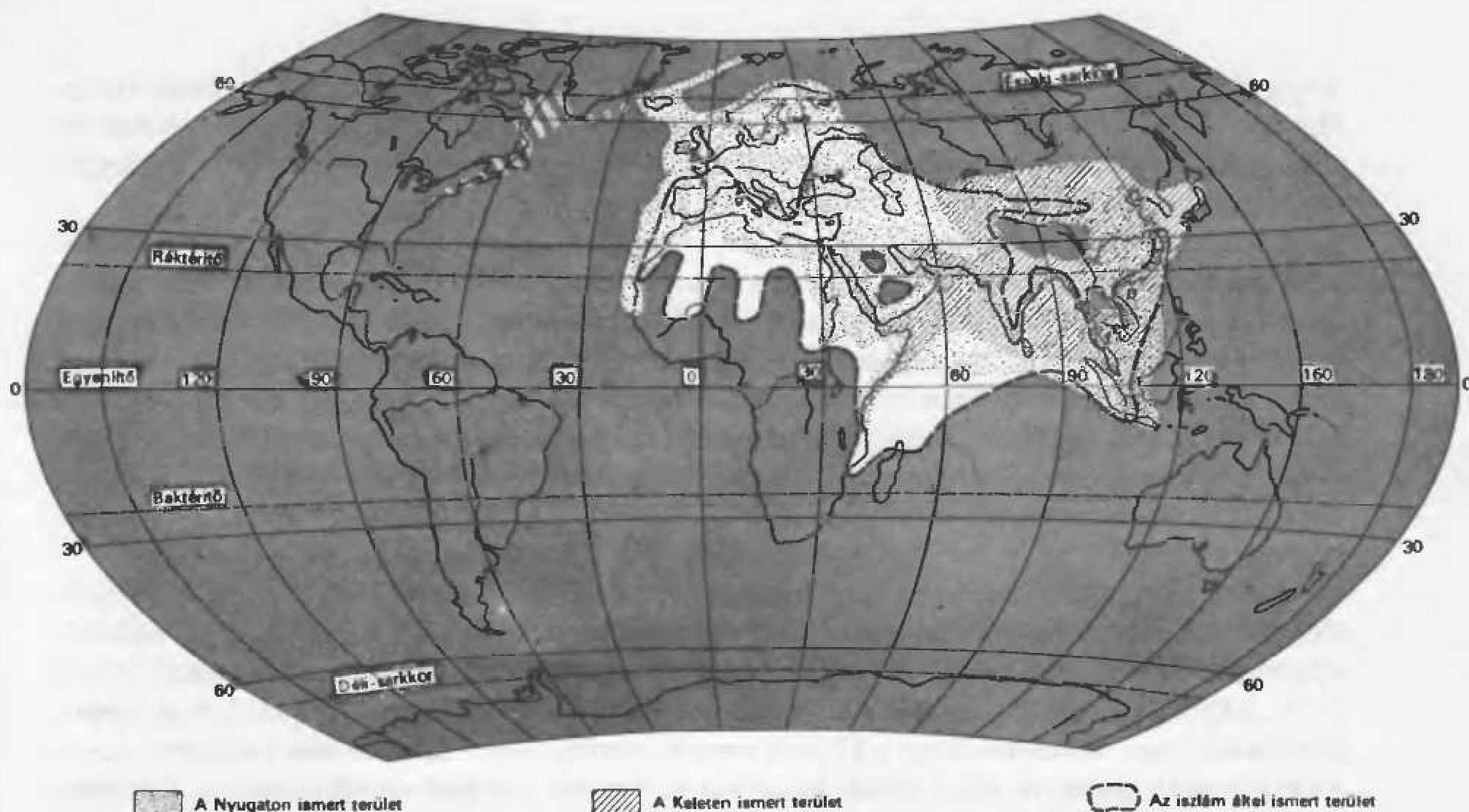
Az antik világ majdnem másfél évezreden át ható hibás nézeteihez tartoznak azok is, amelyeket az i. e. IV. században élt Ephorosz nevű történetíró képviselt. Szerinte, ha az ember Héraklész oszlopain (Gibraltár) túlhaladva déli irányban vitorlázik, akkor eljut egy olyan forró területre, ahol a hőségtől minden élet elpusztul. Hasonló módon gondolkodott az i. e. 460 táján élt eleai Parmenidész is, aki a Földet öt éghajlati övezetre osztotta: e szerint van egy egyenlítői zóna, északon és délen egyaránt van egy-egy mérsékelt és hideg övezet. Ez a zseniális konstrukció alapjában véve helyesnek bizonyult ugyan, ámde Parmenidész szerint az egyenlítői zóna izzó hősége miatt az északi és a déli féltekék mérsékelt övezete között nem lehetséges kapcsolat. Az attól való félelem, hogy ebbe az izzó katlanba találnak sodródni, még a XV. század elején is szorongással és rémülettel töltötte el a hajósokat.

Az ilyen elképzelések Földünk felfedezésének előrehaladását még a középkor vége felé is fékezték, ezzel szemben másoknak, így Poszeidoniosznak vagy Ptolemaiosznak a kisebb Földre, és arra vonatkozó téves feltevései, hogy Ázsia a keleti irányban lényegesen nagyobb kiterjedésű, mint a valóságban, szárnyat adtak a felfedezőknek, és nem utolsórendű tényezői voltak Kolumbusz és Magalhães nyugati utazásainak.

Ma csodálkozva állunk az antik görög-római világ tengerészeinek és szárazföldi utazóinak, szintúgy az antik filozófusoknak, történetíróknak és geografusoknak a teljesítményei előtt. Nemcsak mintegy 2000 évvel ezelőtt, hanem annak előtte is sokkal, nem csupán nagyszerű képet rajzoltak a Földről, hanem elméleti megfontolások alapján bolygónk gömb alakját is felismerték, sőt méreteit is megpróbálták meghatározni, méghozzá sikerrel. Olyan tudósok, mint Hérodotosz, Eratoszthenész és végül Ptolemaiosz, olyan magaslatra emelték a tudományt, amilyent a Földközi-tenger világában és Európában a következő kerek másfél évezred alatt soha többé nem értek el.

Azt természetesen láttuk, hogy e nagy tudósok és írók nem voltak mentesek a kételyektől és a tévedésektől, és hogy tudásukban hatalmas hézagok tátogtak. Még hátrányosabb volt azonban az, hogy nem egyedül az ő földrajzi ismereteiket terjesztették. Eratoszthenész és Ptolemaiosz, ezek a hatalmas tudósok görögül írtak, és így még a művelt rómaiak jelentősnek számítható része sem tudta megismerni műveiket.[1] Így azoknak az íróknak, akik mindenféle régi mesékkel és rémtörténetekkel fűszerezték műveiket, sokkal nagyobb volt az olvasóközönségük. Ezek a tudatlan elbeszélők – mindenekelőtt az i. e. III. században élő Solinus – igen nagy hatással voltak az utókorra, míg a nagy geográfusok írásai ebben a korban már különösen csak a görögül beszélő Keleten, így a Kelet-római Birodalomban, s annak fővárosában (Bizánc) éltek még hosszabb ideig, és csak az iszlám tudósok adták meg nekik ismét a méltán kijáró megbecsülést.

[1] Ezzel vitatkoznék, mert abban az időben a római „oktatásügy" majdnem teljesen felszabadított görög rabszolgák kezében volt, és a görög nyelv hozzátartozott a gazdag emberek képzéséhez. Már Cato – jóval e kor előtt – szükségesnek tartotta, hogy megtanuljon görögül – lásd a grammatikai példát: „Cato senex litteras Graecas didicit" – Cato öreg korában tanult meg görögül. – *A ford.*

Ezeket a területeket ismerte a világból Nyugat és Kelet az i. sz. II. százada táján

Az a mélyreható társadalmi átalakulás, amely a Nyugat-római Birodalomnak és rabszolgatartó társadalmi rendjének összeomlására vezetett, Európa latin befolyás alatt álló területén a tudományok mélyre hanyatlását hozta magával. A Földdel foglalkozó tudományok majdnem olyan mélyre hanyatlottak, amilyen mélyről elindultak. Az új társadalmi és gazdasági viszonyok közepette később majdnem elölről kellett kezdeni a megismerkedést a Földdel.

TÁVOL-KELET – A MENNYEI BIRODALOM (CSUNG KUO = KÖZÉPSŐ ÁLLAM)

Messze Keleten, szinte a világ végén, ugyanakkor, amikor a Római Birodalom hatalmának tetőpontján állott, egy titokzatos ország tűnt fel. E birodalom területéről származott az értékes selyem, a római előkelők egyik legsóvárgottabb fényűzési cikke. A nyugati tengerészek azonban e távoli országoknak csak a peremvidékéig, Kattigaráig jutottak el. A Selyemország azonban, jelentéktelen kivételektől eltekintve, zárva maradt előttük.

Sem azoknak a tengerészeknek, akik Egyiptom partjaitól a Távol-Keletig vitorláztak, sem a tudósoknak, még egy Ptolemaiosznak sem jutott eszébe az a gondolat, hogy ott egy önálló világ, egy sajátos önálló kultúrvidék fejlődhetett ki. Ámde ugyanazon a jogon, ahogy a Földközi-tenger vidékét a

görög-római ókorban a világ közepének tartották, s mindenkit, akinek nem volt görög-római műveltsége, barbárnak tekintettek a görögök és a rómaiak, az akkori kínaiak a maguk országát tekintették a világ köldökének, s nevezték Mennyei Birodalomnak, és azon a véleményen voltak, hogy kultúrájuk minden más kultúra fölött áll, és a többi nép csak barbárnak tekinthető.

Az értékeknek ez a visszájára fordítása, amennyiben a nyugati tudósok tudomására jut, csak mosolyt keltett volna. Idegen volt számukra az a gondolat, hogy a Föld felfedezése és feltárása valami egészen más kiindulópontból is elindulhat, mint a Földközi-tenger vidéke. Ezt valamennyi európai nemzet legtöbb tudósa és írója – egészen napjainkig – így gondolta, és így is tanította. Ennek a végső okát nem az ismeretek hiányában kell keresnünk. A világuralomra törekvő osztálytársadalomban sokkal inkább az volt az értelme ennek, hogy minden területen bizonyítsák a nyugati kultúra fölényét. Ehhez annak az igénye is hozzátartozott, hogy a Föld felfedezését és feltárását egyedül a Nyugat teljesítményének tekinthessék. Elviselhetetlen, sőt elképzelhetetlen volt a nyugatiak számára az a gondolat, hogy a felfedezők területe a Föld egy másik pontjáról nézve a felfedezettek területévé válhat.

Nem tagadhatjuk azt, hogy az európai országok, társadalmi-gazdasági fejlődésük sajátosságai folytán, mindenekelőtt a Nagy Felfedezések Kora óta döntően hozzájárultak a Földnek mint egésznek megismeréséhez és alakításához – azokra a szörnyű következményekre, amiket a „Föld eleurópaisítása" a „felfedezett" népekre zúdított, itt csupán utalunk. Ámde mégis hangsúlyoznunk kell, a nyugati teljesítményt nem lebecsülve, hogy a Földről szerzett jelenlegi ismereteinkhez más kultúrterületek is sokkal járultak hozzá, és sokat adnak hozzá ma is. Ezt sok példával szemléltethetjük, Ázsiában, mondjuk, India példájával, hiszen az indus tengerészek már igen korán átszelték az Indiai-óceán hatalmas területeit, egészen Kelet-Afrikáig hatoltak, és időszámításunk első századai óta Délkelet-Ázsia szárazföldjét és szigetvilágát egészen a Fülöp-szigetekig többé-kevésbé elindiaisították. Eközben a dél-indiai tengerészek, akik az Indiai-óceán ősi kereskedelmében olyasféle szerepet játszottak, mint a föníciaiak a Földközi-tengeren, inkább ösztönösen, mint tudatosan magukra vállalták az úttörők szerepét.

Annak, hogy az Eufrátesz és a Tigris közti ősi kultúrvidéken és a Földközi-tengeren túl elhelyezkedő ázsiai népek felfedező teljesítményeinek bemutatására Kínát választottuk, több oka is van. Először is Kína az „Óvilágnak" az az országa, amely Európától a legtávolabb fekszik, másodszor egységesebb alakulat, mint a többi ázsiai ország, harmadszor a források is áttekinthetőbbek, mint amazok esetében, és nem utolsósorban azért is, mert fekvésének és fejlődésének számunkra nagyon is érdekes sajátosságai vannak.

Első pillantásra meglepőnek tűnhet, hogy Kína a maga régi és csodálatosan fejlett kultúrájával hosszú időn át elzárkózott a külvilág elől, mégpedig az i. e. II. évszázadig. Bizonyos, hogy a fejlett kínai kultúra sok tekintetben nem mérhető össze a mezopotámiai, az egyiptomi vagy az Indus-kultúrával, az ősközösségi társadalomból csak az i. e. II. évezred derekára fejlődött ki osztálytársadalommá. A Kínai Birodalom magja, amelyben a legrégebbi, történelmileg igazolható dinasztia, a Sang-dinasztia (i. e. XVI–XI. század) kialakult, a Huangho középső folyásának medencéjében volt. A főváros, Jin (a mai Anjang, Honan északi részében) után ezt a dinasztiát Jin-dinasztiának is nevezik s az államot szokás San-Jin Államnak nevezni. Kínában már ekkor ismerték az írást, a bronzöntést, a lovakat és a harci kocsit, valamint a fallal körülvett városokat is. Kölest, zabot és búzát termeszthettek, rizst azonban aligha, mivel annak termesztése szervezett öntözést követel meg. A kínaiak a lovon kívül főleg szarvasmarhát, sertést, juhot, tyúkot és kacsát tenyésztettek. A kézművesek még kizárólag az arisztokrácia szolgálatában álltak. A kereskedelem hosszú időn át megmaradt tiszta cserekereskedelemnek. Jelentőségét lemérhetjük a kereskedők helyzetén; őket az előkelők minden időben meg-

vetették, és a társadalmi rend legalacsonyabb fokára – a parasztok és a házicselédek közé – sorolták be, még akkor is, amikor már vagyonossá váltak.

Még nem tudjuk biztosan, hogy mennyire ösztönözte a kínai kultúra kialakulását Nyugat-Ázsia régi kultúrközpontjainak befolyása; azt sem lehet bizonyítani, hogy a kínaiak a lovat és a harci kocsit az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó szomszédos népektől vették-e át, és ilyen módon az sem bizonyos, hogy voltak ősi, „küszöb alatti" kapcsolataik a Nyugattal. Ebben a könyvben éppen csak utalhatunk erre.

Arra sincs módunk, hogy nyomon kövessük a Kínai Birodalom változatos történetét, amelynek során a birodalom egyesítésének korszakait a széttagoltság hosszú időszakai követték. Először fokozatosan a déli vidék került a magasan fejlett kínai kultúra befolyása alá, legelsőnek a Jangcecsiang alsó szakasza mentén fekvő területek és a mai Csökiang tartomány vidékei, majd az i. e. IV. században a szecsuani termékeny Vörös medence. Kantont i. e. 111-ben hódították meg a kínai hadak, és Kanton (Fanjü) környékét a mai Észak-Vietnammal (Nanjüe Állam) együtt kínai tartománnyá tették, míg Fucsien bekebelezésére i. sz. 138 előtt nem került sor. Az akkori körülményekhez képest sűrűn lakott északról egyre több telepes vándorolt a még messzemenően nyitott, vagyis ritkán lakott délre, ámde a parasztokat a földbirtokosok délen is ugyanolyan kegyetlenül kizsákmányolták, mint ahogyan északon.

A Kínai Birodalom és a Birodalmat összetevő királyságok az i. e. II. századig a saját területükre korlátozódtak, a külvilággal nem volt kapcsolatuk. Ehhez maga a természet is hozzájárult, mert nyugaton égig érő, hágókban szűkölködő, alig-alig járható hegységek emelkedtek. Mongólia és Kelet-Turkesztán sztyeppjein harcias, nomád lovas népek zárták el az utat. Ámde keleten Kínát a Csendes-óceán határolta, amelyet a kínaiak aligha kezdtek az i. e. I. század előtt hajózni, mert hiányoztak ehhez a gazdasági ösztönzők. A kínaiak abban a meggyőződésükben, hogy kultúrájuk minden más ország kultúráját magasan felülmúlja, nem látták semmi előnyét annak, ha leereszkednek a déli barbárokhoz. Még a Japánnal való kapcsolatok sem mutathatók ki az i. e. II. évszázad előttről.

Kína belépése a világba és Nyugat-Ázsia régi államainak – a Római Birodalmat is beleértve – Kína iránti érdeklődése a Mennyei Birodalomnak egyik legfontosabb, ha ugyan nem a legfontosabb kiviteli cikkével, a selyemmel függött a legszorosabban össze. A monda szerint a selyemfonal feldolgozásának, a selyem szövésének és hímzésének a művészetét Lej-cu császárnő, a mitikus Huang-ti „őscsászár" felesége találta fel „négyszáz évvel a vízözön előtt", i. e. 2600 táján. Ez mindenesetre a kínai történetírók későbbi kitalálása. A Sang-korszakból származó leletek csak azt bizo-

Kínai selyemkészítés: a gubók konzerválása petéztetés céljából (VIII. századi metszet után)

nyítják, hogy az i. e. II. évezred második felében a szövés-fonás technikája már magas színvonalon állt; a jós csontokon és a teknőspáncél-lemezeken archaikus jeleket találunk, amelyek selyemhernyót, eperfát és selymet jelentenek.

A fényes selyemszövetek, mivel egy császárnő találta fel őket, csak az uralkodóház tagjai számára voltak fenntartva, mert minden kultúra társadalmi sajátossága az, hogy az uralkodók különleges öltözékükkel és feltűnő ékszereikkel igyekeznek szemmel láthatóvá tenni, demonstrálni kiváltságos helyzetüket és hatalmukat. Csak a munkamódszerek fejlődésével és akkor, amikor a selyemhernyó-tenyésztésre alkalmas tartományokban a nagyanyák, az anyák és a leányok a meleg évszakban majdnem naphosszat a selyemhernyók etetésével és gondozásával vagy a gubók lemotollálásával, a selyemszál megfonásával, festésével, megszövésével és a szövet hímzésével foglalkoztak – állt rendelkezésre annyi selyem, hogy a társadalom további rétegei is selymet viselhettek ruházatként, legalábbis alsóruhájuk selyem lehetett: az egész igen erősen tagolt hivatalnoksereg, a tisztek és a kereskedők – noha nem tartoztak a túlságosan megbecsült rétegek közé – selyemben járhattak.

Az egész selyemtermelés és ilyen módon a család jóléte a nők munkáján alapult. A selyem még fizetőeszközzé is vált. Az állam – gabona és kender mellett – selyemben vetette ki az adót, és amikor szűkében volt az aranynak, az ezüstnek és a réznek, a hivatalnokokat is selyemmel fizette. Sőt északon és nyugaton, a veszélyeztetett határokon a sztyeppi népek jóindulatát is selyemadóval vásárolták meg.

Hun lovasok és a hun időkből való altáji sírokban talált ékszerek

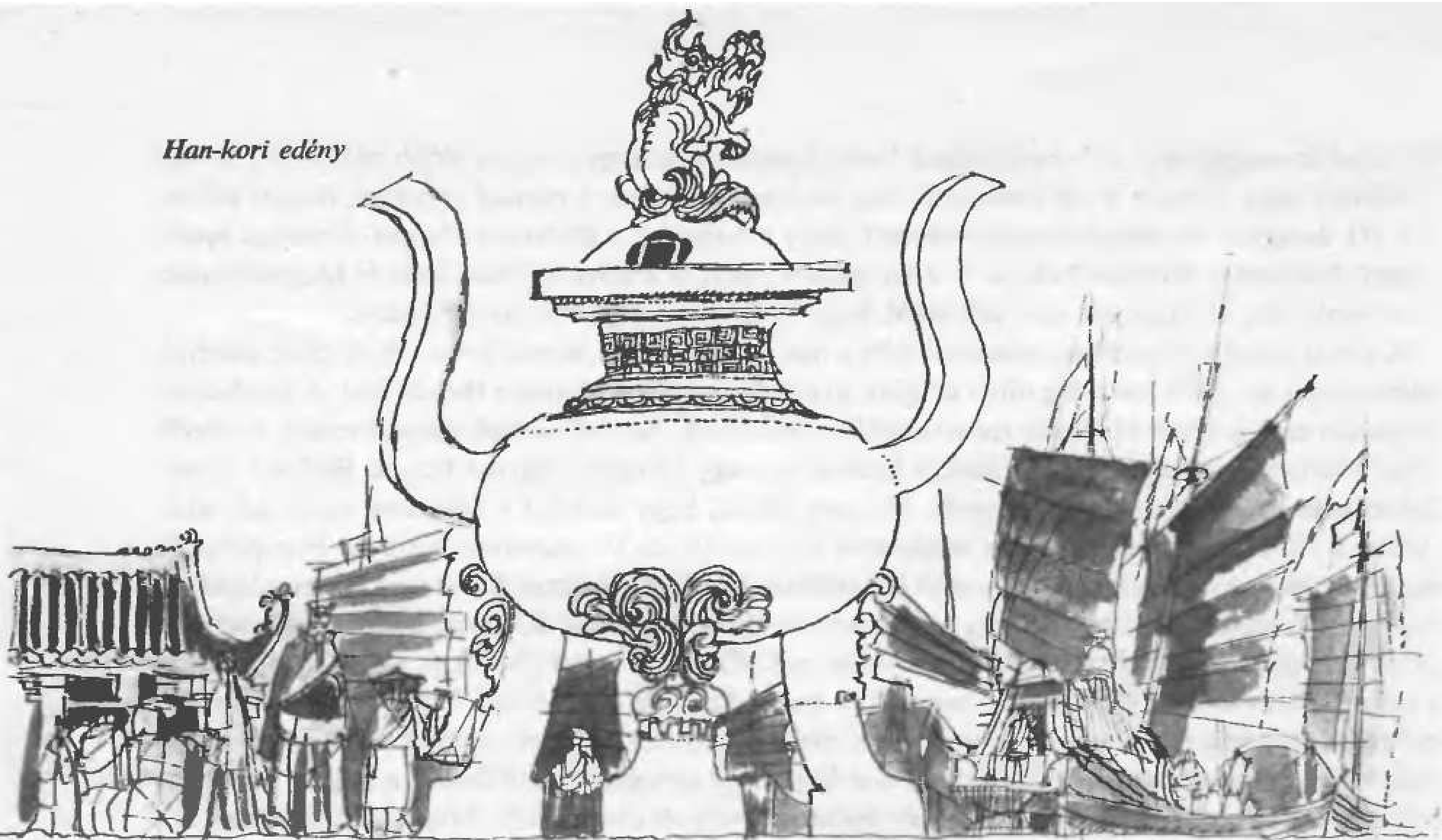
És végső soron ennek a „selyemvalutának" tulajdonítható az, hogy a selyem előbb találta meg az utat külföldre, mint bármely kínai kereskedő vagy hadvezér. Ugyanis a nomád népeknek fizetett adó az i. e. III. évszázad óta annyira megnövekedett, hogy a nomádok a fölösleget Nyugat-Ázsiában nyereséggel eladhatták. Magába Indiába is ilyen módon jutott el a selyem. Nearkhosz és Megaszthenész beszámolt róla, de fogalmuk sem volt arról, hogy az értékes kelme honnan származik.

A Kínát övező sztyeppeken, mindenekelőtt a mai Mongóliában, nomád lovas népek éltek, amelyek egészen az i. sz. XVII. századig újból és újból nyugtalanították a Mennyei Birodalmat. A történelem folyamán ezek a népek különféle szövetségekbe tömörültek. Az első nomád törzsszövetség, amelyről megbízható értesülések maradtak ránk, a hsziung-nu vagy hiungnu, vagyis a hunok. Ezeket a nomádokat kelet-ázsiai hunoknak is nevezik, bár nem biztos, hogy azokkal a hunokkal azonosak, akik Attila, a Nibelung-mondabeli Etzel vezetésével az i. sz. IV. és V. században betörtek Európába, és ezzel megadták a végső lökést a nagy népvándorláshoz és a Nyugat-római Birodalom összeomlásához. Az i. sz. III. században a hunok nagy hatalomra tettek szert, s Észak-Kína uralkodói a legismertebb kínai építészeti emlékkel, a Kínai Nagy Fallal próbáltak védekezni ellenük (i. e. 214 körül). Ezzel a fallal korábbi határerődítményeket kapcsoltak össze. Ámde ez a régi Kínai Fal nem volt azonos azzal az erődrendszerrel, amelynek maradványai ma is csodálatot keltenek, mert ez utóbbi lényegében csak a XV. század első évtizedeire épült fel. Korábban egy agyagsánc húzódhatott a helyén, amely fölött egymástól bizonyos távolságban fából épített őrtornyok emelkedtek. Megszámlálhatatlan (kb. 2 millió) azoknak a rabszolgáknak és katonai szolgálatra kényszerített parasztoknak a száma, akik e zord vidéken az építkezés során elpusztultak az elviselhetetlenül nehéz munkában.

Az elsősorban száműzött fegyencekből összeállított helyőrséggel védett falnál hathatósabb védelmet nyújthattak a cserekereskedelmen alapuló békés kapcsolatok. A nomádok szűkös élelmezési bázisuk miatt mindig rá voltak utalva az idegenből szerzett gabonaszállítmányokra, amiért lovakat, szőrmét és állatbőröket adtak cserébe. Ha Kína a rossz termés vagy belső zavarok miatt nem tudott gabonát szállítani, akkor a nomádok önsegélyhez folyamodtak, és félelmet, rettegést keltve, megtámadták a szomszédos földművelő vidékeket. A letelepedett életmódot folytató kínaiak szemében ezek a nomádok, akik lovakkal és tevékkel legelőről legelőre, egyik itatóhelytől a másikig vándoroltak, és vándorlásuk közben sátraikat meg asszonyaikat szekereken vitték magukkal, a kulturálatlan barbárok, az elvetemült, szörnyű és kíméletlen harcosok jelképévé váltak. A velük vívott harcokban elvérezték a kínai seregek, hacsak gabona és selyem szállításával nem tudták megvásárolni a békét. Még elkényeztetett, törékeny hercegnők is kénytelenek voltak a császári palotából a nomádok nemezsátraiba, jurtáiba költözni, hogy a hun uralkodókkal házasságra lépjenek. Ők, valamint azok a kínai tisztek, akik átálltak a hunokhoz, mert a vereség után hazájukban súlyos büntetés várt rájuk, ismertették meg a hunokat a kínai kultúrával.

A hunok első ízben Motő (San Maotun, Mao-dun, i. e. 209–174 körül) alatt jutottak el hatalmuk tetőfokára; Motőnek sikerült az egymással vetélkedő szomszédos törzseket leigáznia, és megalapítania a sztyeppi császárságát.

Amikor Motő és utódja, Sanjü (Laosang) a jüecsi törzsszövetséget – akik azonosak a tochárokkal, a görög források tokhárjaival, és a velük rokon szkítákkal és masszagétákkal az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak – Kanszuban legelőiről kiszorították, valóságos népvándorlás indult meg. A jüecsik valószínűleg az Ili-völgyön át és az Isszik-Kultól délre vonultak nyugat felé, miközben a szakaraukáknak és az aszianoiknak az Isszik-Kulnál tanyázó szkíta-szaka törzseit délnyugat felé kergették. A Greko-baktriai Birodalom hamarosan áldozatul esett a nomád lovas népek rohamának. A belső-ázsiai nomád törzsek első nagy népvándorlási hulláma nyomán jött létre végül a Szakák Birodalma és

Han-kori edény

utána a nagy Kusán Birodalom Közép-Ázsiában, az Iráni-medence keleti részén, valamint a mai Afganisztán területén és Északnyugat-Indiában.

Ilyen volt a történelmi helyzet akkor, amikor Kína megtette a külvilág felé vezető első lépését. Miközben a Hun Birodalom hatalmának tetőpontja felé haladt, az ősi Kína, amelynek magterülete a Sárga-folyó, a Huangho völgye, a Hadakozó Államok korszakának évszázados széttagoltsága után végre egyesült, először i. e. 221-ben a Csin-dinasztia (C'in) majd i. e. 202 után a Han-dinasztia alatt érte el az ókorban fénykorát, amikor is a határait messze dél felé sikerült előretolnia, a mai Vietnam északi részéig. Az anyagi kultúra területén népes lakossága ellenére (időszámításunk kezdetén mintegy 50—60 millió ember élhetett Kínában) nem lehetett ugyan összehasonlítani az akkori Római Birodalommal – a Han-korszak agyag- és faépületeiből semmi sem maradt fenn, s a kínai kőszobrászat későbbi korból származik –, mégis fejlett kézműipara volt, s az többek között olyan fegyvereket tudott előállítani, amelyek, mint a számszeríj, messze felülmúlták a szomszéd népek fegyvereit. A humántudományok (társadalomtudomány) és a természettudományok, így a csillagászat terén is példamutató eredményeket ért el abban a korban. A Han-dinasztia korának a legfontosabb találmányai közé tartozik a papír (i. sz. 100 körül), amely csak a XII. században, az arabok közvetítésével jutott el Európába. A vasöntést a kínai kézművesek már sok évszázad óta ismerték. Az ország egyes részei között országutak, csatornák és hidak könnyítették meg a közlekedést.

A Korai Han-dinasztia (Nyugati Han-dinasztia) legnevezetesebb uralkodója, Vu vagy Vu-ti (Vu-di) császár alatt – ti (di) a császári cím kínai megnevezése –, aki i. e. 140-től 87-ig uralkodott, az egyesítés ügye már annyira előrehaladt, hogy az ország szembenézhetett a hunok jelentette állandó fenyegetéssel, és feladatként tűzhette ki a külvilággal való kapcsolat kikényszerítését, vagyis a külvilághoz vezető út biztosítását. Az akkoriban még kimondottan kontinentális orientáltságú Kínában a kifelé vezető út csakis egy Nyugat felé vezető szárazföldi út lehetett, és ez az út olyan területen vitt át, amelyen a hunok uralkodtak. Hogy a Hun Birodalom mögött milyen országok rejtőznek, a kínaiak még nem tudták, mert a hatalom kínai birtokosai eddig még nem foglalkoztak kutató utazásokkal – ki-

vétel talán csak Mu (Mu-vang) király volt, aki hosszú idővel azelőtt, az i. e. X. században már eljutott a Kuku-Norig, a történelmi Tibet északkeleti részén fekvő lefolyás nélküli sós vizű „Kék-tengerig" (Szihai, Csinghaj). Ilyen utazásra kerek 800 évig nem került újból sor. Legalábbis hasonló vállalkozásról nem maradt beszámoló az utókorra. Az bizonyos, hogy Kínának is volt egy megszállottan hatalomvágyó uralkodója, Cin Si-huangti, aki i. e. 213-ban nagy „könyvégetést" rendelt el országszerte. Ennek minden olyan történelmi írás áldozatul esett, amely nem volt kellemes az uralkodó dinasztia számára. Hogy hány földrajzi tudományos érték pusztult el, ma már nem tudjuk megállapítani.

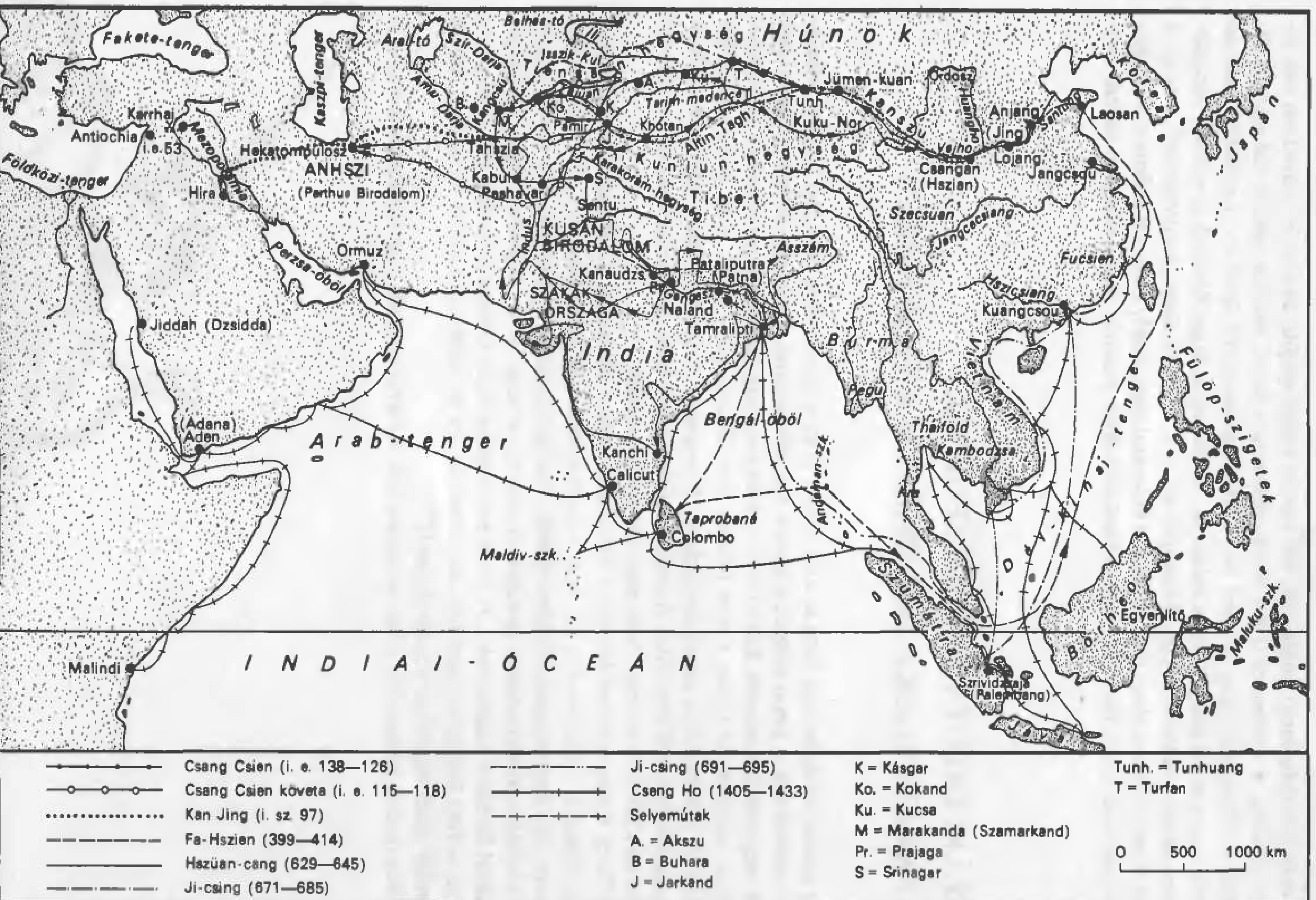
A CSÁSZÁRI PALOTA KAPUŐRSÉGÉNEK EGYIK PARANCSNOKA DIPLOMÁCIAI KÜLDETÉSBEN

Amikor Vu császár elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy a hunok ellen támadást kezdjen, elhatározta, hogy szövetkezik a jüecsi néppel, a hunok régi ellenségével. Ezeknek valahol nyugaton kell élniük, csak meg kell őket keresni. Ezért i. e. 138 táján megbízta palotája kapuőrségének parancsnokát, az erős és megbízható Csang Csient (Csang-kien, Zhang Qian) azzal, hogy szervezzen afféle katonai felderítő vállalkozást a hunok országán át. E megbízás révén vált Csang Csien a kínai történelem legnagyobb felfedező utazójává. Az egyik legjelentősebb kínai történetíróban, az i. e. 145-től 86-ig élő Sze-ma Csienben (Szima C'ien) nagy életrajzíróra talált.

Amikor Csang Csien száz önkéntessel a birodalom akkori fővárosát, Csangant (Hszianjang), a mai Hsziant elhagyta, aligha remélte azt, hogy valaha is viszontlátja ősei képmásait. És valóban nem jutott messzire. Alig lépett a hunok földjére a mai Kanszuban (Ganszu), amikor portyázó hunok foglyul ejtették, és elvitték uralkodójukhoz, Sanjühöz (Laosang), a nagy Motő (Mao-dun) fiához, aki gőgösen e szavakkal fordult a kínaiakhoz: „A jüecsi nép országa az én földemtől északra esik. Milyen jogon küld oda a Han-ház követeket? Mit szólnának ők, ha én küldenék követet Minjüébe (Jüe) *(a keleti partvidék egyik régi kínai részbirodalma)*?"

Csang Csien tíz évig kényszerült a hun udvarban élni. Ki is házasították, hun feleséget kapott, majd

Korai kínai világutazások

egyre nagyobb mozgási szabadságra tett szert, de nem felejtette el megbízatását. Végre fogsága tizenegyedik évében megmaradt kísérőivel sikerült megszöknie. Ámde nem hazafelé vette útját, hanem továbbindult, mindig csak nyugat felé.

„Sok tíz napon át" haladtak nyugat felé, útjukat azonban nem tudjuk pontosan nyomon követni. Amikor elért Tavanba (Tajüanba), a Fergána-völgybe és fővárosába Kokandba, bizonyára fáradságos utazás volt mögötte: át kellett hatolnia a csak szétszórt és széleken elhelyezkedő oázisokkal szelídített Tarim-medencén, és annak a hegységnek hágóin, amely a Pamírt a Tiensannal köti össze, hiszen ez a hegység választja el a Tarim-medencét a Ferganai-medencétől. Micsoda merészség, kitartás és mennyi lemondás kellett ahhoz, hogy egyedül szembeszálljon a természet rémségeivel. Hogy Csang Csien miként tengette életét, hogyan kért segítséget az oázisok lakóitól és miként menekült meg a portyázó nomádoktól, arról semmilyen forrásban sem találunk egy árva szót sem. Ámde az újkor olyan utazóinak jelentéseiből, leírásaiból, mint amilyen Przsevalszkij, a nagy orosz utazó volt, aki 1870 és 1885 között négy nagy expedícióval járta be Belső-Ázsiát és Sven Hedinéből, aki 1894–1935 között több ízben is átszelte ugyanezt a vidéket, legalább közelítő képet kapunk arról, hogy milyen hatalmas volt az a teljesítmény, aminek megtételére 2000 évvel korábban a kínai követ kényszerült.

Milyen nagy lehetett Csang Csiennek és kísérőinek csodálkozása, amikor a Fergana-völgyben nem kezdetleges körülmények között élő barbárokat, hanem az életrajzírónak, Sze-ma Csiennek a szavai szerint „letelepedett, jól kiművelt" népet találtak, amelynek a „földjein gabona és rizs terem. Találni ott szőlőből készült bort *(a kínaiak csak a rizsbort ismerték)* és kitűnő lovakat, amelyek vért verejtékeznek, és egy égi csődörtől származnak. Városaikat és házaikat fal veszi körül, és 62 nagy és kis város tartozik szövetségükhöz. A lakosság mintegy 100 000 emberből áll. Katonáik íjászok, lándzsások és lovas mesterlövészek."

Ilyen módon – ahogy Csang Csien megállapítja – ebben a távoli nyugati országban, a sztyeppeken, a sivatagokon és a zord hegyeken túl olyan kultúrvidék terült el, amely teljes mértékben összehasonlítható a Mennyei Birodalommal. Vajon nem zúzódott-e itt szét az a világkép, amely szerint a Földön a kínai kultúrához fogható kultúra nincs? A „Nyugat" felfedezése, amit Csang Csien hajtott végre, olyan hatással lehetett Kínára, mint ahogyan sokkal később az amerikai fejlett kultúrák felfedezése hatott Európára.

Amint a jelentés a továbbiakban megállapítja, Fergana lakói „már hallottak a Han Birodalom termékenységéről és gazdagságáról, de minden hő óhajuk ellenére eddig nem sikerült kapcsolatokat létesíteniük vele. Csient jóindulattal fogadták, és megkérdezték tőle: mi a szándéka. Csien erre elmondta, hogy ura a jüecsi néphez küldte őt, de a hunok elfogták, és később megszökött tőlük; kéri a királyt, adjon melléje kísérőket. Ha vissza tudna térni a Han-udvarba, akkor a Han-császár a királynak olyan gazdag ajándékokat küldene, aminőket az csak megkívánna. A király e szavakra vezetőket és lovakat adott neki, s ezek elvitték Kangcsübe (K'angkü) *(a Szamarkand körüli vidék, a görögök Szogdianéja)*. Onnan pedig továbbkísérték őt a jüecsikhez."

A jüecsik – akik nomádokként érkeztek egy már földművelést folytató, fallal körülvett városokkal teli országba – szintén az ősi Szogdianéban (Sogdiana) (más adatok szerint a mai Hiva környékén) rendezték be fővárosukat. „Mint Tahszia *(Baktria)* legyőzői, letelepedtek annak gazdag és termékeny országában, amelyet csak kevéssé háborgattak rabló törzsek, és amelynek lakossága békés életet él." A jüecsik trónján egy fiatal király ült, aki nem volt hajlandó szövetségre lépni a Han-házzal a hunok ellen. Csang Csien egy hűségnyilatkozaton kívül mást nem tudott elérni. Diplomáciai küldetése, amelyet tízéves fogsága és fárasztó utazásai ellenére sem tévesztett szem elől, ilyen módon meghiúsult – ezzel szemben felfedező utazása nem!

Kíváncsiságában délnek fordult, és megérkezett Tahszia (Baktria) földjére, ahol nem sokkal korábban görög származású királyok uralkodtak. A Kínai Birodalom alattvalói és a hellenisztikus világ képviselői közötti első találkozás így csak néhány éven múlt.

Amint Csang Csien elmondta, Tahsziában Csiangból (Tibet) származó bambusznádat és Suból (Csu, a kínai Szecsuan) származó gyolcsokat látott. Amikor eredetük iránt érdeklődött, ezt a választ kapta: „Kereskedőink Sentuban (Sintu) *(Pandzsáb, a mai Pakisztánban)* vásárolják, amely Tahsziától délkeletre, néhány ezer linyi távolságra fekszik *(1 li – akkoriban 577 méter)*. Ott szintén egy letelepedett nép él, amelynek szokásai és erkölcsei hasonlók Tahszia népének szokásaihoz. Az ország azonban sík és nedves, s elviselhetetlen ott a hőség. Ott elefántokat idomítanak harci célra, és az ország egy nagy folyó mellett terül el *(az Indus)*."

Ezután Csang Csien a következőket mondja el: „Tahszia Tavantól *(a mai Leninabad környéke, a Fergana-völgy kijáratánál)* délnyugatra 2000 li távolságra fekszik, Sentu pedig Tahsziától néhány ezer li távolságra fekszik délkeletre, és Suból szerez magának árukat – tehát Sentu nem lehet messze Sutól (Csutól). Tahsziába csak Csiangon (Tibeten) át juthat el az ember, ott azonban barátságtalanul fogadják. Ha azonban északabbra megyünk tovább, akkor meg a hunok zárják el az utunkat. Tehát próbáljunk meg Sun átmenni, feltéve, hogy ott nincsenek rablók!" Ezzel lelki szemei előtt megjelent egy út, amely Szecsuanból Burmán át Indiába és onnan tovább, Nyugatra vezet, egy út, amelyen kínai árukat már ezelőtt is szállítottak, bár az áru kézről kézre járt, egyik kereskedő a másiknak adta tovább. A kereskedelmi áruk ezúttal is megelőzték a felfedezést.

Csang Csien Tahszia-Baktriában Anhsziról (a Parthus Birodalom, Perzsia) is adatokat gyűjtött, „ez igen nagy ország, fallal körülvett városokkal, amely minden irányban ezer livel mérhető". Még Tiaocseről (Mezopotámia) is hallott, amely „néhány ezer lire van Anhszitől, és adót fizet neki". Mekkora világ tárult fel az ókori Kína előtt – egyetlen utazás révén, amelynek végrehajtója áttört a természet és az ellenséges népek által emelt falon.

Miután Csang Csien egy évet töltött Tahszia-Baktriában, és közben átkutatta, egy másik úton akart hazatérni. Ismét nagy fáradalmak árán átkelt a Pingnan-hegységen, vagyis az Északi-Kunlun nyugati részén, és Csiang-országon (Tibet), bizonyára a Tarim-medence déli pereme mentén, és ott megint a hunok fogságába került. De nem sokkal az ő fogságba esése után meghalt a hunok uralkodója, Sanjü, és az uralkodó halálát követő trónviszályok közepette, miután barátságos természete révén a távoli országokban sok barátot szerzett, ismét sikerült megszöknie. Végül i. e. 126-ban vagy 125-ben visszatérhetett Csanganba, a fővárosba. A száz kísérő közül, akik vele indultak útnak, mindössze egyetlenegy maradt meg.

A császári udvarban a diplomáciai küldetés kudarca ellenére felismerték a követ felfedező eredményeinek óriási jelentőségét, hiszen a követ nemcsak egy új világot fedezett fel, hanem nagy ügyességgel pontos ismereteket gyűjtött mind a távoli országok fekvéséről, mind pedig lakosságukról és gazdaságukról, kereskedelmükről és harci erejükről. Sze-ma Csien írásában ezt olvashatjuk: „Amikor a Menny Fia (a császár) értesült róla, hogy Tavan *(Fergana)*, Tahszia *(Baktria)*, Anhszi *(a Parthus Birodalom)* és más nagy országok sok ritkaságot rejtenek, és belső államberendezésük nagy rokonságot mutat a Han Birodaloméval, hogy távolabb észak felé a hadserege révén félelmetes Nagy Jüecsi és Kangcsü Ország kész kereskedelmi kapcsolatra lépni, hogy csak jóakaratúan kell kezelni őket, s csak a roppant, 10 000 li távolságra és arra kell ügyelni, hogy tolmácsokat vigyünk magunkkal, hogy erkölcseiket megjavítsuk, és kifejlesszük bennük az erény szeretetét. (!) – A Menny Fia, mondom én, jóváhagyta ezt a tervet, és megparancsolta, gyűjtsék össze a munkátlanokat Csunál és Csiennél, és rögtön indítsák el őket négy úton."

Ezek a vállalkozások azonban kudarcba fulladtak; a karavánok áldozatul estek a hegyi törzsek támadásainak. Csang Csien is eredménytelenül próbálta Szecsuanból i. e. 122-ben az Elefántországot (Indiát) elérni, nem tudván, hogy legalábbis a mai Burma területét elérte. Ezek szerint csak egyetlen nyugat felé vezető út maradt, a Tarim-medencén és a Tarim-medence – valószínűleg indoeurópai nyelveket beszélők lakta – oázisain át, ezek az oázisok azonban a hun hatalmi szférába tartoztak. A kínai támadás súlypontja ezért ide tevődött át. A kínaiak már i. e. 127-ben megszállták az Ordoszt, amely a Huangho kanyarulatának nagy négyszögében fekszik. Váltakozó kimenetelű harcok után i. e. 121-ben Jümennél meghódították a Kanszui-folyosót, és i. e. 119-re a hunokat visszaszorították a Gobi és Mongólia sztyeppjeire. Szabad volt az út nyugat felé.

Csang Csient Vu császár i. e. 118-ban újabb nyugati útra küldte, hogy ott kereskedelmi kapcsolatokat létesítsen, és szövetségeseket szerezzen a nomád törzsek szakadatlanul ismétlődő, egyre fenyegetőbb támadásai ellen. Ezúttal a vuszunok országa volt a célja. Ez egy nomád nép volt, amelyet valaha – éppen úgy, mint a jüecsiket – a hunok szorítottak vissza nyugat felé, és most az Ili vidékén, a hunok és a jüecsik között élt. Jelentős harci erőt képviselő 30 000–40 000 harcosuk igen jó fegyvernek számíthatott volna a hunok ellen, ha azok megint megtámadják Kínát.

Csang Csien 300 kísérővel, 600 lóval, 10 000 élelmezési célokat szolgáló málhásállattal és felmérhetetlen értékű selyemszövettel kelt útra. Ámde a vuszunok, bár a hunok ellenségei voltak, ugyanolyan választ adtak neki, mint egykor a jüecsik. Féltek a hunoktól – és Kína messze volt. Ezenkívül nemességük három részre szakadt, és mindegyik csoport más-más célokat követett. Csang Csien csak annyit tehetett, hogy az első utazása alatt megismert valamennyi országba követeket küldött, egészen a parthusokig és a pandzsábi hatalom birtokosaiig. Ő maga i. e. 115-ben hazatért Csanganba. Amint a krónikás jelenti, „időközben a többi férfiú is – akiket Csien Tahsziába és más vidékekre küldött – visszatért ezen országok természeti termékeivel megrakodottan. És ettől az időponttól kezdve az északnyugati országok ismerték a Hanba vezető utat, amelyet Csien nyitott meg."

A NAGY SELYEMÚT

Ezek szerint az i. e. 115. évet tekinthetjük a Nagy Selyemút, eme világtörténelmi jelentőségű kereskedelmi út – születési évének. Ez az út Kínát összekötötte Közép- és Nyugat-Ázsia országaival, és ha megszakításokkal is, de sok évszázadon át Kelet ezen nagy birodalmának fő megközelítési útja volt. Nevét az ősi Kína fő árucikkéről, a selyemről kapta, amelynek előállítási titkait a kínai kereskedőknek halálbüntetés terhe alatt tilos volt elárulniuk. Eleinte az értékes kelmék a Kínával szomszédos országokba, Kusánba és a Parthus Birodalomba jutottak el.

A rómaiak – Florus nevű történetírójuk elbeszélése szerint – első ízben i. e. 53-ban, a carrhaei (karrhai) ütközetben ismerkedtek meg a selyemmel, amikor Marcus Licinius Crassus római konzul és triumvir, Syria helytartója átkelt az Eufráteszen, és a parthusok földjére lépett. Az ütközet eldőlte előtt a parthusok kibontották hatalmas ragyogó zászlóikat, s a római katonák annyira megijedtek tőlük, hogy ellenállásuk megtört. A római légiók egyik legnagyobb katonai vereségüket Carrhaenál szenvedték el. Ámde nemsokára megérkezett a selyem, a mindaddig ismert legpompásabb kelme Rómába is, vagy mint szerencsés hadi vállalkozásokban szerzett zsákmány, vagy a parthusokkal

Vonul a karaván a Nagy Selyemúton

kapcsolatban álló kereskedők révén jutott el a városba, és legutolsó diadalmenetein már Caesar is óriási selyemtömegekkel döbbentette meg Róma népét.

Egészen az i. sz. V. század elejéig a selyem készítésének módja kizárólag Kína titka maradt. Amint Hszüan-cang a nagy utazó elbeszéli, csak i. sz. 420-ban vagy 440 körül csempészett ki egy kínai hercegnő – aki a Tarim-medencében fekvő Khotan uralkodójához ment férjhez – néhány selyemlepkepetét és eperfamagot a hajfürtjei között elrejtve, az új hazába, hogy ott se kelljen nélkülöznie a selyemruhát. A belső- és közép-ázsiai népek nemsokára megtanulták a selyemkészítés technikáját, és az i. sz. VI. század közepén, Justinianus császár uralkodása alatt jutottak el az első selyemlepkepeték – ismét csempészúton Bizáncba, és ilyen módon a Földközi-tenger vidékére. Bár ezzel Kína selyemmonopóliuma megtört, az új előállító országok közül egyik sem tudta az értékes kelmét olyan minőségben szállítani, mint a selyem őshazája, úgyhogy a kínai selyem napjainkig meg tudta őrizni különleges helyzetét.

A Nagy Selyemút, a nyugat felé vezető út, Csanganban kezdődött, a mai Hszianban, áthaladt a Kanszui-folyosón, a történetileg a népek kapujaként jelentős szerepet játszó Jümen-Kuan-átjárónak is nevezett oázissávon, amelyet délről a Tibeti-fennsík hatalmas északi lejtője, míg északról az itt sivatagos Gobi röghegységeinek peremvidéke fogja közre. Nyugat felé ez a folyosó 1500 kilométer hosszban nyúlik el, és több mint 600 kilométer széles, a majdnem minden oldalról magashegységektől körülvett Tarim-medencébe torkollik, amelynek központi részét a Föld egyik legfélelmetesebb sivatagja, a Takla-Makán foglalja el. Ámde a magashegységekből lezúduló folyók a peremeken, még mi-

előtt belevesznének a homokba, termékeny oázisokat hoztak létre. Itt, az olyan hegyek lába közelében, mint amilyen például az Altin-Tagh, amely kereken 6000 méterrel emelkedik a medence fölé – a természet előre kirajzolta azokat az utakat, amelyek Kínából a Nyugat megközelítését Belső-Ázsián át lehetővé teszik. Pihenő- és ellátóállomásokként az oázisok szolgáltak, ahol a megtelepedett életmódot folytató lakosság már régóta fejlett öntözőberendezések segítségével művelte a földet, és ilyen módon a sztyeppes és sivatagos térségekben zöldellő szigeteket varázsolt elő. Ezen oázisoknak szinte mindegyike önálló állam volt.

A Tarim-medence természeti viszonyainak megfelelően a medence keleti bejáratánál, Tunhuangnál a Nagy Selyemút két főútvonalra ágazott ketté, amelyek közül az egyik a medence déli, a másik az északi pereme mentén haladt, míg végre a Pamír utóhegyei mellett fekvő Kásgar oázisvárosban a két út egyesült. A déli úton haladó karavánok, amennyiben nem estek áldozatul a veszedelmes homokviharoknak, Khotan (Hotien) és Jarkand (Jarkend, Szuocse) oázisvárosokon vonultak át – Khotan környékén volt a kínaiak által nagyra becsült halványzöld jadekőnek (nefrit) a lelőhelye. Az északi útvonal legfontosabb oázisvárosai a Tiensan déli peremén fekvő Turfan, Kucsa és Akszu voltak. Kásgartól azonban az útvonal a Pamírt a Tiensannal összekötő hegyek – köztük az Alai – szurdokain, hágóin és sziklaperemein át húzódott. Végül azok az utazók, akik az eget ostromló hegységek hóviharait, hidegét és hirtelen áradásait átvészelték, eljutottak a Fergana-völgybe, és továbbhatoltak Közép-Ázsiába, ahol a Nyugatra vezető kereskedelmi útvonalakat megtalálhatták.

Az idők folyamán ehhez az útvonalhoz újabb szakaszok kapcsolódtak. Így Turfantól nyugatra egy

északnyugat felé vezető elágazás, amely áthaladt a Tiensantól északra Dzsungárián, Belső-Ázsia második legnagyobb medencéjének területén, és továbbvitt a Balhas-tótól délre fekvő Hét-folyóköz vidékén át az Iaxartész (Szír-Darja) alsó folyásáig, ahonnan a karavánok az Aral-tótól és a Kaszpi-tengertől északra a Fekete-tenger mellékének országaiba juthattak. Vagy Otrarnál átkeltek a Szír-Darján, és ott Horezm, Szamarkand vagy Buhara felé fordultak. A déli útvonalról Jarkandnál egy út ágazott el a Karakoram-hágó felé, majd innen India északnyugati része, a Pandzsáb (Punjab) felé fordult.

Ahhoz a sokezernyi kilométerhez, amelyet a karavánok kénytelenek voltak megtenni Kínából Közép-Ázsiába és vissza, sok időre és hatalmas testi erőre volt szükség. Már magában véve a málhásállatok tempója is fárasztó volt, mivel a karavánoknak a leglassúbb állathoz kellett igazodniuk. A megrakott teve óránként mindössze 4-5 kilométer megtételére képes, tehát naponta legfeljebb 48 kilométert haladhattak, és a tevére legfeljebb 140 kilónyi terhet rakhattak, ezt is csak akkor, ha homokviharok nem akadályozták az előrehaladást. Sőt, a Kuku-Nor vidékéről (Csinghaj) származó tevék esetében csak napi 32 kilométerrel számolhattak. Még lassúbb volt az utazás a hatalmas hegységekben, amelyeknek hideg, magashegységi övezeteiben a jak bizonyult a legmegbízhatóbb málhásállatnak. Más volt a helyzet a lovas hírvivők, a futárok esetében, akik váltott lovakkal utaztak; a mongol lovak napi 75 kilométert is leszaladtak. Mindent egybevetve ezek nehéz utazások voltak, még a természet mostohasága nélkül is számtalan veszélyt rejtettek. Ezek a természeti és utazási viszonyok évezredeken át, egészen századunkig nem változtak.

Vu császár számára a leghőbben óhajtott nyugati csereáruk az erős, magas növésű nyugati „égi lovak" voltak, amelyek birtoklása révén a halhatatlanságot kívánta elérni. Sze-ma Csien krónikájában ezt olvashatjuk róluk: „Az égi lovak északnyugatról jönnek. Égi lovak a vuszunok lovai, de a tavaniak *(a Fergana-völgy nyugati kijárata)*, amelyek vért verejtékeznek, erősebbek. A jövőben tehát a vuszunok lovait a Nyugat tökélyének, a tavani lovakat pedig égi lovaknak nevezzük." Ezeknek az égi lovaknak nemcsak eszmei, hanem – elsősorban is – gyakorlati értékük volt, ugyanis sokkal alkalmasabbak voltak arra, hogy a súlyos páncélzatú lovasokat hordozzák, mint a kis termetű mongol vagy kínai lovak. Ezenkívül a patájuk is keményebb volt, nem kopott le olyan gyorsan, mint a hazai fajtáké. Azt a lovat ugyanis, amelynek a patája tönkrement, már semmire sem lehetett használni, hiszen a patkolást még nem ismerték. De valamiben Csang Csien már tévedett. Ezeknek a lovaknak a „vért verejtékezése" korántsem isteni eredet jele, hanem a hátón és a maron előforduló, élősdiek okozta daganatok következménye volt.

A hunok elleni sok-sok hadjáratban megfogyatkozott lóállományt ismét fel kellett javítani. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy Vu császár sereget küldött Nyugatra, amely i. e. 102-ben még Ferganától is előnyös békeszerződést csikart ki. Egyidejűleg a Tarim-medence kis államai is kínai fennhatóság alá kerültek. E területen megtört a hunok hatalma, és többé már semmi sem akadályozta a Kína, valamint az elő- és a közép-ázsiai államok közti gazdasági és kulturális cserét. A kínai karavánok selymen kívül vas- és nikkeltárgyakat, lakk-készítményeket szállítottak Nyugatra, és nemcsak lovakat, hanem rabszolgákat, üveget, drágaköveket és féldrágaköveket, továbbá új kultúrnövényeket is vittek haza, például a lucernát (mu-szu fű), ezt a lovak takarmányozására már Kínában is termesztették, sőt még szőlőt is – bár Kínában továbbra is rizsbort ittak, és a szőlőt csak gyümölcsként fogyasztották –, ezeken kívül behozták még a gránátalmát, a diót és a sáfrányt.

Vu-ti és Csang Csien megnyitották Kína számára a Nyugatra vezető utat. I. e. 51-ben a nagy Hun Birodalom felbomlott, és egy része kínai fennhatóság alá került. Ámde nemsokára belső válságok, paraszt- és bányászfelkelések rázkódtatták meg a Han Birodalmat. A Korai vagy Nyugati Han-

dinasztiát megdöntötte egy „trónbitorló" (Vang Mang). A Tarim-medence népeinek nyugtalankodása a Selyemúton folyó kereskedelmet is nagymértékben bénította. A régi rend helyreállítására csak i. sz. 25-ben történtek intézkedések, amikor a Késői Han-dinasztia ragadta meg a hatalmat.

Ennek a Késői vagy Keleti Han-dinasztiának fővárosa Lojang, mely a régi fővárostól, Csangantól keletre feküdt. A Keleti Hanoknak i. sz. 73-ban a hunok elleni ismételt harcok után végre sikerült a Tarim-medence fölötti uralmat visszaszerezniük. Hadvezérük, Pan Csao (Ban Csao) újból leigázta a tarimi államokat, és i. sz. 94-re a medence nyugati pereméig nyomult előre. Ezzel a Selyemúton folyó kereskedelemnek egy újabb, bár rövid fénykora kezdődött. A karavánok közlekedését katonai helyőrségek és postaállomások biztosították. Ekkoriban Ázsia legnagyobb része fölött négy hatalmas birodalom uralkodott: keleten a Kínai Birodalom, nyugaton a Római Birodalom, köztük a közvetítő, illetve közvetítő kereskedő szerepében az Iránban és Mezopotámiában kialakult Parthus Birodalom, és a Közép-Ázsiára, Észak-Afganisztánra és Északnyugat-Indiára kiterjedő Kusán Birodalom. Ez rendkívüli konstelláció volt.

Pan Csao, aki 25 évig a Nyugati Határvidéken harcolt, arról álmodozott, hogy a „Nyugati-tengerig" kiterjeszti a kínaiak hatalmát. Egyik alvezérét, Kan Jinget bízta meg azzal, hogy derítse fel az oda vezető utat (i. sz. 97). Kan Jing Pan Csaótól azt a parancsot kapta, hogy utazzék követként a legtávolabbi nyugati országba, Ta Csinba, vagyis a Római Birodalomba, és teremtse meg az első kapcsolatokat e birodalommal. Pan Csao ugyanis úgy gondolta, hogy a rómaiak lehetnek a selyem legjobb felvevői.

Hogy Kan Jing melyik utat választotta, azt biztosan nem állapíthatjuk meg. Az i. sz. 430-ból származó „A Késői Han-dinasztia történeté"-ből („Hou Han su") megtudjuk, hogy eljutott Tiaocse földjére, a Nagy-tenger partjára. Ámde hol volt ez a Tiaocse országa, és melyik tengerről volt szó? Számos jel arra mutat, hogy Kan Jing Mezopotámiáig jutott el; Mezopotámia akkoriban a Parthus Birodalom része volt. Ez azonban annyit jelent, hogy bántatlanul átutazott a Kusán és a Parthus Birodalmon. Lehetséges, hogy az Amu-Darjától (Óxosz) Merven (Mary) át a parthus fővárosba, Hekatompüloszba utazott, és onnan tovább haladt Ekbatanán (Hamadan) át nyugat felé.

A hatalmas keleti birodalom követével szemben – ki a hasznot hajtó selyem származási helyéről érkezett – a Parthus Birodalomban nem léphettek fel ellenségesen. Ámde miért engedték volna tovább a rómaiakhoz, akik a selyempiac legjobb vásárlóivá váltak? Hogyan lehetett Kan Jinget legalább abban megakadályozni, hogy eljusson a Római Birodalomhoz tartozó Syriába, amelynek felvirágzó fővárosa, Antiochia, a mai Antakya, Iskendruntól (Iszkendrun) délre, a Kelet és a Nyugat közti kereskedelem egyik központjává fejlődött, és jelentős selyemfeldolgozó ipart fejlesztett ki? Amennyiben Kína és a Római Birodalom között közvetlen kapcsolat jön létre, ez csak hátrányos lett volna a parthus kereskedelemre, mivel az közvetítőként hatalmas nyereséget vágott zsebre. Ugyanis Kan Jing nem titkolta el, hanem bőbeszédűen kifecsegte, hogy mit is akar elérni a Római Birodalomban.

Amint a kínai forrásokból kitűnik, a parthus kereskedők olyan régi fogáshoz folyamodtak, amely egyidős magával a kereskedelemmel. Egy hamisítatlan kalmármesét mondtak el neki: „A tenger hatalmas és szerfölött széles; kedvező széllel az ember három hónap alatt ér Ta Csinba *(a Római Birodalomba)*. Ámde ha kedvezőtlen a szél, akkor az utazás két évig is eltarthat. Ezért mi a hajóinkat három évre elegendő gabonakészlettel látjuk el. Aztán van valami a tengeren, ami az embert arra készteti, hogy mind jobban vágyódjék hazája után. Aki tengerre száll, azt bánat fogja el. Nemritkán belepusztulnak a vágyódásba. A követ csak akkor induljon el, ha nem törődik szüleivel, feleségével és gyermekeivel."

Ez a mese tökéletesen elérte a kívánt hatást. Kan Jing, a szárazföldi patkány, aki a szárazföldön

nem ismerte a félelmet, ámde még sohasem látott tengert, visszafordult! Pedig Kang Jing már céljának közelében volt, valószínűleg már Hirában (bizonyára a kínai forrásokban szereplő Zsülo), az Eufrátesz mellett, Babilontól délre. Ez a felfedezések története szempontjából döntő pillanat volt. Az a lehetőség, hogy az ókor két legnagyobb birodalma, Kína és Róma között közvetlen kapcsolat létesüljön, a nosztalgikus, „melankolikus érzésektől" való félelem miatt kútba esett, és csak néhány évvel azelőtt történt ez, amikor Traianus római császár előretört a Perzsa-öbölig. A parthus Perzsia azonban kihasználta az időt, követet küldött a kínai császár udvarába, és kereskedelmi téren nagyhatalom maradt.

Másfelől a türoszi Marinosz jelentése szerint Maesz Titianosz, egy makedóniai görög kereskedőcsalád sarja nem sokkal i. sz. 100 után megpróbálta kifürkészni a Selyemút titkát. Valószínűleg eljutott vagy ügynökei jutottak el Közép-Ázsiába, és ott kikérdezte a kereskedőket. Azt hallotta, hogy az út a „Kőtorony"-tól „Szera Metropolisz"-ig 18 100 sztadion, vagyis mintegy 4000 kilométer. Szera Metropolisz az akkori kínai fővárossal, Lojanggal lehet azonos. Ámde hol keressük a Kőtornyot (Tas Kurgánt)? Az Alai vagy a Pamír hágóinál? Nem tudjuk. Felfedezéstörténetileg Maesz Titianosz vállalkozása nem hozott használható eredményeket, ő ugyanis Kan Jinggel ellentétben csak kereskedő volt, s nem követ. A földrajzi kutatás távol állt tőle, csak a selyem érdekelte. Így történt az, hogy Kína már akkor felfedezte a Távol-Nyugatot, mielőtt a földközi-tengeri világ megtalálta volna a Távol-Keletet.

A Nagy Selyemút második fénykora csak rövid ideig tartott. Kína már i. sz. 107-ben kénytelen volt visszavonni helyőrségeit a Tarim-medencéből, ugyanis nem volt gazdasági és katonai ereje ahhoz, hogy külföldi birtokait megtartsa. Ehhez járultak a tibetiek és a hunok rablóhadjáratai. Az oázisállamok visszanyerték önállóságukat. Így az erősen központosított kínai gazdaság kénytelen volt annyival beérni, hogy nem szűnt meg teljesen a Nyugat felé irányuló karavánforgalom.

A kínai Nyugati Határvidéken állandóan ismétlődő nehézségek, bajok bizonyára döntő szerepet játszottak abban, hogy a Távol-Nyugattal folytatott kereskedelem számára most már egyre erőteljesebben kerestek új utakat, különösen a tenger felé vezető utakat kutatták.

DZSUNKÁK A NYÍLT TENGEREN

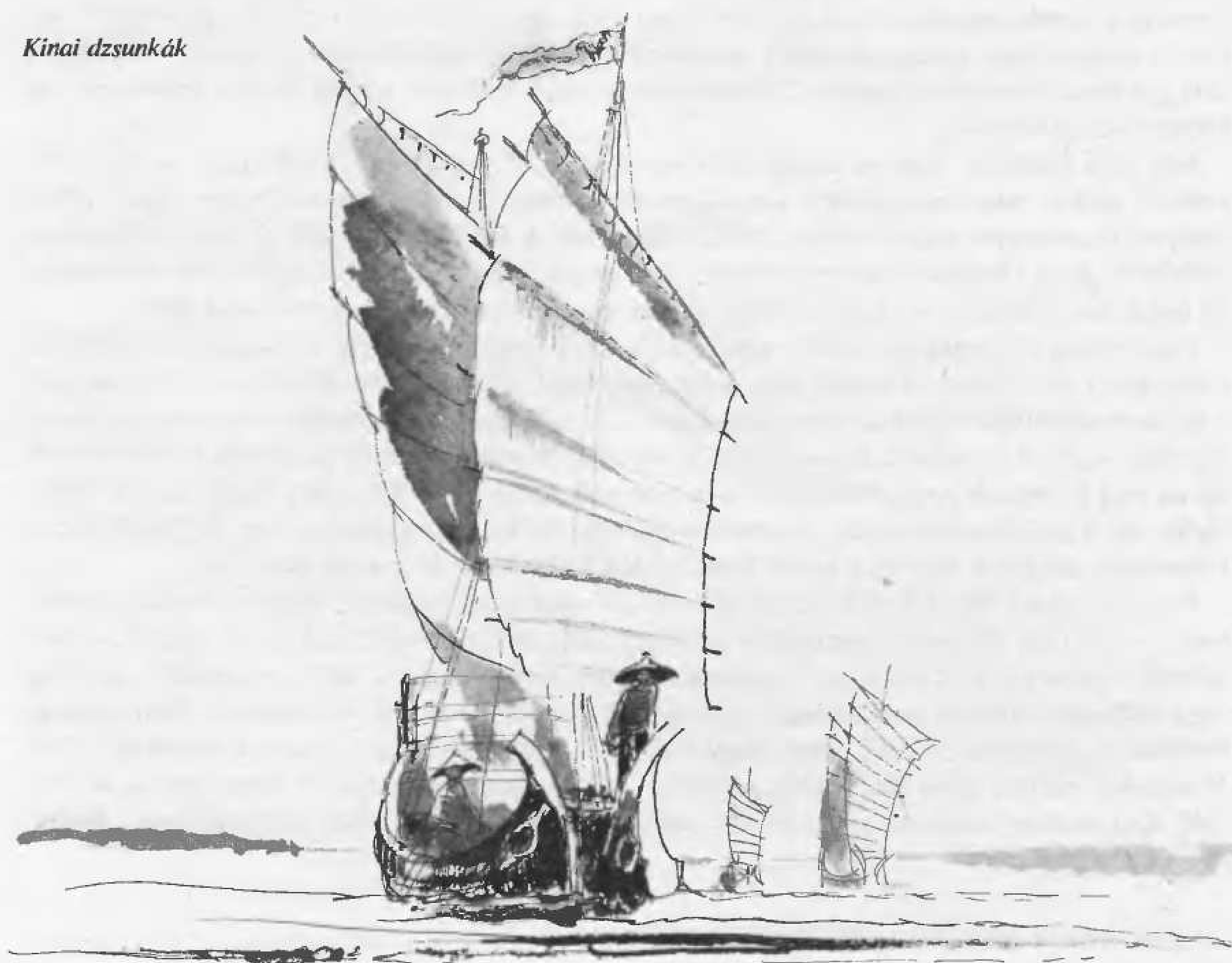
A szó tulajdonképpeni értelmében aligha beszélhetünk kínai tengerhajózásról i. e. 100 előtt, mert a legősibb Kína lényegében szárazföld-centrikus volt. A déli vállalkozások főszereplői – a Délkelet-Ázsiába egészen a Malaj-szigetvilágig előrehatolók – olyan népek voltak, amelyek a mai Dél-Kínában laktak, de még nem tartoztak Kínához. Ez a helyzet csak Vu császár uralkodása alatt kezdett megváltozni, amikor Dél-Kína Kuangcsouig (Kanton), sőt még Vietnam északi része is, ha kezdetben csupán lazán, de hozzákötődött a Kínai Birodalom magterületéhez. Polgárháborúk és árvízkatasztrófák következtében i. sz. kezdete táján megindult a kínai parasztok első nagy délre vándorlása. Észak- és Közép-Vietnamig (Tonking és Annam) hatoltak le, mivel azt remélték, hogy ott, ha nem is tartósan, de jobb életkörülményeket és kevésbé nyomasztó földbirtokos uralmat találnak. Azok a népek, amelyek Dél-Kína őslakosságának számítottak, egyre inkább összeolvadtak a kínaiakkal.

A kínai hajók tehát megjelentek a délkelet-ázsiai szigetvilág és Hátsó-India vizein, sőt egészen Indiáig elhatoltak. Indiai vitorlások és nemsokára a Vörös-tengerről érkező hajók vitorláztak és

eveztek velük szemben. Ezek kelet felé való előrenyomulását már korábban említettük. Az állandóan fújó monszun szeleket a keleti vizeken is megtanulták kihasználni a különböző népek tengerészei. A legkorábban azonban a maláj tengerészek bízták magukat a monszunokra, s továbbra is a maláj hajók alkották a keleti vizeket szántó hajók többségét, s egészen Indiáig meg Kínáig is elhajóztak a malájok.

Ámde a kínaiak tengerentúli kereskedelme a délkelet-ázsiai királyságokkal, amelyeknek uralkodó rétegét az i. sz. I. század óta indiai hatások itatták át, csak az i. sz. I. évezred közepén kezdett felvirágzani, és különösen fellendült, nagy korszakába lépett 1000 után, amikor a kínaiak tevékenységüket kezdték az egész szigetvilágra, a Fülöp- és a Maluku-szigetektől (Molukka) egészen Szumátráig (Sumateráig) kiterjeszteni. Erre az időszakra más vonatkozásban még visszatérünk.

A legrégebbi, egykorú krónika, a „Csien Han su", vagyis „A Korai Han-dinasztia története" által igazolt kínai utazás az Indiai-óceán vizeire az i. sz. I. és III. század közti időben történt. A krónika elmondja, hogy a hajósok a mai Kuangcsou környékén levő déli határállomásról öt hónapi déli irányú utazás után eljutottak a Tujüan (Vietnam középső részén) Királyságba, és további hat hónap után a Jilumo Királyságba (Kambodzsa területén). Onnan még egyszer húsz nap alatt a Shönli (Chenla) (bizonyára Sziám-Thaiföld területén) Királyságba értek. Onnan egy tíznapos út vezetett a szárazföldön át Fukantulu Királyságba (Pegu a mai Burmában az Irrawaddy torkolatvidékén),

Kínai dzsunkák

ahol ismét hajóra kellett szállniuk, hogy két hónap alatt elérjenek Huangcsebe. Ennek az országnak az azonosítása körül élénk vita folyik. Lehetséges, hogy Dél-Indiában, Madrasztól (Madras) délre kell keresni. Figyelemre méltó az, amit a krónika Délkelet-Ázsia országairól összefoglalóan mond:

„Mindezek az országok nagyok, népesek, és sok idegen termékkel rendelkeznek. Vu császár kora óta mind adót fizetnek. Vannak ott magasabb rangú tolmácsok, akik a palota igazgatásában jártasak. Válogatott legénységgel a tengereket járják, és csillogó gyöngyöt, üveget *(gyöngyház?)*, drágaköveket és egyéb idegen termékeket vásárolnak, amelyekért aranyat és különböző selyemárukat adnak cserébe. Azok az országok, amelyeket felkeresnek, élelmiszert szállítanak nekik, és a bennszülöttek érintkeznek velük. A barbárok kereskedelmi hajói sorban rendeltetési helyükre szállítják őket. A barbárok is hasznot húznak ebből a kereskedelemből, vagy kirabolják, és megölik az utazókat. Az utazóknak ezenkívül még a viharoktól is félniük kell, amelyekben az a veszély fenyegeti őket, hogy vízbe fúlnak. Ha semmi baj sem következik be, az oda- és a visszautazás akkor is több évbe telik. A nagy gyöngyök hét hüvelykes nagyságot is elérnek."

Ez a krónika jó bepillantást nyújt Délkelet-Ázsia maláj népeinek ókori tengerhajózásába és kereskedelmébe, amely akárcsak a nyugatiaké, fényűzési cikkekkel folytatott cserekereskedelem volt. Egyidejűleg azt is megtudjuk, hogy Kína és a délkelet-ázsiai országok között legalább az i. e. I. század óta léteztek kereskedelmi kapcsolatok. Az, hogy a krónika adózásról beszél ne zavarjon meg senkit, mert a kínai krónikások az ajándékokat és a cserearukat mindig „adónak" nevezték, ezzel szemben a cserekereskedelemben részt vevő kínai áruk magától értetődően csakis „ajándékok" voltak. A szóban forgó beszámoló külön megállapítja, hogy Huangcse királya „adóként" többek között egy eleven orrszarvút ajánlott fel. Állatajándékokkal egyébként a világ minden részén sok régi krónikában találkozunk.

Még az is feltűnhet, hogy az utazók az út egy részét a szárazföldön át tették meg. Az olyan szárazföldi utakat, mint amilyen itt a Kra-földszoroson vezet át, valamikor különösen akkor vették igénybe, ha veszélyes tengeri utakat akartak elkerülni. A hajókat átcipelték. Ennek mindenesetre előfeltétele, hogy a hajószállítás ezen útvonalát jól ismerjék, és hogy ott jól szervezett közlekedés legyen. Ez újabb bizonyítéka annak, hogy a délkelet-ázsiai tengereken régi hajóshagyományok éltek.

Ugyanebben a krónikában először találkozunk olyan híradással, amely szerint Japánból érkezett küldöttség i. sz. 57-ben. Az a tény, hogy Kína „felfedezte" Japánt, és létrejöttek az első kapcsolatok Kína és az akkoriban még sok törzs uralma alatt álló, széttagolt Japán között, nem vezethető vissza egyetlen, egyszeri eseményre, hanem annak a bevándorlásnak az eredménye, amely a szárazföldről indult meg Koreán át a szigetvilág felé. E bevándorlás során már a Csin- és a Korai Han-dinasztia idején sok kulturális elem került a kontinensről Japánba. Ez a bevándorlás i. sz. 400 körül érte el tetőpontját, amikor a kínai és a koreai bevándorlók a kínai írást is bevitték Japánba.[1]

Az i. e. I. század előtt a kínai krónikák nem említik a japán szigeteket; ez újabb bizonyítéka annak, hogy az ősi Kína lényegében szárazföld-centrikus volt, továbbá annak is, hogy a szigetekkel való közelebbi ismeretség és az, hogy befolyásra tegyenek szert e szigetek fölött, semmilyen gazdasági vagy kulturális előnnyel sem kecsegtetett Kína számára. Hogy az akkori Kínában milyen kevésre becsülték a japánokat, kitűnik abból, hogy a vo-nu – „törpe rabszolga" – nevet adták nekik. Csak évszázadok múltán, japán tiltakozásra változtatták ezt a nevet a tetszetősebb Ji-pen-kuo-ra, a „Felkelő Nap országa" elnevezésre, amelyből később a portugál és a holland tengerészek a „Japán" nevet alakították.

[1] Japán források szerint az i. sz. VI. században történt. – *A ford.*

BUDDHISTA ZARÁNDOKOK FELFEDEZÉSTÖRTÉNETET ÍRNAK

Kína legkorábbi tengeri vállalkozásaihoz tett kirándulásunk után térjünk vissza a Selyemúthoz, a Nyugat fejlett kulturvidékeivel összekötő úthoz. A Selyemúton nemcsak kereskedelmi árukat szállítottak, hanem új eszmék, új vallások is eljutottak rajta Kínába. Az első idegen világvallás a buddhizmus volt, amely a hazai vallásokkal, a Konfuciusz (Kung-Fu-ce, vagyis Kung mester) által i. e. 500 táján alapított konfucianizmussal, és az i. e. IV. század elején Lao-ce (Lao-cï) által alapított taoizmussal egyre erőteljesebben vetélkedett, mivel az utóbbiak az akkortájt éppen átalakulóban levő társadalomban, amelyben egyre fokozódott a politikai és a társadalmi feszültség, vesztettek befolyásukból. A buddhizmus azonban megváltóvallás volt, amely először csak az előkelőségek soraiban talált ugyan talajra, de nemsokára, különösen az i. e. IV. századtól kezdve, a tömegek között is terjedt.

Az első buddhista vallási közösségek már az i. sz. I. századában, pontosabban i. sz. 65-ben megtalálhatók Kínában, és számuk a II. századtól kezdve mindjobban gyarapodott. Nemsokára városokban és falvakban egyaránt megtalálhatók lettek a buddhista kolostorok. Bennünket különösen azok a kolostorok érdekelnek, amelyek a Selyemút mentén az oázisvárosokban és egyes sziklabarlangokban alakultak, sok kereskedő számára jelentettek menedékhelyet, vagyis karavánszerályokként szerepeltek, amelyekben nemcsak megszállhattak, hanem azonkívül sok üzletet is lebonyolítottak. Sőt a kolostorok maguk is bekapcsolódtak a kereskedelmi forgalomba, átvették a raktározóhelyek és a bankok szerepét, s így termékenyítően hatottak a Selyemúton lebonyolódó forgalomra.

Felfedezéstörténetileg még nagyobb szerepet játszott a vallási iratok ősforrásainak keresése. Feltehetően nem sokkal a buddhista tanok első behatolása után már több ízben is megkísérelték az indiai szankszrit nyelvű buddhista szövegek kínai nyelvre való lefordítását. Ez a feladat a két nyelv teljesen eltérő struktúrája miatt nem volt könnyű. Ráadásul még olyan fogalmakkal is meg kellett birkózni, mint a „nirvána", amelyeket kínaiul ugyanolyan nehéz volt kifejezni, mint amilyen nehéz a „lélek", a „szentháromság" vagy a „megváltás" keresztény fogalmakat valamely indián nyelvre vagy Fekete-Afrika valamelyik nyelvére lefordítani. A kínai nyelvet és írást azonban rugalmasabbá tette az idegen, más nyelvekkel való kényszerű foglalkozás, és végső soron ez is hozzájárult ahhoz, hogy később európai szövegeket is sikerült lefordítani kínaira, és a kínai nyelv is fordíthatóvá vált.

A buddhista szövegek a Kínával határos nyugati államok különböző központjaiból jöttek. Éppen ezért a jámbor, vallásos tudósok egyre forróbban vágytak arra, hogy Indiába, a buddhizmus hazájába menjenek, hogy ott saját szemükkel lássák a Buddha által megszentelt helyeket, buddhista művészeti alkotásokat szerezzenek, és felkutassák a „valódi" szövegeket, az „igazi" tanokat. Ők is, akárcsak a kereszténység hívei – a kereszténység egyébként szinte egyidejűleg kezdett elterjedni a távoli Nyugat országaiban –, igyekeztek elzarándokolni azokra a helyekre, ahol tanaik keletkeztek.

A legismertebb szerzetes, aki a buddhista tudományosság központjait felkereste, minden bizonnyal a Sanhszi tartományból származó Fa-hszien szerzetes volt. Kolostorában valószínűleg még rövid ideig együtt dolgozott Buddhabhadrával, a tudós buddhista misszionáriussal, aki i. sz. 398-ban tengeri úton érkezett Kínába, és három évtizeden át – haláláig – ott is maradt, hogy a legfontosabb szent írásokat szankszritból lefordítsa kínaira.

Fa-hszien 399-ben indult útnak, és tizenöt év múltán, 414-ben érkezett vissza Csanganba. A mi szempontunkból nem annyira az a fontos, hogy egy sereg buddhista könyvet hozott magával, hanem az, hogy egy igen részletes és rendkívül valószerű beszámolót hagyott hátra – „Beszámoló a buddhista

országokról" („Fo-kuo ce") –, amely nélkül ma jóval kevesebbet tudnánk az akkori Belső-Ázsiáról és az akkori Indiáról, mivel ezekről a területekről hiányoznak a megfelelő saját leírások.

Fa-hszien négy kísérőjével Csanganból Lancsoun és Tunhuangon át a Tarim-medencében levő Lop-Nor-tóhoz ment, majd utána elérkezett az északi Selyemút mellett fekvő Turfanba. A Tiensan déli nyúlványainál levő Karasarból elindulva átkelt a Takla-Makán sivatagon, ami még Przsevalszkij és Sven Hedin korában is életveszélyesnek számított. Maga Fa-hszien is szörnyűnek találta:

„Ebben a sivatagban számos gonosz démon lakik. Gyakorta fújnak forró szelek, amelyek megölik az utast, ha úton kapják. Madár és vadállat nincs. Ámde amíg a szem ellát, csontok jelzik az utat, elpusztult málhásállatok csontjai meg emberi csontok, azoké, akik, miközben megpróbáltak átkelni a sivatagon, életüket vesztették. Tizenhét napig utaztak a sivatagon át, amíg el nem jutottak Sansan Királyságba."

Ilyen csontmaradványok minden sivatagi úton találhatók – akár Ázsiában, akár a Szaharában –, a homokviharok, a vízhiány vagy a kimerültség szörnyű következményei. Ha rengeteg van belőlük, akkor mint útjelzők még hasznosak is lehetnek. Ámde mindig is a sivatagi utazások fáradalmaira és veszélyeire emlékeztetnek. Fa-hszien és kísérői tehát boldogok lehettek, hogy leküzdötték a sivatagot, és hosszú menetelés után egy számunkra ismeretlen, Vuji nevű országon át megérkeztek a Selyemút déli ága mellett fekvő Khotanba. Az oázisról meleg szavakkal emlékezik meg, annál is inkább, mivel lakói „kivétel nélkül Buddha törvényét" követték. A közelben volt egy kolostor, amelynek a „Cunling *(Kunlun)* hegylánc keleti részén fekvő hat királyság uralkodói jámbor adományként mindenféle drágaságot küldenek, amijük csak van".

Khotantól nyugatra Fa-hszien kísérőivel megkezdte a Kunlunon és az itt több mint 8600 méter magasra nyúló Karakoramon való átkelést, hogy eljusson az Indus völgyébe. „Egy hosszú hónapra volt szükségünk ahhoz, hogy a hegységen átkeljünk. Ott nyáron is ugyanolyan hó van, mint télen, és sok a démon, amelyek gonoszságukban viharokat és kőomlásokat okoznak, felkavarják a homokot és a havat, s ha valaki hóviharba kerül, akkor biztos halálra számíthat, mivel 10 000 közül egy is alig viseli el az elemek tombolását ezekben a hegyekben. Az út nehéz és megerőltető. A hegyek olyanok, mint a sziklafalak, és magasságuk a 10 000 lábat is eléri. Ha valaki oldalt pillant, szédülni kezd. Ha pedig továbbmegy, lába elveszti a támaszát, és az ember elveszett. A hegyek lábánál van egy Szintou *(Indus)* nevű folyó. Az ősidőkben az emberek átfúrták a sziklákat, hogy utat készítsenek, és kőlépcsőket vájtak ki a leereszkedéshez, szám szerint mintegy hétszáz fokot. Ha az ember leereszkedett ezen, akkor a folyó fölött függő kötélhídhoz ér, amelyen az utasok átmehetnek. Az egyik parttól a másikig nyolcvan lépés."

Fa-hszien i. sz. 401-től 410-ig maradt Indiában, amelynek egész északi része abban az időben II. Csandraguptának, a Gupta-dinasztia királyának uralma alatt állt. Fa-hsziennek az ő elbeszélése alapján módjában volt kiegészítenie Megaszthenész adatait; aki a Máurja-dinasztia alapítójának, I. Csandraguptának korában, tehát kereken 700 évvel korábban járt Indiában. A zarándok ezután átkelt a Pandzsábon, s végül a Thar-sivatagon át elérte a Gangesz vidékét. Elbeszélésében természetesen a legnagyobb szerepet a buddhista kegyhelyek és kolostorok játszák. Három évet töltött ugyanabban a városban, ahol Megaszthenész is hosszabb ideig élt, Pátaliputrában (Patna), amelynek két nagy kolostorában, a két buddhista főirányzatot (a „nagy szekér" és a „kis szekér")[1] tanulmányozta.

[1] Mahájána – nagy szekér – Indiában, majd Ázsia más területein is erősen átalakult, sok helyi istenalakkal bővült, és felvette magába a helyi kultuszokat. Hinajána – kis szekér – a legtisztábban őrizte meg az eredeti Buddha-tant, de azért bizonyos mértékben más indiai vallási képzeteket is felvett. – *A ford.*

Ezután két évet töltött Tamraliptiben, a mai Tamlukban, a Gangesz torkolata (Hooghly) mellett, a Bengál-öbölben. „Itt is a szent könyveket és az alakokat másolta (az istentisztelet számára)."

„Utána – tudósít tovább – egy nagy kereskedőhajó fedélzetére szállt. Kifutottak a tengerre, és délnyugati irányban hajóztak. Mivel elérték a téli időszak első kedvező szelét (az északkeleti monszunt), tizennégy napon át vitorláztak éjjel-nappal, és megérkeztek az Oroszlánföldre *(Szinghala; Ceylon, Srí Lanka)*. Ennek a királyságnak érdekes módon nincsenek lakói, csak sárkányok és démonok tanyáznak benne. Különböző országok kereskedői gyülekeznek itt össze kereskedelmi célból. A démonok a kereskedés idején nem jelennek meg személyesen, csupán értékes termékeiket teszik ki az ár megjelölésével. Majd a kereskedők a feltüntetett áron megveszik a felkínált árukat, és magukkal viszik őket."

Ezen a megállapításon annál is inkább csodálkozunk, mivel Fa-hszien két évig élt Taprobanéban, hogy ott is buddhista írások után kutasson. Egészen nyilvánvaló, hogy itt a „néma csere" egyik formájával találkoztunk, így kereskedtek Ceylon őslakosaival, a veddákkal, akiknek az indiai szárazföldön élő rokonairól már Megaszthenész is érdekes elképzeléseket alkotott.

Fa-hszien következő elbeszélése érdekes fényt vet az Indiai-óceán keleti vizeinek akkori hajózására:

„*(Ceylonban)* egy nagy kereskedőhajó fedélzetére szállt, amely kétszáz embert fogadott be. Óvatosságból a nagy hajó mögött egy kis hajó haladt, arra az esetre, ha a nagy hajó az utazás alatt megsérülne vagy hajótörést szenvedne. Kedvező széllel két napig vitorláztak kelet felé, amikor hirtelen vihar kerekedett, és a hajó léket kapott. A kereskedők át akartak szállni a kisebb hajóra, ámde annak legénysége abbeli aggodalmában, hogy az emberek megrohanják a hajót, és az elsüllyedhet, lekapcsolták a vontatókötelet, és hagyták vízbe esni. A kereskedők nagyon megijedtek, és azt várták, hogy nyomban meghalnak. A félelemtől a léket nagyobbnak látták, mint amilyen a valóságban volt, mire megragadták javaikat és áruikat, s a tengerbe hajították őket. Fa-hszien is kidobta vizeskorsóit, valamint mosóteknőjét és más tulajdonában levő tárgyakat. Csak amiatt aggódott, hogy szent könyveit és képeit is a tengerbe dobhatják a kereskedők... A vihar egyébként tizenhárom nappalon és éjjelen át tombolt. Akkor azonban egy kis sziget *(az Andaman-szigetcsoport?)* partjához értek, s mivel éppen apály volt, kikötőhelyet találtak. Amint a léket betömték, ismét tengerre szálltak, és folytatták az utazásukat. Ezen az óceánon sok a tengeri rabló, akik váratlanul megtámadják a hajókat, s mindent elpusztítanak. Maga a tenger határtalanul kiterjedt. Keletet és nyugatot nem lehet megkülönböztetni egymástól. Csak a Nap, a Hold és a csillagok megfigyelése segítségével lehetett előrehaladni. Ha az idő borult vagy esős, akkor a hajó oda megy, ahová a szél űzi, meghatározott menetirány nélkül..."

Így utaztak kilencven napig, és még tovább is, míg végre megérkeztek Jopoti országba *(feltehetően „Kis-Jáva", vagyis Szumátra)*. Ott Fa-hszien kénytelen volt megállapítani, hogy a buddhizmust már nem gyakorolják, viszont az általánosan elterjedt hinduizmus-brahmanizmus révén az indiai kultúrának uralkodó a befolyása Délkelet-Ázsiában, különösen az uralkodó osztályok tagjaira.

I. sz. 414 májusában Fa-hszien – egy nagy kereskedőhajó fedélzetén – elhagyta Szumátra szigetét. A hajó ismét viharba került, és céltalanul hányódott, miközben Fa-hszient az a veszély fenyegette, hogy kiteszik egy kis szigetre, mivel a fedélzeten tartózkodó brahmanok annak tulajdonították szerencsétlenségüket, hogy egy buddhista tartózkodik a hajón. Végül is Kuantung helyett a Santung-félsziget déli partján kötöttek ki, Laosan mellett.

A felfedezéstörténet szempontjából Hszüan-cang buddhista szerzetes teljesítményét talán még ennél is értékesebbnek kell tartanunk. Hszüan-cang i. sz. 629-től 645-ig járta híressé vált indiai útját, amely-

nek leírása – „A nyugati vidékek leírása" („Hszijü csi") az akkori Belső-Ázsiára és Indiára vonatkozóan egyik legértékesebb forrásunk. Utazása arra az időre esik, amikor Kína a Tang-dinasztia alatt (618–907) újabb virágkora felé haladt, és Ázsia leghatalmasabb államává lett. A buddhista szerzetes huszonhat éves volt, amikor bátran áthágta a császárnak a nyugati utazásra vonatkozó tilalmát, hogy felkeresse a buddhizmus szent földjét. A Selyemút északi ágán haladt. Állomásai: Hami, Turfan, Karasar, Kucsa és Akszu. Átkelt a Tiensanon az Isszik-Kul déli partjához, felkereste Taskentot és Marakandát (Szamarkandot), Termeznél átkelt az Amu-Darján, és végre megérkezett a baktriai Baktrába (Balkba, Balhba), ahonnan több kirándulást tett. Miután átkelt a Hindukuson, i. sz. 630-ban megérkezett Gandhárába, a Kabul és Peshavar környéki földre, ahonnan kiindulva és vissza-visszatérve tizenöt évig járta India országait. Többek között volt Taksasilában, Makedón Alexandrosz korának Taxilájában, és Kasmírban, ahol két évet töltött, főként Srinagarban, a fővárosban. Utána Harsa király országába utazott, aki abban az időben – az iszlám betörése előtt – az utolsó nagy észak-indiai birodalmat teremtette meg a Gangesz mellett fekvő Kanaudzs (Kanauj) főváros körül, Kanpurtól mintegy 80 kilométerrel északra. Erről a birodalomról ma vajmi keveset tudnánk, ha Hszüan-cang nem írt volna róla részletesen. A zarándok egyedül a nalandi egyetemen, Patnától északkeletre két esztendőt töltött. Naland abban az időben híres buddhista oktatási központ volt, ahol 10 000 hallgató tanulta a különböző tudományokat kiváló tudósoktól. Az egész buddhista világból jött zarándokok is voltak köztük, akik egyúttal arra is törekedtek, hogy értékes szövegekre, szobrokra és ereklyékre tegyenek szert. Itt Hszüan-cang meghívást kapott Kamarupa (Asszam) királyától.

Hszüan-cang nemcsak az észak-indiai Harsa Birodalomban, hanem a legkülönbözőbb dél-indiai államokban is utazott, egészen Kanchiig (ma Kondzsiverum, Conjeeveram, Madrasztól délnyugatra), ahol szintén működött egy buddhista egyetem. A Dekkán-fennsíkon át Hszüan-cang átment a nyugati partra, és végül részt vett Harsa császár utolsó nagy vallási ünnepségén Prajagában, a mai Allahabadban. Utána elindult haza Belső-Ázsián át, ezúttal azonban a déli útvonalon, miután engedélyt kapott a hazatérésre. 645-ben ismét kínai földre lépett, és nagy megtiszteltetésben részesült.

138 „királyságban" járt, mindet leírta, és ezzel olyan művet alkotott, amelyet „minden további nélkül a korai középkor földrajzi mesterművei közé sorolhatunk" (Hennig), és amely az akkori Belső-Ázsia és India kutatásához felbecsülhetetlen értékű forrásmű. Hszüan-cang a kínai buddhizmust sok alkotással gazdagította, ezeket a műveket maga fordította szanszkritból.

Más buddhista zarándokok is hozzájárultak a kínaiak földrajzi látóhatárának kiterjesztéséhez. Buddhista hittérítők már Asóka király (i. e. 273–236) uralkodása alatt átlépték India határait, és eljutottak a mai Afganisztánba, Kasmírba, a himalájai országokba, Burmába és Srí Lankába.

A kínai buddhista szerzetesek közül csak Ji-csinget említjük, aki i. sz. 671-ben indult el Kuangcsouból (Kanton), és abban az évben hat hónapot töltött Szumátrán, ahol akkoriban az erős indiai hatásokat tükröző Szrividzsaja (Srivijaya) Királyság, ez a kereskedő- és hajósállam virágkora teljében volt. Ennek az államnak szerteágazó kereskedelmi kapcsolatairól tanúskodnak azok a fényűzési cikkek, amelyeket királya az i. sz. X. században küldött ajándékba a kínai császárnak: elefántcsont, tömjén és rózsavíz, datolya, tartósított őszibarack és fehér cukor, hegyi kristályból készült karkötők, üvegpalackok, kőolajak, korallok, gyapotkelmék, orrszarvúszarv és illatszerek. Szrividzsajából Ji-csing a Gangesz melletti Nalandba utazott a buddhista egyetemre, hogy ott két évig tanuljon. Amikor 685-ben visszatért Szumátrára, Szrividzsajában (Palembang) annyi buddhista anyagot talált, hogy 691-ben négy segítővel még egyszer visszatért, és 695-ig ottmaradt, hogy az ottani buddhista írásokat tanulmányozza és értékelje.

Azok a követségek, amelyek Délkelet-Ázsia valamennyi országából Kínába mentek, elsősorban a kínaiaknak Délkelet-Ázsiáról alkotott képét tökéletesítették, és ezek a kapcsolatok akkor is fennmaradtak, amikor az iszlám az Indonéz-szigetvilágig kiterjesztette befolyását, és a kínai kikötővárosokat arab kereskedők keresték fel.

A kínai tengerhajózásnak egy másik fénykora, csúcspontja még a Ming-dinasztia uralma alatt volt, nem sokkal azelőtt, hogy a portugálok megérkeztek az indiai vizekre, amikor az eunuch Cseng Ho 1405-től 1433-ig nagy flottákkal hét tengeri utazást hajtott végre Délkelet-Ázsiába, a Perzsa-öbölhöz, és végül a Vörös-tenger mellett fekvő Jiddah (Dzsidda) kikötővárosba és a kelet-afrikai partra. Ezek az utak bámulatosan hosszúak voltak, de nem követte őket folytatás. Olyan évszázadra estek, amikor új korszak kezdődött Ázsia számára, amikor az európai tengeri hatalmak megkezdték előrenyomulásukat az Indiai-óceánra, a Nagy Felfedezések Korában.

A kínai buddhista szerzetesek döntően hozzájárultak Kína világképének kiszélesítéséhez, és értékes anyagot hagytak hátra koruk Indiájáról és Belső-Ázsiájáról, ugyanúgy, ahogy magát Kínát is leírták más államok buddhista zarándokai. Ezek közül a legjelentősebb egy Ennin nevű japán szerzetes, aki 838-tól 847-ig élt Kínában, és ott vallásának legtisztább forrásait kereste. Jangcsouból és a Santung-félszigetről Hszianig utazott, és naplóiban olyan eleven képet rajzolt a Tang-korszak végének Kínájáról, amilyent a legutolsó századokig, egyetlen külföldinek sem sikerült rajzolnia.

Ennin a kínai buddhizmus fénykorának végét is átélte, mivel a 842-től 845-ig terjedő években minden idegen vallást betiltottak. Ez az intézkedés különösen a buddhizmust és annak igen gazdag intézményeit érintette érzékenyen. A kolostorok ezreit szekularizálták, és több mint negyedmillió szerzetesnek kellett visszatérnie a földműveléshez. A rendelkezés más vallási csoportokat is érintett, így a

Hszüan-cang, a híres buddhista zarándok

nesztoriánus és a manicheus keresztényeket, akiknek küldöttei szintén a Selyemúton érkeztek Kínába, de soha, még csak megközelítően sem tettek szert olyan jelentőségre, mint amilyenre a buddhizmus. Ugyanez vonatkozott az arab tengerészekre is, akik az iszlámot vitték be Kínába.

Kínának a Földről alkotott képe talán a felfedezéstörténet egész korai időszakában sem volt olyan tág, mint amilyen Ptolemaioszé az i. sz. II. században. Európáról – legalábbis Marco Polo előtt – Kínában aligha tudtak valamit. Hogy meddig látott el Kína kelet felé, a Csendes-óceán végtelen térségein, Amerika irányában, mindig vitás volt. Valószínűleg azonban nem tovább, mint Japán és a Fülöp-szigetek.

Világtérképeket, amilyeneket Eratoszthenész vagy Ptolemaiosz rajzolt, Kínában feltehetően nem rajzoltak. Ámde a világmindenségről a kínai csillagászat által szerzett ismeretek alapján a kínai filozófusok következtetéseket vonhattak le a világra és a Földre vonatkozóan. „Ha a Földet összehasonlítjuk a világgal – írta már az i. e. IV. században egy Csuang-ce (Csuang-cï) nevű filozófus –, nem olyan-e, mint valami hangyaboly egy nagy síkságon? És ha Kínát a Földdel összehasonlítjuk, nem olyan-e, mint egy rizsszem egy óriási csűrben?"

Kínai részterületekről készült kezdetleges térképeknek már az i. e. XI. században kellett lenniük. A Késői Han Birodalmat (i. sz. 25–250) azonban már egy óriási szövött anyagon ábrázolták, amelynek legnagyobb kiterjedése kereken 1000 méter volt. Pej Hsziu (i. sz. 224–271), a legjelentősebb ókínai kartográfus még „A kartográfia hat szabályá"-t is felállította, és Csia Tanhoz (730–805) hasonlóan olyan kartográfiai műveket írt Kínáról, amelyek az akkori nyugati munkákat messze felülmúlják. Olyan korban keletkeztek, amikor Európa a maga történetének legsötétebb koszakát élte.

HANYATLÁS ÉS ÚJRAKEZDÉS

Az i. sz. IV. és V. században a Római Birodalom széthullott. Az az elkeseredett harc, amelyet az elnyomott osztályok, a rabszolgák és az egyre jelentősebbé váló colonusok (bérlők) kizsákmányolóik ellen folytattak, továbbá a barbár törzsek betörése megadta a birodalomnak a kegyelemdöfést. A birodalom olyan fejlődés következtében – amelynek menetét és okait helyszűke miatt nincs módunkban tárgyalni – már i. sz. 395-ben két részre szakadt: a Nyugat-római Birodalomra, amelyben Róma – a régi főváros – többé már nem volt a birodalom politikai központja, és a Kelet-római Birodalomra, amelynek Byzantium (Büzantion, Bizánc) lett a fővárosa. Byzantiumot i. sz. 330-ban már Nagy Constantinus császár új birodalmi fővárossá avatta, és Constantinopolisnak (Konsztantinopolisznak) nevezte el (a mai Isztambul), ámde a régi név megmaradt. A Kelet-római Birodalom még több mint ezer évig fennmaradt, noha területe a VII. században keletkezett iszlám hatalom elleni védekező harcban fokozatosan összezsugorodott. A Nyugat-római Birodalom i. sz. 476-ban azonban mindörökre megszűnt. Pusztulásával a régi – a rabszolgatartáson alapuló – termelési mód is összeomlott területén.

Mindazon különbségek ellenére, amelyeket az egykor rabszolgatartó rendben és fejlett áru- és pénzviszonyok között élő területek és az új népek, a germánok és a szlávok benépesítette területek felmutattak, a Nyugat-római Birodalom felbomlása révén keletkezett számos korai feudális állam és államképződmény gazdasága túlnyomóan a mezőgazdaságon nyugodott, többé-kevésbé önellátó

naturális gazdaságok voltak. A föld a földesuraké volt, akik bizonyos terménybeszolgáltatásért ugyan megengedték a szabad parasztoknak e földek művelését, ámde a gazdaságon kívüli kényszer különféle eszközeivel igyekeztek őket egyre inkább jobbágysorba süllyeszteni. Az árucsere, a kereskedelem ilyen gazdaságban csak alárendelt szerepet játszott, s ráadásul a nagy politikai átalakulások még a városokat is romba döntötték, vagy erősen csökkentették jelentőségüket és befolyásukat. A tengeri kereskedelme az itáliai kikötővárosoknak maguknak is erősen megcsappant, ha nem is szűnt meg teljesen, és csak a Földközi-tengerre korlátozódott. Az általánosan elterjedt naturális gazdálkodás viszonyai közepette semmi sem ösztönözte az embereket arra, hogy távoli országokba utazzanak, új beszerzési forrásokat tárjanak fel, és ilyen módon új területeket fedezzenek fel. A régi kereskedelmi útvonalakat elfeledték. Amennyiben a rájuk vonatkozó ismeretek nem ködösödtek el teljesen, a mondák és a mesék birodalmába kerültek a távoli országok és népek. Megkezdődött a sötétség korszaka.

Egymást követő hullámokban özönlöttek a germán és a szláv népek a Római Birodalom határai felé, és végül az egész Nyugat-római Birodalmat elárasztották. Ámde hatalmas területekre kiterjedő, hódító háborúik semmivel sem gyarapították a Földre vonatkozó ismereteket. Alig tudta valaki azt, hogy honnan jöttek a gótok vagy a hunok vezette sztyeppi népek, amelyek Keletről törtettek elő, és a mai Franciaországig meg Észak-Itáliáig nyomultak előre! Amikor Martell Károly frankjai i. sz. 732-ben a tours-i és a poitiers-i csatatéren megtörték a mórok hódító hullámát, ő és kísérete nem sokkal többet tudott, mint annyit, hogy a veszélyes benyomulók délnyugatról, Hispaniából jöttek, azt azonban már nem, hogy tulajdonképpen az Arab-félszigetről és a sztyeppekről származnak. A népvándorláskori hódítók pillantása alig terjedt tovább a szomszédos területeknél. Háborúikat nem térkép vagy földrajzi ismeretek alapján tervezték, hanem hírszerzőik és kémeik jelentéseire támaszkodtak. Háborúikból más nem származott, csak az ősi lakóhelyek és a kulturális intézmények pusztulása. A Földről szerzett tudás nemcsak hogy nem gyarapodott általuk, hanem egyre mélyebbre süllyedt. A gyarapodáshoz mindenekelőtt új életnek kellett lassanként kisarjadnia a romokból.

Ilyen módon a kereskedők és a katonák nem tudtak új ismereteket hozni. Egyedül az új hit, a kereszténység hírnökei maradtak azok, akik bizonyos mértékig megőrizték a Nyugat kulturális és szellemi egységét. Legalábbis a VIII. század elejéig Európa és a Földközi-tenger térsége számára, a régi Nyugat-római és a Kelet-római Birodalomban (Bizánci Birodalom) a legnagyobb történelmi erő a katolikus egyház volt, amely az egész világra kiterjesztett érvényesülési igénnyel lépett fel. A kolostorok a nyugati országokban mindenütt nemcsak szellemi központok, hanem egyúttal gazdasági magok is voltak, amelyek új technikát fejlesztettek ki a földművelés terén, és új kézműves-hagyományokat teremtettek. Sok későbbi város nőtt ki egy-egy ilyen magból.

A XIII. századig csak a kolostorokban voltak írástudók. Azután a példátlan politikai, gazdasági és kulturális hanyatlás után, amely a Nyugat-római Birodalom összeomlásához fűződött, ők voltak az új kezdet első kiindulópontjai. Ők őrizték meg az antik filozófusok és geográfusok írásait, ha az idők forgatagában ezek az írások nem vesztek el. Ámde archívumaikban a legtöbbször olvasatlanul hevertek az antik tudomány legkimagaslóbb bizonyítékai, míg a késő-római „geográfusok" hátrahagyott írásait, a különleges teremtményekkel benépesített, képzelet szülte országokról szóló meseszerű elbeszéléseit mindenesetre tanulmányozták. Kivétel volt Bizánc, illetve Constantinopolis, a Kelet-római Birodalom központja, amely ezeket az időket mélyreható törés nélkül élte át. A bizánci tudósok nemcsak megőrizték az antik tudomány írásműveit, hanem még olvasni is tudták a legértékesebbeket. Ugyanis az alexandriai mesterek, köztük Ptolemaiosz is görögül írtak, és a Kelet-római Birodalom állami és tudományos nyelve ugyancsak a görög volt. Ámde Bizáncban is rányomta bélye-

gét a keresztény-dogmatikus gondolkodás arra a tudásanyagra, amit az antik kor a Földről összegyűjtött.

A Bizánci Birodalom világkapcsolataira és a rajta alapuló új gondolkodásmódra jellemzők Zimarkhosz (Zemarkhosz) követ, valamint egy Koszmasz nevű kereskedő és geográfus utazásai, akit az Indikopleusztész (India-utazó) névvel is illettek. Az ő távoli vándorlásaik arról tanúskodnak, hogy Bizánc számára az arab hódítás előtti politikailag kedvező időben a világ még nyitva állt. Zimarkhosz küldöttsége még az i. sz. VI. század második felében, 569-től 571-ig I. Justinianus utódja, II. Justinus császár megbízásából, akinek uralma alatt a birodalom a legnagyobb kiterjedését érte el, Közép-Ázsiáig és a Tarim-medence peremvidékéig utazott. Abban az időben ott alapították a türkök első, bár rövid életű birodalmukat, amely nyugat felé az Amu-Darjáig és a Kaszpi-tengerig terjedt, és magában foglalta az ősi Szogdianét. A régi kereskedőutakat követve, Trapezunton, a Rioni-vidéken és a Kaszpi-tengertől északra elhaladva Zimarkhosz kísérőivel megérkezett a türk kagán székhelyére, amely a Tarim-medencében levő Kucsa oázisvárostól északra a tiensani Ak Daghban feküdt. Ilyen módon Zimarkhosz az akkor éppen gyenge és részben szétforgácsolódott Kínai Birodalom határán állt. Zimarkhosz – akárcsak az i. sz. 580-ig utána érkező követségek – nem tudta ugyan megoldani feladatát, nevezetesen azt, hogy Bizánc számára új selyemforrásokat tárjon fel, s új szövetségeseket szerezzen, utazása azonban megmutatta, hogy Belső- és Közép-Ázsia minden politikai zűrzavara ellenére kedvező időben még voltak nyitott utak. De Nyugat-Európában erről éppen olyan keveset tudtak, mint Koszmasz távoli utazásairól.

Koszmasz i. sz. 525 táján, tehát évtizedekkel megelőzve Zimarkhosz útját, Alexandriából indult el a Níluson felfelé hajózva, a Vörös-tengerhez. Útvonalát azonban kellő pontossággal nem tudjuk rekonstruálni. Ámde feljegyzéseiből tudjuk, hogy egy ideig Aduliszban, a mai eritreai-etiópiai Massawa (Masszaua) kikötővárostól délre tartózkodott. Adulisz akkoriban sok indiai utazás kiindulópontja volt. Ezekre az utazásokra a himjariták, a tengeri hatalmat képviselő sabaiak utódjai vállalkoztak, bár abban az időben a Vörös-tenger déli részének mindkét partja az akszumi (Etiópia) uralkodó fennhatósága alatt állt. Nem tudjuk, miként jutott el Koszmasz Aduliszból és Adanából (Aden) Indiába. Ámde úgy tűnik, hogy ott igen messzire elért, Dél-Indiába és Taprobanéba (Ceylon) is. Amellett azt is megtudjuk, hogy nem ő volt az egyetlen, aki Aegyptusból (Egyiptomból) vagy a Bizánci Birodalom más részeiből eljutott Dél-Ázsiába, ez is annak a jele, hogy a régi kapcsolatok még nem szakadtak meg. A fő cél továbbra is a selyemvásárlás volt, de úgy, hogy megkerüljék a Perzsa Birodalom közvetítő kereskedelmét. Perzsiában i. sz. 226 óta a parthusoktól a szaszanidák vették át a hatalmat. Taprobané abban az időben a kínai selyem nagy átrakodóhelye volt; a sziget uralkodója i. sz. 515-ben még kínai védnökség alá is helyezte magát. Ámde a szaszanidák tudtak segíteni magukon, és minden Taprobanéba érkező selymet felvásároltak. Amikor ráadásul még Akszum kereskedelmi hatalmát is letörték, a Vörös-tengerről a Kelet felé irányuló tengeri hajózás elsorvadt.

Koszmasz beszámolója Dél-Indiáról valami olyanra utal, ami visszavezet bennünket a kereszténység világába. Ugyanis Koszmasz Dél-Indiában keresztény gyülekezeteket talált, ez a keresztény hit terjesztőinek dinamizmusáról tanúskodik. Nyilvánvalóan az úgynevezett Tamás-keresztényekről volt szó, akinek elődjeit egy i. sz. V. században keletkezett legenda szerint maga Tamás apostol térítette meg. Valóban, keresztény misszionáriusok már az i. sz. III. vagy IV. században eljutottak Indiába. Az V. század folyamán elsősorban a 431-ben eretneknek nyilvánított Nesztoriosz (Nestorius) konstantinápolyi patriarka hívei vándoroltak Perzsiába és Indiába, ott új gyülekezeteket alapítottak, míg

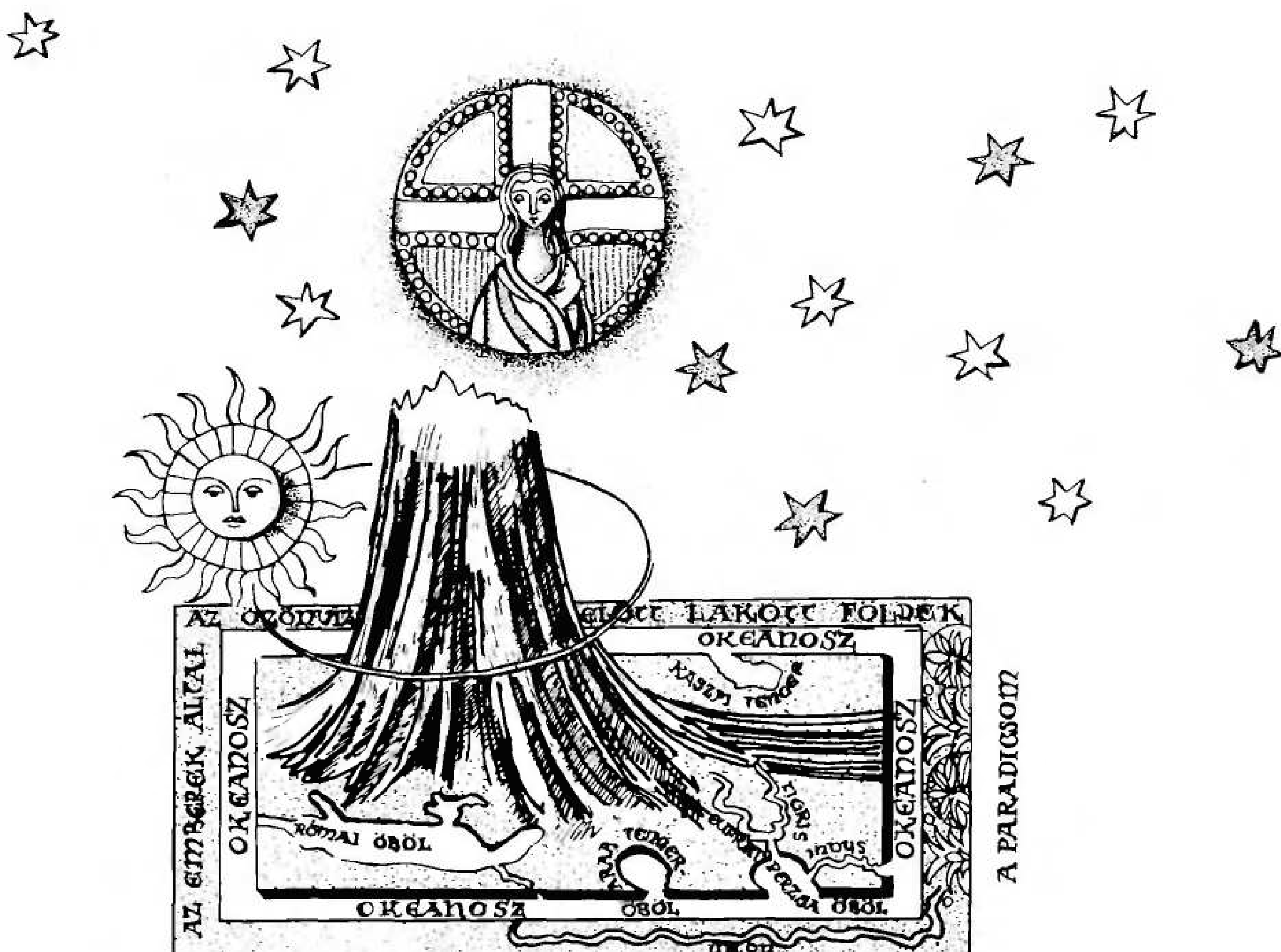
Fantasztikus, mesebeli lények (középkori ábrázolások nyomán)

Indiában egyesültek a Tamás-keresztényekkel. Mint már említettük, nesztoriánusok és más szakadár vallási csoportok hívei még Kínába is eljutottak.

A felfedezéstörténetben a nesztoriánusokhoz kapcsolódik egy fontos mitikus személy, János pap (János papkirály, Ung kán) alakja. Ugyanis 1100 táján az ázsiai keresztény támaszpontokról való megemlékezések Európában olyan elképzeléssé sűrűsödtek, miszerint azokban az országokban valahol egy hatalmas birodalom fölött uralkodik János pap, csak meg kell keresni, és erős szövetségesre lelnek benne a Keleten akkortájt uralkodó eliszlámosodott országok ellen. Még a XV. században, a Nagy Felfedezések Korában is hisz Tengerész Henrik portugál herceg ebben a titokzatos János papkirályban.

A megváltozott időnek egy másik jele Koszmasz alakjával függ össze. Ugyanis Koszmasz, a kereskedő, aki oly sok világot látott, beállt szerzetesnek, és élete hátralevő részét valószínűleg a Színai-félsziget egyik kolostorában töltötte. Ott írt tizenkét könyves „Topographia christiana"-ja („Keresztény topográfiá"-ja) egyenesen naivul vitába száll Ptolemaiosz világképével, amelyet már csak azért is tévhitnek nyilvánít, mivel tanai ellentmondanak a Bibliának. Mert: „Mit használ nekünk bármily ismerete a Földnek, ha hitünkben nem tökéletesedünk." Ez olyan megállapítás, amely mindenesetre illik egy kolostori tudóshoz, aki celláját sohasem hagyta el, de semmiképpen sem illik egy olyan férfiúhoz, aki saját szemével látta a világ nagy részeit.

Kozmasz a maga világképének megrajzolásához – ez a világkép a legkezdetlegesebbek és legegyszerűbbek közé tartozik – a zsidók frigyszekrényében és Noé bárkájában találta meg a modellt. Mert – tanította ő – a világegyetem arányaiban és külsejében a frigyszekrényhez hasonlít. Ezek szerint egy hosszúkás, boltozatos tetejű láda, s ez a láda olyan átlátszó, mint az üveg. A láda alján van a három világrészre osztott Föld. A Föld Európára, Afrikára, Ázsiára oszlik, közülük Ázsia a legnagyobb. Ázsiában emelkedik az Ararát, az a magas hegy, amelyen Noé bárkája az özönvíz után megfeneklett. E körül a hegy körül keringenek az üvegláda belsejében a Nap, a Hold és a csillagok, hol láthatóan, hol pedig eltakarva.

Koszmasz Indikopleusztész világképe

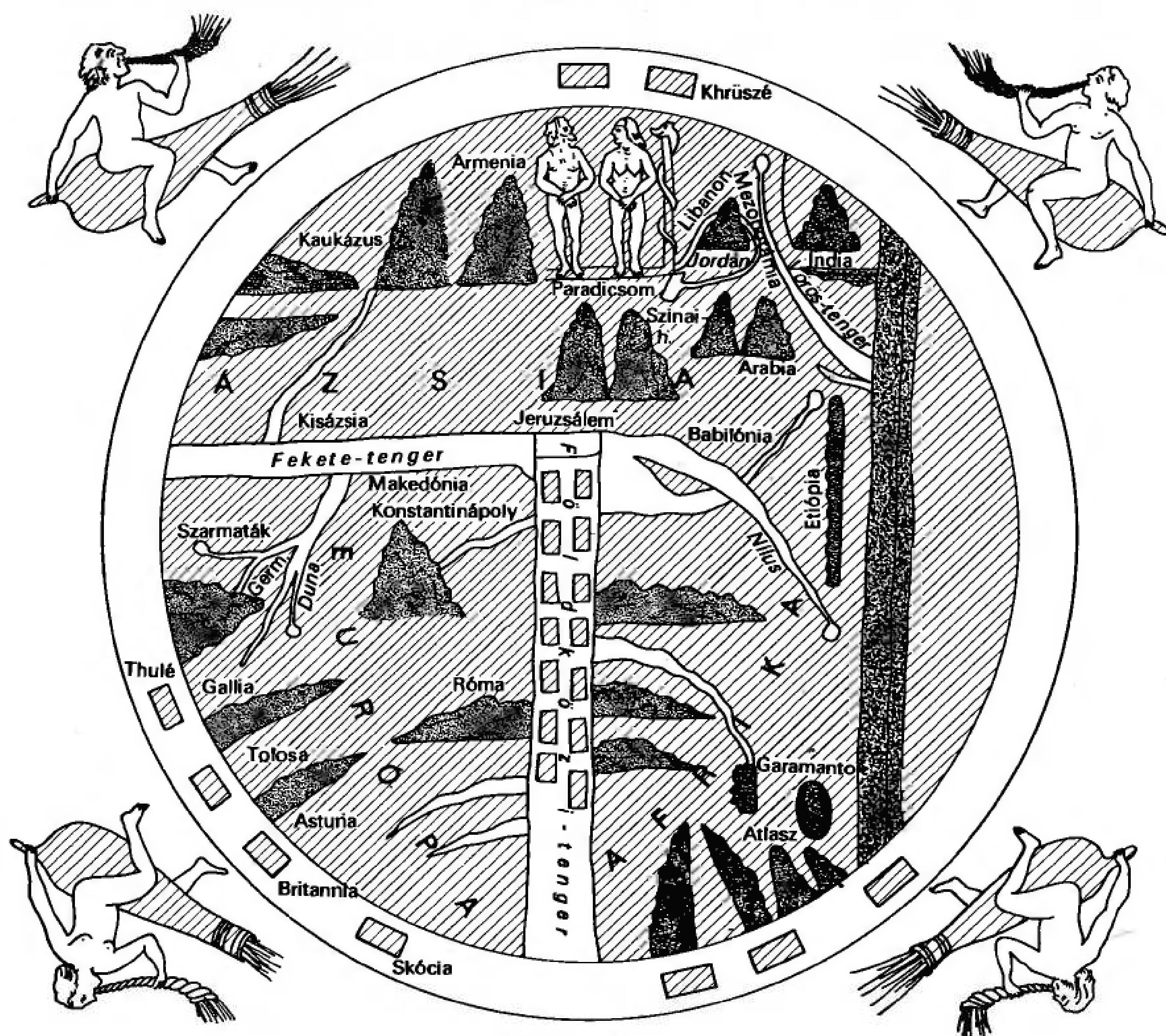
Ez a kezdetlegesség, ez a primitívség arról árulkodik, hogy az antik világ világismeretének magaslatairól feneketlenül mély szakadékba zuhant a világ ismerete. Koszmasz azonban nem állt egyedül világképével. Az egész keresztény világ csak azt az elképzelést fogadta el a mindenségről és a Földről, amelyet a Biblia felvázolt. Földünket a kolostori tudósok ismét lapos korongként képzelték el, amelyet körülfolyik a világtenger. A korong keleti peremén volt a Paradicsom, mert hová is lehetett volna máshová képzelni ebben a földvonatkoztatású világban? A legnagyobb folyók is csak a Paradicsomból eredhetnek, az Eufrátesz, amelyet már a Biblia is paradicsomi folyónak nevez, továbbá a Tigris, a Nílus és a Gangesz. Mivel ezek a folyamok az óceán alatt is átfolynak, s valahol másutt bukkannak elő ismét, a Duna és más folyók is összefüggésben lehettek velük.

A Földre vonatkozó eme elképzelés a szerzetesi vagy keréktérképekben jutott kifejezésre (a kerékszerű elrendezése miatt nevezték így, függetlenül attól, hogy kerekek vagy oválisak voltak-e). Ezek a térképek mindig kelet felé orientáltak, vagyis kelet mindig felül van, hogy a Paradicsomnak az őt megillető helyet biztosítsák. A három kontinenst elválasztó tengereknek gyakran *T* alakjuk van, s így Ázsia a kör felső felét, Európa és Afrika pedig az alsó két negyedét foglalja el. A Föld középpontjába azonban, mint valamikor a görög ókorban Delphoi, most Jeruzsálem nyomul előre, mert „Így szól az Úr Isten: ez Jeruzsálem (a *város*) a pogányok közibe helyeztettem őt, és ő körülte a tarto-

mányokat." (Ezékiel könyve, 5, 5.) A világot azonban Krisztus tartja meg, kinek fejét a térképeken gyakran keleten (tehát felül), a kezeit északon és délen, a lábait pedig nyugaton ábrázolják. Ilyen módon minden igényes kartográfia helyébe merev sematizmus lépett. Középkori templomi székeken még ma is felfedezhetjük a beléfaragott *T* betűt. A latin *O*-ban (orbis) elhelyezett *T* általában a Föld szimbóluma.

A keréktérképeket, amelyek mindig az egész Földet kívánták ábrázolni, képek egészítették ki; ezeket a térképszerkesztők részben a világ csodáit leíró késői latin művekből vették, részben pedig keresztény hagyományokra támaszkodtak megrajzolásukkor. Így a Paradicsom mellől nem hiányzott Noé bárkája, a mesebeli János papkirály (nálunk csak pap), vagy egy fal túlsó oldalán élő népek, az Apokalipszis népei, Góg és Magóg fiai. A térképek legtöbbször – mivel könyvillusztrációk – nagyon kicsinyek. Mellettük azonban ránk maradt két óriási térkép is, az 1,62 méter magas herefordi térkép Angliában, és a még lényegesen nagyobb ebstorfi világtérkép 1284-ből, amely eredetileg Alsó-

Beatus (meghalt 789) spanyol szerzetes világtérképe egy XII. századi másolat alapján

Ír szerzetesek útban Izland felé (egy középkori miniatúra után)

Szászországban az Ülzen melletti ebstorfi kolostor birtokában volt. Harminc pergamen lapból állt, és átmérője 3,5 méter volt. Az eredeti, amely évszázadokat élt túl, utoljára egy hannoveri múzeum birtokába került, s a második világháború során elpusztult.

Egyes térképeken tovább él az antipodusokról az antik ókorban kialakult elképzelés, amely szerint egy északi föld-szigettel egy déli föld-sziget áll szemben. A keréktérképeket csak a XIII. század óta váltják fel a tengerészek számára kifejlesztett úgynevezett portulan-térképek, ezeket először Itáliában rajzolták.

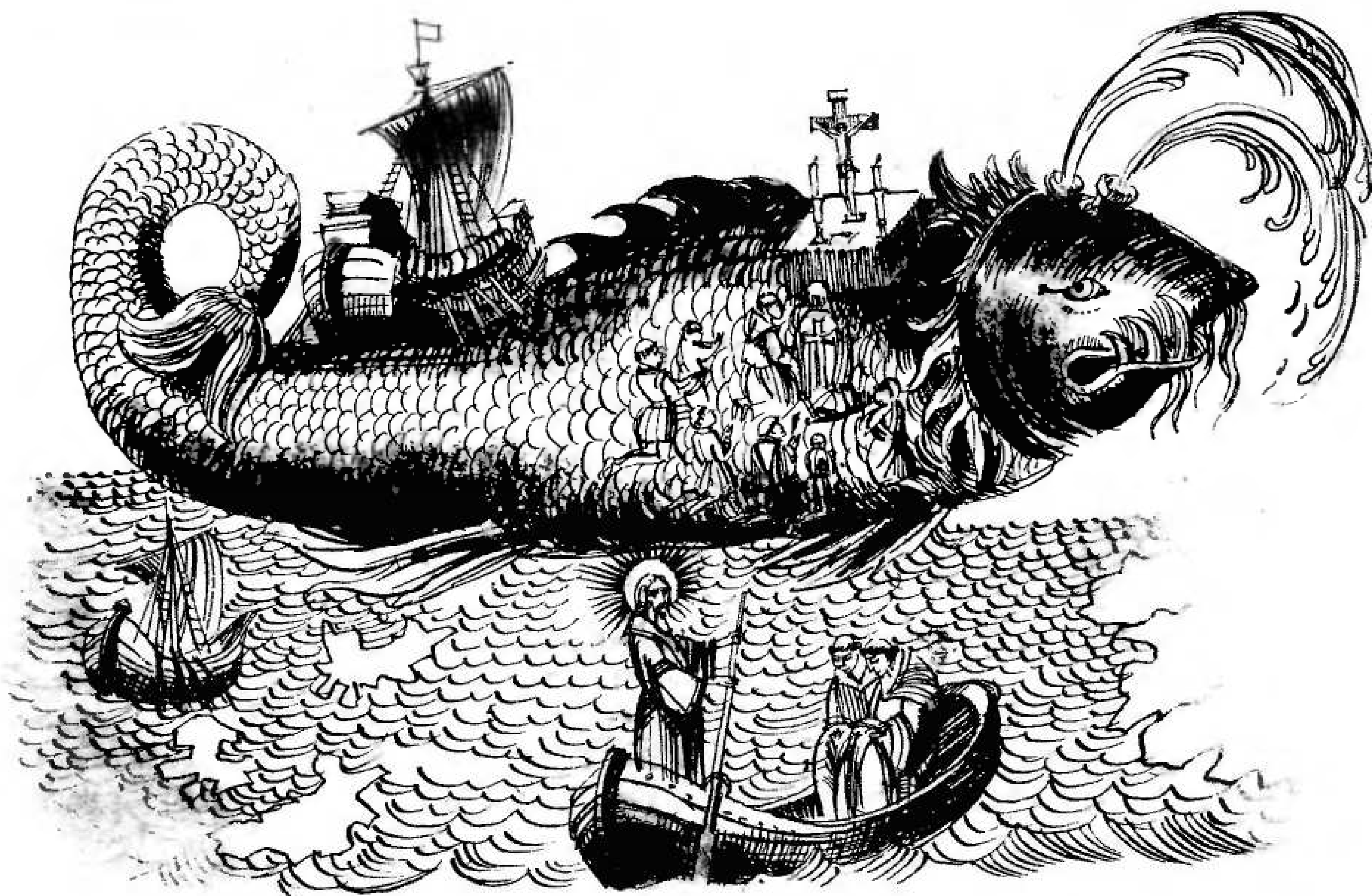
A szerzetesek tudománya a földrajz és a kartográfia terén a Föld ismeretének iszonyatos hanyatlását mutatta, viszont a búcsújárások és a hittérítési törekvések gyakorlata új, a földközi-tengeri országokban addig ismeretlen területeket tárt fel, és egyes régi kapcsolatokat is megerősített, de új formában. Akárcsak a távoli Ázsiában a buddhista szerzetesek esetében, a hitbuzgalom itt is hatalmas ösztönzőerőnek bizonyult. Mióta Heléné császárnő (meghalt i. sz. 326-ban), Nagy Constantinus anyja végrehajtotta híressé vált palestinai zarándoklatát a Szent Földre, a lakosság minden rétegéből származó zarándokok követték a példáját. Ezzel Európa számára teljesen új utazási tevékenység kezdődött, amely évszázadokon át, még a nagy politikai zavarok idején is folytatódott, mivel a zarándokok egyik keresztény országban sem találkoztak nehézségekkel. A XII. századtól kezdve orosz utazók is érkeznek Palestinába, így Danyiil, a csernyigovi kolostor apátja, aki egyúttal az orosz irodalomban elsőnek megörökített külföldi utazást (1106–1108) hajtja végre. Pontos és részletes útleírása ma fontos forrás, amelyből rekonstruálni tudjuk azoknak az országoknak és városoknak korabeli viszonyait, amelyeket felkeresett.

Amikor túlságosan is nehéznek bizonyult a Szent Földre való utazás, vagy a nyugtalan időkben egyáltalán nem is volt lehetséges, akkor az emberek a kereszténység más szent helyeire, Rómába vagy a hiszpániai San Jago de Compostellába zarándokoltak, amelyek végül is a búcsújárás fő céljaivá lettek. Ezek a zarándokutak lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy a más országokra vonatkozó ismeretek a lakosság minden rétegében terjedtek.

A hittérítők új, eladdig még ismeretlen vagy csak kevéssé ismert országokat tártak fel. Így a Weser melletti corveyi kolostorból való Ansgar barát Jámbor Lajos megbízásából felkereste Harald dán királyt schleswigi székhelyén, és 829-től 831-ig, továbbá 852-től 855-ig hittérítéssel próbálkozott Svédországban, amelynek akkori fővárosa, Birka, a Mälaren-tó mellett feküdt. Igen szemléltető leírást adott többek között az Északi- és a Balti-tengeren folyó kereskedelmi tengerhajózásról, ámde Skandináviát továbbra is szigetnek tartotta. Ansgart, „Észak apostolát" a császár 832-ben az újonnan alapított hamburgi érsekség első érsekévé nevezte ki, és 834-ben a pápa egész Észak-Európa pápai legátusává tette.

Ír szerzetesek a VII. századtól kezdve még messzebbre törtek előre, mint Ansgar. Ők, akik az egyiptomi sivatagok eremitáinak a remetegondolatait a legtisztább alakban őrizték meg, miután Írország az V. században felvette a kereszténységet, félreeső szigeteken keresték a magányt, hogy ott Istennek tetsző életet éljenek, és szemlélődjenek. A világ elől való menekülés vágya vitte őket a tengerre, és egyre számosabban keltek át a Hebridákra, a Shetland- és a Feröer-szigetekre (670 körül), majd végül Izlandra, amelyet 795 körül fedeztek fel. A ránk maradt sagák tanúsága szerint kiállhattak némi veszé-

Szent Brendán kiszáll egy bálna hátára

lyeket az északi tengereken. Teljesítményeiket annál nagyobbra kell értékelnünk, mivel csónakjaik csak fűzfafonadékból készültek, amely köré bőröket feszítettek. Szent Brandan (Brendan, Breanain) (484–578) tengeri utazásait „szerzetes-odisszeának" is nevezhetnénk. Brandan egyébként végül a mai Galloway ír grófságban volt egy kolostor apátja. Az igaz, hogy az utazásairól szóló eposzt, a „Navigatio Sancti Brandani"-t („Szent Brendán hajóútja") csak egy 1120 körüli szövegből ismerjük, amelyben a mesés, regényszerű vonások minden bizonnyal túlsúlyba jutottak a reális történeti maggal szemben.

Isteni sugallatra – olvassuk a Brandan tetteiről szóló elbeszélésben – a szent 545-ben tizennégy társával elindult, hogy az óceánon túl megkeresse az Ígéret Földjét, a bibliai Paradicsomot. Egyszer egy kis, csak gyér fűvel benőtt szigeten kötöttek ki. Amikor tüzet akartak gyújtani rajta, a figyelemre méltó képződmény hirtelen megelevenedett, és kiderült, hogy egy óriási cetnek a hátára kerültek. Tovább utaztak, és egy szőlőszigetre értek, amelyet sűrű bozót borított, és oly sok volt rajta a szőlő, „hogy a tehertől minden ág a földig hajlott".

Lehetséges-e, hogy Amerikába jutottak el, nagyjából ugyanarra a vidékre, ahová később a normannok, akik szintén megcsodálták, hogy az szőlőben milyen gazdag? Vannak korunkbeli írások, különösen Izlandon és a Feröer-szigeteken, amelyek Brandan legendás utazásait – a második útjára 551 körül indult – megpróbálják rekonstruálni. Ámde hol a történelmi igazság? Vajon Brandan apát valóban tengerre szállt, vagy csupán az ír szerzetesek tengerészelbeszélései kapcsolódtak hozzá, s az elbeszélő mint valami második Homérosz, ezeket az elbeszéléseket egy tengerészeposszá egyesítette? Az bizonyos, hogy az írek messzire eljutottak az atlanti vizeken. Nem lehetetlen az sem, hogy egészen Amerikáig. Ámde hogyan bizonyítható ez? Az óceán távoli szigetéről szóló mese sok középkori kartográfust arra ösztönzött, hogy az Atlanti-óceán térségében valahová egy távoli „Brandan-szigetet" rajzoljon be. A nürnbergi Martin Behaim is, aki 1492-ben elkészítette híressé vált földgömbjét, a szigetet az Egyenlítő közelébe rajzolta be, és a következő érdekes feliratot tette melléje: „Krisztus születése után 565-ben Szent Brandan hajójával e szigetre érkezett, sok csodálatos dolgot látott, és hét év múltán visszatért hazájába."

Valóban Észak tengere Európa sötét korszakában új felfedezéstörténeti tevékenység színhelyévé vált, olyan hatalmas tengerész- és hódítótevékenység zajlik itt le, amely abban a korban páratlan. Új területeket tártak fel, amelyekre az emberek az ókorban még csak nem is gondoltak. Ámde mindez akkor történt – és ez az európai szétforgácsoltság akkori korszakának tragikuma –, amikor nem létezett szervezett hírszolgálat, amikor a kolostorok iskoláiban csak a régi, mesékkel teli jelentéseket írták le újból és újból, és csak annak volt tekintélye, ami ősrégi, ami hagyományos volt: így azután minden idők egyik legnagyobb tengerésznépének felfedező teljesítményeit a saját hatókörükön kívül csak kevesen vagy egyáltalán nem ismerték, vagy hamarosan el is felejtették. A maga zárt naturális gazdálkodásával a korai hűbériség világát, amely sem a távoli tengeri, sem a szárazföldi kereskedelmet nem ismerte, mindaz, ami a mindenkori működési körén kívül esett, alig érdekelte. Így azok a tengerésztettek, amelyek mellett a föníciaiak teljesítményei eltörpültek, végül is a felfedezéstörténetnek egy epizódjává váltak. Ezeknek a kalandoknak a hősei, e bátor férfiak az európai világnak kimondottan a peremén, Skandináviában éltek. Skandinávia csak későn illeszkedett be a keresztény államok közösségébe. A normannokról (Nordmänner=északi emberek) beszélünk, akik magukat vikingeknek (öbölbeli embereknek) nevezték. Norvégia, Svédország és Dánia északgermán lakosai voltak ők. Az ő vállalkozásaik és bámulatos sikereik az Európa többi országában élő krónikások számára oly valószínűtlennek tűntek, hogy mind a mai napig kétségbe vonják a normannok legfontosabb utazásait, és még ma is elemi erővel folyik a vita arról, hogy milyen végpontokig jutottak el.

A NORMANNOK FELTÖRÉSE

Európa nagy részein e merész és bátor tengeri rablókat csak a tenger rémeiként ismerték. A VIII. századtól kezdve minden olyan parton felbukkantak, ahol a rablótámadás gazdag zsákmánnyal kecsegtetett. Rohamozásukkal, vakmerőségükkel és pusztító kegyetlenségükkel senki sem mert szembeszállni. Gyors hajóikat, amelyeket virtuóz módon kormányozták, semmilyen más jármű sem tudta követni. Már Nagy Károly korában (768–814) megteremtik első hídfőállásaikat az európai szárazföldön.

Dán normannok 835-től fokozott erővel kezdték támadni az angolszász országokat, ámde 878-ban Nagy Alfréd, Wessex királya megverte őket, és hatalmukat a 866-os szerződésben Északkelet-Angliára korlátozta. 845-ben egy normann sereg lerombolta Hamburgot, úgyhogy Ansgar érsek kénytelen volt székhelyét Brémába áttenni. 822-től 883-ig Neuss, Köln és Koblenz rajnai városok, a Mosel melletti Trier és Aachen, a pfalzi császárváros hasonló sorsra jutott. Különösen nehéz volt a Nyugati Frank Birodalomnak, a későbbi Franciaországnak a helyzete, ez az ország sokat szenvedett a pogány barbárok támadásaitól. 843-ban elesett a Loire melletti Nantes, ez volt az első erődített város, amit elfoglaltak, 885–886-ban a normannok megostromolták Párizst, majd a Szajnán felfelé hatolva Burgundiáig nyomultak előre. A 911-es szerződésben Rollo (Rollon) normann vezér hűbérbe kapta azt a területet, amelyet azóta Normandiának neveznek. Hódító Vilmos normann herceg 1066-ban erről a földről kiindulva teremtette meg a közben romanizálódott normannok uralmát Angliában.

Ezzel egyidejűleg a svéd normannok, a varjágok, Kelet-Európa alföldjein terjeszkedtek, követve a nagy folyamokat. 860-ban Rurik konung vezetésével Novgorodban, majd 882-ben Oleg vezetésével Kijevben vetették meg lábukat, ámde a szláv kultúra gyorsan beolvasztotta a varjágokat, ahhoz hasonlóan, ahogyan az más országokban is történt a minden alkalommal csak kis normann seregekkel. A kelet-európai folyamok mentén eljutottak a Fekete-tengerig, és 886-ban még Konstantinápolyt is megostromolták. Ott egy részük a bizánciak szolgálatába állt, és ezek Dél-Itáliába és Szicíliába is eljutottak velük. Ott, a már nyugatról 1016-ban elsőnek érkezett normannokkal közösen normann királyságot (a Két Szicília Királysága) alapítottak, ezzel együtt Dél-Itáliában megszűnt a bizánci, Szicíliában pedig az arab uralom. A normannok ilyen módon majdnem egész Európát egyetlen hatalmas harapófogóba fogták.

Hogyan következett be a normannoknak ez a fellendülése, előretörése, és milyen messzeségekig vitte el őket merészségük? Bizonyára nem Észak túlnépesedésében kell az előidéző okokat keresni, ahogyan azt mechanisztikusan gondolnánk, bár a hazai föld fukar volt, és kevés volt a legelő is, így különösen a fjordokban gazdag Norvégiában. Ámde a halászat a tengerjáró népességnek még mindig elegendő élelmet adott, és az emberek ősidők óta ismerték a tengert, amint az Pütheasz Thuléról szóló beszámolójából és a hajókat ábrázoló őskori sziklarajzokból is kitűnik. A hajózással egyébként a kereskedelmi tevékenységet mindig is összekapcsolták.

Így a végső indítékokat csakis azokban a nagy társadalmi változásokban kereshetjük, amelyek előidézték a nemzetségi rendről a korai hűbéri viszonyokra való áttérést. Az az ellentmondás volt a kiáradás oka, amely a sok helyileg szerveződő katonai demokráciában a jómódú parasztokból kialakuló, maga köré öröklésre nem jogosult parasztfiakból kíséretet gyűjtő arisztokrácia és a hatalmas hercegek törekvései között állt fenn. Ez utóbbiak ugyanis igyekeztek a sok kis uralkodó önállóságát egy központi hatalom érdekében korlátozni.

A fjordok által erősen szabdalt Norvégiában különösen kedveztek a viszonyok a széttagolt kis

uralmi területek kialakulásának. A mindenkori törzsi arisztokrácia hatalma aszerint nőtt, ahogyan megnőtt a kíséretük, és amilyen nagy zsákmánnyal tért haza ez a kíséret. A megtámadott városokból és országokból nemcsak anyagi javakat, hanem férfiakat, nőket és gyermekeket is zsákmányoltak, mert az akkori Európában igen keresett árucikk volt a rabszolga. A rabszolgák egy része a vikingek szálláshelyein maradt, hogy megművelje a földeket, és legeltesse a barmokat. Így a nagy földesurak kíséretükkel együtt teljesen a háborúnak és a kereskedelemnek szentelhették magukat. A normannok, ezek a hivatásos katonák jól értették a mesterségüket, és messze felülmúlták a harci művészetben az európai hűbéri államok fegyverbe szólított parasztságát. Ott azonban, ahol a kialakuló Skandináv Királyságokban a kis törzsi arisztokráciák a nagyobb politikai egyesülések nyomásának többé már nem tudtak saját földjükön ellenállni, sok esetben azt a megoldást választották, hogy egész kíséretükkel tengerre szálltak, s kivándoroltak.

Ez a fejlődés együtt járt a tengerhajózás technikai forradalmával, méghozzá úgy, hogy az egyik meghatározta a másikat. Ahhoz ugyanis, hogy egy parton villámgyorsan felbukkanhassanak, és ugyanolyan gyorsan eltűnjenek onnan, ha erős ellenállásba ütköznek, gyorsabb hajókra volt szükségük, olyanokra, amelyek Észak tengereinek viharait is kiállták. A normannoknak sikerült olyan hajókat építeniük, amelyek gyorsaság tekintetében minden addig szerkesztett vízi járművet messze felülmúltak, sebességük a tíz csomót is elérte, ami nem sokkal marad el némely modern teherszállító hajó sebessége mögött.

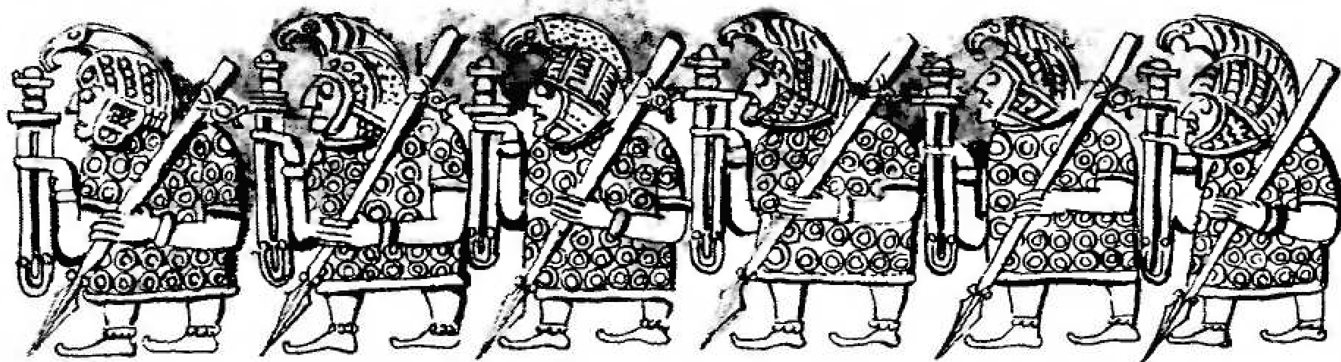
Olyan szerencsénk van, hogy ránk maradt két viking hajó, amelyeket magasra nyúló, gyakran gazdagon díszített orr- és fartőkéjéről sárkányhajónak (drakar) is neveznek: az osebergi és a gokstadi hajó. Ma mindkettő az Oslói Hajómúzeumban látható. A gokstadi hajót, ez a 900 körüli időkből származik, egy halomsírban, egy „királysírban" találták Sande-fjord közelében. A karcsú hajó 23,33 méter hosszú, legnagyobb szélessége 5,25 méter, legnagyobb magassága középen csak 1,95 méter, merülése csupán 0,85 méter, úgyhogy sekély vizeken és folyókban is tudott manőverezni.[1] Tizenhat pár evezővel szél ellen is tudott haladni, viszont széllel egy nagy, a hajó közepén levő árbochoz erősített négyszögletes keresztvitorla vitte.

A hajó tengerálló képességét még két sajátosság erősítette: először a 20 hüvelyk magas tőke, amelyet a vikingek a VI. vagy a VII. században találtak fel, ez a nyílt tengeren enyhítette a hajó dülöngését, másodszor a tölgyfából készült hajóbordák, amelyeket úgy fektettek fel, hogy követni tudták a rugalmas hajóteknővel a hullámok járását. A hajózás során a fedélzet hosszanti oldalán levő rovátkákba helyezték a pajzsokat úgy, hogy az evezősök bármikor elérhették azokat. A 32 regiszter-

[1] Marjai Imre könyvében az adatok egy kissé eltérőek. Hossz: 23,80 méter, szélesség: 5,10 méter, merülési mélység: 1,20 méter. - *Szerk.*

Ezek az i. e. 1000 tájáról való sziklarajzok is arról tanúskodnak, hogy Európa északi vidékein élő népek ősi tengerészhagyományokat őriznek

Normann harcosok, középkori ábrázolás nyomán rajzolt kép

tonna hordképességű hajó 70–80 ember befogadására volt alkalmas. Nem lévén fedélzete, viszonylag könnyű volt, ez ismét csak kedvezett a sebességének. Rossz idő esetén a vitorlát védőfedélként a hajótest fölé feszíthették.

Idővel, elsősorban a felfedezett és betelepített országokkal való kereskedelem kibővülésével a normannok mint kereskedelmi hajósok szélesebb és magasabb oldalú szállítóhajókat kezdtek építeni, amelyek erősen hasas alakjukkal az erősebb hullámverést is állták, és több vitorlát lehetett felvonni rájuk. Így jött létre a „knarr", hanza koggék (nef) egyik elődje, amelynek hordképessége 60–100 tonna között mozgott.

Ahhoz, hogy a nyitott sárkányhajókkal a nyílt tengeren hajózzanak, bátorságra és edzettségre volt szükség, olyan tulajdonságokra tehát, amelyekre a normannok a tengerrel folytatott sok évszázados harcban szert tettek. Télen hajóikat építették, és part menti halászatot folytattak, nyáron azonban hosszú utazásokra szerelkeztek fel. A Naphoz és a csillagokhoz igazodtak, s birtokában voltak a „szélességi hajózás" művészetének. Az időt víziórával mérték. Borult időben tudtak olvasni a szélből és a tengeráramlásokból, a madarak repüléséből pedig a szárazföld közelségére következtettek. A „leidarsteinn"-jük (vezető kő), az iránytű használható elődjének bizonyult, az iránytűvel egyébként csak a XIII. században ismerkedtek meg Északon.

Elsősorban a norvégiai normannok kutattak Észak tengerein új országok után. Egyik első nagy felfedezésük Izland szigete volt. Ez Széphajú Harald (Hårfagr) király idején történt. Harald ugyanis 872-ben leverte a függetlenségükért küzdő kiskirályokat. Ez jeladásként hatott sok arisztokratára, akiket egyébként zsírosparasztoknak is nevezhetünk. Arra ösztönözte őket, hogy kíséretükkel együtt kivándoroljanak. Ránk maradt egy páratlan irodalmi mű, a „Landnámabók", a „Birtokbavétel könyve", Izland betelepítésének és az ott élő népeknek a XII. és a XIII. századból eredő története, amely az Izlandon élő korai normannokra vonatkozóan értékes forrás. Lássuk, mit ír az első letelepedőkről:

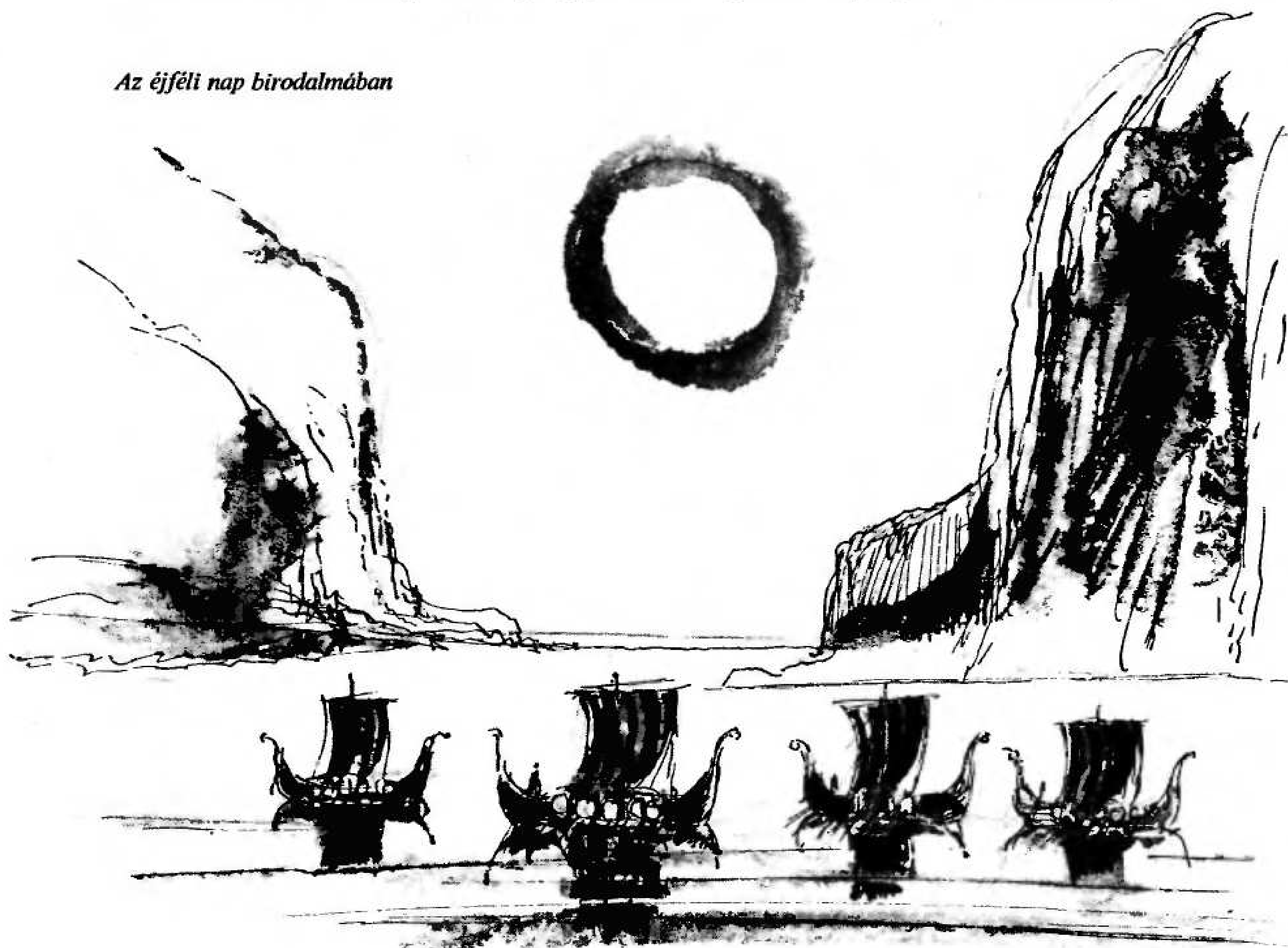
„Elbeszéljük, hogy norvégiai férfiak a Feröer-szigetekre akartak utazni; egyesek ezzel kapcsolatban Naddod (Naddodr) vikinget említik. Ámde a tengeren nyugatra sodródtak, és ott egy nagy országot találtak. A keleti fjordokban felkapaszkodtak egy magas hegyre, ahonnan körültekintettek, nem látnak-e füstöt vagy valamilyen más jelet, amely arra utalna, hogy az ország lakott; ámde semmit sem vettek észre. Ősszel visszatértek a Feröer-szigetekre. Amikor az országból elvitorláztak, erősen havazott a hegyeken. Ezért nevezték el az országot Hóországnak. Nagyon dicsérték a földet. Azt a helyet, ahol kikötöttek, most Reydarfjallnak hívják a keleti fjordokban. Így beszéli el a tudós Saemund *(Saemund Sigfusson, 1056–1133, aki Ari Frode (Are Frode) mellett a legrégebbi izlandi*

történetíró). Egy férfit Gardar Svavarssonnak hívtak, születését tekintve svéd... Körülhajózta az országot, és megállapította, hogy sziget... Gardar Norvégiába utazott, és nagyon dicsérte az országot... Ettől kezdve Gardarsholmnak nevezték."

A hagyomány szerint tehát két északi ember lépett elsőnek Izland szigetének földjére, valószínűleg 867-ben. Nemsokára a norvég Floki Vilgerdsson (Floke) két hajóval kötött ki a szigeten, ahol két telet töltött, és keletről nyugat felé haladva átkelt rajta. Amikor a második, nagyon hideg télen egy jéggel teljesen kitöltött fjordot látott, az országnak az „Island" (Izland, Eisland = Jégország) nevet adta. 847-ben érkezett meg az első letelepedő, Ingolfr Arnarson, nemzetségével együtt, és utána más olyan nemzetségek is letelepedtek Izlandon, amelyeknek nemzetségfői vagy nem akartak meghajolni Széphajú Harald előtt, vagy féltek tőle. Az ír telepesek, akik a normannok előtt érkeztek, úgy találták, az idegenek megzavarják szemlélődő életmódjukat, s ezért eltávoztak. Könyveiket, harangjaikat és kampósbotjaikat barlangokba rejtették, és nyomtalanul eltűntek, senkinek nem mondták meg, hogy merre indulnak.

A következő hat évtizedben 20 000–30 000 norvég telepedett meg Izlandon, mindegyik nemzetség meghatározott körzetben a tengerparton, egy-egy völgyben, vagy egy védett domboldalon helyezkedett el. Minden nemzetségfő korlátlan egyeduralkodó volt egészen 930-ig, amikor is az egyre nagyobb beáramlás szükségessé tette az általános és egységes rendezést. A népgyűlésben, az althingban, és a tizenkét körzeti gyűlésben (tingh) a nemzetségi nemesség, a godék döntő befolyást élveztek.

Az éjféli nap birodalmában

Normann hajó az északi vizeken

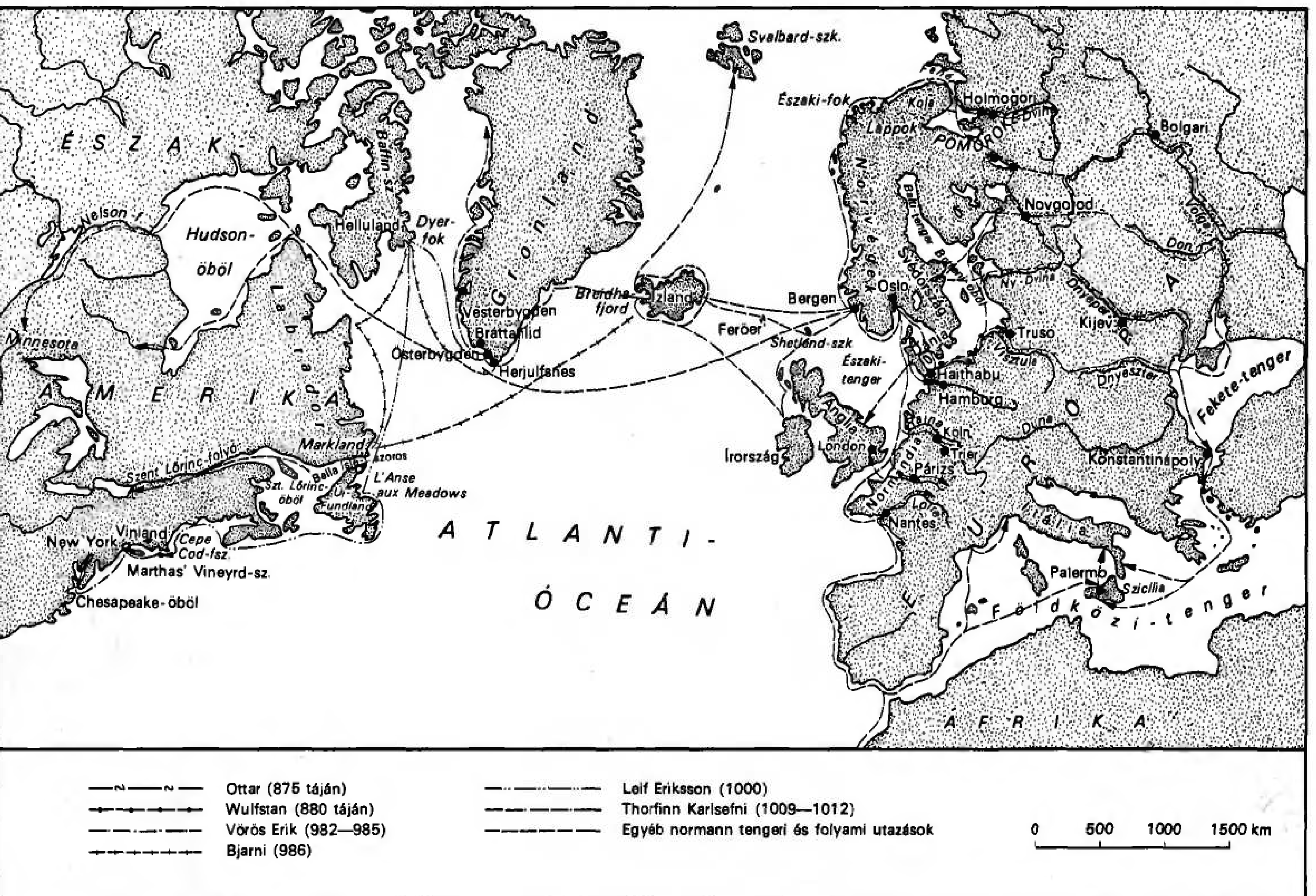
Az anyaországgal való kapcsolat nem szakadt meg akkor sem, amikor a magas szélességeken a felhőtakaró, a köd és a viharok nehezítették a hajózást. Gyakran a mindig jégmentes Feröereken vezetett át az út. A Feröerektől ugyanúgy, ahogy Izlandról, nyugati irányban hajózási útnak kellett vezetnie Grönlandba. Grönland felfedezésének előbb vagy utóbb, de mindenképpen meg kellett történnie. Elsőnek, 870 körül, valószínűleg egy Gunnbjörn (Gunnbjørn) nevezetű embert sodort el a vihar olyan messzire, hogy megpillantotta egy ismeretlen ország sziklás keleti partjait. Lehetséges, hogy a zátonyos és sziklás partokon sokak hajói szétzúzódtak, úgyhogy az emberek félni kezdtek az ottani vizektől. Ezért csak a X. század végén látott neki egy vállalkozó kedvű normann tudatosan annak, hogy ezt a nyugaton fekvő új országot felkutassa. Vörös Eriknek (Eirik Rauda) hívták. A felfedezések története a legbátrabb férfiak között tartja nyilván ezt az embert.

Vörös Erik erőszakos, hatalmaskodó ember volt. Már apja, Thorvald kénytelen volt elhagyni Norvégiát emberölés miatt, amikor Erik tízéves volt. Az Izland nyugati partján levő Haukadalban talált új hazára nemzetségével együtt. A fiatal Erik azonban nem tudott békében élni szomszédaival. Amikor a gyilkosságok elszaporodtak, legközelebbi hozzátartozóival és szolgáival együtt három évre száműzték Izlandról. Dacosan új hazát keresett azon a földön, amelyről Izlandban gyakran hallott ugyan, de még senki sem lépett a partjára. Így lett tudatosan felfedező utazó. A „Landnámabók" elbeszélése szerint egy hajót szerelt fel az öbölben (Breidha-fjord), ahol a birtoka volt. Barátainak, akiknek pártja az ő távozása révén meggyengült, azt mondta, hogy azt az országot akarja megkeresni amelyet Gunnbjörn a sziklaszirteken túl látott, és azután majd hazatér.

Erik a 982 és 985 közti éveket, amikor úgysem léphetett Izland földjére, láthatóan jól kihasználta. Fjordról fjordra járt, és gondosan megvizsgálta az arktikus szigeten való letelepedés lehetőségeit. Nem voltak nagy igényei, mivel az akkori normannokat már az is kielégítette, ha legelőt találtak barmaik számára, és elegendő vadat, amelyre vadászhattak. Lehet, hogy az újonnan felfedezett föld belsejét hatalmas vastagságú jégtakaró borította, ámde a déli és a délnyugati fjordokban elegendő fű nőtt a barmok számára, és kellő mennyiségű ivóvíz is akadt. Nyáron a szigettől nyugatra eső vizeken messze felhajózhattak észak felé, ahol csak úgy nyüzsögtek az atlanti rozmárok és fókák a vízben. A bálnák sem hiányoztak, meg a lazac sem. Ehhez jöttek még a rénszarvasok és a jegesmedvék. Fát pedig bőségesen, nagy mennyiségben szállított a tenger, a sarki áramlások Szibéria partjairól az Északi-Jeges-tengeren át egészen Grönland keleti partjáig sodorták az uszadék fát,

Izland partvidékén. Vörös Erik egykori udvarháza közelében

A normannok hódító- és felfedező útjai

ahonnan az a déli partra, majd onnan a szigetet megkerülve ismét a keleti partra sodródott. Ezt a szigetet láthatólag senki sem lakta. A normannok által megvetően skrèlingnek (vakarcs) nevezett eszkimók nyilvánvalóan csak a XI. században kezdtek bevándorolni a szigetre.

Vörös Erik valóban zseniálisan ismerte fel a kedvező természeti adottságokat. Amikor Izlandba visszatérhetett, bizonyára már kész terve volt a letelepedésre és a föld elosztására. A felfedezett földnek a Grönland – Grünland = Zöld Föld – nevet adta, „mert az hitte, hogy az emberek jobban fognak oda igyekezni, ha az országnak szép neve van" („Landnámabók").

Izlandon, ahol Erik hamarosan ismét kínos ügyekbe bonyolódott, hatalmas propagandát folytatott a kivándorlás érdekében, és e téren kiváló szervezőnek bizonyult. Elérkezett 986 nyara. 25 hajó 500 vagy több emberrel, férfiakkal, nőkkel, gyermekekkel, cselédséggel együtt, továbbá szarvasmarhákkal, lovakkal, birkákkal, kecskékkel, sertésekkel és kutyákkal, úti élelemmel, fegyverekkel és szerszámokkal megrakodva elindult a Breidha-fjordból. Kalandos utazás volt, amely a végsőkig próbára tette a tengerismerő hajósokat. Nagy vihar kerekedett. A sorból 11 hajó dőlt ki, a sodródó jégen és a sziklaszirteken szenvedett hajótörést, vagy visszatért Izlandba. Csak 14 hajó jutott el Grönland déli és délnyugati partjáig, ahol a kivándorlók a sziget partja és a sziget belsejét borító jégtakaró közti keskeny sávokon kőből és gyeptéglából felépítették új lakóházaikat és hozzájuk istállókat, amelyekben az állatok a hosszú telet elviselhették. Két fő település épült: Österbygden (Keleti település) a mai Julianehåb mellett, és Vesterbygden (Nyugati település) a mai Godthåb mellett, mindkettő Grönland délnyugati partján. Az előnyösebb fekvésű Österbygdent Erik magának választotta, és az Eiriks-fjordban rendezte be vezéri szállását, Brattahlidet. Nörlund és Stenberger ásatásainak köszönhetően a nagy terem az öt szomszédos helyiséggel még ma is jól felismerhető.

Vörös Erik és népe egy eddig ismeretlen földet tárt fel, és odatelepült. Valami parasztköztársaságfélét hoztak létre, a régi Norvégiáéhoz és Izlandéhoz hasonló társadalmi struktúrával, s az egészen addig ilyen maradt, amíg a norvégek Grönlandot 1261-ben meg nem hódították. A települések, legalábbis Österbygden, a Keleti település, kereken 500 évig állt fenn. A normannok hosszú hanyatlás után a XVI. század elején véglegesen eltűntek, még mielőtt Grönlandot újra felfedezték volna, és beépítették volna a Földről alkotott képbe. A grönlandi kolonizáció a XIII. században érte el tetőfokát, amint azt a mintegy háromszáz porta, tizenhét templom, egy püspöki székhely, egy apácazárda és egy szerzetesi kolostor ma ismert romjai tanúsítják. A sziget lakosságának akkori lélekszáma 3000–4000 között mozoghatott.

Grönlandi viking épületek romjai. Gardari maradványok

AMERIKA ELSŐ FELFEDEZÉSE

Amikor Grönland első felfedezéséről beszélünk, Amerika első felfedezéséről is beszélhetnénk, mivel azt is a normannok hajtották végre, ráadásul a Föld legnagyobb szigete mégiscsak az amerikai szárazföldhöz tartozik. Ámde az vált szokássá, hogy Amerika felfedezését a kontinens felfedezésétől számítjuk, amire 14 évvel később, valószínűleg 1000-ben került sor. Az azonban tény, hogy volt egy előjátéka.

Vörös Erik kísérői között volt egy Herjulf nevű nagygazda, aki Erik után a legtekintélyesebb ember volt. Herjulf fia, Bjarni – kereskedő és tengerész – üzleti úton éppen Norvégiában tartózkodott. Amikor 986-ban értékes rakománnyal visszatért Izlandba, az atyai udvarházat üresen találta. Azonnal elhatározta, hogy követi családját. A „Codex Flateyjarbók"-ban, az óészaki sagáknak (mondák) e XIV. század vége felé feljegyzett gyűjteményében található Grönland-saga (monda) szerint Bjarni – társaival – három napig vitorlázott nyugat felé, amikor megváltozott az addig kedvező szél. Feltámadt az északi szél, és leszállt a köd, úgyhogy a hajósok sok napon át nem tudták, hol is vannak. „Akkor ismét láthatták a Napot, és meg tudták határozni a nyolc égi irányt. Felhúzták a vitorlát, s ezen a napon és még egy éjszaka hajóztak, s utána földet pillantottak meg." Az sík volt, és erdő borította. Nem lehetett Grönland, mert Bjarni hallott róla, hogy az magas hegyeiről és gleccsereiről ismerhető fel. Így észak felé fordult, és két nap elteltével egy ilyenfajta földet pillantott meg. Jóllehet társai azt tanácsolták neki, hogy ott kössön ki, a délnyugati széllel továbbvitorlázott, és három nap múlva harmadszor is földhöz közeledett. A föld ezúttal hegyes volt, és a hegyek magaslatát gleccserek borították. Bjarni azonban tántoríthatatlanul továbbhajózott, mígnem négy nap elteltével negyedszer is földet pillantottak meg, amelyet Bjarni Grönlandnak tartott. Utána egy földnyelven kikötöttek. „Ott feküdt egy csónak, és Herjulf, Bjarni atyja, lakott a földnyelv mellett. Róla kapta a fok a nevét, azóta is Herjulfsnesnek nevezik."

Egészen biztos, hogy Bjarni az amerikai szárazföld partjára bukkant. Azáltal azonban, hogy a normannok szokásával ellentétben nem kötött ki, megfosztotta magát az első felfedező dicsőségétől. Mi indíthatta őt erre a magatartásra? Bjarni valószínűleg túlságosan is jó kereskedővé vált, így hát csak egy cél lebegett a szeme előtt: értékes rakományát Grönlandba szállítani. Ezért kerülte a veszélyt, amely minden ismeretlen parton leselkedhetett rá. Elég bírálat érte emiatt, nemcsak a grönlandi normannok kritizálták, hanem a királyi udvar is.

Grönlandban Bjarni jelentése erősen felcsigázta a kedélyeket, és akkoriban, ahogy a „Flateyjarbók" Grönland-sagájában olvashatjuk: „sokat beszéltek felfedező utazásokról". Bjarni egy ismeretlen erdős vidéket látott. Ez az erdővidék annál jobban izgatta a kedélyeket, minél jobban fogyatkozott az amúgy is szegényes törpenyír-állomány és az uszadék fa mennyisége. Egyre jobban érezhetővé vált a hajóépítéshez megfelelő fa hiánya. A grönlandiakat tehát mindenekelőtt gazdasági okok késztették arra, hogy megkeressék a Bjarni által leírt földet. És Leif Eriksson, Vörös Erik fia hajtotta végre ezt a vállalkozást, mégpedig Grönlandból kiindulva.

Ennek a hagyománynak látszólag ellentmond egy másik: a „Hauksbók"-ban megőrződött Eirik-Rauda-saga. Ez az Izlandban keletkezett saga azonban nem tarthat igényt akkora hitelre, mint a Grönland-saga. A „Hauksbók" szerint ugyanis Leif a norvégiai Trondheimban Olaf Tryggvason (Tryggvesson) királynál (995–1000) volt, aki 1000-ben állítólag azt a megbízást adta neki, hogy a még pogány Grönlandban terjessze el a kereszténységet. Grönlandból hazatérőben Leif egy felfedezést tett, miközben Bjarnihoz hasonlóan délről észak felé haladt. Grönlandban hittérítőként mű-

ködött. Anyja, Tjodhild, felvette az új hitet, és saját templomot építtetett magának, férje, Erik viszont megtartotta régi pogány hitét. Lehetséges, hogy ez a verzió, amely Leif utazását hittérítő útként próbálta feltüntetni, később került be a sagába, hogy növelje az egyház tekintélyét. Ha azonban Leif előbb csakugyan Norvégiában járt, akkor vinlandi utazását nem az 1000., hanem az 1001. évre kell tennünk.

Maradjunk meg azonban az i. sz. 1000-nél, úgy, ahogy a legtöbb elbeszélésből kikövetkeztethető. Ez volt az az év, amelyben a keresztény Európa nagy részén a világ végét és az utolsó ítélet eljövetelét várták. És tartsunk ki a bizonyosan hitelesebb Grönland-saga mellett, amelyet többé-kevésbé dokumentumszerű beszámolónak tekinthetünk Amerika első felfedezéséről, amikor a normannok léptek partjaira.

Leif felkereste Bjarni Herjulfsont, hogy megvásárolja tőle hajóját, és legénységet toborozzon rá. Bjarni talán arra is hajlandónak mutatkozott, hogy révkalauzként részt vesz az utazásban azokon a vizeken, ahol már előzőleg járt, és így azt a gyalázatot is lemossa magáról, hogy nem kötött ki azon a földön, amelyet megpillantott. A saga mindenesetre nem említi részvételét.

Leif az expedíció vezetését először apjának, Vörös Eriknek ajánlotta fel, akinek addig a legnagyobb szerencséje volt. Eriket azonban lova levetette, és utána ezt mondta: „Nem az én számomra rendeltetett, hogy még más országokat is megtaláljak azon kívül, amelyben most élünk." Ekkor Leif hajóra szállt. Volt egy Tyrkir nevű délvidéki is – talán egy német – 35 társa között.

„Felszerelték hajójukat, és amint elkészültek, máris tengerre szálltak, és először arra a földre értek, amelyet Bjarni utoljára talált meg. Közel vitorláztak hozzá, horgonyt vetettek, leoldották a kísérő csónakot, és kieveztek a partra. Itt nem nőtt fű. A parttól a gleccserekig egyetlen lapos kő volt az egész, és a föld teljesen értéktelennek látszott az ember számára. Ekkor Leif így szólt: »Bjarnival ellentétben, ráléptünk erre a földre. Most nevet akarok neki adni, és Hellulandnak (Hellüland; *Lapos Kő Földje*) kívánom elnevezni.« Utána visszatértek a hajóra.

Ismét kivitorláztak a tengerre, és felfedezték a második földet. Ismét parthoz hajóztak, horgonyt vetettek, leengedtek egy csónakot, és partra szálltak. Ez a föld is lapos volt, nem szakadt le meredeken a partra. Egy széles homokos sáv után erdő következett. Ekkor Leif így szólt: »Ennek az országnak olyan nevet akarunk adni, amely megfelel természeti gazdagságának. Nevezzük el Marklandnak *(Erdős Föld)*.« Ezután gyorsan visszaeveztek a hajóhoz.

Jó északkeleti széllel kivitorláztak a tengerre, és két napig voltak úton, mire ismét földet pillantottak meg. Közelebb vitorláztak hozzá, és egy szigethez értek, amely a szárazföldtől északra terült el. A szigeten partra szálltak, és mivel jó idő volt, alaposan körül tudtak nézni. Észrevették, hogy a fű harmatos, és az történt, hogy kezükkel megérintették a harmatot, és a szájukhoz vitték, s azt hitték, hogy még sohasem ízleltek olyan édeset.

Visszatértek hajójukhoz, és behajóztak a sziget és az előhegység (fok) közti tengerszorosba, amely a földtől észak felé mutatott, és a hegyfok mellé kormányozták hajójukat nyugati irányban. Ott apály idején igen sekély volt a tenger, úgyhogy hajójuk megfeneklett, és a tenger a hajóról hamarosan csak nagy távolságra volt látható. Ámde annyira kívánkoztak a szárazföldre, hogy nem akarták megvárni a dagályt, hanem a Watt-tengeren átgázolva a szárazföldre siettek. Ott egy tóból kiömlő folyót láttak.

Amikor a dagály ismét úszóképessé tette hajójukat, vették a csónakot, a hajóhoz eveztek, és felvezették a folyón egészen a tóig. Ott horgonyt vetettek, prémzsákjaikat a partra cipelték, és sátrakat vertek. Később azonban, amikor úgy határoztak, hogy ott telelnek, nagy házakat építettek.

Nem szűkölködött lazacban sem a folyó, sem a tenger, és ezek nagyobb lazacok voltak, mint

amilyeneket valaha is láttak. A természeti viszonyok olyan kedvezőek voltak, hogy úgy vélekedhettek, miszerint az állatok számára nem kell téli takarmányról gondoskodniuk. *(Tehát a szabadban telelhetnek.)* Nem jött téli fagy, és a fű csak kicsit fonnyadt meg. A nappal és az éjszaka hosszúsága nem tért el annyira egymástól, mint Grönlandon és Izlandon. A Nap az év legrövidebb napján az Eykt-pontban nyugodott le, és a Dagmal-pontban kelt fel *(vagyis a nap vacsora- és reggeli időre az Izlandnak megfelelő jeleken állt).*"

Amikor a házépítéssel elkészültek, Leif két csoportra osztotta embereit. Az egyik csoport a házakat őrizte, a másik csoport pedig a sziget belsejét derítette fel, de estére mindenkinek vissza kellett térnie. Ámde egyik este Tyrkir nem tért meg, és Leif 12 emberrel a keresésére indult. Amikor megtalálták, Leif nyomban észrevette, hogy Tyrkir őrült módjára viselkedik.

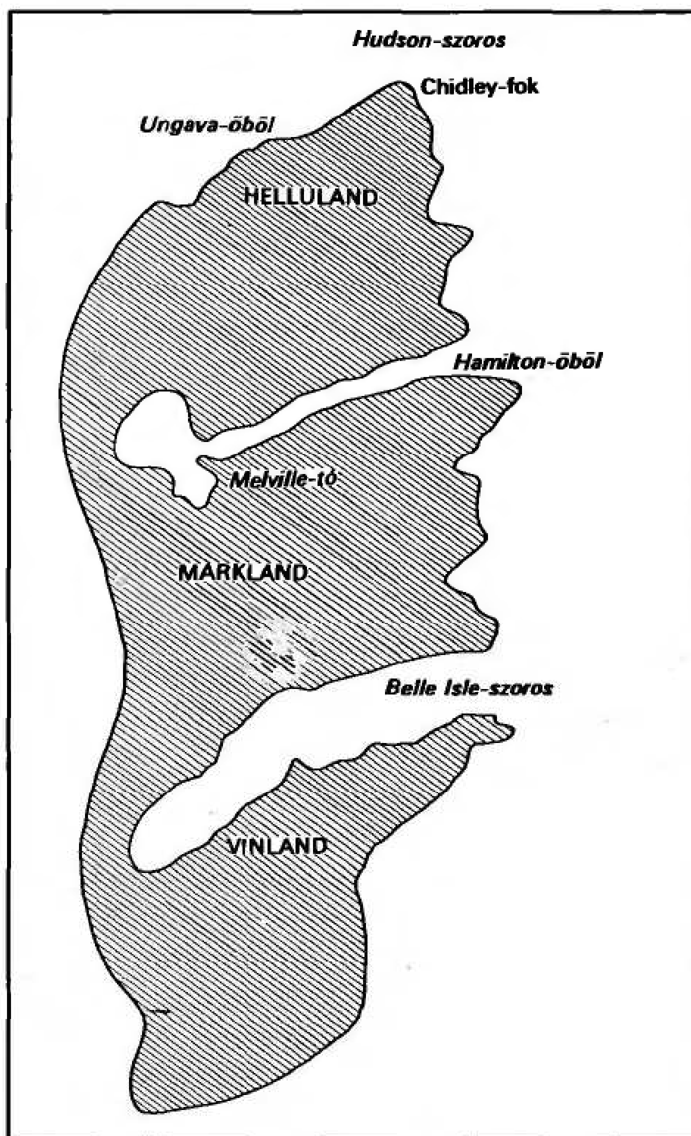
„Leif megkérdezte tőle: »Miért jössz olyan későn, nevelőapa, és miért nem tartod magad a többiekhez?« Tyrkir először hosszan beszélt németül, szemét forgatta, és fintorokat vágott, ámde a többiek nem értették meg, mit is mond. Egy idő múltán északi nyelven ezt mondta: »Nem mentem sokkal messzebbre, mint ti, de új felfedezést tettem: szőlőtőkéket és szőlőfürtöket találtam.« – »Igaz ez, nevelőapa?« – kérdezte Leif. – »Bizonyára igaz« – felelte Tyrkir –, »én ugyanis olyan vidéken születtem, ahol sem a szőlőtőkében, sem a szőlőfürtökben nem szűkölködnek.« Ezután átaludták az éjszakát, reggelre kelve pedig Leif így szólt embereihez: »Mostantól kezdve kétféle munkát végzünk, és váltjuk egymást. Leszüreteljük a fürtöket, a szőlőtőkéket kivágjuk, fákat döntünk ki, és megrakjuk mindezzel a hajót.« Így is cselekedtek. Vagyis a kísérő csónakot megrakták szőlőfürtökkel.

Ilyen módon jól megrakták a hajót, és tavasszal felkészültek az elutazásra. Leif ezt a vidéket természeti gazdagságának megfelelően „Vinlandnak nevezte el".

Jó széllel hazatértek Grönlandba. Nem sokkal célba érésük előtt a magas szirteknél sikerült még 15 hajótöröttet is megmenteniük, s ettől kezdve nevezték Leifet „Szerencsésnek" (den Hepne). Apja, Vörös Erik, Leifék hazatérése utáni télen meghalt. – Ez tehát Amerika első – normann – felfedezésének, illetve előfelfedezésének elgondolkodtató története. Előfelfedezésnek azért nevezhetjük, mert Európa legnagyobb részén ismeretlen maradt, és még ott is, ahol hallották hírét, újból elfeledkeztek róla. Hogy Vinland híre legalább az Északi-tenger német partvidékéig eljutott, azt Brémai Ádám kanonok 1075 körül írt „Hamburgi Egyháztörténet"-e bizonyítja. A negyedik könyvben, amelyben Észak-Európa történetével és földrajzával foglalkozik – idevágó ismereteit Roskildében, Sven Estridsson dán király (1047–1074) udvarában szerezte –, ezt írja: „Ezenkívül említett még egy földet *(más kéziratok szerint egy szigetet)*, amelyet sok hajós megtalált ezen a nagy tengeren, s amelyet Vinlandnak neveznek, mivel ott a szőlő vadon tenyészik, és ebből a szőlőből készíthető a legjobb bor. Vetetlen gabonában is igen gazdag."

Ennek ellenére Európa nagy részén a szenzáció erejével hatott, amikor a XVIII. század elején Torfaeus dán tudós megjelentette az ősi Vinland históriáját (Koppenhága 1705), és a Skandinávián kívül élőknek azt a tényt is tudtul adta, hogy Amerika előfelfedezését a normannok hajtották végre. Jóllehet ezt az előfelfedezést mint olyat később gyakran kétségbe vonták, sok tudós számtalan írásban boncolta a sagákat, és megpróbálta azonosítani Hellulandot, Marklandot és Vinlandot, vagyis a Leif által talált földeket.

A vita újult erővel lángolt fel, amikor Skelton, Marston és Painter amerikai és angol tudósok 1957-ben egy középkori krónikában világtérképet találtak, amelynek északnyugati részén, Grönlandtól délnyugatra egy „Vinlanda Insula" elnevezésű sziget van bejelölve. 1965-ben nagyszabású műben hozták nyilvánosságra leletüket. Emellett igyekeztek bebizonyítani, hogy ezt a világtérképet

„Vinlanda Insula", vagyis „Vinland-sziget" az úgynevezett Vinland-térkép ábrázolása alapján

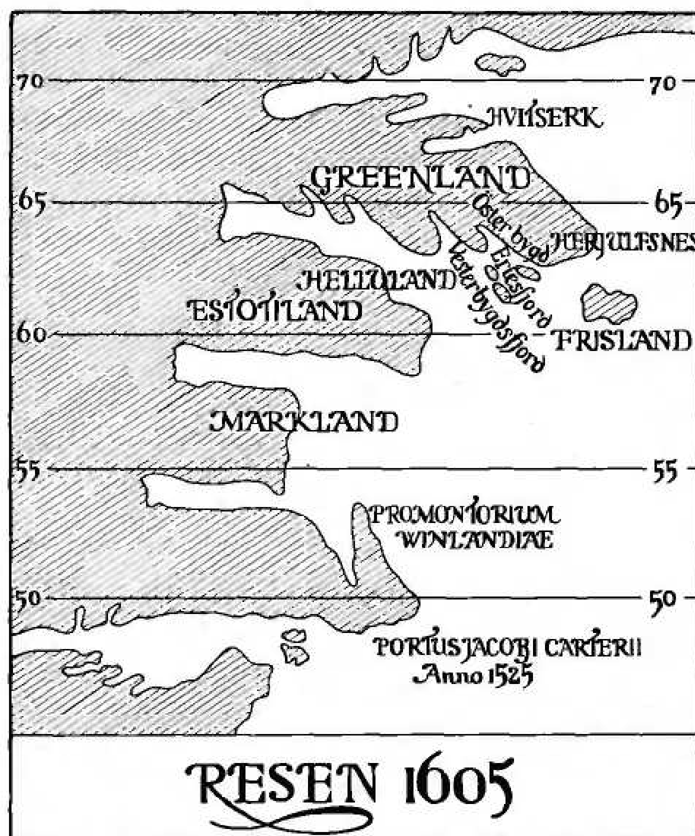
1440 táján a Felső-Rajnavidéken, talán Bázelban nyomták, mégpedig az 1431-től 1449-ig tartó bázeli zsinat idején. Ez a zsinat volt az, amelyen megpróbálták megoldani az Egyház megreformálásának és a huszita mozgalomnak a kérdéseit. Ugyanabban az évben, 1965-ben, egy úgynevezett magyar, vagyis Magyarországon talált térképet is nyilvánosságra hoztak, ezt valószínűleg 1599-ben rajzolták.

Mindkét térkép azt bizonyítja, hogy a Vinlandra vonatkozó ismeretek nem korlátozódtak Észak-Európára, hanem az itáliai, sőt a vatikáni tudósok dolgozószobáiba is eljutottak. Az előfeltétel természetesen az, hogy az amerikai és az angol tudósok által talált úgynevezett Vinland-térkép csakugyan valódi, és nem későbbi hamisítvány. (Caraci olasz kutató „az évszázad hamisítványának" nevezte.) A Vinland-térkép valódiságában való kételkedésnek a fő oka az, hogy rendkívül pontosan ábrázolja Grönlandot mint szigetet, ami feltételezi a sziget körvonalainak ismeretét, márpedig azt csak a XIX. században ismerték meg, vagy ismerték meg újból. Ezzel szemben Grönlandot a régi forrásokra támaszkodó izlandi kartográfusok térképei, így Sigurd Stefánsson (Skáholtkarte 1570-ből) és Hans Poulsen Resen püspök térképe (Resen-térkép, 1605), egy szárazföld részének

ábrázolják. Ez a szárazföld Amerikától északra, Észak-Európáig terül el. Lehetséges-e, hogy az izlandi mellett még egy külön grönlandi térképrajzoló iskola is létezett, amelynek jobb anyag állt volna a rendelkezésére? Ennek az lett volna az előfeltétele, hogy a normannok legalább egyszer vagy akár többször is körülhajózzák Grönlandot.

E kérdések tisztázásába természetesen nem bocsátkozhatunk. Bennünket inkább az érdekel, hol szálltak partra a normannok Amerikában. *Hogy* ott voltak, azt a legutóbbi időkben végzett ásatások is bizonyítják. Így Dr. Helge Ingstad norvég tudós 1960 után L'Anse aux Meadowsban, a „Rét-öbölben", Új-Fundland legészakibb csücskén, házak fundamentumait és tűzhelyeket tárt fel. Ezek kétségtelenül egy normann település nyomai voltak. A kérdés az, hogy vajon ez a település az-e, amelyet Leif Eriksson hozott létre, amint ezt Ingstad állítja, vagy olyan normannoktól származik-e, akik Leif *után* keresték fel a földet?

Az a kérdés, hol kell keresnünk Vinlandot, több problémát vet fel. Vajon Vinland valóban Weinlandot „Borországot" jelent-e, vagy – amint újabban ugyancsak Ingstad állítja – csupán „Wiesenlandot" azaz „Rétországot"? Vajon Tyrkir valóban szőlőbogyókat talált-e, vagy pedig az Új-Fundland északi részén tömegesen termő vadbogyókról volt-e szó, amelyek a mi ribizlinkhez hasonlítanak, és a szőlőhöz hasonlóan ugyancsak fürtökben teremnek a bokrokon? Számunkra mégis úgy tűnik, hogy Tyrkir nem tévedhetett, hiszen egy szőlőtermesztő országból származott. Az egyébként olyan józan saga meggyőzően írja le, hogy mint örvendezett leletének. Szőlő azonban vadon nem terem Új-Fundlandban, előfordulása az észak-amerikai parton Fundy-öböl szélességétől némileg északra véget ér. A francia szolgálatban álló Verrazano olasz utazó, aki 1524-ben a Hudson torkolatát újra felfedezte, szintén beszámol arról, hogy Észak-Amerika atlanti partja milyen gazdag szőlőben:

Vinland térképe, ahogy 1605-ben Resen izlandi püspök megrajzolta

„A szőlő »felkúszik a fákra úgy, ahogy Franciaország déli részén látjuk«." Az Egyesült Államok Massachusetts államának partja mellett az egyik szigetnek még ma is Martha's Vineyard (Márta szőlőskertje) a neve. Talán éppenséggel ez volna az a sziget, amelyet Leif beszámolója említ a szárazföldi öböllel szemben (Falmouth), ahol házaikat felépíthették? Különböző tényezők szólnak emellett, köztük a sagában szereplő csillagászati adatok is, amelyek az Eykt- és a Dagmal-pontokra vonatkoznak. Részletes elemzésükről végső soron le kell mondanunk, és a sagában doegr (napok) szerint megadott távolsági adatokkal sem tudunk behatóan foglalkozni.

Az értelmezési kísérletek közül ahhoz csatlakozunk, amely szerint Hellulandot a Baffin-szigeten kell keresnünk. Ezt a szigetet Leif valószínűleg a Dyer-fok mellett érte el. Ez az észak-amerikai-kanadai szigetvilág Grönlandhoz legközelebb eső pontja. Mindenesetre Leifnek előzőleg a Grönland nyugati partján fekvő Brattahlidből, a mai Godthåb melletti nyugati normann település felett északi irányban kellett kiindulnia. Lehetséges, hogy rozmárvadászok előzőleg már felderítették a Baffin-sziget felé vezető utat. A Baffin-sziget mellett mindenekelőtt az az adat szól, hogy Hellulandon egy árva fűszál sem terem, hogy teljesen kopár; a többi adat ugyanígy érvényes erre a – már az Arktisz területén fekvő – szigetre.

Leif Marklandja minden tekintetben megfelel Labrador déli részének, amelyet valószínűleg az Új-Fundlandot a kontinenstől elválasztó Belle Isle-szorostól egy kissé északra ért el. Ezt a tengerszorost, amely a Szent Lőrinc-öbölhöz vezet, Leif könnyen fjordnak tarthatta. Bizonyára látta Új-Fundlandnak majdnem egészen a partig érő erdőit is, azonban ezt a vidéket feltehetően Markland egy részének vélte.

Azoknak a partoknak az ismertetőjelei, amelyeken Leif kikötött, egészen eddig megegyeznek a Bjarni által leírtakkal. Ezek szerint délen kellett lennie egy még gazdagabb vidéknek. Egy kedvező szél megkönnyítette az utazást, s így lehetséges, hogy a normannok végül is a mai Falmouthnál, Bostontól délkeletre találták meg Vinlandjukat. A sagában említett hegyfok ezek szerint a mai Cape Cod-félsziget lenne. Az éghajlati és a földrajzi adatok is e vidék mellett szólnak.

Akárhogy volt is, Leif és kísérői mindenesetre elérték Észak-Amerika keleti partját, és Bjarnival ellentétben ott ki is kötöttek, sőt egy telet el is töltöttek ott. Vállalkozásuk gazdaságilag is eredményes volt, mert gazdag fakészlettel tértek haza. A fában, szőlőben és vadon termő gabonában gazdag föld, Vinland, „a jó", feltétlenül újabb utazásokra csábította a vállalkozó szelleműeket.

ÚJABB UTAZÁSOK VINLANDBA, ÉS A GRÖNLANDI NORMANNOK VÉGE

Leif hazatérése után mindössze egy év telt el, és Thorvald nevű testvére máris Vinlandba utazott, hogy az országot még alaposabban kifürkéssze, mert az volt a véleménye, hogy Leif nem nézett körül elég gondosan. Kölcsönkérte Leif kipróbált hajóját, s egyúttal arra is engedélyt kért tőle, hogy használhassa azokat a házakat, amelyeket Leif Vinlandban építtetett (Leifs Budir). Thorvaldnak az volt a szándéka, hogy 30 kísérőjével letelepedésre alkalmas földet keres, tehát az első földfoglaló útra indult Vinlandba. Megérkezése után az első évben (1002. vagy 1003.) Leif házaitól nyugati irányban felderítette a partot, és talált egy szép, erdővel borított földet sok szigettel és nagyon sekély

tengerrel. Amikor a második évben tengerre szállt, egy földnyelv előtt hajótörést szenvedett, s ki kellett cserélnie hajójának eltört gerincét. Azt a földnyelvet, ahol a szerencsétlenség történt, Kjalarnesnak (hajógerinc-földnyelv, lehetséges, hogy a Cape Cod-félsziget) nevezte el. Tovább vitorlázott, elérkezett egy „fjordtorkolathoz", és az erdőben gazdag földet olyan szépnek találta, hogy ott akart berendezni magának udvarházat (Plymouthnál?).

Amikor kísérőivel együtt Thorvald visszatért a hajóhoz, három bőrrel áthúzott kajakot talált ott, s mindegyik mögött három férfit. Ekkor végzetes hibát követett el. Társaival együtt rárontott az idegenekre, és nyolcat megölt közülük. Ez szégyenletes gyilkosság volt, ami nem maradhatott megbosszulatlanul. A megtámadottak egyikének ugyanis sikerült az egyik kajakon elmenekülnie. Másnap éjjel sok kajak közeledett az alvó normannok táborához. Thorvald rosszat álmodott, felriadt, és éppen csak fel tudta ébreszteni társait, amikor máris megtámadták őket. A normannokat nyílzápor árasztotta el – aztán a „vadak" éppen olyan gyorsan eltűntek, mint ahogyan jöttek. Csak egyetlenegy normann sebesült meg, maga Thorvald. Érezte, hogy meghal, s megkérte társait, hogy ott temessék el, ahol fel akarta építeni a házát. Társai teljesítették utolsó kívánságát, még egy telet Vinlandban töltöttek, s aztán hazatértek Grönlandba, hogy megvigyék a szomorú hírt Leifnak.

Így tehát valószínűleg Thorvald volt az első normann és egyben európai, aki Amerika őslakóival találkozott, és hozzá olyan vidéken, amelyet a normannok lakatlannak tartottak. Nem tudjuk biztosan, vajon ezek az amerikai őslakók eszkimók vagy indiánok voltak-e, mert a normannok az előbbieket és az utóbbiakat egyaránt megvetően skrèlingeknek (vakarcs, törpe) nevezték. Az európaiaknak és Amerika őslakóinak ez az első találkozása ugyanúgy végződött, mint sok más találkozás azután, hogy Kolumbusz felfedezte Amerikát, nevezetesen a jövevényeknek arra tett kísérletével, hogy az „Újvilág" őslakosságát gátlástalanul kiirtsák.

Thorvald társai 1004-ben vagy 1005-ben érkeztek vissza Grönlandba. Egy évvel később Vörös Erik harmadik fia, Thorstein, 25 társával rászánta magát a harmadik kísérletre, hogy eljussanak Vinlandba. Hosszú ideig hányódtak a viharos tengeren – rossz látási viszonyok között –, és végül is nagy meglepetésükre a tél kezdetére az egyik grönlandi fjordban kötöttek ki, ahol Thorstein többedmagával egy ragályos betegség áldozatául esett. A következő évben Gudrid, Thorstein özvegye visszatért Brattahlidba.

A merész tervet, egy vinlandi normann gyarmat alapítását, Thorfinn Karlsefni (Karlsevni) valósította meg, nem grönlandi, hanem egy odalátogató izlandi, akinek családja továbbra is Izland legbefolyásosabb családjai közé tartozott. Thorfinn egyik leszármazottja, Hauk Erlendsson írta le a XIV. században, a „Hauksbók"-ban az Eirik-Rauda-sagát és Thorfinn beszámolóját utazásáról, s közben – tudatosan vagy ösztönösen – kísérletet tett arra, hogy Vinland felfedezésében a fő érdemeket őseinek tulajdonítsa. Világosan megmutatkozik munkájában az, hogy „az izlandi sagák főként családtörténetek, amelyek egyik vagy másik híres nemzetségnek olyan grönlandi útjait írják le, ahol valami szokatlan dolog történt. A szokásos halfogási és kereskedelmi utakról viszont nem szólnak" (Nordenskiöld). Ezért a beszámolónak azokat a részeit mellőzhetjük, amelyek újra elbeszélik Helluland, Markland és Vinland felfedezését.

Thorfinn Brattahlidban feleségül vette Gudridot, Thorstein özvegyét, ezzel rokoni kapcsolatba került Vörös Erik családjával. Maga köré gyűjtött 160 igen különböző származású és jellemű embert, köztük nőket is, hogy három hajóval déli utazásra induljon. Ő is vitt magával háziállatokat is. Hosszú utazás után, miközben kíséretével elhaladt Furdustrandir (Csodapartok) mellett, és Leif házait is felkereste, egy szigeten kötött ki, amelyet sok szoros vett körül. Annyi volt rajta a pehelyréce, hogy alig lehetett lépdelni a tojásaik között. A szigetet Straumseynak (Áradat-sziget) és a fjordot Straums-

fjordnak (Áradat-fjord) nevezték el. Mivel a szigetet gazdag növényzet borította, lakókunyhókat építettek, és ott töltötték a telet. „Hegyek voltak ott, és az ország szép volt." Kemény tél köszöntött be, az kétségtelen. Az élelemből szűkösen álltak, mivel a vadászat és a halászat csak kevés eredménnyel járt. Ezért elhatározták, hogy tavasszal csapatokba osztják az expedíciót. Egyik rész észak felé indult, hogy felkeresse Leif Vinlandját. Míg Thorfinn – kísérőinek egy részével – továbbhajózott dél felé, amíg hosszú idő elteltével egy folyóhoz nem ért, „amely magasan az országból jött, és egy tavon át ömlött a tengerbe. A folyó torkolatában annyi volt a homokzátony, hogy csak a dagály magas vízállásánál lehetett behajózni a folyóba." Thorfinn felhajózott a folyó torkolatába, és az országot Hopnak nevezte el. A völgy rétjein találtak vadgabonát és a magasban szőlőtőkéket, a patakok pedig halaktól hemzsegtek. Télen is ott maradtak. Hó nem esett, és a magukkal hozott állatok kinn maradhattak a legelőn.

Thorfinn Straumseyét és Hopját aligha tudjuk minden kétséget kizáróan azonosítani. H. Ingstad ezeket a helyeket is Új-Fundlandba tette, míg Tornöe norvég történész megpróbálta bebizonyítani, hogy Straumsey a Manhattan-szigettel (indiánul Manhado, a Dombok szigete), a mai New York magjával azonos. Hopot azonban a Patuxent-folyó torkolatához, a Chesapeake-öbölbe (Washingtontól délnyugatra) helyezte. Ezek az értelmezési kísérletek azonban nem az egyedüliek.

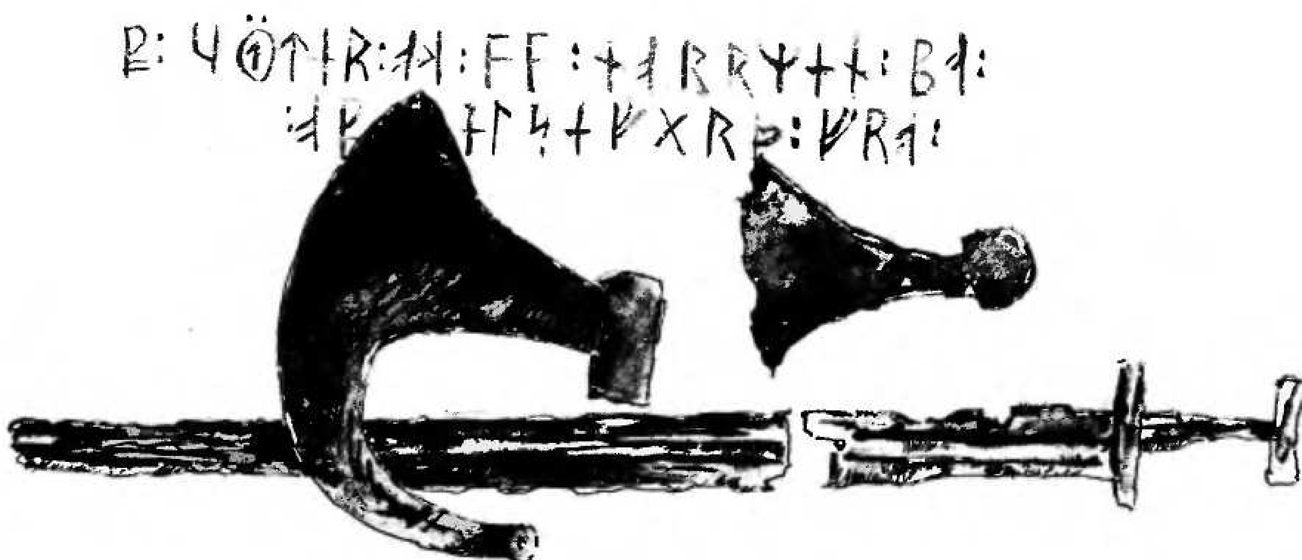
Thorfinn hopi gyarmatalapítási kísérlete meghiúsult, mivel ez esetben is fegyveres összetűzésre került sor az indiánokkal. Eleinte úgy látszott: minden jól megy. Mert tavasszal, amikor annyi „kajak jött emberekkel, hogy a tenger feketéllett tőlük", szabályos cserekereskedelem kezdődött. Az indiánok szürkemókus-, coboly- és más értékes prémeket kínáltak, és taglejtésekkel megmagyarázták, hogy különösen az idegenek vörös kendője érdekli őket, amelyeket fejük köré csavarva viseltek. Vaskardokat és -dárdákat is kértek, Thorfinn azonban nem teljesítette ezt a kívánságukat.

Egy bika vetett véget a békés kereskedelemnek. Bőgve rontott az indiánokra, akik megijedtek az ismeretlen szörnytől, és csónakjaikba menekültek. Három hét múlva sok csónakkal tértek vissza, és a normannokra nyílzáport zúdítottak. Fröydi, Vörös Erik törvénytelennek született lánya, ki férjével, Thorvalddal elkísérte az expedíciót, erélyes ellenállásra ösztönözte a megrémült embereket. A grönlandiak azonban végül is feladták, és hajóikkal ismét visszatértek a Straums-fjordhoz. Itt töltötték a harmadik telet. Ott Gudrid megszülte fiát, Snorrit, az első normannt és egyben európait, aki amerikai földön pillantotta meg a napvilágot.

Az utolsó tél még sok izgalmat hozott, mivel a nőtlenek a nősöktől el akarták ragadni azok asszonyait. A hajók a következő nyáron szőrmékkel és fával megrakodva tértek vissza Grönlandba. A partok, ahol jártak, ettől kezdve ismerős vidékek voltak a grönlandi normannok számára.

Még egy expedícióról van tudomásunk, amelyben a már említett Fröydi játszott borzalmas szerepet. Az Izlandból származó fivérekkel, Helgivel és Finnbogival 1011-ben vagy 1012-ben két hajóval Vinlandba utazott. A hajókon összesen 65 férfi és néhány nő tartózkodott. Ámde nemsokára viszálykodás kezdődött, és Fröydi az izlandiakat kíséretükkel és a nőkkel együtt legyilkoltatta, miközben ő maga is kést ragadott. Így tehát az első expedíciók befejezésénél, amelyekben Vörös Erik családtagjai döntő szerepet játszottak, komor tragédiát láthatunk.

Fröydi iszonyatos utazása után a források elhallgatnak. Talán a vinlandi utazások már nem voltak olyan szokatlanok, hogy méltók lettek volna arra, hogy a sagákban megénekeljék őket. Talán most már más családok játszották a vezető szerepet, és nem Vörös Erik családja, olyan családok, amelyekről nem maradtak ránk sagák. Vinlandban – bárhol volt is – grönlandi normann településeknek kellett keletkezniük, mert az izlandi évkönyvekben az 1121-es évvel kapcsolatban a következő megjegyzést találjuk: „Erik püspök elindult Grönlandból, hogy felkeresse Vinlandot."

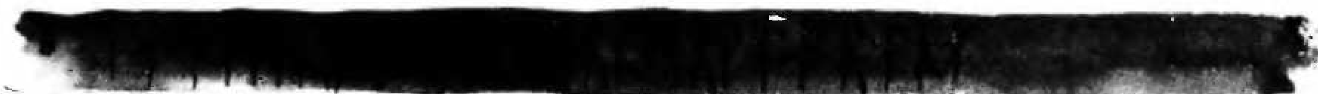

Rúnák a hírhedten híres „Kensingtoni kő"-ről és normann fegyverek (Breadmore Alapítvány)

E körül az Erik (Eirik) Gnupson körül, az első püspök körül, kinek székhelye Grönlandban, mégpedig Gardarban, a Brattahlid udvarház közelében volt, sok a titokzatosság. Talán azonban a már említett, 1957-ben talált Vinland-térkép felirata meghozza a megoldást. Ez a felirat így hangzik: „Heinrich *(vagyis Erich)*, a Szent Szék legátusa, Grönland valamint a szomszédos területek püspöke ebbe az igazán nagy és gazdag országba a mindenható Isten nevében jött szent atyánk, Paschalis utolsó évében *(1117)*, hosszú ideig, mégpedig nyáron és télen is itt maradt, és később északkelet felé visszatért Grönlandba, és onnan tovább ment *(Rómába?)* teljes alázattal elöljárói akaratának engedelmeskedve." Ez azonban nem mást jelent, mint azt, miszerint az új földek a katolikus hierarchia legmagasabb helyein annyira ismertek voltak, hogy II. Paschalis pápa (1099–1118) még szemleutat is elrendelt oda.

Hogy a grönlandi normannok milyen mélyen hatoltak be az új kontinens belsejébe, azt az úgynevezett Kensington-kő tanúsíthatná – ha egyáltalában valódi lenne. Ezt a követ, amelybe runákat karcoltak, 1898-ban találták Minnesotában, az Egyesült Államok egyik államában, tehát mélyen az ország belsejében, a Nagy-tavaktól nyugatra egy öreg fa gyökerei között. Hjalmar R. Holand életének nagy részét a kő kutatásának szentelte. A felirat egy kétségbeesett jajkiáltásra emlékeztet: „8 gót *(svéd)* és 22 norvég felfedező úton Vinlandból nyugat felé. Volt egy táborunk két sziklán, ettől a kőtől néhány napi járóföldre, északra. Egyik nap halásztunk. Utána hazamentünk, 10 embert vérbe fagyva, holtan találtunk. Üdvözlégy Mária, szabadíts meg a gonosztól." Az íráshoz – irányára merőlegesen – még egy utóirat is járult: „10 emberünk van a tengeren, hogy vigyázzon hajónkra, 14 napi járóföldre ettől a szigettől. 1362. év."

Gudweig rúnapálcája a herjulfsnesi temetőből (A felirat szövege a következő: „Ez az asszony befulladt a Grönlandi-tengerbe, a neve: Gudweig")

Ma már sok minden szól ennek a kőnek a valódisága mellett, pedig hosszú időn át hamisítványnak tartották. Amennyiben az utolsó kételyek is eloszlanak, a kő azt bizonyíthatja, hogy a normannok más utakon is megközelítették Észak-Amerikát: Grönlandból a Hudson-öblön át, onnan pedig az oda torkolló folyókat követték dél felé. Ehhez járult még a Szent Lőrinc-folyam. A fő vonzóerő talán ugyanaz volt, amely a XVII. századtól kezdve a francia és a brit „prémvadászokat", a trappe-rokat csábította: a kanadai erdők prémgazdagsága, a prémes állatok, amelyek gereznája iránt a grönlandi kereskedők nagy érdeklődést tanúsítottak.

Hogy az utazások a part mentén legalább a XIV. századig folytatódtak, azt ismét az izlandi évkönyvek bizonyítják, így az 1347. évre vonatkozó bejegyzés: „Ekkor érkezett egy hajó Grönlandból, kisebb, mint a kis izlandi hajók... 17 férfi volt rajta, Marklandba indultak, ámde utána a tengeren ide sodródtak."

A grönlandi normannok vinlandi és marklandi utazásainak végét ugyanolyan homály fedi, mint ahogy ismeretlen maradt az is, hogy a normannok milyen véget értek Grönlandon. Már a XIII. század végén egyre jobban megnehezült a kapcsolatok fenntartása Grönland és Norvégia között, mivel a grönlandi kereskedelmi utazásokat 1294-ben királyi monopóliummá tették. Minden más hajónak eltiltották Grönland felkeresését. Az éghajlati viszonyok megromlása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy megnehezült a hajózás, mert a tenger gyakran befagyott. Bár még elég sok blokádtörő akadt, az annyira sóvárgott prémeket viszont egyre növekvő mennyiségben szerezhették be Novgorodból, az orosz kereskedelmi metropoliszból, és észak gazdagsága második forrását, a rozmáragyar-kereskedelmet lassanként tönkretette a délről érkező elefántcsont versenye.

Grönlandot még magában Skandináviában, a normannok őshazájában is teljesen elfeledték. Grönland normann lakosai kihaltak, minden kapcsolatukat elvágták az anyaországgal. Talán egyesek a normannok közül kivándoroltak Észak-Amerikába, és ott beolvadtak az őslakosságba. Lehetséges, hogy az utolsó grönlandi normannok áldozatul estek az eszkimóknak, akik a XVI. század elején dél felől nyomultak be Grönlandba. Ezzel véglegesen lezárult a felfedezések történetének egy majdnem 500 évig tartó szakasza. Grönlandot és Amerikát is, az új társadalmi-gazdasági viszonyok között, újra fel kellett fedezni.

ROZMÁROK, SZIBÉRIAI SZŐRMÉK ÉS AZ ABULABAZ ELEFÁNT

A normannok grönlandi és amerikai felfedezései végső soron csak epizódot jelentettek, ezzel szemben más vállalkozásaiknak maradandó jelentőségük volt. Így a normannoktól kaptuk az első híreket arról a tengeri útról, amely az Északi-Dvina torkolatához vezet, és a Balti-tenger déli részén virágzó kereskedelmi hajózásról. Ámde itt sem beszélhetünk kimondottan felfedezésekről, ezt eléggé alátámasztják azok az adatok, amelyek azt bizonyítják, hogy az utazók ősi kereskedelmi területekre hatoltak be csupán. Sok utazás elbírálása után kellett ilyen megállapítást tennünk. A normannok felfedezéstörténeti érdemeit azonban azért sem szabad lebecsülnünk, mert mégiscsak ők voltak az elsők, akik beszámolóik révén kortársaikat és az utókort megismertették e területekkel, amelyeket addig kevéssé, vagy egyáltalán nem ismertek.

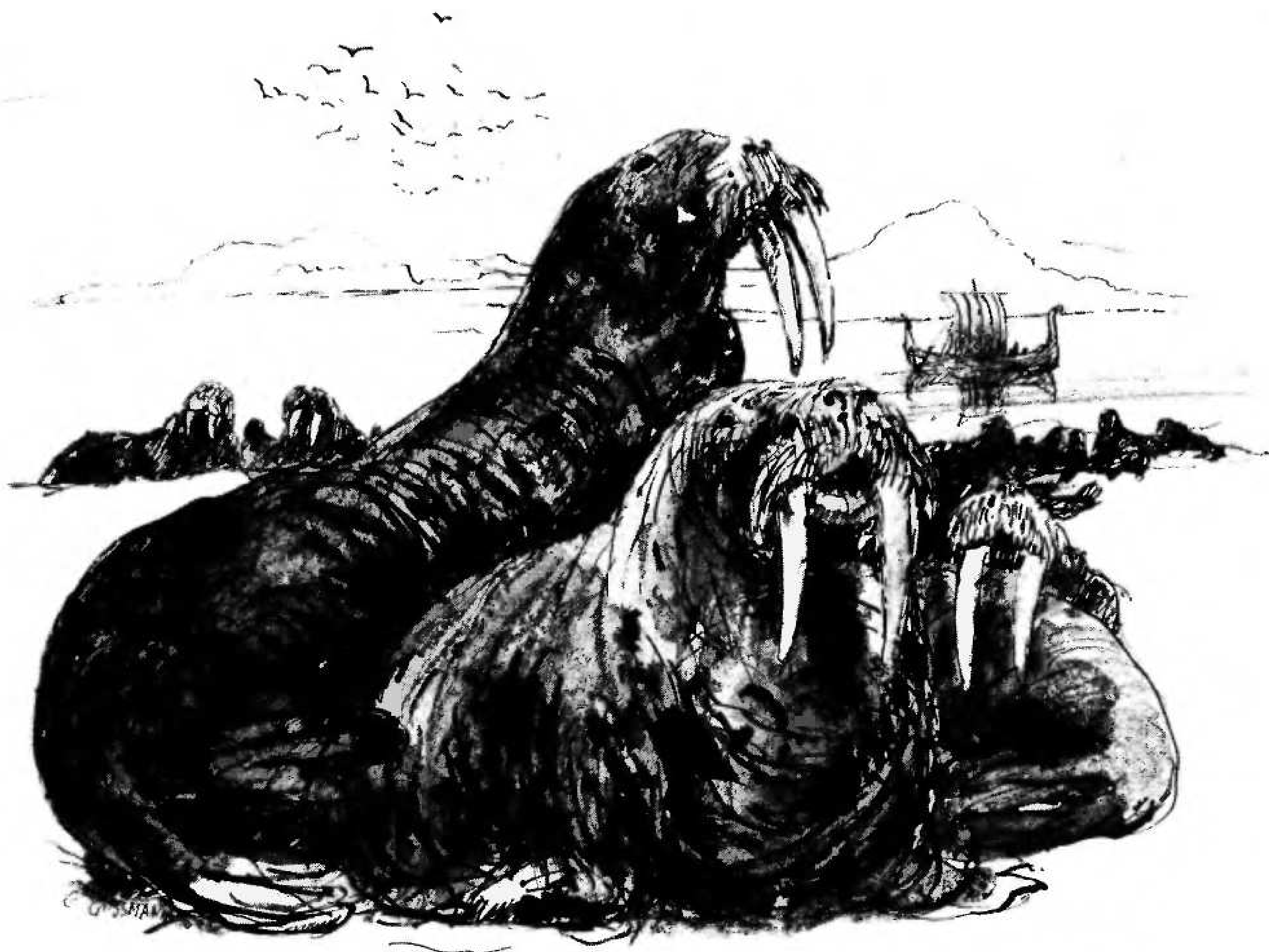
Hogy bepillanthatunk a Skandináv-félsziget első körülhajózásába és a Balti-tenger kereskedelmi forgalmába a IX. század vége felé, azt a középkor egyik legképzettebb és legzseniálisabb uralkodója, a wessexi Nagy Alfréd angolszász király (871–899) földrajzi érdeklődésének köszönhetjük. Nagy Alfréd abban a törekvésében, hogy a főnemesség műveltségét emelje, saját kezűleg fordította le a latin szerzők néhány művét óangolra. Köztük volt Paulus Orosiusnak az V. század elejéről származó, s a középkorban sokat olvasott világkrónikája, amelyet az első keresztény világtörténetnek tekinthetünk. Ehhez Alfréd még hozzáfűzte két normann tengerész rendkívül érdekes elbeszélését. A normannok egy ideig az udvarában éltek. Ilyen véletlenek a felfedezések története során gyakran hozzájárultak ahhoz, hogy tudomásunk van olyan nagy kutatóutakról, amelyekről egyébként nem tudnánk. Gondoljunk csak Marco Polo jelentős művére, amellyel majd még közelebbről megismerkedünk.

Alfréd király első informátora egy Ottar (Othar) vagy Othere nevű norvég volt, aki Halogalandból, Norvégia északi részéről, mégpedig a Tromsö melletti Lenvikből származott. Ottar a normann parasztarisztokrácia jellegzetes képviselőjének tűnik, a saját korában igen gazdag embernek számított, akinek nem kevesebb, mint hatszáz rénszarvasa volt. Jóléte forrása azonban főleg a rozmár-, a fóka- és a bálnavadászat, valamint az eredményes tengeri kereskedelem volt, ez utóbbiban a szőrmeáruk is fontos szerepet játszottak. Abban az időben Észak tengerei le Finnmark partjaiig még gazdagok voltak nagy tengeri állatokban. Így embereivel Ottar egyszer két nap alatt 6 rozmárt ejtett el. „Agyaraik jó elefántcsontot szolgáltatnak, és bőrük jól megfelel hajókötélnek."

Ottar azt jelentette, hogy norvégiai lakóhelyétől északra már nem lakik ember – úgy értette: normann nem él fentebb. Egyszer meg akarta állapítani, meddig terjed a föld észak felé. 875 körül észak felé vitorlázva jobbról a kopár földet, balról a nyílt tengert látta, mígnem eljutott a rozmárvadászok legkülsőbb fogóhelyéig. Ezután még három napig hajózott, s ott a part keleti irányt vett. További négy nap után a part dél felé hajlott, és újabb öt nap elteltével egy partra érkezett, amelyről egy nagy folyó vezetett felfelé, az ország belsejébe. Ott ismét jól megművelt földeket látott, miután előzőleg csak a terfinnek (lappok) kopár földjét pillantotta meg. A lappok életüket vadászatból, halászatból és madarászatból tengették. Ily módon Ottar az európai Északi-fok (Nordkapp) és a Kola-félsziget körülhajózása után megtalálta a Fehér-tengerbe vezető utat, és a későbbi Arhangelszknél kötött ki. Itt volt a pomorok (partlakók) országa, az északi sagák bjarmoknak nevezik őket.

A pomorok azoknak a parasztoknak a leszármazottjai voltak, akik a IX. században kezdték meg a kivándorlást a közép-oroszországi vidékekről, hogy megmeneküljenek az erősödő társadalmi elnyomástól, úgy húzódtak északnak, ahogyan dél felé vándoroltak más csoportok, amelyek a kozákok őseivé váltak. A pomorok a Fehér-tenger melletti új hazájukban megteremtették az Ottar által említett „jól megművelt földeket", de egyúttal a tengerre is kimerészkedtek, hogy kincseiből hasznot húzzanak. Hamarosan merész tengerészekké váltak, akik a szovjet kutatók véleménye szerint, már a XI. és a XII. században felfedezték a Medve-szigetet és a Magas-Északon fekvő Svalbard-szigeteket (Spitzbergákat). Egyébként a Svalbard-szigetekre valószínűleg a normannok is – első ízben 1194-ben – eljutottak.

A pomorok a prémkereskedelem révén újabb bevételi forráshoz jutottak – vagy ők maguk ejtették el a prémes állatokat, vagy a szomszédos északi népektől vásárolták a gereznákat. A mai Arhangelszk közelében elhelyezkedő főhelyük, Holmogori, ugyanolyan nagy átmenő szőrmekereskedelmet folytatott, mint Novgorod, a híres kereskedőváros az Ilmeny-tó mellett. Ezzel a várossal a pomorok cserekapcsolatban álltak mindaddig, amíg a novgorodiak a XIII. században (1222) az egész prémkereskedelmet magukhoz nem ragadták. Ezután az európai Északi-fok körüli tengeri kereskedelmi

Rozmárok Grönland nyugati partjai előtt

útvonalat elfeledték, és csak a XVI. században találták meg ismét. Ehhez sokban hozzájárult a mongolok betörése, a tatárjárás, melynek során 1236-ban a régi Bjarmalandot (Pomorje) súlyos csapás érte.

Nos, Ottar nyilvánvalóan nem az első volt, aki az Északi-fok körül hajózva megtalálta az Északi-Dvina torkolatához vezető utat. Egyébként oly megbízható, világos és minden frázistól annyira mentes elbeszélése – amely páratlan a korai középkorban – ebből a szempontból bizonyára nem helytálló. Ha ezeket a kereskedelmi utazásokat elhallgatta az angolszász király előtt, ezt bizonyára főként azért tette, mert nem akarta, hogy egy idegen bepillantást nyerjen az Északi-fokot megkerülő, hasznot hajtó prémkereskedelmi útvonalba, hogy a normannok monopóliumát ne veszélyeztesse. Ugyanis elég tanúnk van arra, hogy norvégiai normannok már jóval Ottar előtt rendszeresen elhajóztak Bjarmalandba.

Ottar volt az első, aki hazájáról, Norvégiáról is olyan világos leírást adott, hogy azt fő vonásaiban ma is érvényesnek tekinthetjük: „Elmondta, hogy Normannország nagyon hosszú és nagyon keskeny. Egyes helyeken azonban sok a hegység, és a megművelt földek hosszában tovább már sivár pusztaság van. A pusztaságokban finnek (lappok) élnek... A pusztaság túlsó oldalán az országgal délen Svealand *(Svédország)* határos, míg tovább, észak felé, Kvänland *(Finnország)*... Sciringssaltól

délre *(az Oslo-fjordnál)* egy nagy tenger nyomul be az országba, amely szélesebb, semhogy egy ember keresztül nézhetne rajta. A másik oldalon előtte fekszik Jylland (Jütland, Jüti-félsziget) és tovább Sillende *(Schleswigország)*."

Egyúttal Ottar volt az is, aki elsőként vagy az elsők között említi a Haethum („a pusztán") melletti kikötőt, a híres Haithabut, amely „vendek, szászok és angolok közt fekszik, és dán uralom alatt áll". A Jüti-félsziget „darázsderekánál" fekszik, ott, ahol a Schleinek nevezett förde kelet felől és a Treene nyugat felől mélyen benyúlik az országba, úgyhogy a hajókat csak rövid úton kellett a szárazföldön szállítani. Ez volt a Balti-, valamint az Északi-tenger közti normann kereskedelem fő átrakodóhelye. A IX. századtól a XI. századig egyenesen világkikötőnek számított, amelybe az arab országok kereskedői ugyanúgy befutottak, mint a londoni, a novgorodi, a kijevi, a Volga menti Bolgariból való kereskedők, sőt a bizánciak is. Prém, borostyánkő és rabszolgák, meg nemesfémek voltak a legfontosabb árucikkei ennek a kereskedelemnek, amelynek méreteiről már Szent Ansgar is beszámol. Mindenesetre a híres város 1050-ben mindörökre letűnt, amikor Kemény vagy Keménykezű Harald, norvég király az akkor dán Haithabut meghódította, kifosztotta, és porig égette. A nagyobb hajók, a koggék építése valószínűleg ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a Schleitől Treenéig vezető régi hordozóúton, „a viking-korszak északi–balti-tengeri csatornáján", nem éledt fel újból a forgalom. Amikor a XII. században a Schlei szemközti partján megalapították Schleswiget, ez soha, még csak megközelítően sem tudott olyan jelentőségre szert tenni, mint az újonnan keletkezett tengeri kereskedelmi központok, Lübeck és Hamburg.

Alfréd király másik informátora, Wulfstan, a dán normann, 880 körül indult el Haithabuból, és a Balti-tenger vizein a szláv pomeránok országáig hajózott. Ezeknek Trusóban, a Visztula (Wisła) torkolatvidékén volt egy nagy kereskedőhelyük, mégpedig ott, ahol a mai Elbląg (Elbing) fekszik. Akkoriban Elblągnak igen kedvező bejárata volt a Balti-tenger nyílt vizeire, viszont Gdańsk (Danzig), amely később Truso örökségét átvette, még nem volt alkalmas letelepedésre és kikötőberendezések építésére. Csak azok a változások hozták meg itt a fordulatot, amelyeket a folyó- és tengeráramlások a Visztula torkolatvidékén előidéztek.

Bizonyos, hogy Truso abban az időben egyike volt a Balti-tenger nagy kereskedelmi telepeinek, ámde korántsem volt a balti-tengeri hajózás végpontja; Wulfstan azonban nem jutott tovább Trusónál. Ezért nem kaphatott még teljes képet Alfréd király Ottar és Wulfstan elbeszéléseiből a Balti-tengerről. Sokkal inkább olyan helytelen elképzelése alakulhatott ki, hogy az Ottar által felkeresett Fehér-tenger és a Wulfstan által leírt Balti-tenger valamilyen módon összefügg egymással, tehát Skandináviát elválasztja a szárazföldtől. Már a római geográfusoknak is ez volt az elképzelésük, és ez az elképzelés Európa nyugati felén részben még a XV. században is tartotta magát.

Az angolszász királyt azonban nemcsak az európai tengeri utazások érdekelték. Sigelmus sherborne-i püspököt 883-ban Elő-Indiába küldte, hogy lépjen kapcsolatba az ottani Tamás-keresztényekkel. Sajnos, azt már nem tudjuk, hogy ez az utazás, amely Rómán át vezetett, szerencsével járt-e. Csak feltételezhetjük, hogy Sigelmus eljutott a Vörös-tengerig, ahol felszállhatott egy Indiába készülő hajóra. Az arabok türelmessége folytán, akik a keresztények iránt akkor még nem viseltettek olyan ellenségesen, mint a keresztes háborúk idején, ez teljesen valószínűnek tűnik.

Az arab világgal a 800-ban császárrá koronázott Nagy Károly korában is álltak fenn kapcsolatok. Nagy Károly – udvari életrajzírójának, Einhardnak az elbeszélése szerint – 802-ben Aachenban fogadta a Bagdadban székelő Harun ar-Rasid kalifa (Einhard Aaronnak nevezi) küldöttségét; a kalifát Európában különösen az „Ezeregyéjszaka" meséiből ismerik. A császárnak átnyújtott értékes ajándékok között volt egy Abulabaz nevű elefánt is. Ez abban az időben igazi szenzációnak, hallatlan

Ékszerek és pénzérmék Haithabuból (IX. és X. század fordulójáról)

esetnek számított. Az állat 810-ben kimúlt, ezt a tényt Einhard, mint állami fontosságú eseményt örökítette meg.

A kalifa küldöttségét Nagy Károly követsége előzte meg, és egy második küldöttség követte. Természetesen a küldöttségjárásokkal még nem keletkezett tartós kapcsolat, egyébként még ezek a kapcsolattartó kísérletek is megszűntek a kalifa halálával.

A Kelettel való kapcsolatok tehát bizonyos fokig fennmaradtak, de fenntartásuk egyre nehezült, amikor a keresztény Európa nagyon is kézzelfogható gazdasági érdekektől és céloktól vezérelve keresztes hadjáratot hirdetett, hogy az iszlám uralkodókat elűzze a kereszténység Palestinában levő szent helyeiről. E hadjáratok révén Európa szorosabb kapcsolatba került egy olyan világgal, amely nemcsak gazdaságilag, hanem kulturálisan is fölötte állt, és ez a világ Európát sok téren, így a Földre vonatkozó tudás terén is megtermékenyítette.

AZ ARABOK – AZ ANTIK VILÁG ÖRÖKÖSEI

Kereken 200 évvel a Nyugat-római Birodalom bukása után, a VII. században egy új politikai-vallási mozgalom bontakozott ki a Közel-Keleten: az iszlám. Igazi mozgalomként indult gyors terjedésnek a Mohamed próféta által meghirdetett vallás. Arábia félsivatagjaiból és oázisvárosaiból egy addig majdnem ismeretlen nép tört elő, az arabok, és rövid idő alatt az akkor ismert világ felén elterjesztette az iszlámot. A vallásalapító Mohameddel kapcsolatban álló törzsi arisztokrácia vezette arabok sikereiket legalább annyira köszönhették a túlvilági Paradicsomot ígérő vallásuk ideológiai ösztönzésének, mint annak a tudatnak, hogy *evilágon* mérhetetlen zsákmányra tehetnek szert. Már 633-ban és 634-ben elszakították Palestinát és Syriát a Bizánci Birodalomtól. Nem sokkal később a Szaszanida Birodalmat (Perzsiát) is meghódították, Mezopotámiát és Egyiptomot is beleértve. Bár a belviszályok és az ismételten fellángoló társadalmi harcok miatt a diadalmenet nem volt szakadatlan, mégis minden régi keleti kultúrország Észak-Afrikától Indiáig a próféta utódjai seregeinek kezére került.

711-ben, amikor az arabok eljutottak az Indus völgyéig, a mai Pakisztánba, egy Tarik nevű hadvezér a Távol-Nyugaton átkelt a róla elnevezett Dzsebel at-Tarikon (Gibraltár) Hispaniába, és ott megsemmisítette a Nyugati-gót Birodalmat. Arab seregek nem sokkal később már a mai Francia-

országba indultak portyázásra, míg Martell Károly, Nagy Károly nagyapja a Tours és Poitiers közötti csatában, az úgynevezett poitiers-i ütközetben meg nem verte őket (723), s véget nem vetett további előrenyomulásuknak.

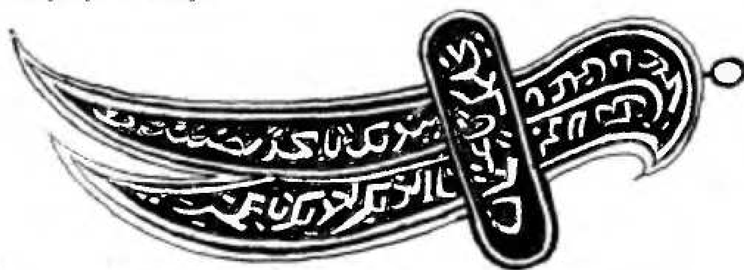
Hogy az iszlám Európát a másik oldalról, a Balkán felől fogja harapófogóba, azt a Bizánci Birodalom akadályozta meg. Távolabb, Keleten azonban már 715-ben befejeződött Transzkaukázia (a Kaukázusontúl) és Közép-Ázsia meghódítása. Az Indiai-óceán vizein az arab hajósok már érintkezni kezdtek Dél-Indiával és a délkelet-ázsiai országokkal, s eljutottak egészen Kínáig.

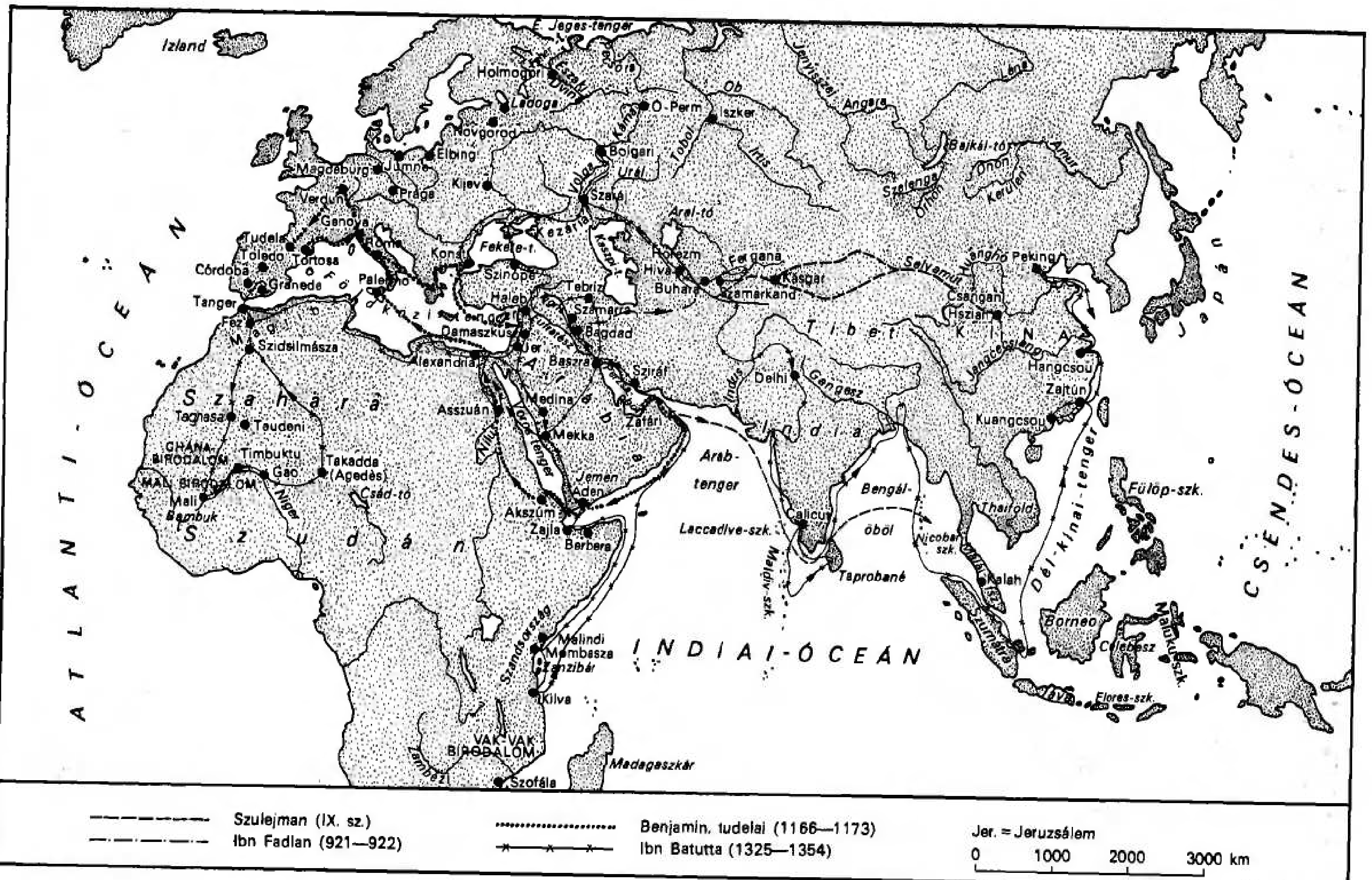
A IX. században egy ragyogó Arab–iszlám Birodalom keletkezett, amelynek központjai már nem Arábia oázisvárosaiban, hanem az ősi kultúrterületek belsejében voltak. Az Omajja-dinasztia (Omajjádok) uralma alatt (661–759) Damaszkusz volt a központ, az Abbaszidák uralma alatt a 762-ben alapított Bagdad és kereskedelmi kikötője, Baszra. Ezekhez járultak még hozzá nyugaton Granada és Córdoba, Szicília meghódítása után pedig Palermo, hogy csak néhányat említsünk. Ezzel szemben az a terület, ahol az iszlám keletkezett, a gazdaságilag gyönge Arábia, visszasüllyedt a jelentéktelenségbe, jóllehet Mekka és Medina, a szent városok továbbra is megmaradtak mint legfőbb zarándoklati helyek, amelyeket minden muzulmánnak kötelessége volt életében legalább egyszer felkeresni.

Az iszlám nem volt kultúraromboló. A keresztes háborúk korából származik az a rágalom, miszerint az arabok gyújtották fel és égették porig a híres alexandriai könyvtárat. Márpedig az arabok vezető rétegei nemcsak a saját hagyományaikon alapuló kultúra továbbfejlesztésére voltak képesek, hanem azt a megszállt országok kultúrájával össze is tudták olvasztani. Al-Ma'mun kalifa (813–833), Harun ar-Rasid fia és utódja alatt a görög-római antik szerzőknek a tudomány valamennyi területén alkotott műveit lefordították arabra vagy perzsára, újból megvizsgálták, újból elemezték azokat, és tovább is fejlesztették a tudományokat. Ilyen módon válhatott az új iszlám kultúra Európa tanítómesterévé. Az arabok a matematikában tehetséges indiaiaktól átvették az algebrát és az indiai számrendszert, amely „arab számrendszer" néven jutott el Európába. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy az „arab számjegyek" az iszlám államok közigazgatásában és kereskedelmében csak a XIX. században arattak végleges győzelmet.

Miközben az akkori keresztény Európában a Földről és a Világegyetemről a legképtelenebb, legcsodálatosabb elképzelések voltak elterjedve, az arab tudósok átvették a görög-római antik világ földrajzi ismereteit. A földrajz volt az, ami a matematika és az orvostudomány mellett a leginkább érdekelte őket. A VIII. század végén és a IX. század elején a Földre vonatkozó minden tudás zsinórmértékévé Ptolemaiosz arabra lefordított írásai váltak; velük hasonlították össze a közeli és a távoli országokról szerzett új ismereteket, és egy új egészben egyesítették őket. 827-ben a Szír-sivatagban újra megmérték a Föld délkörének egy ívdarabját, és újra kiszámították a Föld nagyságát. A kozmográfiákhoz, az antik hagyományokon alapuló Föld- és világleírásokhoz, akárcsak a Római Birodalom korában, a közigazgatási hivatalnokok és kereskedők számára terjedelmes útleírások, továbbá a legkülönbözőbb országok és vidékek leírásai járultak. Egy sereg ragyogó tudós tűnt fel, akik gyarapították a Földről szerzett ismereteket, fejlesztették a földtudományokat olyan módon, hogy az antik írásokat összehasonlították utazó kereskedők sok-sok beszámolójával, és ezáltal új elképzelésekre és meglátásokra jutottak. Egyesek e tudósok közül nagy utazásokat tettek, bár írásaikból nem

A próféta kardja

Az iszlám világa: iszlám utazók utazásai

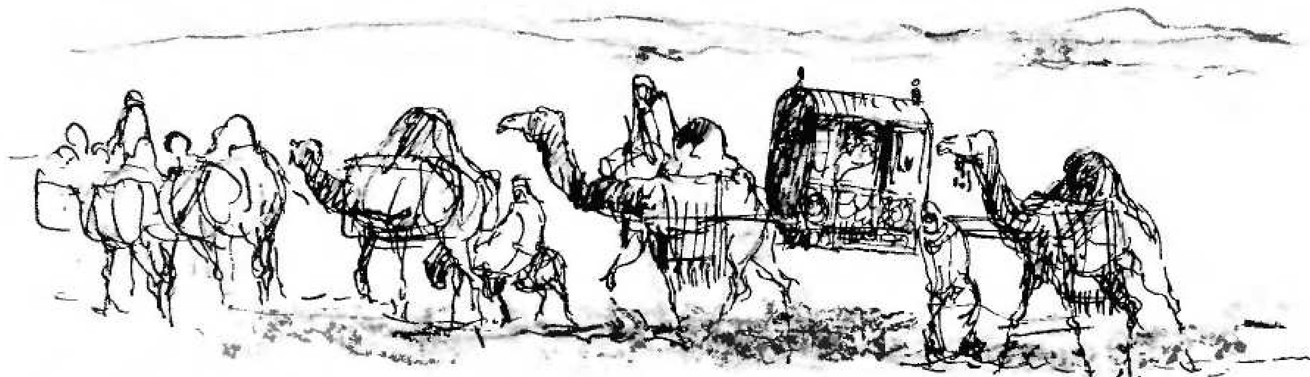
mindig derül ki világosan, hogy azt írták-e meg, amit saját szemükkel láttak, vagy más utazók beszámolóira támaszkodtak csupán, és műveiket dolgozószobájuk csendjében alkották meg. Ez vonatkozik például Masszúdira (al-Masszúdi, meghalt 956-ban), a neves földrajztudós történészre, akinek „Murúdz ad-dahab va maádin, al dsaut..r" („Aranymezők és ékszerbányák") című műve kimagasló helyet foglal el az arab irodalomban. Leírta Indiát, Jávát (Dzsawát), a Kínai-tengert (Dél-Kínai tenger) és Afrika keleti partját Madagaszkárral együtt. Meglehetősen pontos képet rajzolt Afrika déli részéről, és cáfolta Ptolemaiosznak azt a véleményét, miszerint Dél-Afrika és Kína között szárazföldi összeköttetés, egy Déli kontinens létezik. Ez olyan felismerés, olyan tudás volt, amelyet nem méltathatunk eléggé, ámde Maszúdi a maga korában még mindig meglehetősen egyedül állt ezzel a felfogásával.

Nem al-Maszúdi (teljes nevén Ali ibn Huszajn al-Maszúdi) volt az első nagy arab geográfus. Azok közül, akik előtte működtek, csak kettőt említünk: Abu Juszuf Jakubot (731–798), aki leírta a kalifátusnak és tartományainak a közigazgatását, és a perzsa Ubaid-Ullah ibn Khordadbihot (Khordadbeh, 820–912). Ő az Abbaszidák kalifátusában afféle posta- és híradásügyi miniszter volt, és megírta „Maszálik va mamálik" („Telepek és utak") című könyvét.

Már Ibn Khordadbih esetében is rájövünk arra, hogy a tudás hordozói és gyarapítói nem csupán az arabok voltak. Az arab–iszlám kultúra kereteiben az arabok mellett más népek képviselőit is megtaláljuk. Így a legsokoldalúbb tudósok egyike volt az Amu-Darja alsó folyása mellett levő Birúnban, Khvarezm (Horezm) egyik falujában született Abú Rajhán Ahmed al-Birúni (973–1048), aki ugyanúgy, mint Khordadbih, perzsa származású volt, és rajta kívül még perzsa vagy tadzsik származású volt korának számos kimagasló tudósa, akik közül csak a Buhara mellett született nagy orvost és filozófust, Abu Ali Huszajn ibn Sinát (980–1037) említjük, aki Európában Avicenna néven vált ismeretessé. Al-Birúnitól ránk maradt többek között az „Al-áthár al-bákija an-il-kurún al-khálija" („Az elmúlt idők fennmaradt művei"), amely a régi keleti népek kronológiája, tulajdonképpen sok tanulságos elbeszéléssel történetükről és kultúrájukról, továbbá a „Tahkik má lil-hind min makúla makúla fi-l-akl an mardúla" („Indiáról való tudósítása annak, amit ésszerűen el lehet fogadni, vagy elvetni"). India meghódítása Mahmud Gaznevi (998–1030) szultán uralkodása alatt kezdődött meg. Spanyolországban, a Córdobai Kalifátusban mindenekelőtt a zsidó tudósok működtek a legeredményesebben. Az arab világ legnevezetesebb utazója, Ibn Battúta, Marokkóból származott. Tangerben született 1304-ben, a laváta törzs fia volt.

Ha általánosságban akarjuk jellemezni az arab–iszlám világnak a Földről szerzett ismereteit, akkor azt kell mondanunk, hogy az arabok csak néhány helyen, így az afrikai Szudán nagy tájain, a kelet-afrikai partvidéken és Kelet-Európában jutottak el azokon a területeken túlra, amelyeket már az ókorban a görög–római tudósok is ismertek. Egyébként azonban lényegében újrafelfedezők, vagy pontosabban: az antik hagyományok folytatói voltak a már az ókorban ismert országok beutazásában. Ez a különleges érdemük. Ezeknek az utazásoknak a főszereplői ismét csak a kereskedők voltak, akik hasznosítani tudták azt a körülményt, hogy az iszlám elterjedése folytán az arab nyelvet mindenütt megértették, ahol az új vallás megvetette lábát, ugyanis a Koránt, az iszlám szent könyvét tilos volt más nyelvre lefordítani.

Ha át akarjuk tekinteni az arabok által ismert világot, az újra meg újra bejárt útvonalakat, akkor csak fő kereskedelmi útjaikat kell meghatároznunk. Akárcsak az ókorban, most is három nagy kereskedelmi terület bontakozik ki: a földközi-tengeri, az Indiai-óceán körüli és e két tenger közti kontinentális kereskedelmi terület. A VIII. század végétől egyébként Bagdaddal és Baszrával egyértelműen a mai Irak területe kerül a középpontba. Az ókorban és a bizánci időkben a földközi-tengeri és az

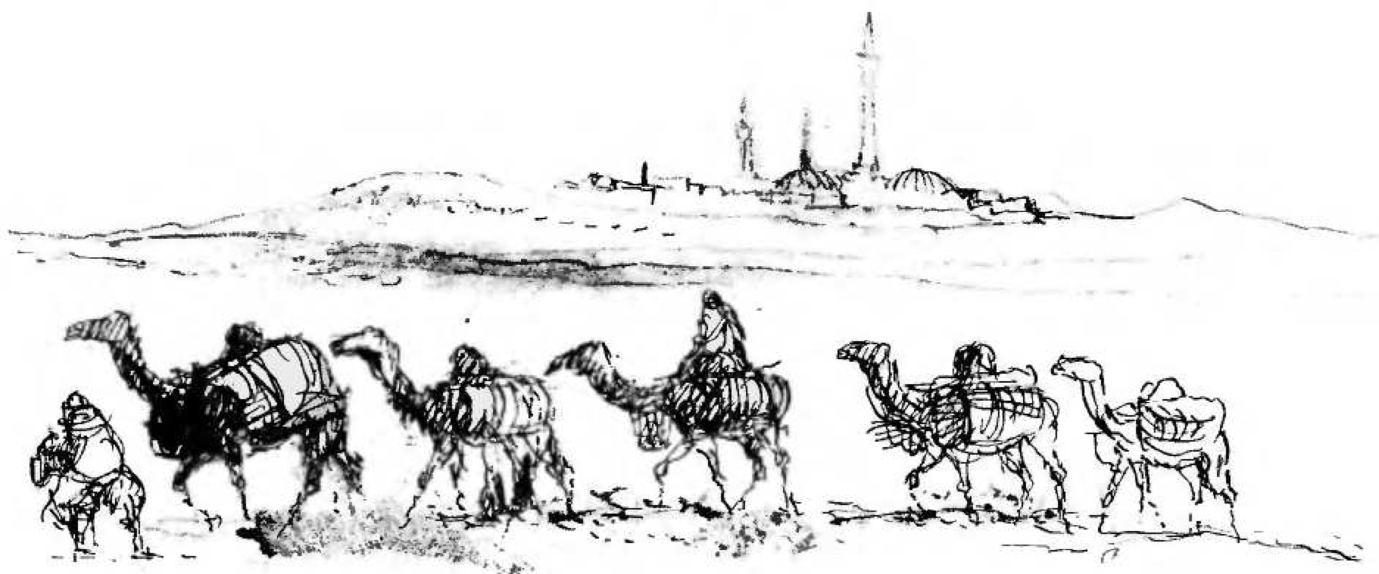

Arab karaván

indiai-óceáni országok közti záróövezet, a Parthus Birodalom és utódja – a szaszanidák birodalma – már nem létezett. Bagdadból minden irányban kereskedelmi utak indultak ki, és a Perzsa-öböl, a fő kikötőivel, Baszrával (Bagdad számára) és Sziraf (Irán, Perzsia számára) az Indiai-óceán vizein folytatott hajózás fő kiinduló- és végpontjai voltak. Csak a XI. századtól kezdve, amikor Alexandria és más földközi-tengeri központok ismét felvirágoztak, tudta régi uralkodó helyzetét visszaszerezni a Vörös-tenger az ilyen utazásokkal kapcsolatban.

Az arab hajók a Perzsa-öbölből mentek Indiába és Ceylonba. Sokuk számára ott volt a végállomás, csak kevesen hajóztak be a Bengál-öbölbe. Ámde nagyobb volt azoknak a hajóknak a száma, amelyek Indián és Ceylonon át egyenesen keleti irányban a Maláj-félszigethez vitorláztak, amelynek fő kikötője, Kalah (Qala) a mai Szingapurtól északnyugatra feküdt. Onnan folytatódott aztán az út az indonéziai szigetvilágba, vagy közvetlenül északnak – Kína felé.

Kínában már az első kalifák egyike, Oszmán (Othmán), aki még a próféta harcostársai közé tartozott, és rokonságban volt vele, Arábiából követséget küldött szárazföldi úton, amely 651-ben érkezett meg Csanganba. Sőt, Perzsia meghódítása után, 713-ban, az arabok a nyugati Hszincsiangig (Kelet-Turkesztán) tudtak előrenyomulni, ahol ha rövid időre is, meghódították Kásgart. Ibn Khordadbih elmondja, hogy al-Vathik kalifa (842–847), aki abban az időben a Bagdad melletti, pompázatos stílusban felépült, majd ismét elhagyott Szamarrában székelt, Szallam nevű tolmácsát (Szallam Altardzseman) ötven erős, fiatal férfival kutatóutakra küldte, mivel álmában nyitva látta azokat a falakat, amelyek a „kulturált" országokat elválasztják Góg és Magóg népeitől. A Góg és Magóg népeitől való félelemben – ezzel a fogalommal először a Bibliában találkozunk – a megtelepült életmódot folytatók és a nomádok, a földművelők és a barbár lovas törzsek közti ellentét jutott kifejezésre, ez utóbbiak rárontottak a fejlett kultúrájú területekre, és tűzzel-vassal rabló módon elpusztították a földeket meg a városokat. Minden időkben elengedhetetlenül fontos feladat volt ezeknek a betöréseknek a megakadályozására intézkedéseket tenni. Ha Szallam tolmács beszámolója válaszfalról beszél, akkor a kalifa küldötte, aki legalábbis két és fél évig volt úton, valószínűleg eljutott a Kínai Nagy Falig. Bizonyára az ősi Selyemúton haladt, mégpedig olyan időben, amikor ez a régi szárazföldi útvonal a tibetiek támadásai következtében elnéptelenedett.

SZINDBÁD, A TENGERÉSZ ÉS KORTÁRSAI

Miközben a Tang-korszak Kínájával megszakadtak a szárazföldi kapcsolatok, a Távol-Kelettel fennálló tengeri kapcsolatok viszonylag zavartalanul fejlődtek. Az arab–iszlám országok és Kína közti tengeri kereskedelem elérte virágkorát. A 800-as évekből származik Csia Tan kínai vitorlázó útmutatása a Perzsa-öbölig hajózó kínai hajók számára, miközben arab tengerészek oly nagy számban keresték fel a dél-kínai kikötőket, hogy Kanfuban (Kantonban, Kuangtungban) erős hatalommá fejlődtek. A Sziráfból származó Abu Szaid al-Hasszán geográfus 900 táján írt „Hírek Kínáról és Indiáról" című könyvéből még két tengerész nevét is megtudjuk, akiknek beszámolóit al-Hasszán értékelte.

Az egyik egy zsidó kereskedő, az andalúziai Szulejman (Szoliman), aki legalább Indiáig eljutott, ámde nem állíthatjuk biztosan, hogy ő maga járt Kínában, vagy tudását más, Kínában járt utazóktól merítette. Mindenesetre már ismerte a kínai porcelánt, mégpedig a fehér porcelánt, amelyet Kínában 600 körül találtak fel. „Van nekik egy kiváló minőségű agyagjuk, amelyből vázákat és igen finom edényeket készítenek, ezek majdnem olyan átlátszók, mint az üveg; ha az ember fény felé tartja őket, látja, milyen magasan áll bennük a folyadék." Szulejmán számolt be elsőnek a kínai teáról. „Van Kínában – meséli – egy szah nevű növény, amelynek több levele, mint a lucernának, és sokkal illatosabb, de keserű az íze. Ha vizet forralunk, és leöntjük vele a növényt, akkor olyan italt kapunk, amely a legkülönbözőbb betegségekre is hasznos, a legkülönbözőbb körülmények között használható."

Szulejmán még sok mindent tudott mesélni a kínaiaknak, vagyis a dél-kínaiaknak az araboktól oly távol eső és oly idegen világáról: az öregkori gondoskodásról, amelyre a magas életkorú adófizetők számíthatnak; a toalettpapír használatáról, amely Európában csak a legutóbbi évszázadokban terjedt el; az egészségügyi ellátásról és más szokásokról. A külkereskedelemről azonban ezt mondta: „Ha egy idegen hajó kínai kikötőbe érkezik, a császár hivatalnokai minden árura ráteszik kezüket, és az árut raktárban helyezik el, s az ott minden kár ellen biztonságban van, amíg ugyanannak a monszunnak utolsó hajója be nem fut. Akkor minden külföldi áruról leveszik a császár részét, ami az áru há-

rom tizedét jelenti; hét tizedét visszaadják a tulajdonosoknak. Az első vásárló a császár. Ő fizeti a legmagasabb árat, és készpénzben. A legkisebb igazságtalanságot sem követi el."

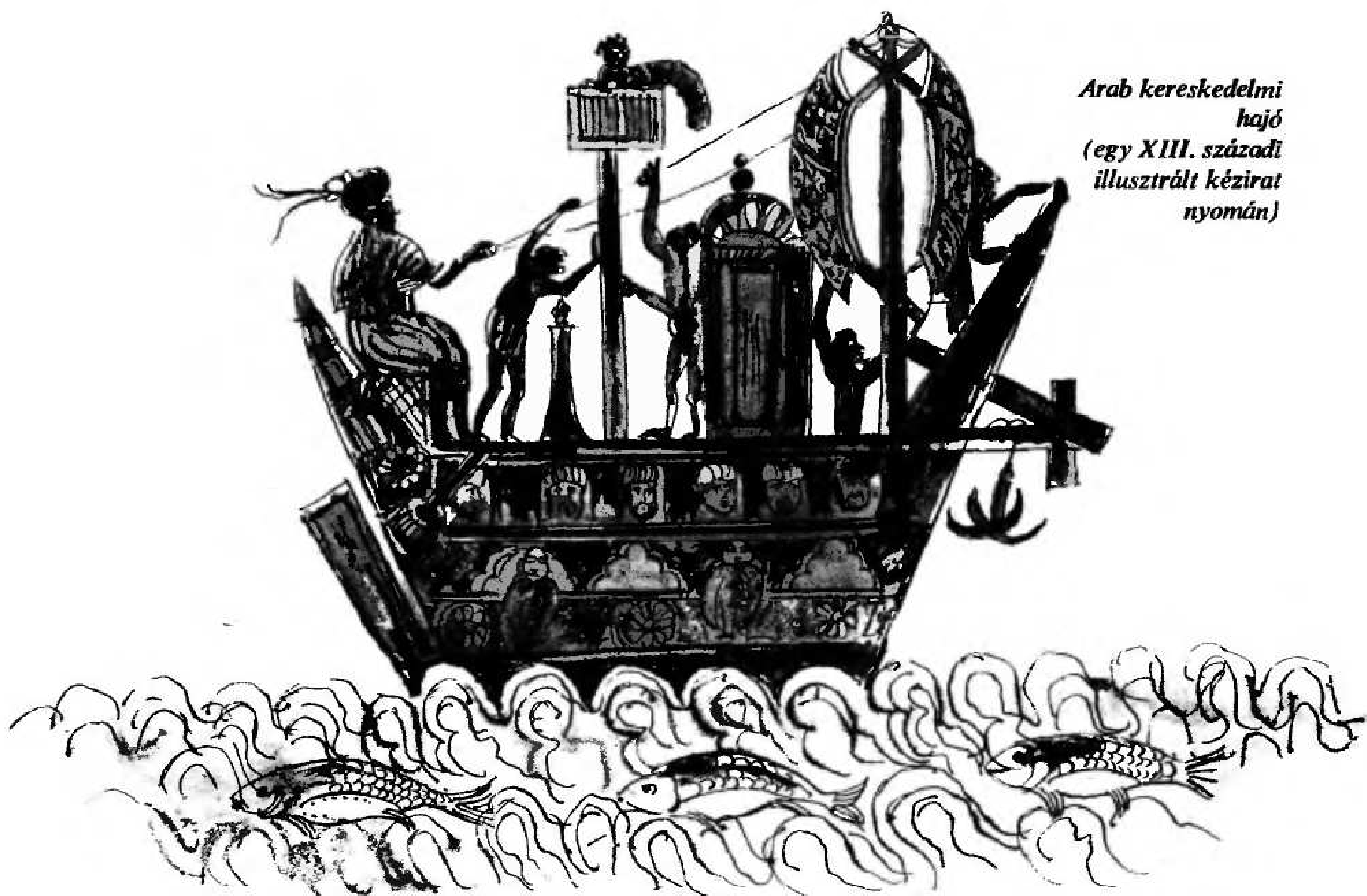
A másik név szerint ismert kínai utazó az arab Ibn Vahab balszorai (Baszra) kereskedő, aki hoszszabb időt töltött el a kínai császár udvarában.

Ibn Vahad bizonyára nem sokkal 875 előtt járt Kínában, mivel abban az évben kezdődtek Huang Csao parasztháborúi, amelyek végső soron minden külföldi kizsákmányoló ellen is irányultak. 878-ban a felkelők meghódították és kifosztották Hangcsou kikötővárost és Khanfut (Kantont). Ali Szaid al-Hasszán beszámolója szerint eközben 120 000 idegen, főként az iszlám híve, vesztette életét. Lehet, hogy ez a szám túlságosan nagy, ámde mégis sejteti, hogy az iszlám országokból milyen sokan telepedtek le Kínában, és milyen szoros kereskedelmi kapcsolatoknak kellett kiépülniük. Ezekben az eseményekben, amelyekben az a harc folytatódott, ami már a Tang-dinasztia alatt 842-ben megkezdődött és minden idegen vallás – kezdetben elsősorban a buddhizmus – ellen irányult, az arabok Kínával folytatott közvetlen kereskedelmét igen súlyos csapás érte, amelyet évszázadokon át nem tudott kiheverni. A kínaiak kénytelenek voltak áruikat Kalahba, Taprobanéba (Ceylon) vagy a Malabar-partra vinni, ha nem akarták elveszteni a közvetlen árucsere lehetőségét. Abban az időben mindenekelőtt Calicut lendült fel, az a kikötőváros, amely az indiai kikötők közül az elsők között volt, amelybe Vasco da Gama, az Indiába vezető tengeri út portugál felfedezője befutott (1498).

Közvetlenül az arabok Kínával való kereskedelmét ért súlyos csapás után kellett annak a legendás Szindbádnak az indiai vizeken hajóznia, akinek élményei mese alakjában tovább élnek az „Ezeregyéjszaka" meséiben. Szindbád, amennyiben alakja egyáltalán történelmi személyiségen alapult, nem jutott túl Szumátrán, és Kínáról egy árva szóval sem tesz már említést. Szindbád elbeszéléseiből, éppen úgy, mint a Mágneshegyről és más csodálatos utazásokról szóló mesékből, kiolvashatók az arab kereskedelem egyes lényeges vonásai. Először is ott vannak a veszélyes kalandok, amelyeket a történetek hősei kénytelenek voltak kiállni, hogy hozzájussanak a hőn óhajtott kincsekhez. Ilyen rémtörténetek kitalálásában, amelyekkel a kereskedők értékes kereskedelmi területüket védelmezték, azzal a céllal szőve köréjük a rémhistóriákat, hogy az esetleges versenytársakat visszarettentsék, a jó képzelőtehetséggel megáldott arabok a föníciaiak és a karthágóiak méltó utódjainak bizonyultak. Ez csak egyik oldala a dolognak. Másrészt a mesékben megmutatkozik, hogy e hosszú és korántsem veszélytelen utazásoknak milyen józan gazdasági hátterük volt. Ezekre az utazásokra sohasem került volna sor olyan tömegesen, ha nem kecsegtettek volna valóban mesébe illő nyereséggel. A távoli és tengeri kereskedelemnek tehát olyan árucikkekkel kellett foglalkoznia, amelyek igen nagy értékűek, de csekély súlyúak, vagy kicsiny helyen is elhelyezhetők. Ide tartoztak a drágakövek és a fűszerek, mindenekelőtt az igen keresett bors. Ezek a „fűszerek" nemcsak ételek ízesítésére, hanem illatszerek, szépségápoló szerek és gyógyszerek előállítására is szolgáltak. Értékes fák a műbútorasztalosok számára, alkalmasint kínai porcelán, selyem és finom papírok egészítették ki a választékot. Ehhez jöttek még a rabszolgák, valamint az elefántcsont.

Természetesen a fényűzési cikkek önmagukban még nem jelentettek mindent, a mindennapi élethez szükséges javakat is vásárolták, ezekkel töltötték meg a hajó gyomrát, a fenékraktárakat, ezek fedezték a fuvarköltségeket. Ebbe a választékba tartoztak a hajóépítéshez szükséges fák, mint például a Dél-Ázsiából való teakfa vagy a kókuszpálma fája, amelynek rostjaiból hajóköteleket és vitorlákat készítettek. Ezekre a hajóépítési anyagokra égetően nagy szükségük volt, mivel az arab–iráni kikötők környékén csak datolyapálmák nőttek, és ezek törzsét legfeljebb árboc készítésére használhatták.

A Dél-Ázsiában vagy Kelet-Afrikában beszerzett fatörzseket rendszerint a hajók mögött úsztatták. (Az arab hajótulajdonosok hajóik nagy részét az indiai vizeken, a pálmákban gazdag Maldiv- és

Arab kereskedelmi hajó (egy XIII. századi illusztrált kézirat nyomán)

Laccadive-szigeteken [Laksadvip] építették, hogy ezeket a szállításokat elkerüljék.) Fémeket, halat vagy rizst is berakodtak, még ha az utóbbi árucikkeket csak egyik kikötőből a másikba szállították is. Az arab kereskedők a maguk részéről a távoli országokban korallokat meg a Perzsa-öbölből származó gyöngyöket, továbbá olajat, datolyát és sót, nehéz kelméket vagy Európából importált timsót kínáltak a cserző- és kelmefestő műhelyeknek.

Egy tekintetben azonban Szindbád, aki kereskedő és egyben tengerész is volt, mégsem tipikus képviselője az arab–iszlám tengerjáróknak. Ugyanis a tengerészek rendszerint nem voltak kereskedők, míg viszont, a kereskedők nem voltak tengerészek. A tengerészek, különösen a hajótulajdonosok, főként arabok, perzsák és indiaiak voltak – Kelet távolabbi területén malájok és kínaiak is –, a kereskedők között viszont minden lehetséges nép és vallás képviselőit megtaláljuk. Az iszlám vallási türelme, legalábbis az első századokban, sehol sem nyilvánul meg világosabban, mint éppen a kereskedelemben, mert a mohamedán kereskedőkkel zsidók, keleti keresztények, de még buddhisták is utaztak együttesen. Mert senki sem kelt útra egyedül, akár szárazon, akár vizen kellett menni, a kereskedők mindig csoportokba álltak össze, és közösen képviselték érdekeiket. Így kerülhettek együvé az Indiai-óceánon járó egy és ugyanazon hajóra muzulmánok, zsidók, keleti keresztények és buddhisták, indiaiak és más népek, vallások képviselői.

A legnagyobb utakat talán a zsidók tették meg. Ibn Khordadbih a IX. századból például arról tudósít bennünket, hogy az általa rahdanijának nevezett zsidók az eliszlámosodott és keresztény Nyugat-Európából részben szárazföldi úton (Belső-Ázsián át), részben pedig tengeri úton (Indián át), egészen Kínáig hatoltak. Ezek óriási utak, távolságok.

A zsidó kereskedők, akik mindenekfelett különösen ügyes beszédűeknek bizonyultak, abban az

időben gyakorlatilag egyedül bonyolították le a kereskedelmet az iszlám országok és a keresztény Európa között, egészen Skandináviáig és Kelet-Európáig, elsősorban Hispaniából kiindulva. Írásos beszámolókat ők sem hagytak hátra. Ezzel szemben birtokunkban vannak zsidó rabbik feljegyzései, akik útnak indultak, hogy a zsidó hitközségek közti kapcsolatokat a világ minden részén erősítsék. A leghíresebb közülük az Ebro melletti Tudelából, e hispaniai városkából való Benjamin rabbi, aki 1166-tól 1173-ig, tehát 7 évig volt úton, és hittestvérei mindenütt szívesen fogadták, támogatták. Hispaniából Franciaország déli partvidékén utazott végig Itáliába, onnan továbbment Görögországba és Bizáncba, majd Szíriába és Palesztinába, majd Bagdadon át a Perzsa-öbölhöz utazott, ahol értesüléseket gyűjtött Indiáról és Kínáról. Hajón eljutott a Vörös-tengerig, átszelte Etiópiát, majd a Níluson hajózva eljutott Alexandriáig. Szicílián, Rómán, az Alpokon és Verdunön át tért vissza hazájába. Bár csak rég ismert területeket járt be, útibeszámolója, amely abban az időben sokfelé ismeretes volt, számos értékes megfigyelést tartalmaz a keleti országokról és népekről. Körülötte, ki oly sok emberrel találkozott és beszélt, kezdett kialakulni a bolygó zsidó, Ahasvérus legendája, azé a zsidóé, aki nyughatatlanul egyre járja a világot.

Az arab–iszlám tengerészek mind jobb hajókat készítettek maguknak. Mindenekelőtt a vitorlázat terén fejlődtek hajóik, a háromszög alakú „latin vitorla" alkalmazására gondolunk. Ezt a vitorlát félrevezető neve ellenére először az Indiai-óceánon használták, és sok előnyt nyújtott a Földközi-tengeren használatos négyszögletű keresztvitorlához képest. Még heves viharokban is simább manőverezést tett lehetővé, mint a korábbi vitorlatípus, és a monszunszeles területeken nagyon hasznos volt. A farkormányos és fartőkés hajó csak később, a XIII. században jelent meg, mégpedig mind az Indiai-óceánon, mind a Földközi-tenger vidékén szinte egyidejűleg, úgy, hogy meg sem mondhatnánk, honnan származik ez a találmány. Ugyancsak a XIII. században kezdték alkalmazni a hajózásban az iránytűt, amit a kínaiak elvben már rég ismertek, de a gyakorlatban nem alkalmaztak.

Az indiai-óceáni arab–iszlám hajóépítésnek egy sajátosságán már a középkori Európában is sokat törték a fejüket az illetékesek. Ugyanis a palánkokat nem szegekkel, hanem kötelekkel, úgynevezett varrással erősítették össze, és a fugákat szurokkal kenték be. Hogy miért tették így, annak a végső okát nem ismerjük, de feltételezhetjük, hogy rostokat (mindenekelőtt a kókuszpálma rostjait) könnyebb volt beszerezni, mint vasszegeket, amelyeket még ráadásul a rozsdásodás veszélye is fenyegetett. Hogy az így épített – vagyis varrott palánkozású – hajó rugalmasabb volt, és könnyebben elviselte, ha egy sziklának ütközött, azt már a vikingek hajóinál is láttuk. De a középkori Európában azt hitték, hogy ennek a jelenségnek az oka a mesés Mágneshegyben keresendő, amely a hajótestből kihúzza a szegeket, és ezáltal az menthetetlenül szétesik.

Arab hajózási kézikönyveket csak az 1500 körüli időkből ismerünk ugyan, ámde bizonyára már korábban is alkalmaztak ilyeneket a navigációban. Az a tény, hogy az arab–iszlám hajósok mesterei voltak a csillagképek megfigyelésének, és e megfigyelések alapján asztrolábiumuknak, a modern szextánsok előfutárának segítségével meg tudták határozni helyzetüknek szélességi és hosszúsági adatait, az a nyílt tengeren is biztonságossá tette hajózásukat.

Az arab–iszlám tengerészek nemcsak Indiába, a Maláj-szigettengerre és Kínába utaztak, hanem messze dél felé lehajóztak Kelet-Afrika partjai mentén. Egy olyan ember, mint amilyen Ptolemaiosz volt, már legalábbis Zanzibar szélességéig ismerte ezt az utat az ókorban is. Kétségtelen, hogy jemeni arabok már az ókorban is elhajóztak Kelet-Afrikába, és a hadramauti, valamint az ománi arabokkal együtt továbbra is elsősorban ők tartották fenn a kelet-afrikai hajóforgalmat. Ezenkívül, miként korábban, az indiaiak továbbra is látogatták a kelet-afrikai kikötőket, ámde a kelet-afrikai lakosság nem vállalkozott tengeri utazásokra.

Az arab hajózás végpontja általában Szofála volt a mai Mozambikban, ami nem jelenti azt, hogy egyes arab tengeri kóborlók nem merészkedtek tovább dél felé, anélkül, hogy arról nekünk tudomásunk lenne. Szofáláig és talán Madagaszkárig al-Maszúdi, az általunk már ismert történetíró is eljutott a X. században, ő az első, aki részletesebben beszámol a Szandsországról (Kelet-Afrika), a Feketék Földjéről. Mindenesetre ezt már a IX. század végén Ibn Khordadbih is megemlíti, ha nem is nagyon barátságos szavakkal, ugyanis ezt írja: „Mindenki, aki odamegy, megrühesedik."

Maszúdi, aki ománi és sziráfi kereskedőkkel vitorlázott Kelet-Afrikába, a feketéket ügyes elbeszélőkként dicséri, elkalandozik őseik és királyaik történetében, egészen a régi időkig. Beszél egy kelet-afrikai Vak-vak Birodalomról is, amelynek fővárosa, Szinna, a Zambézi mellett feküdt. Ennek az országnak az uralkodója – Maszúdi szerint – egy istenkirály volt, de: „Amint hatalmát zsarnoki módon gyakorolta, és eltávolodott az igazságosság szabályaitól, meggyilkolták, utódjait kizárták a trónöröklésből, ugyanis cselekedeteiből az derült ki, hogy többé már nem a nagy istennek, az ég és a föld királyának a fia." Ez az uralkodó 300 000-nél több ökrös katonával rendelkezett, ezzel szemben a lovas, a szamaras és a tevés katonaság ismeretlen volt a Vak-vak Birodalomban.

Ibn Khordadbih adatai nem bizonyítottak, így az sem, hogy az Omani Szultanátusban egy felkelés során levert párt 695 körül kivándorolt Zanzibárba, és ott lerakta a későbbi Zanzibári Szultanátus alapját. Az azonban kétségtelen, hogy arab kereskedők már jóval Ibn Khordadbih előtt felkeresték Kelet-Afrikát, ott telepet alapítottak, bennszülött nőket vettek feleségül, és tartósan le is telepedtek Szandsban. Zanzibár nevében egyébként Kelet-Afrika régi arab neve – Szandsország – él tovább.

Amit az arab kereskedők Szandsországban mindenekelőtt csodáltak, és ami főként csábította őket, a vas megmunkálásának fejlett technikája volt. Ma még nem tudjuk biztosan, hogy ez helyi találmány volt-e, vagy a mai Szudánban, a volt Meroë Államban, alakult-e ki. Mindenesetre a bennszülött kovácsok által előállított vas, vagy helyesebben, az ott előállított acél, olyan kiviteli cikk volt, amelyért magas árat fizettek. A Szandsországból származó vas Damaszkuszig is eljutott, ahol a híres damaszkuszi pengék készültek belőle, sőt, még a hispaniai Toledóba is, amelynek acélja ugyancsak világhírre tett szert. Mint már az ókori egyiptomiak idejében is, akik megtalálták a mai Szomáliában levő Puntba vezető utat, az arab korban is fontos árucikkek voltak a fémeken kívül a Kelet-Afrikából származó elefántcsont és az orrszarvúszarv, valamint a kelet-afrikai rabszolgák. Leopárdbőr és szürke ámbra egészítette ki az áruválasztékot.

Arab asztrolábium a csillagok állásának (magasságának) meghatározására

A XII. században élő Abdullah ibn al-Idrisztől (Edriszitől) megtudjuk, hogy az acélkivitel fő kikötői mindenekelőtt Mombasza és Manisza (Malindi) voltak, mindkettő a mai

Kenyában. Ezekhez járult Szofála, az „Aranyos", a Monomotapa, a „Bányák Ura" birodalma értékes fémjeinek kiviteli kikötője, amelynek kapcsolatai egészen Kínáig terjedtek. Így tárják fel előttünk az arab geográfusok a fényes afrikai múlt egy részét, amit hosszú ideig homályba borított az önálló afrikai fejlődést tudatosan tagadó gyarmatosító doktrína.

GHANAI ARANY, PRÁGAI RABSZOLGÁK, VOLGA-VIDÉKI PRÉMEK

Az iszlám-araboknak az Indiai-óceán körül egészen a Csendes-óceán széléig fekvő országokra vonatkozó ismeretei nem sokkal múlták felül az ókoriak ismereteit, míg Észak-Afrika belsejének – egészen Szudánig terjedő – feltárása, és a Kelet-Európa északi részéig elhatoló nagyméretű kereskedelmi vállalkozásaik igazi haladást jelentettek a Földre vonatkozó ismeretek megszerzésében. Az Omajjádok már 734-ben hadjáratot vezetnek Marokkóból Szudánba, és ennek következtében egyre szorosabb kapcsolataik alakultak ki a szudáni virágzó fekete-afrikai államokkal, amelyek közül a IV. században alapított Ghana Birodalom (nem tévesztendő össze a mai Ghanával), amely fénykorában az Atlanti-óceántól Timbuktun túlig és a délen levő aranymezőktől egészen a Szaharáig terjedt, Észak-Afrika berbereivel már régóta részben békés, részben háborús cserekapcsolatban állt. A Nyugat-Szaharában meghonosított teve, továbbá a kutak ásása kezdte megkönnyíteni a Szaharán átvezető közlekedést. Az arabok, akik a VII. század végétől kezdve uralkodtak a Magribon (Maghreben) vagyis az Atlasz-országokon, a berberektől hallottak a feketék legendás országáról, annak aranyáról és szép nőiről.

A ghanai arany egy Bambuknak (Bambouk) nevezett vidékről származott. Ez a vidék a birodalomtól délre terült el, a Szenegál és a Niger forrásfolyói között, a ghanai kereskedők itt szerezték be az aranyat a bennszülöttektől. Cserében sótömböket (sócipót, vagy -lemezeket) szállítottak a taudeni lelőhelyekről, „a világ legszörnyűbb helyéről", ahol a sivatag kellős közepén, perzselő napsütésben, a visszatérés, a menekülés minden reményét elvesztett rabszolgák fejtették a gazdag rétegeket. Nyugat-Szudán vidékeiről még ma is több ezer tevét számláló „sókaravánok" keresik fel ezt a helyet, hogy e létfontosságú fűszert jelentő ásványt elvigyék azokba a trópusi országokba, ahol – mert csapadékban állandóan gazdagok – sóelőfordulást sehogyan sem találhatnak. A felső-guineai partvidéken egészen a múlt századig a sót egyenlő értékűnek tekintették az arannyal.

Amikor az akkori ghanai kereskedők elérték a nedves trópusi területeket, egy meghatározott helyen lerakták a sótömböket, majd visszavonultak. Ha másnap azon a helyen a sótömbök mellett elegendő mennyiségű aranyport találtak, akkor elvitték az aranyat, az üzlet megkötöttnek számított. Ha az ellenértékül adott aranyat kevésnek találták, ismét visszavonultak, és másutt hagyták ott árujukat. Ez a játék, amelyben a felek soha nem látták egymást, addig tartott, amíg mindkét fél elégedett nem lett.

Ghana, és utána a Mali Birodalom – amely a XIII. században Ghana helyébe lépett –, a só-arany kereskedelem révén roppantul meggazdagodott. Amerika felfedezéséig a földközi-tengeri államok legfontosabb aranyszállítói Ghana és utódállamai voltak.

Már Masszúdi hallott erről a néma cseréről. Ibn Haukal a XI. században megnevezte a nyugat-szudáni kereskedelmi útvonalakat, és az ugyanabban a században működő Abdul-Azil al-Bakri (meg-

halt 1094-ben) igen szemléletesen leírta a Ghana Birodalom fővárosát, amely Bamakótól, a mai Mali fővárosától mintegy 330 kilométerrel északra feküdt. Később még Idriszi, majd a világutazó Ibn Battúta élénk színekkel ecsetelte a régi afrikai kultúra gazdagságát.

Az iszlám–arab világ hatalmának tetőpontján a kereskedők az európai országokba is mélyen benyomultak. Egyikük, a bizonyára az akkoriban iszlám uralom alatt álló Hispaniából származó zsidó kereskedő, Ibrahim ibn Jakub, 968 vagy 973 körül, Nagy Ottó császár uralkodásának utolsó éveiben beutazta Közép-Európát. Élményei és megfigyelései, amelyek al-Bakri révén maradtak az utókorra, érdekes bepillantást nyújtanak tulajdon életterünk akkori viszonyaiba. Így Ibrahim Ibn Jakub járt a szláv obodritok földjén, a későbbi Mecklenburgban, s itt felkereste „a Világtenger mellett fekvő nagy várost", amelyet Ubabának nevezett. Ez bizonyára ugyanaz a város, amelyet a már említett brémai Ádám Jumnénak nevezett, és azt mondta róla, hogy Európa legnagyobb városa. Hasonló fontosságú lévén, mint a Wulfstan által leírt Truso, bizonyára az Odera torkolatvidékén feküdt. Lehetséges, hogy olyan kereskedők köztársasága volt, akik a kereskedelem mellett tengeri kalózkodással is foglalkoztak. Lehetséges, hogy ez a Jumne, amelynek pontos helyét ma sem ismerjük, volt az ősmagva a Vinetáról, a gazdag tengeri kereskedővárosról szóló mondának – ez a város aztán valamikor később nyomtalanul eltűnt, és azóta sem deríthető ki, hogy mi történt vele.

Magdeburgon, Calbén, Naumburgon, Wurzenen és Moston át Ibn Jakub Prágába érkezett, ahol a skandináv, a szláv, a magyar és a cseh kereskedők találkoztak, és mézen, viaszon és fegyvereken kívül értékes prémeket is adtak-vettek. Ibn Jakub szerint Prága iparosváros volt, az északi országok egyik legnagyobb városa, és egyben Európa egyik legnagyobb rabszolgapiaca, ahol mindenekelőtt zsidók és magyarok, a muzulmán országokkal való kereskedelem közvetítői voltak a vevők. Ott hallott Mescheqqóról is, I. Mieszko lengyel király országáról, egy nagy kiterjedésű országról, amely gazdag „gabonában, húsban, mézben és halakban. Mesekkóval (Mescheqqóval) keleten Rusz, északon Brusz *(Pruzzia)* határos."

973-ban az Észak-Afrikában és Szicíliában uralkodó Fatimida-dinasztia küldöttsége érkezett Quedlinburgba, ahol éppen I. Ottó tartott császári fogadónapot. A küldöttség egyik tagja, Ahmed at-Tartusi (aki az Ebro melletti Tortosából származott), eljutott Schleswigig, és többek között járt Fuldában, Mainzban, Paderbornban és Utrechtban.

Ámde Közép-Európában a muzulmán utazók – akik Skandináviába is eljutottak – mégis ritkaságszámba mentek, főként a X. század után. Ugyanakkor 400 éven át nagyon is számosan jutottak el Kelet-Európába, a Volga mentére. Bagdadból egy forgalmas kereskedelmi útvonal vezetett Hamadanon és Rejon (a mai Teherán mellett) a közép-ázsiai kereskedelmi központokba, Buharába, Szamarkandba és Ferganába, a Kínába vezető ősi Selyemút végpontjára, ahonnan egy további kereskedelmi út ágazott el az Amu-Darja deltájában fekvő Horezmen át a Volga-vidékre. Ez az út biztonságosabb volt, mint a Kaukázuson át vezető közvetlen útvonal, és ezért forgalmasabb is, ezenkívül a kereskedőket az északi földek gazdag szőrmekincsei is csábították. Erről a szőrmekereskedelemről sok arab forrásból van tudomásunk, és a kijevi Nyesztor barát (1056–1114) óorosz krónikájából is olvashatunk erről, ezzel szemben a bizánci források hallgatnak róla. Kiderül, hogy az Óorosz Állam is jelentősen részesedett az európai–ázsiai kereskedelemből már az I. évezredben. A X. században élt Maszúdi már a Ladoga-tavat is ismerte, és ezt írta: „Az oroszok sok népből állnak. Egyiket közülük lodoghiáknak hívják, és ez a legnagyobb. Kereskedelmet folytatnak Hispaniával, Rómával, Konstantinápollyal és Kazáriával."

A kazárok török eredetű törzsei, a Volga alsó folyása és a Fekete-tenger között telepedtek le – fővárosuk, Itil, a Volga torkolatának a közelében feküdt –, nagy hasznot húztak a területükön át vonuló

átmenő kereskedelemből. Tőle északra egy másik török nép, a keleti vagy volgai bolgárok éltek, ez a nép egy ideig adózott a kazároknak, s fővárosa, a Volga és a Káma találkozásától nem messze fekvő Bolgari (Bulgar, Bolgár) nagy szőrmeátrakodó hellyé fejlődött. 921–922-ben egy arab küldöttség utazott oda, miután a bolgárok akkori uralkodója közölte Muktadir kalifával (908–932), hogy a muzulmán kereskedőktől indíttatva át akar térni a mohamedán hitre. Ennek a küldöttségnek tagja volt Ibn Fadlan geográfus, aki elsőnek számolt be azokról a távoli vidékekről. Eredeti művét egyébként csak ennek a századnak az elején találták meg ismét az Irán északkeleti részén fekvő Meshed városban. Addig e műnek csak töredékeit ismerték.

Ibn Fadlan és más arab geográfusok szemléletes képet festenek a Kelet-Európa északi peremétől a Káma felső folyásáig és az Északi-Jeges-tengertől az Urál északi részéig és a Fehér-tengerig folyó élénk kereskedelmi tevékenységről. E vidék értékes szőrmegazdagságát már említettük akkor, amikor a normann Ottarnak az Északi-Dvina torkolatához tett utazását ismertettük. A déli vidékekről jött kereskedők feltárták a Magas-Észak prémvagyonát anélkül, hogy a Föld megismerésével foglalkozó tudósok erről tudomást szereztek volna. Ezen a vadban való gazdagságon alapult az Észak tajga erdőit és tundráit lakó népeknek, a komik és a nyenyecek elődjeinek a vadász- és csapdásvadásztevékenysége. Az ő prémjeik alapozták meg Ó-Permnek, az Ó-Perm (Nagy-Perm) vagy Bjarmaland főhelyének gazdagságát. Ez az Ó-Perm az Ural nyugati előhegységeiben, a mai Permtől majdnem 300 kilométerrel feküdt északabbra, a Kolva mellett, a Kolva és a Visera összefolyása közelében. Az előbbi folyó vize a Viserán át ömlik a Kámába. Ma ugyanazon a helyen a mintegy 7500 lakosú Cserdiny áll. Lehetséges, hogy a permiek a finnugor eredetű budinoktól származtak, akiknek lakhelyét Hérodotosz a Volga középső folyására, illetve pontosabb meghatározás nélkül a Donon túlra helyezi, akiknek a területére a Fekete-tenger partvidékéről sok-sok görög vándorolt be. A permiek kapcsolata a déli területekkel, a déli országokkal sohasem szakadt meg teljesen; az ó-permi területeken olyan baktriai pénzérméket találtak, amelyeket időszámításunk fordulója táján vertek. A szaszanidák korá-

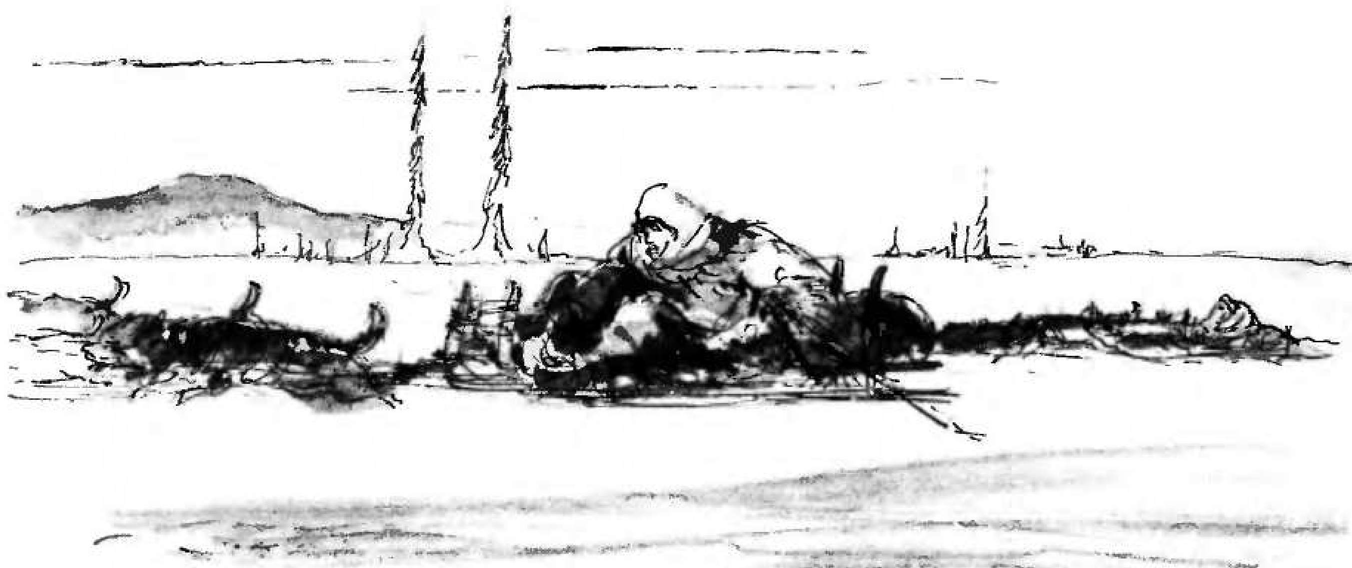
Szőrmekereskedő Nagy-Permben, Ó-perm földjén

ból való perzsa pénzérmék pedig arra utalnak, hogy tovább is tartott ez a kereskedelem, amelynek útvonalai Közép-Ázsiából Nyugat-Szibérián át – az Irtist követve s az Urált átszelve – Ó-Permbe vittek. Ez az Ó-Perm akkor is vezető kereskedelmi hatalom maradt, amikor a keleti bolgárok megvetették lábukat a Volga-vidéken és közvetítő kereskedőként bekapcsolódtak a Volga alsó folyása felé irányuló kereskedelembe. A permiekről (permjakok), akiknek földje egészen a Fehér-tengerig terjedt, Nyesztor óorosz krónikája a következőket írja: „Egy hajdanában önálló, nagy, régóta szabad és nem egészen műveletlen nép... Igen áldott ország, nemcsak sórögökben, vas- és rézbányákban, hanem gabonában, legelőkben és tenyésztett állatokban, vadban és halban is gazdag."

Ibn Fadlan csak Bolgariig jutott el, ott azonban hallott a Magas-Észak vadászairól, akik egy jurának nevezett néphez tartoznak. Ezek bizonyára a másutt jugráknak (juharok, ugrák) nevezett emberek, akiknek a neve a szárazföld és a Vajgács-sziget közti tengerszoros (Jugorszkij Sar, Jugor-szoros) nevében, valamint a Jugor-félsziget nevében él tovább. „Bolgar lakói útra kelnek országukba, és ruházati cikkeket, sót és egyéb dolgokat hoznak, amelyek kereskedelmi áruként szolgálnak a számukra. Ezeknek az áruknak a szállítására járműveket készítettek, ezek afféle kutyákvontatta kis kocsik, mivel ott sok a hó, és más állat nem tud átkelni azon a vidéken. Az emberek marhacsontokat kötnek a talpukra, és mindenki két hegyes botot vesz a kezébe, ezeket a botokat maga mögé beszúrja a hóba, és a hó felületén siklik tova... A bennszülöttekkel jelbeszéd segítségével bonyolítják le az adásvételt, és szép, nagy cobolyprémeket hoznak magukkal az országból" (Ibn Fadlan). Íme az első arab jelentés az északi kutyaszánokról és sífutókról.

Ibn Fadlan Bolgariban hallott az Északi-Jeges-tengerről és arról is, hogy Északon az ember olyan vidékre kerül, ahol „nyáron egyáltalán nincs éjszaka, és ahol télen éppen ellenkezőleg, a Nap sohasem látható az ember feje fölött, és az ég kerületén halad körbe malomként, majd olyan vidékre, ahol az egész év csak egyetlen napból és egyetlen éjből áll".

Hogy a Magas-Északról a hosszú nyári nappalok ellenére a későbbi arab írók úgy beszélnek, mint

„a sötétség országáról", főként az az oka, hogy a szőrmekereskedők a hosszú télben utaztak, mégpedig két olyan okból, amelyek ma is érvényesek. Először is a prémes állatoknak – amelyek közül a cobolyt tartották a legnagyobb becsben – télen a legsűrűbb a bundája, és ezért ilyenkor a legértékesebb, úgyhogy a fő vadászati idény októbertől decemberig tart. Másodszor a mocsaras és tundrás vidékek fagyban és hóban járhatók a legkönnyebben, viszont nyáron nemcsak az ingoványok teszik úgyszólván lehetetlenné az előrejutást, hanem a szörnyű szúnyograjok is, amelyek minden utazást valóságos kínszenvedéssé változtatnak. Ezért a kereskedők, hogy eljussanak a vadásznépekhez, ha nem is a tél kellős közepén, de mindenesetre a tél vége felé indultak útnak, amikor a Nap már több órán át a látóhatár fölött jár.

Hogy az arabok milyen sokat tudtak Nagy-Permről, a komi-permjákok földjéről, és a Magas-Észak vidékeiről, egészen a Pecsoráig és a Jeges-tenger partvidékéről, sőt magáról a Nagy-Permmel határos Nyugat-Szibériáról, más írások is tanúsítják. Al-Maszúdi a „Fekete- és Fehér-Irtisről", tehát az Obról és az Irtisről beszél, amelyekről a következőket írta: „Mindkettő jelentős, és hosszúságban felülmúlják a Tigrist és az Eufráteszt." Al-Birúni megnevezte a Tobolt, az Irtist mellékfolyóját, és megemlítette a benne tanyázó hódokat. Itt már körülbelül 900 óta (a mai Tobolszk mellett) fennállt Iszker, a későbbi Szibir, amelyről Szibéria a nevét kapta. Igen jelentős kereskedelmi csomópont volt. Al-Birúni a Magas-Északkelet több népét is megemlíti.

Különösnek tűnhet, hogy az arab kereskedőket annyira érdekelte a prémkereskedelem, hiszen mégiscsak meleg éghajlatú országokból érkeztek. Ámde ott is, Szamarkandban csakúgy, mint Bagdadban, Egyiptomban éppen úgy, mint Indiában, akárcsak Andalúziában vagy Bizáncban, az uralkodó rétegek ruházatához tartozott a szőrme. A szőrme fényűzési cikk volt, és a fényűzési cikkekért igen magas árat kaphattak. Ezért nem csoda, hogy azok a kereskedők, akik a Volgán utaztak Északra, igyekeztek megőrizni kereskedelmi monopóliumukat. Kalmármesékhez kellett fordulniuk, rémhistóriákat kellett kitalálniuk, hogy távol tartsák a versenytársakat. Ezért írja Ibn Haukal sok más adat mellett, hogy a Bolgarin túli területen minden idegent megölnek. Sőt, később Idriszi egyenesen azt állította, hogy a Magas-Észak népei emberevők. Hogy ezeket a meséket maguk az arabok találták-e ki, vagy Bolgari lakói, avagy a permjakok tették őket alaposan lóvá, azt ma már természetesen nem tudjuk eldönteni.

Először Bolgari – a „szőrmevásárjával" – volt az arab kereskedelem végállomása. Amikor azonban Bolgarit 969-ben ideiglenesen lerombolták, az arabok eljutottak a központi kereskedővárosba Ó-Permbe (Cserdiny), amelynek kereskedelme a Fehér-tenger melletti Holmogori, a Ladoga-tó és Novgorod felé sugárzott ki. A Magas-Északon akkor hatoltak tovább, amikor Ó-Permet és Nagy-Permet (Permi Birodalom) 1236-ban szétdúlták a tatárok.

A tatárjárás, a mongol támadások idején súlyos megpróbáltatások érhették az északi vadásznépeket is, mert ettől kezdve minden érintkezést kerültek az idegenekkel. A velük folytatott kereskedelemben vissza kellett térni a legkezdetlegesebb kereskedelmi formához, a néma cseréhez, a néma kereskedelemhez. Ezt Ibn Battúta, a XIV. század arab világutazója írta le – de sajnos, csak hallomásból. Eljutott ugyan Bolgariba, ámde ott azt a szándékát, hogy egy kereskedelmi karavánnal Északra utazik, nem valósította meg. Pedig bizonyára még sok érdekességet mesélhetett volna. Ennek ellenére tudósításai értékesek számunkra. Befejezésként idézünk belőlük.

„Csak kis szekereken (szánokon) szoktak ide *(a prémvadászok földjére)* utazni, amelyeket nagy kutyák húznak... Nem utaznak oda mások csak tehetős kereskedők, akiknek mintegy 100 kocsi áll rendelkezésükre, s akik bőviben vannak ételnek, italnak, tűzifának. Ezen a sivatagon nincs se fa, se kő és semmiféle település... Ha az utazók ezen a sivatagon elérik a negyvenedik állomást, belépnek

a sötétség honába. Ott leteszik mindazt az árut, amit hoztak, és visszatérnek táborhelyükre. Másnap a kereskedők odamennek árujuk megvizsgálására *(ezek mindenekelőtt vaseszközök, -szerszámok és -fegyverek)*, és coboly-, mókus- és hermelinprémeket találnak mellettük." Ezután következik a már többször említett huzavona. Ámde egyik vásárlófél sem látja a másikat: „Akik idejönnek, nem is tudják, hogy az, akivel kicserélik áruikat dzsinn-e, vagy pedig hús-vér ember, mivel nem látnak senkit."

A XI. századtól kezdve, mint azt már a normannokról szóló fejezetben említettük, a Pecsora mentén levő északi területek ugyancsak a novgorodi gazdag kereskedők kereskedelmi érdekszférájává váltak. A novgorodi kalmárok fő kereskedelmi partnereiket a Hanza-városokban találták meg. Hogy az arab kereskedőkkel kapcsolataik lettek volna, arról nem tudunk. 1400 táján, amikor az új tatár nagyhatalom, a szamarkandi Timur (Tamerlán, Timur Lenk) uralkodása alatt a Közép-Ázsián át vezető kereskedelmi utat elzárta, és Bagdadot kétszer kirabolta, megszűnt az arabok és a Volga–Káma–Pecsora vidékén levő szőrmekereskedelmi központok közti kereskedelem. Bolgari is áldozatul esett Timur seregeinek. Nem sokkal később Oroszország egészen az Urálig terjesztette ki hatalmát.

IDRISZI VILÁGKÉPE
ÉS IBN BATTÚTA VASKOS ÚTIBESZÁMOLÓJA

Akárcsak az antik világban, az arab–iszlám időkben sem volt lehetséges az, hogy egyetlen földrajztudós mindazokat az ismereteket, amelyeket a különböző kereskedők, utazók, hittérítők vagy tengerészek újonnan szereztek, egyetlenegy gyűjtőmedencébe gyűjtse össze. A műveletlen, elég gyakran írástudatlan kereskedőknek semmi érdekeltségük sem volt abban, hogy világgá kürtöljék tapasztalataikat, különösen akkor, ha valami jövedelmező kereskedelmi területet találtak. Az akkori hírközlő és közhírlő viszonyok, vagyis a kommunikáció és publikáció akkori állása – a könyvnyomtatást még fel sem találták – nem tették lehetővé, hogy a tudós, ha új ismeretre tett szert, azonnal minden kollégájával közölje azt. Mindenkinek igyekeznie kellett, hogy a kontinens belföldi kereskedelmi központjaiban meg a kikötővárosokban, hogy a távoli tájakról érkezettekből kérdezéssel annyit kiszedjen, amennyit csak lehetséges, eközben természetesen nehéz volt az egyes kijelentéseket mérlegelni, összevetni a híreket, az igazságot a koholmánytól elválasztani. Így aligha beszélhetünk valami egységes arab–iszlám világképről, és azt sem tudjuk megállapítani, hogy hol és kinél nyilvánult meg az arab–iszlám tudás legmagasabb szintje. Az európai országokban az arab geográfusok és utazók írásai alig – és csak nagyon későn – terjedtek el, nagyrészt csak a XIX. század óta ismeretesek. Az arab nyelv csekély ismerete csak egyike volt az akadályoknak. Azt még csak nem is sejtjük, hogy hány olyan írás van még, amelyekről nem is tudunk.

Annál jobban örülhetünk annak, hogy egy muzulmán geográfus a XII. század közepe táján felvázolt egy világképet, amelynek alapján mélyebben bepillanthatunk abba, hogy az arab–iszlám tudomány milyen elképzelést alkotott a Földről. Ez a világkép Abu Abdullah ibn al-Idriszitől (Edriszi) származik. Arab fejedelmi család sarja volt, a marokkói Ceutában született 1099-ben, meghalt 1166 táján, de halálának éve bizonytalan, és személyesen megismerte az észak-afrikai országokat, Elő-Ázsia és Hispania egyes részeit. Jóllehet Idriszi csak egyike volt a kor számos földrajztudósának –

és talán nem is volt a legjelentősebb –, mégis ő volt az, aki megkísérelte mindazt összegyűjteni, amit az arabok a világról megtudtak. Ezt a tudást egy világtérképben és egy könyvben rögzítette, s könyvének „Nuzhat al-musták fi ikhtirák aláfák" („A vágyakozó szórakozása a láthatár áthatolásában") szép címet adta. A világról adott leírását mindenesetre Roger-könyv, térképét pedig „Charta Rogeriana" néven ismerjük. Ezek a címek a nagyszabású mű keletkezésének történetére utalnak.

Idriszi ugyanis 1140 táján Palermóba ment, II. Roger normann király (1101–1154) udvarába. II. Roger apja hódította el Szicíliát az araboktól (szaracénok), akik 827 óta uralkodtak a sziget fölött. II. Roger a pápától 1130-ban megkapta a Szicíliában és Dél-Itáliában megalakult normann országok királyának címét, ettől kezdve áll fenn a Két Szicília Királyság. Ennek a feudális uralkodónak udvarában iszlám–arab, bizánci és latin nyelvű országok tudósai találkoztak össze, ámde a normann hagyományok is fennmaradtak. Ugyanúgy, mint egykor az angliai Nagy Alfrédot, II. Rogert is érdekelték a föld- és néprajzi kérdések, mindegy, hogy mi okból. Megbízta Idriszit, hogy készítsen egy világtérképet, s ennek elkészítéséhez ő maga is hozzájárult a normann hódítók által szerzett tapasztalatok közkinccsé tételével. Idriszi 15 évig dolgozott a térképen, amelyet egy hatalmas kör alakú ezüstlapra véstek. Sajnos, az eredeti elveszett, de maradtak ránk másolatok. Idriszi térképe az előtte 900 évvel élt Ptolemaiosz térképén alapult. Az ő világképe azonban már sok tekintetben átfogóbb volt, mint a nagy görög tudósé.

Nagyon messzire vezetne, ha az Idriszi-térkép és a Roger-könyv minden részletét fel akarnánk sorolni, ámde érdemes legalább egy pillantást vetni a világ akkori peremvidékeire, számba venni, hogy milyen távoli részeket ismert Idriszi. Hogy például mennyire jól ismerte Közép-Európát, azt abból is látjuk, mivel megemlíti az Elbát, a Rajnát és a Dunát, Elbinget (Elbląg), Danzigot (Gdańsk), Kölnt, Mainzot, Bázelt, Augsburgot és Regensburgot. Ezenkívül Dániát és Schleswiget is megnevezi. Skandinávia azonban még az ő számára is sziget. Kelet-Európából ismeri a Nyevát, a Ladoga-tavat, az Északi-Dvinát és a Pecsorát. A Dnyeszter, a Dnyeper és a Don mellett megjelöli a Volgát, bár ennek természetesen, ugyanúgy, mint előtte 200 évvel Maszúdi, egy második torkolatot tulajdonít, amellyel a Fekete-tengerbe torkollik. Ázsia északi részén tekintete elér a Jenyiszejig, és anélkül, hogy megnevezné, a Bajkál-tóig meg az Amurig, amelynek mongóliai mellékfolyóit, az Orhont és az Onont is ismeri. Belső-Ázsiából az elsők között említi Tibetet – Tobbat néven.

Ezzel szemben feltűnően hiányosak Délkelet-Ázsiára vonatkozó ismeretei. Megemlíti ugyan a már Ptolemaiosz által is ismert Sumaterát (Szumátrát) és Dzsawát (Jávát), továbbá Kalimantant (Borneo) és a Fülöp-szigeteket. Ott azonban véget ér számára az ismert világ, holott nyilvánvalóan már Maszúdi is tudott a kelet felé távolabb levő Sulawesi (Celebes) szigetről és Flores-szigetekről, továbbá a Maluku- (Molukki)-szigetekről. Ezenkívül arra is támpontokat ad, hogy az arab hajósok aikalmasint már behatoltak a Déli-tengerre, a Csendes-óceáni-szigetvilágba. Erre már Maszúdi is utalt, amikor arról az 1900 szigetről beszélt, amelyek olyan soknak tűnnek, hogy „a leggyorsabb hajó sem tudja őket két év alatt körülvitorlázni". A kínaiaknak is tudniuk kellett erről a szigetvilágról, ugyanis már a III. évszázad évkönyveiben is azt olvashatjuk, hogy ezek a szigetek több mint 5000 mérföldön nyúlnak el, és a hajónak egy esztendőbe telik, amíg a legtávolabbiakat eléri.

Idriszi hű maradt a ptolemaioszi hagyományokhoz, amikor azt állította, hogy az Indiai-óceánt délen szárazföld határolja, amely összeköti egymással Afrika és Kelet-Ázsia déli részét. Pedig már Maszúdi is azt az álláspontot képviselte – arab tengerészek elbeszélései alapján, – hogy ott semmiféle Déli-kontinens sincs.

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Idriszi Szudánig bezárólag jól ismerte az arab–iszlám országokat. Az Atlanti-óceánról, amelyet az arab tengerészek lehetőleg elkerültek, ezzel szemben feltű-

Idriszi világtérképe

nően keveset tudott. És ha Britannián kívül még Izlandot is belerajzolta térképébe – a szigetet mindenesetre Skóciától egy kissé északra helyezte –, ebben bizonyára II. Roger közreműködése fejeződött ki. Az Afrika nyugati partja előtt elhelyezkedő szigetek közül nyilvánvalóan csak a Kanári-szigeteket ismerte. De ha eközben azt a már az ókorban hangoztatott sejtést is megismételte, hogy az Atlanti-óceánnak Kína partjait is mosnia kell, ez világosan bizonyítja, hogy az arab–iszlám tudományban tovább élt az a nézet, miszerint a Föld gömb alakú. Azzal az elképzeléssel, hogy Európát, Afrikát és Kínát csupán csak *egy* tenger választja el egymástól, Idriszi a XV. században élő Toscanelli firenzei tudós és Kolumbusz gondolatait is megelőzte.

Anélkül, hogy más, kétségtelenül létező arab világképekről tudomást szerezhettünk volna, Idriszi

munkásságát az arab földrajztudomány egyik tetőpontjának tekinthetjük. Az arab–iszlám terjeszkedési törekvések a változott politikai és gazdasági feltételek közepette Idriszi korára már régen elvesztették dinamizmusukat. A messzi vidékekkel kereskedők utazásai – egyes kivételektől eltekintve – egyre inkább csak az iszlám elterjedési területére korlátozódtak, a tudósok pedig beérték azzal, hogy főként a már meglevő eredményeket összegyűjtsék. Az arab–iszlám világ azonban még így is elég nagy kiterjedésű volt, még a tatárjárás idején is azt maradt, noha a mongol támadás az iszlám országokra súlyos csapást mért. Erre más összefüggésben még majd visszatérünk.

Az arab–iszlám kultúra késői korából, a XIV. századból megérdemli egy férfi, hogy külön is kiemeljük munkásságát, hiszen a legnagyobb világutazók közé tartozik: a marokkói Tangerből (Tandsa) származó Ibn Battúta. Teljes nevén: Mohamed ibn Abdallah ibn Mohamed Ibrahim ibn Mohamed ibn Ibrahim ibn Juszuf Abú-Abdullah, a laváta törzs fia (1304–1377). Nem kevesebb, mint 26 évig járta a világnak azokat a vidékeit, amelyeknek népei az iszlámot vallották hitüknek, vagy amelyekben legalább muzulmán közösségek voltak – Marokkótól Kínáig, a kelet-afrikai partvidéktől a Volga melletti Bolgariig. Végül még egy második utazásra is vállalkozott, amely két évig tartott, a nyugat-szudáni országokba és a Niger mentén. Felváltva, hol jámbor zarándok, hol tapasztalt kereskedő és közigazgatási hivatalnok vagy kádi (bíró) volt. Háromszor annyi idegen országot látott, mint a legtávolabbra eljutó európai utazó a Nagy Felfedezések Kora előtt, vagyis Marco Polo, aki mintegy ötven évvel élt korábban, mint ő. Emellett nem tudjuk, vajon Ibn Battúta egyedülálló jelenség volt-e, nem akadtak-e mások is az arab–iszlám világban, akik ugyanilyen sok országot bebarangoltak, és hasonló kalandokat éltek át, mint a prófétának ez a Marokkóból származó híve.

Akárcsak Marco Polo és más jelentős utazók esetében, a véletlen játszott közre abban, hogy Ibn Battúta egyáltalán beszámolt élményeiről. És kevésnek volt akkora megfigyelő képessége, tudásszomja és elbeszélő művészete, mint neki. Végső soron útibeszámolója uralkodójának, Abú Inán marokkói szultánnak a parancsára született meg, aki saját írnokát, Ibn Dsuzaj al-Kalbit rendelte ki a világutazó mellé. Neki kellett lediktálnia élményeit, s ő öntötte a mondottakat tetszetős formába. Így keletkezett az a vaskos mű, amely úgy tűnik, hogy legalábbis az utazásokhoz szokott kereskedők és tudósok között kevés figyelmet keltett. Európában az évszázadok során csak néhány töredék vált ismeretessé belőle. Az egész műre első ízben csak 1818-ban hívta fel a figyelmet Johann Gottfried Kosemann német orientalista; utána több európai nyelvre is lefordították.

A mű keletkezésének történetéből érthető, hogy az utazás egyes szakaszait nem könnyű rekonstruálni, vagy megállapítani, hogy Ibn Battúta melyik évben járt egy bizonyos helyen. Gyakran az is nehéz, hogy hitelt adjunk adatainak, beszámolóját keresztül-kasul átszövik a különös lényekről és vidékekről szóló mesék, amelyeket bizonyára idegen tengerészektől vett át. A tudás és a csodákban való hiedelem abban az időben nem zárták ki egymást. Helyenként zavaró az a fölény vagy megvetés, amellyel a hithű tudós muzulmán azoknak a népeknek a szokásairól és erkölcseiről beszél, amelyek nem ismerték el az iszlámot. Az iszlám–arab geográfusok hagyományaihoz híven alig méltatja figyelemre az egyes országok természeti viszonyait, majdnem kizárólag csak az országok gazdasági és kulturális sajátosságai érdekelték. Ibn Battúta emlékiratait – a mondottakat is figyelembe véve – a Kolumbusz előtti idők legnagyszerűbb útibeszámolói közé soroljuk. Ezenkívül az akkori iszlám országokra, valamint az arab–iszlám közlekedési és kereskedelmi rendszerre vonatkozóan páratlan forrásmű.

Rendkívül érdekes utazásának a technikája is, ugyanis a legtöbbször nem egyedül utazott, hanem egész sereg kísérővel járta a világot, feleségeivel és gyermekeivel, rabszolgáival és rabszolganőivel,

és sokféle áruval és ajándékkal megrakodva. Bár több ízben mindenét elvesztette, mégis mindig fel tudott emelkedni, és minden sorscsapást ki tudott heverni, s ezt annak a segítségnek is köszönhette, amelyet ő, a tudós muzulmán az általa bejárt világ minden részében megkapott.

HUSZONNÉGY ÉVIG TARTÓ VILÁGUTAZÁS

Ibn Battúta huszonegy éves volt, amikor jogi tanulmányai után útra kelt Tangerből, hogy kötelességszerűen elzarándokoljon Mekkába, s az ég áldását kérje életére és munkájára. Az egyiptomi Alexandriában találkozott a szent Abú Abdullah al-Mursidivel, akiről az a hír járta, hogy csodatevő hatalma van. Tőle kapott egy megbízást, amely egyúttal indíték is volt arra, hogy ne csak Mekkába zarándokoljon el, hanem járja be a világot: *„Látom, hogy nagy kedve van távoli országokba utazni. Akkor menjen el az én (vér szerinti) fivéreimhez is Indiába és Kínába, és adja át nekik üdvözletemet."*

Ibn Battúta először a régi Aranyországon, Núbián át próbálta elérni Mekkát, olyan módon, hogy Kairón át a Nílus mentén haladt Asszuánig (Aszván). A Vörös-tengeren azonban háborús zavarok miatt nem tudott átkelni, úgyhogy visszafordult, és az Alsó-Egyiptomból Palesztinán át Mekkába és Medinába vezető szárazföldi utat választotta. Az iszlám szent városában Indiából, Közép-Ázsiából, Kínából és Kelet-Afrikából érkezett zarándokokkal kötött ismeretséget, és feszült figyelemmel hallgatta azoknak e távoli országokról szóló elbeszéléseit. Ámde nem rögtön indult el a nagy útra. Előbb egy kis kitérőt tett a perzsiai Baszrába és Tebrízbe, s utána Moszulon és Diárbekren át (a Tigris felső folyása mentén, a mai török Kurdisztánban) visszatért Mekkába. Itt maradt 1328-tól 1330-ig. Ámde az utazási kedv végképp hatalmába kerítette, s ezért buzgón gyűjtötte továbbra is a híreket az egész világból, s elkezdett kereskedelmi ügyletekkel foglalkozni, hogy gazdaságilag is biztosítsa az általa tervezett vállalkozást.

1330-ban, immár 26 évesen egy kereskedőkaravánnal elhagyta a szent várost, Jemen és „figyelemre méltó városai" felé vette útját, Adenban hajóra szállt, amely elvitte Zajlába (Zeila), Etiópia kikötőjébe (ma Szomáliában). Az afrikai part mentén, a rettegett Guardafui-fokot megkerülve a Szandsföldön levő Kilváig hajózott (Kilva Kisivani Tanganyika déli partja előtt fekvő egyik szigeten). Kilva abban az időben virágzó, teljesen fából épült arab kereskedőváros volt, háromszáz mecsettel, és Ibn Battúta ezt írta róla: „a legszebb és a legtetszetősebben épített városok közé sorolhatom". A még délebbre fekvő Szofáláig, ahová „Júfiból szállítják az aranyport", mindenesetre nem jutott el. Helyette Kilvából a Hadramaut és Omán közti határon fekvő dél-arábiai Zafáriig (Dhofarig) hajózott, ahonnan „versenylovakat szállítanak Indiába". A népes, de piszkos városban szörnyű csapást jelentettek a legyek. Onnan továbbment Farsz perzsa tartományon és Északnyugat-Arábián keresztül – immár harmadízben – Mekka felé (1332).

Ez alkalommal az utazási láztól égő tudós kereskedő nem időzött a zarándokhelyen. Dzsiddából (Dsidda) Mekka kikötővárosából most a fűszerekben gazdag Indiába készült, ámde a kedvezőtlen szelek, amelyek abban az időben oly gyakran döntötték el az utazások sorsát, észak felé sodorták a hajót. Ibn Battúta számára nyilvánvalóan mindegy volt, hogy a világ melyik vidékére jut el először, ezért más utazó kereskedők nyomába szegődött, és Egyiptomon, Szírián és Erzurumon át török Arméniába a Fekete-tenger partjára ment, s azt Szinópé (Sinop) mellett érte el. Mindenütt barátságosan fogadták, és gazdagon megajándékozták. A Fekete-tengeren viharos időjárásban kelt át, s a

Krím-félszigeten levő Kaffában (Kafa, ma Feodoszija) kötött ki, amely akkoriban a genovaiak kezén volt. Itt hallotta először a keresztény templomok harangszavát. Mindenesetre igyekezett ezt a keresztényekkel való első érintkezést lehetőleg minél rövidebbre fogni. Bérelt magának egy „különlegesen épített kocsit", és „az igen termékeny sztyeppen keresztül" a Volga torkolatánál levő Asztrahanyba utazott, majd onnan tovább a folyam jegén át Szarajig (Szera), a mongol Arany Horda fővárosáig, amely abban az időben az Ahtuba-folyó mellett a mai Leninszk körül, Volgográdtól keletre feküdt.

Ott is a tatár (mongol) kán kegyes vendégszeretetét élvezte. Amikor tudomást szerzett Bolgariról, a kereskedővárosról, elhatározta, hogy oda is elmegy, előbb azonban még egy kitérőt tett Konstantinápolyba, a bizánci fővárosba, hogy a kán egyik feleségét – egy görög hercegnőt – elkísérje apja városába. Erről a Bajlun (Beialun) hercegnőről, II. Andronikosz bizánci császár leányáról, akinek a házasságkötésekor át kellett térnie az iszlámra, a hivő muzulmán számára szörnyűnek tűnő dolgokat írt. 500 válogatott tatár lovas, 200 rabszolganő és 20 apród kíséretében utazott a szárazföldi úton, és egy szétszedhető mecsetet vitt magával. Amikor azonban a Bizánci Birodalom határára ért, otthagyta ezt a mecsetet, bort ivott, sertéshúst evett, és általában úgy viselkedett, mint egy keresztény. Konstantinápolyban Ibn Battúta kezdetben félt a „fanatikus görögöktől", ámde utóbb a császár (III. Andronikosz) oltalmát élvezte, akinek el kellett mesélnie addigi utazásait.

Ibn Battúta bolgari utazását már említettük. A Ramadan-böjt hónapjában járt ott, amikor az éjszakák olyan rövidek voltak, hogy nem sokkal vacsora után már hajnalodott is. Nem tudjuk, miért maradt csak három napig Bolgariban, ő, aki mindenütt kereskedett. Visszatért Szarajba és Asztrahanyba, „abba a városba, amely tele van mecsetekkel és házakkal".

Most azonban elindult Indiába. A Kászpi-tenger és az Aral-tó északi partján mentén, „egy nagy sivatagon át, ahol sem fű, sem víz nincsen", megérkezett a horezmi Hivába, „a türkök legnagyobb városába", látta Buharát (Bokhara), Szamarkandot és Heratot, egyik sem heverte ki még a rettenetes tatárjárást, ami kerek 100 évvel azelőtt Dzsingisz kán uralkodása alatt e hajdan virágzó városokat romba döntötte, és a lakosságukat majdnem teljesen kiirtotta. Átkelt a Hindukuson a mai Afganisztán területén, majd Kabulon és a mai Pakisztánban levő Multánon át végre 1333. szeptember 12-én megérkezett vágyai városába, Delhibe, „a Kelet egyik legnagyobb és legszebb városába", ahonnan csak 1343. július 22-én távozhatott. Ebben az országban élte át élete legnagyobb kalandját.

A Delhi Szultanátusban egy türk bitorló dinasztia uralkodott. A hódítók az iszlámot vallották ugyan, a régi lakosság azonban megmaradt „pogánynak" (hinduistának vagy buddhistának). Mohamed Tugluk szultán (1325–1351), akinek uralma alatt a birodalom a legnagyobb kiterjedését érte el, az arab kultúrterületről érkező tudóst a legnagyobb jóindulattal fogadta, és nem minden nyomaték nélkül magas bírói hivatallal ruházta fel. Ámde Ibn Battúta a magas jövedelem ellenére nemsokára adósságba keveredett, mert háremet, sok rabszolgát és rabszolganőt tartott, s költséges háztartást vitt. Az uralkodót el kellett kísérnie utazásaira háza népével együtt. Megpróbált mindent faképnél hagyni, ámde ilyetén kísérleteit a császár titkosrendőrségének ébersége meghiúsította. Végre alkalom nyílt arra, hogy megmeneküljön a szorongató hitelezőktől. A szultán a kínai császárhoz induló küldöttség vezetésével bízta meg. Ez a muzulmánok iránt nem éppen barátságos ország nem csábította ugyan Ibn Battútát, de ő mégis elfogadta a megbízást.

Az utazás szerencsétlenül kezdődött. Útban a Bengál-öböl egyik kikötője felé, bár 2000 lovast adtak melléjük kísérőnek, „pogány rablók", vagyis a szultán hinduista és buddhista ellenségei megtámadták, ami megmutatja, hogy India északi részén mennyire nem volt szilárd a szultán uralma, és hogy már az akkori Indiában milyen erősek voltak a vallási ellentétek. Az ajándékba vitt roppant értékű kincsek és Ibn Battúta minden kísérője, a háremét is beleértve, odaveszett. Neki sikerült

megmenekülnie, és kalandos úton, kiéhezve s kimerülve érkezett vissza Delhibe. A szultán újra összeállított egy fényes követséget, amellyel Ibn Battúta a Cambay-öböltől a Malabar-partig, India buja, trópusi „fűszerkertjéig" (a mai Keralában) hajózott. Calicutban elérte azt a pontot, ameddig a kínaiak hajóztak. Ott 13 nagy kínai dzsunka várt készenlétben. Ezek a dzsunkák bizonyára azok közé a 3000–4000 tonnás nagy vitorlások közé tartoztak, amelyek akkoriban India és Kína között a hajóforgalmat lebonyolították. Ezek félig teher-, félig személyszállító hajók voltak, amelyeken a kereskedők nem kevésbé fényűzően utaztak, mint a gyarmati időszak brit vitorlásain, különböző osztályú kabinjaik voltak, a legegyszerűbbektől a legkényelmesebbekig, amelyeket fürdőszobával és toalettel is elláttak. Ezek a hajók több mint 1200 embert tudtak fedélzetükre venni: mintegy 600 főnyi tengerészt, 400 számszeríjast, akiknek az volt a feladatuk, hogy a kalózok támadását elhárítsák, és 200–300 utast.

Ibn Battútát azonban ismét súlyos csapás érte. Azok a hajók, amelyek felvették az ajándékokat, saját holmiját, rabszolgáit és rabszolganőit, az indulás előtti éjszakán egy viharnak estek áldozatul. (Az egyik hajóval a hajó személyzete már előbb kereket oldott.) Ibn Battúta, aki éjjel még ájtatosságát végezte a mecsetben, ily módon megmenekült. Ismét ott állt egyedül és nincstelenül. Delhibe már nem mert visszamenni, hitsorsosai azonban ismét talpra állították.

Vagyonának ismételt elvesztése után a Maldív-szigeteken, azon a Malabar-parttól délnyugatra fekvő szigetcsoporton kötött ki, amely kereken 1700 kókuszpálmától borított korallszigetből áll. Lakosai a XII. század közepétől kezdve – ha felületesen is – felvették az iszlám vallást. A marokkói szerint békés emberek, jámbor és vallásos muzulmánok éltek ott. Ámde ezen állítással szemben itt is, mint a kor valamennyi hűbéri államában, heves hatalmi harcok dúltak. Amikor Ibn Battúta megérkezett Dibat el-Hahal (valószínűleg Male, a mai fő sziget) szigetére, egy nő uralkodott ott, aki a messzire elvándorolt tudós muzulmánt megtette kádinak. Ibn Battúta ismét tekintélyre és hatalomra tett szert, több asszonyt tarthatott, sőt rabszolgákat és rabszolganőket is.

A szigeten több mindent talált igen különösnek, ámde az ott élő lakosság, egy indiai–ceyloni keveréknép, láthatólag megnyerte tetszését: „Egyik legnagyobb erényük a tisztaság; naponta kétszer mosakodnak és hintik be testüket illatszerekkel. Egyikük sem hagyja el hazáját, és ha egy idegen egy bennszülött nőt vesz feleségül, akkor a férj elutazása esetén el kell válniuk, mivel a nő semmilyen körülmények között sem vándorol ki vele, szülőföldjét nem hagyja el soha."

Ezzel szemben a hithű muzulmánnak nem tetszett az, hogy a nők nem viseltek fátyolt, és hogy – akárcsak a férfiak – csak egy leplet hordanak, amely köldöküktől a sarkukig takarja őket. Természetesen elismeri, hogy ennek a hőség az oka, ámde ő mégis követelte tőlük, hogy megtartsák az iszlám előírásait – de eredménytelenül.

Ibn Battúta, aki gyakran változtatta háremét, itt teljesen kendőzetlenül beszél családi életéről. „A lakosok a kókusztejből készült méztől és attól a halfajtól, amellyel táplálkoznak, rendkívüli nemzőerőre tesznek szert, amely páratlan. A szigetlakók ebben a tekintetben egészen különlegesek. Nekem magamnak négy feleségem volt itt, és mellettük még ágyasaim. Naponta mindegyiket felkerestem, az éjszakát pedig azzal töltöttem, aki éppen soron következett. Ilyen módon éltem itt másfél évig."

Ibn Battúta a szigetek lakosságának fő foglalkozását is megemlíti: kókuszrostokból köteleket készítenek, az arab hajók gerendáit ezekkel kötözik össze, és Jemenig és Kínáig exportálják a köteleiket. Pénz gyanánt a tengerben élő kauricsigák (porceláncsigák) színpompás házai szolgáltak. A csigákat a parton szárították. Ez a „valuta" olyan fizetőeszköz volt, amelynek használata valamikor az Indiai-óceán sok peremországában, Afrikát is beleértve, és a Déli-tengeren is általánosan elterjedt volt.

A világutazó ott-tartózkodásának kényszerűen szakadt vége, amikor belekeveredett az uralomért versengő pártok harcába. Egyedül szállt hajóra, amelynek Indiába kellett volna elvinnie. Ámde a kedvezőtlen szelek, a hajózás sokat emlegetett ellenségei, hajóját Ceylonba sodorták. Ott is felragyogott szerencsecsillaga, és az uralkodó, bár hindu volt, kedvező fogadtatásban részesítette. „Az ország összes partjait *(Puttalamnál, a nyugati parton)* kis fahéjfa törzsek fedték, amelyeket a hegyi folyók sodornak le a partra. A Malabar-part lakosai elviszik őket, anélkül, hogy fizetniük kellene értük. Ellenértékként csak ruhaszöveteket ajándékoznak a szultánnak." Ezenkívül utazónk beszámolt a „repülő" piócákról (vámpírokról), továbbá a tyúktojásnál nagyobb rubinokról.

Itt, Ceylonban rendkívüli módon felkeltette érdeklődését egy természeti jelenség, „a világ egyik legmagasabb hegye", a 2243 méter magas Ádám-csúcs (Szerendib-hegy), mellékesen még csak nem is a sziget legmagasabb hegye. Majdnem ötven évvel előtte ezt a jellegzetes alakú hegyet már Marco Polo is szemügyre vette. „A régiek – írta Battúta – egy lépcsőfélét vágtak a hegyoldalba, amelyen fölfelé mennek. A lépcsőbe vascölöpöket vertek, ezekre láncokat akasztottak, hogy megkapaszkodhasson benne, aki fölfelé mászik... Ádám apánk nemes lábának nyoma egy magas fekete sziklában látható, egy jókora nagy helyen. A nemes láb belemerült a sziklába, s a helye ott maradt bemélyedve. Hossza tizenegy arasz." Ez a természeti jelenség, amely a Harz-hegységben levő Rosstrappéhoz hasonló[1], a buddhistáknak, a hinduknak és a muzulmánoknak is ősi zarándokhelye volt. Ibn Battúta különösen a kínai zarándokokat emelte ki, akik a hüvelykujji részt, és ami mellette van, lehasították, és elvitték Zajtún város templomába.

Utazónk az Ádám-csúcs megmászása közben „szakállas majmok hordáit" látta, amelyek vezetőjüknek úgy engedelmeskednek, mint valami szultánnak. Ezt a történetet sokáig gúnyosan megmosolyogták. Ibn Battúta azonban valószínűleg a primitív veddákat, a sziget kis termetű őslakosait látta, akiknek létezéséről a régi Dél-Indiában már Megaszthenész beszámolt, igaz, csak hallomásból.

Ceylonból ismét Calicutnak fordult, és amikor onnan eltávozott, ismét mindenét elrabolták. Még egyszer járt a Maldív-szigeteken. Akkor azonban a régi tervet, a kínai utazást akarta megvalósítani, és hajóra szállt, amely elvitte Bengálba, „egy nagy kiterjedésű és rizsben gazdag országba", amely azonban borzasztóan szegény, „pokol, telve minden jóval". Sehol sem lehet olyan olcsón vásárolni, mint itt. Csak körülbelül egy aranydinárt (az NDK valutája szerint kereken 50 márka) fizetett itt Ibn Battúta „egy gyönyörű szép" fiatal rabnőért.

Az asszami Khaszia-hegyekbe tett kitérő után, hol egy híres szentet látogatott meg, egy kínai dzsunkára szállt, felkereste még a Nicobar-szigeteket és a szumátrai királyt, az arabok barátját, valószínűleg Sziámot (Thaiföld) is érintette, s három–négy hónap elteltével megérkezett Zajtún kínai kikötőbe, a mai Csangcsouba (Fucsien tartomány). Ibn Battúta a világ egyik legnagyobb, talán a legnagyobb kikötőjének nevezte, és csodálkozott a kínaiak gazdagságán, műveltségén és szorgalmán. Ott is talált arab kereskedőket, akik ismét elmerészkedtek Kínába, és ott nagy vagyonra tettek szert. Az arab–iszám államok sok lakosának utazásairól beszél az a tény, hogy Ibn Battúta Kína belsejében – Zajtúnból még Kanfuba, Kandsenfuba (Kantonba) és Kanbalikba (Pekingbe) is ellátogatott – találkozott egy, a marokkói Ceutából (Szabta) származó al-Busri nevű emberrel, egy nagy kereskedőház tulajdonosával. Később, második útján, Nyugat-Szudánban találkozott az illető

[1] A Hexentanzplatzcal átellenben (az a vadregényes hely, ahol a Walpurgis-éjen a boszorkányok a rege szerint mulatságukat tartották) van egy szikla, amelyet meredek szakadék választ el tőle. Annak az innenső szélén van egy mélyedés, amely nagy jóindulattal patanyomnak nevezhető. A monda szerint egy menekülő lovag, aki magával vitte kedvesét, ugratott át oda, és a pata nyoma benne maradt a sziklában. – *A ford.*

fivérével, aki ott aranyat vásárolt! Mint már említettük, annak az Egyiptomban élő imámnak, akivel utazásának elején Ibn Battúta találkozott, a testvérei Indiában és Kínában voltak!

„Kína nem tetszett nekem, bármilyen sok szépség is van benne. Éppen ellenkezőleg, igen szomorkodtam, hogy ott a hitetlenség uralkodik." Ezért elhatározta, hogy nemsokára hazaindul. Útközben volt még egy érdekes élménye. Elbeszélése szerint hirtelen felbukkant egy hegy a tengerben (talán egy vizen úszó felhő), amelyről azután azt hitték, hogy a hatalmas ruk madár. Mindenki azt várta, hogy mikor következik a vég, „amikor Allah megkönyörült rajtunk és kedvező szelet adott, amely másfelé hajtott bennünket". Ilyen és ehhez hasonló történeteket, amelyek Szindbád meséire emlékeztetnek, nagy számmal találunk a csodahivő muzulmánnál, és emiatt művének gyakran nehéz hitelt adni. Amellett nem kétséges, hogy a babonás hajósnép és vele együtt a nem kevésbé babonás utazók sokszor valóban a képzelgésnek estek áldozatul.

Hazafelé Ibn Battúta még két hónapot töltött Sumaterán (Szumátrán), ahol Paszai szultánnal vallási és misztikus kérdésekről vitatkozott, de közben a kereskedelmi érdekekről sem feledkezett meg. Dél-Indián, Arábián, Perzsián, Mezopotámián, Szírián és Palesztinán át tért vissza Nyugatra, még egyszer elzarándokolt Mekkába, és végül 1349 februárjában megérkezett a marokkói Fezbe.

Ezzel véget ért egy világutazás. Ha nem is vezetett új földek felfedezésére, de annyit tudást hordott össze az akkor ismert világról, hogy nagyszerűnek nevezhető. Egyúttal képet kapunk a kornak egy jellegzetes utazójáról és tudósáról, aki az iszlám világban mindenütt segítségre talált hitsorsosainál, s aki eszközeiben sem volt valami válogatós, egyszer az egyik, másszor a másik oldalra állt, úgy, ahogy éppen saját érdekei kívánták. Ugyanúgy változtatta feleségeit és szolgaszemélyzetét is, ahogy a körülmények megkívánták, anélkül, hogy a sors változásán utólag sajnálkozott volna. Ily módon Ibn Battúta személyében az iszlám feudalizmusnak és egy vallási irányzatnak a képviselője áll előttünk, aki mint vallási felfogásának fanatikus híve minden másfajta kultúrára, még akkor is, ha az egyenrangú volt a sajátjával, csak megvetéssel tudott tekinteni.

TIMBUKTU, A „SIVATAG KIRÁLYNŐJE"

Ibn Battúta nem sokáig szenvedett hazájában. Már hazatérése után egy vagy két évvel bejárta a Pireneusi-félsziget iszlám uralom alatt álló területeit, de tudatosan elkerülte a keresztnynek maradt vidékeket. 1352 elején szultánjának megbízásából elindult második nagy útjára. Ez az utazása csak két évig tartott ugyan, de Afrikának azokon a részein haladt át, amelyeket világutazása közben nem érintett, nevezetesen a Nyugat-Szudán területein utazott ez alkalommal. Ezekről az aranykereskedelmük révén nagy gazdasági jelentőségre szert tett országokról akart Abú Inán marokkói szultán pontosabb értesülésekhez jutni. És vajon ki volt a legalkalmasabb e feladat elvégzésére, ha nem a világjárt Ibn Battúta?

Szudán nyugati részén akkoriban még hatalmának tetőfokán állt a Mali Birodalom, amely a régi Ghana Birodalom utódja volt. Befolyása észak–déli irányban a trópusi esőerdőktől a Szaharáig, nyugat–keleti irányban az Atlanti-óceán partjától a Niger középső folyásáig terjedt. Magvát a mandingo (mande) szudáni nép alkotta. Ehhez azonban a hódítások révén a fekete-afrikaiaknak még számos más népcsoportja kötődött. Az uralkodóházat ugyan megnyerte az iszlám, azok mohamedánok voltak, a lakosság zöme azonban hű maradt régi szellemhitéhez és az ősök tiszteletéhez.

A Mali Birodalom gazdagsága, amely a frank kor európai hűbéri államaiéhoz hasonlítható – akárcsak a nála korábbi Ghana Birodalomé – az aranykereskedelmen nyugodott, vagyis abból a hatalmas nyereségből adódott, amelyhez azon a réven jutott, hogy a Szahara sóját dél aranyára cserélte. Ráadásul délen új aranylelőhelyeket fedeztek fel és bányásztak ki, és új kereskedelmi utak vezettek nemcsak Dél-Marokkóba, hanem Szidsilmászába (Szidzsilmásza, a Magas-Atlasztól délre levő oázis), továbbá Tripolitániába és Egyiptomba is.

Arról az óriási aranymennyiségről, amellyel Mali uralkodója rendelkezett, Mansza Musza (Kankan [Kango] Musza) mali uralkodó, aki 1313-tól 1337-ig ült a trónon, szemléltető képet adott a világnak. Amikor különböző elődjeihez hasonlóan Mekkába zarándokolt, fényes kísérettel vette körül magát. A magával vitt aranymennyiség olyan valószínűtlenül nagy volt, hogy „útját a szó szoros értelmében arannyal kövezte ki". Kairóban mindenki, aki szolgálatot teljesített neki, olyan pazar ajándékokat kapott, hogy Egyiptomban az arany értéke csökkent, és csak tizenkét év elteltével normalizálódott a helyzet. Mekkában állítólag több mint 20 000 aranyt osztott szét alamizsnaként. Az a tény, hogy Musza eközben annyira kiköltekezett, hogy hazatérésekor aranyat kellett kölcsönkérnie, egyáltalán nem ejtett csorbát tekintélyén. Gazdagságával és bőkezűségével meghódította az arab tudósok szívét, és sikerült közülük néhányat megnyernie arra, hogy országában terjesszék az arab tudást, vagy hogy mint építészek egy új arab–szudáni építészeti stílust fejlesszenek ki. A XIII. században a berber tuaregek által nomádtáborként alapított Timbuktut (Tombuktu) Musza újjáépíttette, és agyagból mecseteket, minareteket, palotákat emeltetett benne fazsindelyes tetővel. Timbuktu később a Szahara szikla- és homoktengerén át haladó karavánoknak fényes „kikötőjévé" vált, virágzó kulturális központtá fejlődött. Timbuktunak, a „sivatag királynőjének" fényéről és gazdagságáról még a XIX. századi Európában is álmodoztak, pedig akkor már a Niger-kanyartól északra fekvő város virágkora rég elmúlt.

Mansza (Kankan) Muszát Kairóban velencei kereskedők is felkeresték, és otthon elmesélték, hogy milyen valószínűtlen pompában él a szultán. Ez indítékot adott arra, hogy nemsokára itáliai és más dél-európai országokból származó kereskedők induljanak Szudánba. Ide utazó kereskedők nevét azonban csak a XV. századból ismerünk. Közéjük tartozott Anselm d'Ysalguier, toulouse-i orvos, ki utazása során (1405–1413) eljutott a Nigerig, az itáliai Malfante, aki 1447-ben egy genovai kereskedőház megbízásából a mai Dél-Algériában fekvő Tuat-oázisig hatolt el, vagy Benedetto Dei firenzei kereskedő, akiről tudjuk, hogy 1469-ben Timbuktuban tartózkodott.

A „néger szultán", Kankan Musza zarándokútját olyan felfedező útnak is tekinthetjük, amely Fekete-Afrikából indult ki, ugyanis döntő módon hozzájárult a Belső-Afrika és az arab világ közti kapcsolatok elmélyítéséhez. A felfedező utak a fekete-afrikaiak számára sem voltak idegenek. Így a Karióban élő Ibn Fadl Allah al-Omari (1301–1348) tudós írásaiból megtudjuk, hogy Mansza (Kankan) Musza apja, II. Abubakari 1310 és 1312 között néhány száz vízi járműből álló hajóexpedíciót – talán a Niger torkolatától nigeri csónakokat – küldött ki abból a célból, hogy megállapítsák az óceán kiterjedését. „Ne jöjjetek vissza, amíg a legkülsőbb óceán határát el nem értétek, mielőtt (több évre szánt) élelmiszer-tartalékotok és vízkészletetek el nem fogy." Hosszú idő múltán egyetlenegy csónak tért vissza. Ekkor az uralkodó elhatározta, hogy 2000 járművel maga indul kutatóútra, talán lefelé a Nigeren, és utána a tengerre. Ámde a tengerhez nem szokott szárazföldi lakosok tökéletlen csónakokkal végrehajtott vállalkozásának meg kellett hiúsulnia. „Őt és a többieket elutazásukkor látták utoljára." Néhány író azt a merész következtetést vonja le, hogy az afrikaiak eljutottak (Dél-) Amerikába, tehát Amerika előfelfedezői közé tartoznak. Erre a feltevésre azonban semmilyen alapunk sincs. Sokkal valószínűbb, hogy a flotta a nyugati tengeren elpusztult.

Ibn Battúta akkor érkezett meg a Mali Birodalomnak ebbe a szudáni-fekete-afrikai világába, amikor a nagy Muszának a fivére, Szulejmán (1341–1360) uralkodott, akinek a halála után Mali fénykora is véget ért. Helyét fokozatosan egy újabb, hatalmas birodalom, a Gao vagy Szonghai Birodalom foglalta el.

Ibn Battúta tehát a Mali Birodalmat még éppen a fénykorában ismerte meg, és neki köszönhetjük azt, hogy értékes részleteket tudunk Afrika e részének múltjáról. Természetesen érezni lehet beszámolóján, hogy az öregedő embernek a fáradságos karavánutazás mennyire kedvét szegte: Szidsilmaszából kiindulva átkelt a Szaharán, Tagházán (Terhazza) át, ahol megismerkedett a taudeni sókereskedelemmel, utána továbbment Valatába (Ajualatéba; Oualata, a mai Mauretánia délkeleti részén), majd a Niger felső folyása mellett fekvő Maliba (Melli). Kínozta a hőség, úgy tűnt számára, hogy a sivatag tele van gonosz szellemekkel, amelyek az utazót könnyen tévútra vezetik. Ráadásul délen a kullancsok és a moszkitók is súlyosbították a helyzetet. Azonkívül az is zavarta Ibn Battútát, hogy őt, akit az egész iszlám világban megbecsüléssel és tisztelettel fogadtak, amikor szudáni területre lépett, nem részesítették ugyanilyen fogadtatásban. „A rossz nevelés és a fehér emberek *(tudniillik az arabok, illetve az észak-afrikaiak)* iránti csekély tisztelet miatt akkoriban sajnáltam, hogy Négerföldre indultam." A Nigert követve, amelyet egy, az antik világba visszanyúló hagyomány alapján a Nílussal azonosított, megérkezett Timbuktuba, ahol két hónapot töltött.

Ezt a várost három kultúra – a szudáni, az egyiptomi–magribi (Atlasz-országok) és a barbár, fekete, nagy orrkarikákkal ékesített emberevők – találkozási pontjának nevezte. Ebben az utóbbiban megmutatkozik, hogy Ibn Battúta mennyire megvetette a „pogány négereket", és hogy mennyire nem akarta megérteni az idegen szokásokat. Ámde Timbuktu a maga népkeverékével és Szulejmán fényes udvarával neki is tetszett, egyenesen imponált. Mindenesetre panaszkodott az uralkodó „fukarsága" miatt, aki bizonyára nem halmozta el a várt ajándékokkal az utazót. A mali erkölcsök és szokások parasztinak tűntek ugyan számára, ámde mégis dicsérte a lakosság rendszeretetét. „A mali négerek jobban irtóznak az igazságtalanságtól, a zsarnoki tettektől, mint mások. A szultánjuk ezért a bűnért senkinek sem bocsát meg." Mint jámbor muzulmán örült annak, hogy a város lakosai milyen pontosan betartják vallásuk előírásait. Még jobban dicsérte a fekete nők feltűnő szépségét, és nem felejtette megemlíteni, hogy a férfiak nem féltékenyek. Nagyon csodálkozott azon, hogy a nők milyen nagy szabadságot élveznek. Viszont gyalázatosnak és szemérmetlennek bélyegezte azt, hogy a fiatal lányok fátyol nélkül, csupán ágyékkötővel a derekukon járkálnak az utcán. Ezzel szemben a rabszolganők meztelensége ellen nem tiltakozott!

Megállapítása szerint Timbuktu nemzetközi kereskedőváros. Itt látott első ízben földimogyorót. Ezzel szemben a XIII. században a Niger mentén meghonosított gyapottermesztés nem tűnt számára különösnek. Az ország jólétéről, ahol az utazónak sem támadásoktól, sem egyéb erőszakos cselekedetektől nem kell tartania, a következő megjegyzése is tanúskodik: „Az utazó mindig biztos lehet abban, hogy tud élelmet vásárolni, és abban, hogy éjjeli szállást talál."

Egy „bárkán, amely egyetlenegy fatörzsből készült", felfelé indult a Nigeren Gaó felé (ezt Ibn Battúta Kaukaunak nevezi), amely szerinte a Nílus (!) melletti nagy város, Szudán egyik legszebb, legnagyobb és leggazdagabb városa. Sok rizs, tej, szárnyas, hal van itt, és egy ináninak nevezett uborka, amelynek nincs párja"; és akárcsak Timbuktu – ismert kereskedőváros. A közelében rezet bányásznak. A Csád melletti Bornu Birodalomról (Kanem, Bornu) is hallott, amelynek muzulmán királya Idriszi „soha nem jelenik meg a nép előtt, és nem is beszél velük másként csak függönyön keresztül. Ebből az országból exportálnak szép rabszolganőket, szolgalegényeket, és sáfránnyal festett ruhákat adnak el más vidékekre."

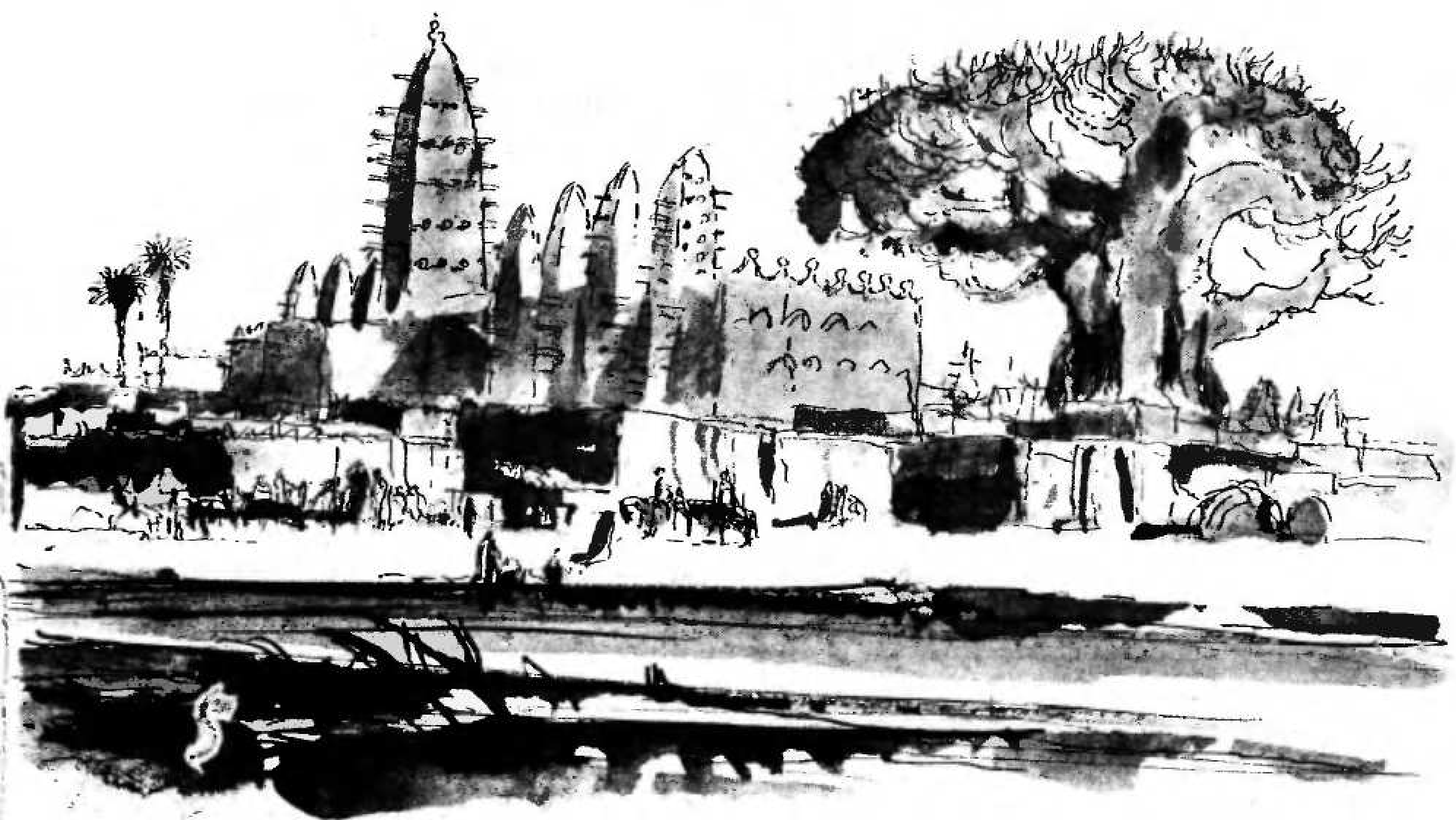

Timbuktu Ibn Battúta korában

Gaóban csatlakozott egy ghadameszbeli karavánhoz, amely hatszáz fekete rabszolganőt vásárolt – Szudán egyik nagy kiviteli cikke a XIX., sőt részben a XX. századig ez volt. Az Aïr-hegységben levő Takadda (Agadès) oázisvároson át, amelynek berber lakosai a kereskedelemből „bőségben és gazdagságban élnek" (kivéve természetesen a rabszolgákat), megérkezett Ahaggar vidékére, a Haggar (Hoggar) földjére. „A hoggarok egy berber törzs, amelynek tagjai testükön fátyolt viselnek. Róluk kevés mondható. Semmirekellők." 1353 végén Ibn Battútát ismét Szidsilmászában találjuk, ahol megélt egy havazást, amit még sohasem látott, és 1354 elején visszatért Fezbe.

A már ötvenesztendős utazó ezzel befejezte vándoréletét. Miközben a két nagy utazás alatti élményeit tollba mondta, újraéledt benne annak a világnak a nagysága és tarkasága, amelyet bejárt. 1355 végén fejezte be útibeszámolóját.

A Szaharáról adott leírásait csak a későbbi európai utazók, így a német Barth, Nachtigal és Rohlfs leírásai múlták felül. Ezek az utazók mindenesetre olyan Szahara földjére léptek, amelynek kiszáradási folyamata jóval előbbre haladt már annál, amilyen a XIV. században volt, és egy még sokkal nagyobb Szaharát találtak, mert a kiszáradás azóta Észak-Szudán nagy területeire is kiterjedt, ahol a legkülönbözőbb rendű és származású hódítók oktalanul és kegyetlenül pusztították a vegetációt, és ezzel döntően hozzájárultak az elsivatagosodás folytatódásához, a homok előretöréséhez.

Az a tudás, amelyet az arabok a Földről összegyűjtöttek, nem maradt teljesen ismeretlen az akkori Európában. Ahogyan az arab tudomány más eredményei is jelentős mértékben eljutottak Európába a részben iszlám, részben keresztény uralom alatt álló Hispánián (Spanyolországon) vagy a Két Szicília normann királyságán át, melynek keresztény–muzulmán keverék kultúrája volt, ugyanúgy történt ez a Földről szerzett kutatási eredményekkel is. Az akkor ismert egész világról gyűjtött földrajzi információk gyűjtőhelye a híressé vált mallorcai zsidó „térképészeti iskola" lett, amely elsősorban a zsidó utazók adatait dolgozta fel ugyan, ámde arab forrásokra is támaszkodott. Így született meg a spanyol Baleárokhoz tartozó Mallorca-szigeten a portugál trónörökösnek, azaz a későbbi I. János királynak, Tengerész Henrik herceg apjának megbízásából Abraham Cresques „Katalán Világtérképe" (1375), a középkori térképészet csúcsteljesítménye. A térképből kitűnik, hogy a mallorcaiak már milyen alaposan ismerték Afrika belsejét, elsősorban a Mali Birodalmat, Kankan Musza országát.

Az akkori Európa azonban még igen keveset tudott arról, hogy az arab–iszlám országok népei milyen sokkal járultak hozzá a Föld kutatásához és a világkultúrához. Afrikáról részletesebben a magribi származású granadai al-Haszan ben Mohamad al-Vasszan utazótól szereztek értesülést, akit 1520 táján vittek rabszolgaként Rómába, X. Leó pápa udvarába, ott megkeresztelték, s a Leo

Africanus nevet kapta. „Afrika leírása" című művét ezen a néven írta. Sok arab munkát azonban csak a XIX. századtól kezdve fordítottak le valamelyik európai nyelvre.

Egyre azonban az arabok újra megtanították a keresztény dogmák bilincseibe merevedett Európát, nevezetesen arra, hogy a dogmatikus hagyományok helyébe a megfigyelést és a tapasztalatot kell állítani. Ez a vetés Európában a középkor kellős közepén, a hűbériség fénykorában, gazdag termést hozott.

ÁZSIA ÚJRAFELFEDEZÉSE

Mialatt az arab–iszlám országok kultúrájuk tetőpontja felé haladtak, Európa – a Bizánci Birodalom kivételével – a XI. században is még jócskán fejlődése egyik mélypontján állt. Noha a korai hűbériség – valamennyi megjelenési formájával – itt is teljesen kialakult, nemcsak ott, mégis Bizánc is meg az arab–iszlám országok is nemcsak a kultúra területén, hanem gazdaságilag is messze felülmúlták az európai országokat. A fejlett árugazdaság lehetővé tette számukra azt, hogy „világszerte" kereskedelmi kapcsolatokat létesítsenek. A jelentős városok egész sora, amelyeket forgalmas kereskedelmi utak kapcsoltak össze, egyszersmind gazdasági és kulturális központok is voltak.

Le Goff francia történész szerint Nyugat, vagyis Európa a korai hűbériségnek abban az időszakában egészen az erdők borította Kelet-Európáig már külső megnyilvánulási formájában is a muzulmán világ földrajzi negatívja volt. „Ott sztyeppek és sivatagok, amelyek egyhangúságát csak néhány oázis és erdőfolt töri meg. Ezen erdős területek közül a legnagyobb a Magrib. Itt viszont (Európában) tisztásokkal tarkított erdőtakaró van. A tisztásokon elszórt közösségek telepednek meg – városcsírák, amelyeket az őket körülvevő szántóföldek, falvak, várak és kolostorok csak nagy nehézségekkel táplálnak, s az alig gondozott, gyakran kitérő utak csak rosszul kötnek össze egymással. E városcsírákat a lovagi vagy az alsó néprétegekből származó banditák támadásai fenyegetik állandóan; a közlekedésre, ahol ez csak lehetséges, elsősorban az erdőtakarót átszelő vízi utakat használják."

A gazdaság megmaradt naturális gazdaságnak. A primitív szerszámokkal megművelt talaj minimális termést adott (kétnyomásos gazdaság). A kézművesség csak kis árutömeget állított elő, korlátozott választékban. A feudális uralkodó osztály a földbirtokán élő parasztságot kizsákmányolva minden fejlődést megnehezített. Az utazó kereskedők kifosztogatásával még a kereskedelmet is bénította. Ilyen módon Nyugat- és Közép-Európa jelentős mértékben elszigetelődött a világ többi részétől. A tengeri kalózoktól eltekintve még az arab hajók is elkerülték Észak-Itália és Franciaország partjait, mivel a kereskedelmi kapcsolatok felvételére irányuló törekvések nem nyújtottak hasznot.

A Karolingokat követő kor szellemi korlátozottságáról tanúskodnak a szerzetes tudósok művei; ezek a tudósok e világról, amelyet megvetettek, nem akartak megtudni semmit. A XI. században élő Petrus (Pietro) Damiani például így írt: „Platón a rejtélyes természet titkait kutatja, megszabja a bolygók keringésének határait, és kiszámítja a csillagok futását: én őt megvetéssel utasítom el. Püthagorasz a földkerekséget szélességekre osztja fel: én ezt kevésre becsülöm..." A világi tudomány, amely szembe tudott volna szállni a világ és a tudomány ilyen lebecsülésével, még nem fejlődött ki.

Mindennek ellenére, a korai hűbériség méhében elkezdődött egy olyan elem felemelkedése, amely

tulajdonképpen nem illett bele a korai hűbériség társadalmi struktúrájába, a korai feudalizmusban ugyanis két kifejezett osztály volt, a világi és egyházi hűbérurak, valamint a parasztok osztálya. A változott társadalmi-gazdasági alapon újra fejlődésnek induló vagy újonnan keletkezett városok lakosságára gondolunk, és elsősorban is a kereskedőkre. Bár a távolsági kereskedelem csekély méretű volt, mégis nélkülözhetetlenné vált a hűbérurak számára. Hogyan tudtak volna más módon hozzájutni azoknak az időknek a nagyjai, előkelőségei az oly áhított fényűzési cikkekhez, a drága szövetekhez, az arany ötvösmunkákhoz, az elefántcsont-faragványokhoz vagy akár a trópusok fűszereihez? Ez utóbbiak, amint azt az arab utazóktól tudjuk, Európában az Alpoktól északra sohasem hiányoztak.

A keleti vagy bizánci eredetű luxusárukkal való kereskedelem kiinduló helyei ismét az itáliai tengerparti városok voltak. Eleinte a déliek, köztük Amalfi is. E városok lakosai, a hanyatlás korszaka után, amelyben arra kényszerültek, hogy halászatból éljenek meg, ismét hozzákezdtek a nagyobb hajók építéséhez, és ahhoz is, hogy felvegyék a kapcsolatot Levantéval, vagyis Keletnek a Földközi-tenger medencéjébe tartozó részével. 1000 körül ugyanúgy ismét rendszeresek a kereskedelmi kapcsolatok Amalfi, Pisa, Genova (Génua) s Velence olasz városok és Bizánc valamint az arab Kelet között, mint ahogyan rendszeres kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn az utóbbiakkal Barcelona, jelentős spanyolországi város is. A végső pont azonban minden esetben a Közel-Kelet földközi-tengeri kikötői voltak. Abban az időben még nem történt meg, hogy ez a kezdő, illetve végállomás áttolódjon például a Vörös-tengerre, amely az indiai-óceáni hajózás egyik kiindulópontjának számított.

1000 táján nemcsak a kereskedők száma szaporodott meg, akik a keleti partokat keresték fel, hanem sokkal jelentősebb volt az, hogy zarándokok kezdték elárasztani e partokat. A zarándokok Palesztinában, a kereszténység Szent Földjén reméltek bocsánatot nyerni minden addig elkövetett bűneikért, és a jövőben elkövetendőkért is.

A kereskedőknek és főleg a zarándokoknak Kelet gazdagságáról szóló elbeszélései nem hangzottak el hatástalanul a keresztény világban. Felkeltették a hűbérurak, köztük a pápák mohóságát. Vajon nem lenne-e hasznot hajtó, ha előrenyomulnának Kelet mesésen gazdag országaiba, magukhoz ragadnák azok anyagi javait, és ezzel gyarapíthatnák saját politikai hatalmukat? Csupán meg kell keresni a vallási alapot, hogy a tömegeket magukkal ragadják. Ezt hamarosan meg is találták. Azon jelszó mellett, hogy az „Úr sírját kell felszabadítani", azt a koholmányt is kezdték terjeszteni, hogy a „pogány" iszlám országokban sok keresztény zarándokot gyilkoltak meg.

Amikor II. Orbán pápa 1095-ben (Clermont-ban) meghirdette az első keresztes hadjárat megindítását, szerencsésen választotta meg az időpontot, mert az arab–iszlám világ éppen válságban volt. Az ázsiai sztyeppekről származó szeldzsuk törökök meghódították Bagdadot, és 1078-ban Syriát (Szíria) és Jeruzsálemet is elfoglalták. Ezekben a politikai viszontagságoktól terhes időkben biztos volt a siker. A pápa felhívására valamennyi osztályból felkerekedtek, hogy megkeressék a szerencséjüket. A parasztok azt remélték, hogy megszabadulnak a nyomortól. A lovagok nagy része, amely a hűbéri birtok felaprózása, vagy az apáról elsőszülött fiúra szálló öröklődés folytán gazdaságilag rossz helyzetbe került (földtelen lovaggá vált) gazdag zsákmányt, hírnevet és új földbirtokokat remélt. Egyúttal mindenki azt hitte, hogy ha részt vesznek egy keresztes hadjáratban, ezzel biztosítják a maguk számára az Ég kegyét.

Az itáliai tengerparti városok, amelyek eleinte a kereskedelmi kapcsolataikat féltették, hamarosan felismerték, hogy milyen nagy üzlettel kecsegtet, ha a keresztes vitézeket a tengeren át elszállítják Syriába és Palestinába (Palesztinába), és biztosítják egyben a hátországot is számukra. Most alkalom

kínálkozott arra is, hogy Bizánc kereskedelmi hatalmát fokozatosan visszaszorítsák, sőt a kereskedelemtől való teljes kiszorítására is. Bizánc 1054-ben ugyanis véglegesen elszakadt a pápaságtól. A római katolikus és a görög ortodox egyház között a – már a III. században kezdődött – nézeteltérések végleges szakadásra vezettek. A pápaság úgy számított, hogy a keleti egyház leigázásával, „amely nem az igazi kereszténység részese", döntően erősíteni tudja politikai helyzetét.

Amikor a keresztesek első, szárazföldi úton Ázsiába menetelő hulláma, amely átvonulást kért Bizánctól, 1096-ban elérte Konstantinápolyt, szörnyű módon nyilvánvalóvá vált a Kelet és a Nyugat közti nagy kulturális ellentét. A bizánciak a „Nyugat virágjában" csak tolvajok és rablók ágrólszakadt gyülevészét, a lovagokban pedig csak mohó és nagyszájú barbárokat vagy inkább vadakat láttak. Syria és Palestina lakosai hasonló benyomásokat szereztek.

Hogy a keresztes hadak milyen kevés megértést tanúsítottak Kelet fejlett kultúrája iránt, és menynyire csak a kimondottan világi dolgok érdekelték őket, azt különösen a negyedik keresztes hadjárat (1202–1204) bizonyította, amely a történelembe „keresztes hadjárat a keresztények ellen" *(Runciman megfogalmazása)*, vagyis a keresztény Bizáncot meghódító keresztes hadjárat néven vonult be. Ez, bár negatív értelemben, a földrajztudomány és általában a tudomány szempontjából nagy jelentőségű esemény volt. Ugyanis 1204 áprilisában a keresztesek teljességgel feldúlták Konstantinápolyt, és közben sem a kolostorokat, sem a templomokat, de a könyvtárakat sem kímélték. A keresztesek minden kulturális értéket, amelyet a városban az ókortól kezdve gondosan őriztek, elhurcoltak, vagy megsemmisítették azokat. A hajdankorból maradt értékes kéziratokat, amelyek között bizonyára az ókori geográfusok és történészek sok olyan műve is ott volt, amelyek elvesztését ma keservesen fájlaljuk, szétszaggatták, széttaposták, elégették. Ahogy M. V. Levcsenko szovjet történész írja: „Az évszázadokon át felhalmozódott kulturális értékek tömeges megsemmisítése jelentős kárt okozott az európai civilizációnak. Marx maga pedig azt jegyezte meg, hogy e fosztogatás révén »Nyugaton sokkal jobban megismerték a Kelet művészetét és jártasságait, a latinok házait, palotáit és templomait ezek után a rablott holmival ékesítik«" (Herz nyomán idézve).

Nem feladatunk a keresztes hadjáratokkal (1096–1270) való tüzetesebb megismerkedés. Számunkra csak az az érdekes, hogy a keresztes hadjáratok során Európában ismét gyarapodtak a Földközi-tenger egész medencéjéről szerzett ismeretek, és szorosabb kulturális és gazdasági kapcsolat jött létre Európa, Bizánc és az iszlám országok között. Az bizonyos, hogy a keresztes hadjáratok kisugárzása nem volt olyan nagy, mint amilyennek az ember gondolná. Az arab–iszlám kultúra vívmányaihoz és egyúttal az arab–iszlám földrajztudomány eredményeihez nem annyira a keresztesek által ideiglenesen meghódított Szíria és Palesztina területén lehetett hozzáférni, hanem sokkal inkább a hispániai és szicíliai régi érintkezési övezetekben, és nem utolsósorban Bizánc útján. Így az „Almagest"-et, Ptolemaiosz művét először Palermóban, a normann Két Szicília Királysága fővárosában fordították le görögről latinra (1160). A kereskedelem is, mindenekelőtt pedig a felvirágzó olasz tengerparti városok, Genova, Pisa és Velence kereskedelme nem Szíria–Palesztina, hanem Bizánc, Alexandria és a Magrib (Maghreb) felé kereste az utat.

Ez a kereskedelem – márpedig a kereskedelem mindig is a Föld megismerésének egyik úttörője – annál is inkább megélénkült, mivel a középkor virágkorában (1100–XIV. század közepe), a fejlett feudalizmus idején jelentős változások zajlottak le a gazdaságban, a társadalomban és az államszervezetben. A mezőgazdaságban, amely továbbra is megmaradt az uralkodó gazdasági ágnak – a lakosság nagymértékű növekedésével összefüggésben –, forradalmasodott a termelés. A föld megmunkálásának módszerei javultak, elsősorban a fejlettebb technika meghonosodása (a kerekes eke és a borona bevezetése, a vasból készült szerszámok fokozódó alkalmazása) meg a háromnyomásos gazdálko-

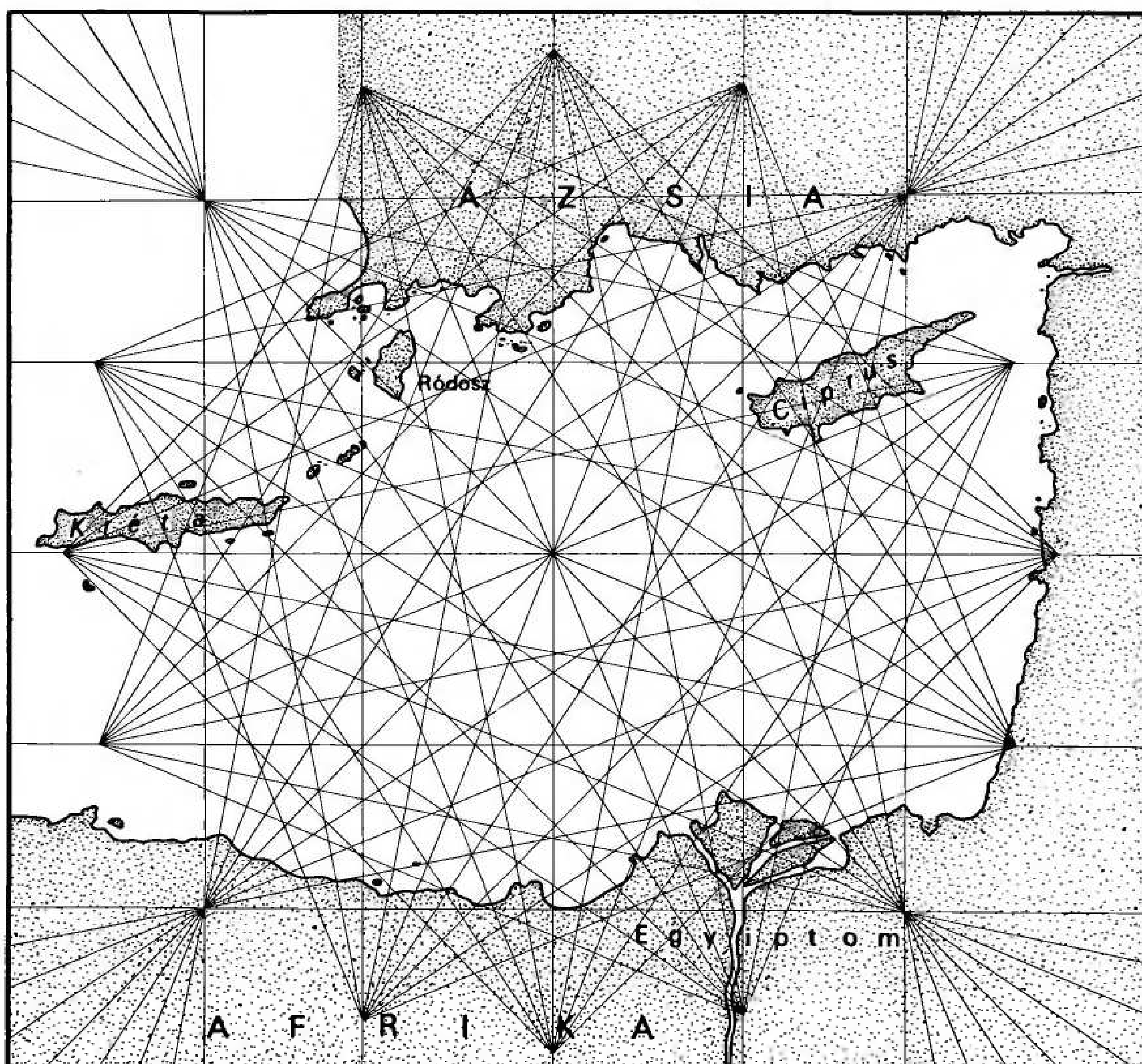
dásra való fokozatos áttérés eredményeképpen. Az első nagy erdőirtások számottevően növelték a megművelhető területeket.

Ezzel egyidejűleg felvirágzottak a városok. A kézművesek céhekbe szerveződtek, amelyek legelőször is lehetővé tették a munkamegosztás kiszélesedését, és a gazdasági haladást is elősegítették. A városok egyre inkább megszabadították magukat a feudális függéstől; sőt időlegesen a parasztok hűbéruraiktól való függése is enyhült. A mezőgazdaság és a kézművesség fölösleg termelése egyre nagyobb mértékben kezdett növekedni. Az addigi naturális gazdaság helyébe egyre kifejezettebben áru–pénz viszony lépett.

Egy fontos technikai újítás nemcsak a mezőgazdaság és a közeli kereskedelem, hanem a távolsági kereskedelem számára is rendkívüli jelentőségű volt. A közlekedésben addig csak a jármolást vagy a nyakhámot ismerték, ami az állat nyakát, szügyét úgy elgyötörte, hogy hamarosan zihálni, köhögni kezdett, és csak kevés erőt tudott kifejteni. Most azonban feltalálták a lovak fogatolásához a kumethámot és a szügyhámot, az ökröket pedig kezdték homlokjáromban igázni. (Kínában a szügyhámot már az V. században általánosan használták.) Az új befogási módnak köszönhetően a lovak és ökrök most már a korábbi tehernek négyszeresét-ötszörösét húzták el, és nagyobb távolságra, mint azelőtt. Ezenkívül bevezették a patkolást, a vaspatkó biztosabbá tette az állatok járását. Ez a fejlődés lehetővé tette tehát, hogy mind a mezőgazdaságban, mind a közlekedésben alkalmazzák a gyorsabb és kitartóbb lovat. Azáltal, hogy a vonóerőt úgy is megnövelhették, hogy több állatot fogtak egymás elé, mód nyílt arra is, hogy a kétkerekű kordé mellett meghonosodjon a nagy négykerekű kocsi. Most már a szárazföldi szállítás hatékonyan egészítette ki a tengeri szállítást. Az eddig főként öszvéres teherszállítást olyan szállítóeszközös szállítással válthatták fel, amely az öszvéres szállításhoz viszonyítva rendkívüli teljesítményű. A teherszállító kocsiról van szó. A teherszállítókocsis szállítás a maga részéről megkövetelte a szárazföldi utak felújítását, illetve megjavítását.

A megnövekedett kereskedelmi forgalom azzal járt, hogy a tengeri közlekedésbe is technikai újításokat vezettek be. A XII. századtól kezdve nagyobb hajókat építenek, mint azelőtt. A tengerhajózás növekvő jelentősége visszatükröződött abban a figyelemre méltó tényben, hogy 1160-tól kezdve minden velencei hajónak saját vashorgonya volt; noha korábban a hajótulajdonosok minden út előtt drágán kölcsönöztek horgonyt, amit a hazatérés után visszaadtak. A XIII. században megrajzolták az első, az iránytű ismeretén alapuló tengeri térképeket, az úgynevezett portulanokat; ezeken a térképeken a földközi-tengeri kikötőket hajóútvonalak hálózata kötötte össze. Azt már említettük, hogy a nyolcevezős hajók is meghonosodtak a tengerhajózásban.

Ezzel egyidejűleg szellemi fordulat is lezajlott. A XI. század végétől mind a városi polgárság, mind a lovagok ostromolni kezdték a klérus és a kolostorok művelődési monopóliumát. A hitet a tudás fölé helyező középkori teológia és az antik kor kulturális öröksége között elkerülhetetlenné vált az összecsapás, mivel az ókor szellemi javai – bizánci, arab és saját (nyugat-európai) régen eltömött forrásaiból áradva –, ismét terjedni kezdtek. Az új városi kultúra olyan képviselői, mint Pierre Abélard (1079–1142) francia filozófus, bátran hangoztatták, hogy az értelemnek (ratio) tágasabb teret kell adni. A fejlődő termelőerők kényszerítő hatására még egyházi tudósok is kénytelenek voltak kijelenteni, hogy az „aktív élet" ugyanúgy Istennek tetsző és ugyanannyira kegyelemben részesülő, mint a kolostorfalak mögötti, csupán Istennek szentelt szemlélődő életmód. Bár a vallásos dogmáknak és a valóságnak egy új egységgé való összeötvözésére irányuló kísérletek végső soron szükségszerűen meghiúsultak, a városi kultúra kifejlődésével egyetemben mégiscsak új gondolkodási formák is keletkeztek, amelyek különösen a Földdel foglalkozó tudományok terén a megfigyelést és a tapasztalatot a spekulatív elmefuttatások és a szűk, dogmatikusan korlátozott szemléletmód fölé helyezték.

Részlet egy középkori portulán térképből

Ez pedig szellemi téren egyengette az utat afelé, hogy az emberek ismét a távolba irányítsák tekintetüket, és elkezdjék kutatni a messzeséget.

Ilyen módon körülbelül 1100-tól, vagyis a fejlett feudális rend kialakulásától fogva számos ok hatott oda, hogy az emberek ismét fokozottan kezdték keresni a messze vidékekre, a távolbavezető utat. Elsősorban a kifejlődő termelőerők voltak azok a történelmileg legfontosabb hajtóerők, amelyek új, erős lökést adtak a távolsági kereskedelemnek, s az idegen országokba történő utazásoknak. Az egyre erősebben terjedő pénzgazdaság keretében fejlődésnek induló váltó- és hitelgazdálkodás szintén megtette a magáét. A kor jellegének megfelelően a vallási hajtóerők, a hitből fakadó indítékok, amelyek zarándoklásokban és hittérítők utazásaiban nyilvánultak meg, a világ újrafelfedezése tekintetében nem voltak lényegteleneknek tekinthetők. A keresztes háborúk idején az iszlámmal

vívott harcban mindehhez egy erős politikai tényező is járult. A pápaság mint a hűbéri-vallási hatalmi törekvések exponense ugyanúgy szövetségeseket keresett az arab–iszlám világ ellen, mint a különböző országokban kialakult királyságok. Ez nem gátolta ugyan meg a Kelettel folyó luxuscikk-kereskedelmet, de alaposan megnehezítette azokba az országokba az eljutást, amelyekből az értékes fűszerek, a drágakövek vagy a selymek származtak, és a szükségszerű közvetítő kereskedelemmel alaposan megdrágította ezeket az árukat.

A XIII. században úgy tűnt az európai uralkodó rétegeknek, hogy a mongolok, akik ekkortájt egész világbirodalmat teremtettek, erős szövetségeseik lehetnek. Fordítsuk ezért mi is tekintetünket ismét Ázsia felé! Emellett tudatában kell lennünk annak is, hogy új gazdasági természetű impulzusok Európa északi részéből is kisugároztak, különösen azóta, hogy a Hanza néven ismert nagy kereskedőszövetség csírasejtjei a XII. században kialakultak. Az európai fejlett középkornak a Távol-Kelet felé való törekvésében gyökereztek felfedezéstörténeti nagy tettei, és valamennyi többé-kevésbé mind összefüggött az új nagyhatalommal, a mongol világbirodalommal.

DZSINGISZ KÁN BIRODALMÁBAN

A Belső-Ázsiából származó nomád népek a XIII. században – mint ahogy a múltban már többször is – ismét döntő módon szóltak bele a világtörténelem menetébe, és addig páratlan nagy birodalmat hoztak létre.

Mongóliában a XII. század végén elkeseredett hatalmi harc dúlt a törzsszövetségekhez nem tartozó nomád törzsek és törzsszövetségek arisztokráciája között. Végül a mongolok kánjának (törzsfőnökének), Temüdzsinnek (1155–1227), aki kalandos élet során verekedte fel magát valamennyi nomád mongol törzsek főnökévé, nagykánjává, sikerült a mongolokat hatalmas birodalomban egyesítenie. Közben felvette a Dzsingisz kán nevet. Az általa 1206-ban alapított első mongol állam egész sereg törzset foglalt magában, amelyek nyelvileg és etnikailag rokonságban álltak. A szűkebb értelemben vett mongolok mellett, akik valamikor az Onon és a Kerülen mellett legeltették nyájaikat, ezek főként tatárok és najmanok voltak. Mindezeket végül is a „mongolok" gyűjtőnéven foglalták össze, jóllehet Európában századunk elejéig még mindig sokkal elterjedtebb volt a „tatárok" elnevezés.

Az új mongol állam a korai feudális államok közé tartozott erős katonai arisztokráciával, amelynek egyedül volt helye és szava a kuriltájban (huralban), a nagytanácsban. A feudális osztály támogatta Dzsingisz kánt nagy hódító háborúiban, amelyeket 1207-ben kezdett meg. A mongol lovasseregek a maguk mozgékony harcmodorával fergetegként száguldottak végig az akkori nagy kultúrbirodalmakon, raboltak, gyilkoltak, romboltak, rengeteg értékes kultúrkincset semmisítettek meg, és még a saját országukban is gátolták a termelőerők fejlődését.

Az első nagy támadásuk Észak-Kína ellen irányult 1211-ben. 1215-ben a Csin-dinasztia kincstárával együtt elfoglalták Pekinget (Jencsinget). Ezután Dzsingisz kán nyugat felé fordult, meghódította Turkesztánt, az ősi Baktriát (Észak-Afganisztán) és a vele határos területet egészen az Indusig (Pakisztán). Még a közép-ázsiai Horezm, ez a mohamedán állam – amely kereskedelmi kapcsolatainak köszönhetően az egész akkori világ egyik kulturális központja volt – is áldozatul esett a mongol rohamnak. A gyors lovascsapatok – bár csak átmenetileg – 1223-ban első ízben megjelentek Dél-Oroszországban is.

Dzsingisz kán halála után fiai és unokája folytatták a hódítást. Az unoka, Batu kán, az Arany Horda uluszának (részbirodalmának) uralkodója 1236-ban megkezdte Oroszország meghódítását, és 1241–1242-ben seregei Lengyelországba hatoltak, eljutottak Sziléziáig, betörtek Magyarországra és Morvaországba. Ugyanabban az időben semmisült meg az Ó-permi Birodalom is. Európa népeit megbénította a rémület, amikor egy német–lengyel hadsereg 1241. április 9-én Legnicánál (Liegnitznél) vereséget szenvedett. Ámde meghalt az akkori nagykán, Ögödej, és Batu kán kénytelen volt félbeszakítani a Nyugat elleni hadjáratot, hogy a mongol fővárosban, Karakorumban, amely a mai Ulánbátortól nyugatra feküdt, részt vehessen a nagykán megválasztásában. Ezzel egyszersmind véget értek a mongolok európai hódításai. Viszont, ezt követően lett a mongolok zsákmánya Irán (1252) és egész Kína (1267).

A mongolok előretörésére való reagálás Közép- és Nyugat-Európában a remény, a bénító rémület és a megújuló remény között ingadozott. Először remény, mert az európaiak a mongolokban a muzulmán Horezm legyőzése után a legendás „János pap" híveit vélték felismerni, akik tehermentesítő támadással a veszélyeztetett keresztes hadak segítségére siethettek. Majd olyan hírek érkeztek, hogy az állítólagos keleti keresztény sereg nem más, mint „a tatárok vad, állati külsejű, farkasétvágyú és oroszlánbátorságú", ordas természetű népe. Magyarországi, morvaországi és sziléziai rémtetteiknek híre gyorsan vált közismertté, mihamar ezekről beszélt mindenki.

Amikor a veszély elmúlónak látszott, új remények születtek. Most kezdték azt feltételezni, hogy a mongolok többé már nem barbárok, hogy hozzáidomultak a megszállt országok kultúrájához, és hogy országaikban a valamikor Bizáncból elkergetett nesztoriánus keresztények sok-sok leszármazottja él. A pápa és a kor vezető világi hűbéri hatalmai abban reménykedtek, hogy esetleg meg lehetne egyezni a mongolokkal, és szövetséget lehetne kötni velük az iszlám államok és a Keleten egyre inkább előretörő törökök ellen. Noha ezek az elképzelések is abból fakadtak, hogy a mongol világbirodalom jellegét egyáltalán nem ismerték, azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy kapcsolatokat vegyenek fel a nagykánokkal, mégis alapvetően megváltoztatták azt a képet, amelyet abban az időben Európa nagy részén Keletről alkottak.

A Távol-Kelettől Közép-Európáig terjedő óriási területen valójában nagy változások zajlottak le. Ázsia és Kelet-Európa nagyobb részének népei most egyetlen hatalomnak, a nagykánságnak engedelmeskedtek. A rengeteg szétforgácsolt, nyugtalan és egymással szakadatlanul harcoló hűbéri állam helyébe egyetlen egységes birodalom lépett, amelynek egyes tagjai annyira meggyengültek vagy annyira meg voltak félemlítve, hogy minden különbségük ellenére fenntartás nélkül, vakon teljesítették

Mongol lovas

Ilyennek képzelték
a híres-nevezetes János papot,
a távol-keleti papkirályt

a legfelsőbb úr parancsait. Az óriási birodalom igazgatása megkövetelte, hogy biztos és biztonságos összekötő utak legyenek a különböző központok között, ezenkívül rendszeres posta- és hírvivő szolgálat felállítása is szükségessé vált, ilyen módon a mongol uralom alá került országokban addig ismeretlen biztonság uralkodott, a „Pax Mongolica", a mongol béke. Ehhez járult a mongol uralkodók vallási türelmessége, mindez lehetővé tette, hogy európai hittérítők és követségek is akadálytalanul eljuthassanak Keletre.

Az első jelentős követség, amely a keleti területekre indult, 1245-ben IV. Ince pápától (1243–1255) kapta megbízását, aki abban az időben Lyonban székelt (a lyoni zsinat). Pontosan 13 év múlt el azóta, hogy IV. Béla magyar király azt a megbízatást adta Julián (Julianus) domonkosrendi barátnak, hogy keresse meg Kelet-Európában, az őshazában, Magna Hungariában élő magyarokat, és nyerje meg őket szövetségesnek a tatárok ellen. Julianus barát rendkívül nehéz utazás után eljutott a Káma mellett élő magyarokhoz, és ott teljességében megismerte, hogy a mongol veszély mennyire súlyos. És annak is csak még három éve múlt, hogy Magyarországon, Morvaországban és Sziléziában oly hirtelen véget ért a tatárjárás, a mongol invázió. Ámde a pápa, aki éppen kellős közepén volt ama harcnak, amit II. Frigyes, a Hohenstaufen-dinasztiából való császár ellen vívott, sürgető szükségét érezte annak, hogy hatalmát megerősítse.

A pápának a lyoni zsinaton megfogalmazott, „A tatárok királyához és népéhez" kezdetű levele arról az illúzióról tanúskodik, miszerint a nagykánt megnyerhetnék a kereszténység számára és egy-

úttal szövetséget köthetnének vele az iszlám ellen. Ez a levél nemcsak a mi szemünkben figyelemre méltó és furcsa dokumentuma az elbizakodottságnak meg a diplomáciai ügyetlenségnek. A pápa gyakorlatilag felelősségre vonta a mongol uralkodót saját és elődjei tetteiért. Többek között ezt olvashatjuk a levélben: „Ezért a legnagyobb mértékben csodálkozunk azon, hogy Ön, amint hallottuk, sok keresztény országot és más népeket is megtámadott, és kegyetlenül elpusztított. És még mostanáig sem csillapult az Ön dühöngése, mert még mindig távoli országok felé nyújtja gyilkos kezét." Az Isten rettentő haragjára és súlyos büntetésére való utalással egy felszólítás következett: „Hozza tudomásunkra teljesen félreérthetetlenül, mi késztette Önt arra, hogy más népeket elűzzön hazájuk földjéről, és mit szándékozik tenni a jövőben." A középkori diplomáciának ez a „mesterműve" azzal a felszólítással végződött, hogy a nagykán a követség tagjainak biztosítson biztonságos utazást. A mongol uralkodó – a levélvivők szerencséjére – fordításban sem értette ezt a nyelvezetet, hanem azt látta benne, ami gyakorlatilag a célja is volt: egy távoli hatalom közeledési kísérletét, a nagykán jóakaratának megnyerésére irányuló törekvést.

Az üzenet átadásával a már hatvannégy éves Giovanni ferencrendi, olasz szerzetest bízták meg. A születési helye, a Perugia melletti Piano de Carpine falucskáról Piano di Carpininek is nevezték, de találkozunk az irodalomban nevével a következő formában is: Plano Carpini. A nevezett szerzetes Assisi Szent Ferenc, a rendalapító első követőinek egyike volt, már sokat utazott, s Tuniszban is járt. A korabeli források szerint „kedélyes, szellemes, rendkívül képzett, ügyes és tapasztalt" volt. Azért szemelték ki a nehéz küldetésre, noha hajlott korú volt már, mivel ő meg kísérői is, a csehországi Stefan (István) és a lengyel Benedek (Benedykt) „kitűntek vallási lelkiismeretességükkel és tiszteletre méltó életmódjukkal; és jól ismerték a Szentírást".

Carpini 1245. húsvét vasárnapján (április 16.) indult útnak Lyonból. Olyan útvonalat választott, amelyet korábbi utazásaiból már egyébként is egészen Lengyelországig ismert, azt remélte, hogy lengyel földön segítséget kaphat barátjaitól. „Először a csehek királyához mentünk. Mivel már korábbról barátok voltunk, tanácsot kértünk tőle, melyik útvonal a legjobb. Ő azt válaszolta, hogy véleménye szerint a legjobb az az útvonal, amelyik Lengyelországon és Oroszországon át vezet." A sziléziai Boleszláv lengyel herceg hasonló tanácsot adott. A krakkói (Kraków) herceg udvarában találkoztak Vaszilko Romanovics halicsi fejedelemmel, aki magával vitte őket Halicsba, és kíséretet adott melléjük, amely Kijevig kísérte őket.

Tíz hónappal indulásuk után, 1246. február 4-én elhagyták Kijevet, átkeltek a befagyott Dnyeperen, és már mongol hatalomban levő területen lovagoltak tovább. Mivel ott minden állomáson váltott lovakat kaptak, gyorsan haladtak előre. Némi kalandok után elérték a Fekete-tenger partját, és azt követték, részben a partvidék jegén haladva, a Don felé. Áprilisban, egy évvel az indulás után Szarajban, a sátorvárosban voltak, amely akkoriban a Volga keleti partján, Asztrahany fölött terült el. Itt székelt Batu kán, Dzsingisz kán egyik unokája, aki az Arany Horda fölött uralkodott. Ezt a részbirodalmat Dzsocsi uluszának is nevezik. A szerzetesek már Szarajban képet alkothattak maguknak a mongol rezidenciák, az uralkodói székhelyek fényéről és gazdagságáról. E rezidenciákban a legkülönbözőbb népek képviselőivel találkoztak.

Batu kán, aki a pápa levelét oroszra, mongolra és perzsára fordíttatta, közölte a pápa követeivel, hogy a levelüket magához a nagykánhoz kell elvinniük, tehát Mongóliába kell utazniuk. Ezzel nyilvánvalóan az volt a célja, hogy a Távol-Nyugatról érkező követeknek megfelelő hatásosan mutassa be a Mongol Birodalom hatalmát és nagyságát. A birodalom Ögödej halála után éppen az új nagykán, Güjük ünnepélyes megválasztására készült, s ezen a választáson a birodalom nagyjainak jelen kellett lenniük.

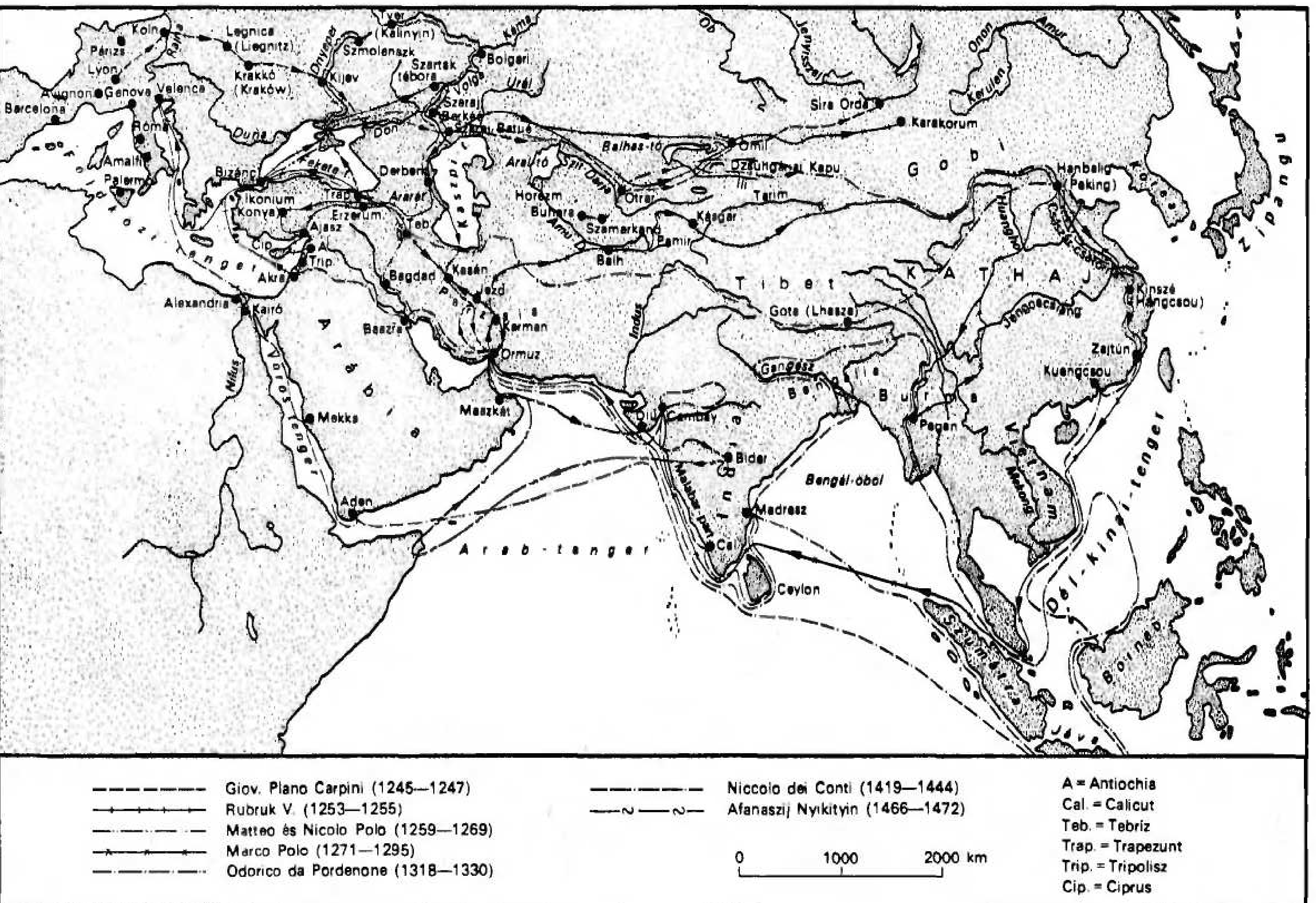
1246. április 8-án Carpini és megmaradt kísérői számára – néhányat ugyanis túszként Szarajban visszatartottak – három és fél hónapig tartó szakadatlan lovaglás következett, amely ugyancsak próbára tette az utazók fizikai teljesítőképességét. Naponta ötször-hétszer váltották a lovakat, mert a kísérőknek kirendelt mongolok siettek. Lehet, hogy jó tréfának tekintették, s az idegenekből mindent kisajtoltak. „Annyira kimerültünk, hogy alig tudtuk tartani magunkat a nyeregben. Ugyanis a negyvennapos böjt alatt táplálékunk csak sós vízben főtt köles volt, és más böjtnapokat is megtartottunk. Ivásra nem volt más, mint hó, amit üstben felolvasztottunk." Ámde a hatvannégy éves franciskánus és kísérői kiállták a fáradalmakat!

Az út a kazah sztyeppen át vitt, és ez nagyon száraz vidék, ahol sok helyütt egyáltalán nem volt víz. A földön szanaszét sok emberkoponya és emberi csontok hevertek. Amikor a Szir-Darjához, a görögök Iaxartészéhez értek, még a folyó nevét sem tudták meg. Az ősi kultúrvidéken, Közép-Ázsiában számtalan lerombolt erődítményű várost, feldúlt várakat és elhagyott falvakat láttak, amelyeket a tatárjárás vihara pusztított végig. Kara-Kitájban, a Balhas-tótól keletre a tatárok egy Omil nevű várost újra felépítettek, és a császár (a nagykán) számára palotát emeltek benne. Ezután „egy egész napos szünetet adtak, hogy alaposan kipihenhessük magunkat. Péter-Pál napján indultunk tovább, és elértünk a pogány najmanok földjére. Péter-Pálkor havazott, és határozottan hideg volt... Sok napon át lovagoltunk, míg az országot magunk mögött hagytuk. Utána *(a Dzsungáriai Kapun át)* átléptük a mongolok tulajdonképpeni országának határát, őket nálunk tatároknak hívják. Az országot legjobb emlékezetünk szerint három heti gyors ügetésben szeltük át."

1246. július 22-én végre elérték Sira Ordát, az uralkodó nyári táborhelyét, amely Karakorumtól mintegy fél napi távolságra feküdt. Ott Güjük nagykán utasítására egy jurtát és szabad ellátást kaptak, „úgy, ahogy a tatároknál egyébként szokásos volt". Mindenesetre még nem fogadták őket, mivel a nagykánt hivatalosan még nem választották meg. Ámde a birodalom nagyjainak roppant gyülekezete már jelezte a nagy esemény bekövetkezését. Amint Carpini megtudta, több mint négyezer követ érkezett. Köztük volt Jaroszlav, a Vlagyimir–szuzdáli fejedelem, a bagdadi kalifa követe, a szaracénok (muzulmánok) tíz további szultánja és sokan mások. Az ünnepélyes választás napját augusztus 15-re tűzték ki. Ámde szörnyű jégverés söpört végig az országon, a jégesőt áradás követte, amelyben 160 ember fúlt vízbe. Így a szertartást augusztus 24-re kellett halasztani.

Végre a nagykán elé rendelték Carpinit. „Kujuk (Güjük) más követségeket is fogadott, de nagyon kevesen nyertek bebocsáttatást a belső sátorba. Mindnyájan töméntelen ajándékot hoztak, selymet, bársonyt, bíborszövetet, arannyal kihímzett öveket meg prémeket, amelyeken jól esett a szemet legeltetni. Valaki a nagykánnak egy napernyőt ajándékozott, és az roskadozott a ráaggatott drágakövek súlyától. Egy tartományfő mintegy ötven tevét vezetett a nagykánhoz bíbor nyeregtakarókkal, amelyekre többszemélyes üléseket erősítettek, és számos lovat meg öszvért raktak meg a Güjüknek ajándékba szánt pompás páncélokkal és fegyverekkel. Tőlünk is megkérdezték, hogy mit akarunk ajándékba adni, tán semmit?! Ámde a hosszú utazás alatt már majdnem mindenünket elajándékoztuk, s így nem volt mivel megajándékoznunk a nagykánt. A sátortól nem messze volt egy domb, oda vittek ötszáz kocsit, színültig megrakva arannyal, ezüsttel és drága ruhákkal. Ezeket a kincseket a nagykán megosztotta környezetének előkelőivel, s ezek viszont abból, amit kaptak, saját embereiket is megajándékozták."

Carpini most már teljesíteni tudta megbízását, ámde negyed évig, november 11-ig várnia kellett, amíg mongol, perzsa és arab nyelven megkapta a válaszlevelet. Ez a levél nem éppen hízelgett a pápának: „Mi, a Föld egész nagy népének Dalai Lámája az örök Ég erejéből közöljük Parancsunkat. Ez olyan parancs, amelyet a nagy pápának azért küldünk, hogy megismerje és megértse... Ezért

A XIII.-XV. századi nagy felfedező utazások

jöjjön saját személyében valamennyi király élén, hogy felkínálja Nekünk szolgálatait és hódolatát. Csak ezután kívánjuk elismerni behódolását. Ha Istennek ezt a parancsát nem tiszteli és Parancsunknak nem engedelmeskedik, mindannyiukat ellenségünknek fogjuk tekinteni."

Güjük a pápai küldöttség mellé akarta adni saját követét, akit a pápai udvarhoz szándékozott küldeni. Carpini azonban ügyesen meg tudta akadályozni ezt a szándékot, végső soron azért, mivel nem akarta, hogy a világ uralkodójának követe bepillantást nyerjen a szerteszaggatott Európába. Vajon ez nem lenne-e kihívás arra, gondolta, hogy újabb hódító hadjáratra induljon a kán a Nyugat ellen?

Carpini kísérőivel együtt november 13-án indult útnak a válaszlevéllel és a nagykán menlevelével. „Egész télen utaztunk, gyakran kellett a puszta földön hóban éjszakáznunk, ha lábunkkal nem tudtunk magunknak hálóhelyet kikaparni. Itt ugyanis nem voltak fák, csak kopár, sík föld. Gyakran előfordult, hogy reggelre teljesen belepett bennünket a hófúvás. Így értünk vissza Krisztus mennybemenetelének napján (1247. május 9.) Batuhoz, és megkérdeztük, milyen választ kíván adni. Ő erre azt felelte, hogy nincs további megbizatása arra, hogy bármit is hozzáfűzzön ahhoz, amit a császár írt."

Azok az útitársak, akiket Batu kán túszként visszatartott, most ismét csatlakozhattak Carpinihoz. Újabb menlevelekkel felszerelve egy kun vezető segítségével Carpini továbbutazott nyugat felé, és június 9-én megérkezett Kijevbe, ahol az egész nép összesereglett, hogy a követeket a tizenhat hónapi távollét után üdvözölje. Olyan ünnepléssel fogadták őket, mintha a másvilágról, mégpedig a pokolból tértek volna vissza. Ugyanígy történt az orosz föld, a lengyel föld és Csehország számos városában is. Kölnön, Lüttichen (Liège) és Champagne városain át két és fél éves utazás után, 1247. november elején végre visszaérkezett Lyonba.

Carpini politikai küldetése meghiúsult. Még hittérítő tevékenységre sem lehetett gondolni a mongolok földjén. Ámde szerény, az igazsághoz hű útibeszámolójával első ízben ismertette meg Nyugat-Európát nemcsak Ázsia korábban már ismert részeivel, hanem Belső-Ázsiával is. Még ha sok minden sematikus, vázlatos maradt is – Ázsiának az utazók számára idegen természetét sem Carpini, sem kortársai még csak megközelítően sem tudták szemléltetni. Azt azért kimondotta, hogy a mongolok földjét északon az óceán veszi körül (az Északi-Jeges-tenger), és hogy a mongol portyázó hadak egészen az Északon élő népekig elhatolnak, hogy értékes prémeket szerezzenek tőlük adó címén. Elsősorban a jól szervezett, óriási területre kiterjedő közlekedési hálózat volt rá nagy hatással, amelyen szabályos távolságokban – pihent lovak állnak váltásra készen rendelkezésre. A nagykán táborában Carpini minden lehetséges adatot és információt összegyűjtött a mongolok történetéről, az óriásbirodalomban élő népekről, erkölcseikről és szokásaikról, ruházatukról és sok minden egyébről.

A pápai követ informátorai és „kémjei" között számos európai volt, akik hadifoglyokként vagy önként mentek Mongóliába, köztük oroszok, magyarok és lengyelek. Rubruk, a későbbi követ németeket, franciákat, flamandokat, angolokat is megnevezett, és külön megemlített egy metzi asszonyt. Legtöbbjük kézműves volt, de akadtak köztük mindenféle kalandorok is. Tehát korántsem Carpini volt az első európai Mongóliában. Ámde ismét megmutatkozott, hogy csak abból lesz felfedező, aki nyitott szemmel indul el a távolba, és be tud számolni a látottakról, aki környezetének képet tud festeni korábban ismeretlen országokról. Carpinit azok közé a nagyok közé sorolhatjuk, akik a maguk kultúrvidékén segítettek gyarapítani a Földről összegyűjtött ismereteket. Carpini egyúttal példája az olyan felfedezőknek, akik hajlandók voltak a legnagyobb erőfeszítéseket is vállalni, volt bennük energia és körültekintés, és sohasem szállt inukba a bátorság.

Carpini a hatvanhatodik évét taposta, amikor útjáról visszatért. Olyan gyorsan szelte át Ázsiát, mint utána talán senki sem, megállás és pihenés nélkül, forró nyárban és jeges télben, váltott lovak-

kal, ami az ő hajlott korában szinte valószínűtlen teljesítmény. Hazatérése után csak néhány év adatott meg neki. 1252-ben halt meg mint Antivari érseke (a mai jugoszláviai Bar kikötőváros).

A pápáknak az öncsalása, amely a Mongol Birodalomban uralkodó valós viszonyokra vonatkozott, és az a törekvésük, hogy hatalmi körüket a keleti népek megtérítése révén kiterjesszék, arra vezetett, hogy az Egyház még ezután is számos szolgáját küldte a mongol területre. Részben az volt a feladatuk, hogy kapcsolatot teremtsenek az ott élő – állítólag számos – nesztoriánus keresztényekkel, és hogy Ázsiában terjesszék a katolikus vallást, részben pedig diplomáciai küldetésben voltak. Köztük volt André de Longjumeau, egy francia dominikánus is, aki azonban nem hagyott hátra útibeszámolót. Ő a térítő szándéktól és a hatalomvágytól ugyancsak megszállott IX. (Szent) Lajos francia király megbízásából Szírián és Iránon (Perzsia) át ment Karakorumba 1249-ben Ciprusról. Karakorum a mongolok fővárosa volt, amelyet Carpini nem látott. Ott ismét interregnum uralkodott, mivel Güjük 1248-ban meghalt. A szerzetes dolgavégezetlen tért vissza királyához, aki abban az időben, a hatodik keresztes hadjárat alatt a palesztinai Keszariában (Caesareában, a mai Haifától délre) tartózkodott.

EGY FLAMAND FERENCRENDI SZERZETES MÖNGGE NAGYKÁN TÁBORÁBAN

A felfedezéstörténet egy másik csúcsteljesítményének Wilhelm Rubruk (eredeti nevén: Willem van Ruysbroek) flamand származású ferencrendi szerzetes utazását tekinthetjük (a francia Flandriában fekvő Rubrouck nevű helységből származott). Rubruk, aki 1220 és 1230 között született, elkísérte uralkodóját, IX. Lajost, Franciaország királyát a hatodik keresztes hadjáratra, és elszenvedte annak gyászos következményeit. (Lajos, aki megpróbálta elfoglalni Egyiptomot, súlyos vereséget szenvedett, fogságba esett, és csak magas váltságdíj árán szabadult meg.) Szent Lajos Palesztinában, ahol csak nehezen tudta tartani magát, megkísérelte, hogy a mongolokkal kapcsolatba lépjen. A politikai követségeket kétségtelenül nem valami sokra tartotta, mivel a nagykán válasza túlságosan is lehangoló volt. Sokkal inkább egy legendában reménykedett. Ez a legenda vagy tán mendemonda Longjumeau utazása óta közszájon forgott. A mendemonda szerint Batu kán egyik fia, Szartak herceg megkeresztelkedett. A katolikus hit mongolok közti terjesztése szempontjából roppant fontosnak vélte, hogy a kán közvetlen környezetében legyen egy keresztény. Így kapta Rubruk azt a megbizatást, hogy keresse fel Szartak herceget, és hirdesse a Volga-vidéken a keresztény Isten igéjét. Az a gondolat, hogy még a keresztény mongolok is veszélyeztethetik az egymással hadakozó hűbéri államokra szakadt Európát, a jámbor, kegyes uralkodónak eszébe sem jutott. Rubruk tehát korlátozott célú megbizatást kapott. Az nem volt előre látható, hogy a Marco Polo utazását megelőző legjelentősebb ázsiai utazás éppen ebből kerekedik ki.

Rubruk Palesztinából 1253 elején először Konstantinápolyba hajózott, ahol akkoriban II. Balduin, a „latin" császár uralkodott.[1] Tőle nemcsak újabb ajánlólevelet, hanem bizonyára abban az

[1] A negyedik keresztes hadjárat a Bizánci Birodalom jó felét foglalta el, és itt hozták létre a Latin Birodalmat. – *Szerk.*

időben igen nagyra becsült bizánci aranyakat (bezant) is kapott. Ilyen módon Rubruk nagyobb úti kényelmet engedhetett meg magának, mint a Mongol Birodalmat előtte beutazó szerény Carpini. Útvonala is jóval nagyobb kényelmet biztosított, mint nagy elődjéé.

1253. május 7-én Konstantinápolyban hajóra szállt, és május 21-én megérkezett a Krím-félszigetre, Szudakba, amely akkor a Bizánci Birodalom fennhatósága alá tartozott. A konstantinápolyi kereskedők útján már tudtak érkezéséről. Itt Rubruk négy fedett és két nyitott ökrös szekeret és öt hátaslovat szerzett, amelyek közül a legerősebbre várt a feladat, hogy az igen testes barátot vigye. Négy kísérővel, a cremonai Bartolomeo páterral, Gosset pappal, Abdullahhal, a tolmáccsal és Nikolausszal, a fiatal keleti rabszolgával június elején megkezdte kényelmes tempójú utazását. Csak két hónap elteltével, július 31-én érkeztek meg Szartaknak – a Volgától nyugatra felvert – sátortáborába.

Rubruk a Krím-félszigeten még találkozott azoknak a gótoknak a maradványaival, akiknek elődjei nem csatlakoztak a gótok IV. századi nagy nyugati népvándorlásához. „Elindulásunk után három nappal tatárokkal találkoztunk. Nekem úgy tűnt, mintha egy másik világból jöttek volna." Rubruk részletesen leírta a tatárok vándoréletét, mert a tatárok most is, mint egykoron, állandóan legelőről legelőre követték nyájaikat, és hagyományos nemezjurtáikban laktak.

Az első súlyos csalódás Szartak táborában érte a pátert, mivel a „keresztény" herceg alig vett róla tudomást, és még enni sem adatott neki egyetlenegyszer sem. Az állítólag keresztény Szartak, aki csak mongol akart lenni, a hittérítőt haladéktalanul apjához, Batu kánhoz küldte. „Így értük el a Volgát, egy igen nagy folyót, amely négyszer akkora, mint a Szajna." A folyón lefelé hajóztak, míg végre kikötöttek Szaraj, azaz Batu sátortábora közelében. Akárcsak Carpinire, reá is mély benyomással volt ez a hely, és szemléletes leírást adott róla:

„Ahogy megpillantottam Batu sátortáborát, elálmélkodtam. Mert saját jurtái alapján az a benyomásom támadt, hogy egy hosszában messzire elnyúló nagy várost látok, amelyben három-négy óra járásnyi távolságon belül csak úgy nyüzsögnek az emberek... A lakosok jobb és bal felé terjeszthetik ki csak a sátorvárost, ameddig csak akarják, és ameddig a hely fekvési viszonyai ezt megengedik, mert különben kénytelenek lennének jurtáikat közvetlenül a káni tábor előtt vagy mögött felverni...

Másnap az udvarba vezettek bennünket; egy nagy sátrat veretett, mivel a jurtájában nem fért el az a sok férfi és nő, akik ott összesereglettek. Vezetőnk figyelmeztetett bennünket, ne beszéljünk, amíg erre Batutól nem kapunk felszólítást, és akkor is fogjuk rövidre mondanivalónkat... Utána a pavilonhoz vezetett, és figyelmeztetett bennünket, ne érintsük meg a sátor köteleit, mert – az ő felfogásuk szerint – ezek a kötelek képviselik a ház küszöbét. Mezítláb és födetlen fővel álltunk ott, és igazi látványosságnak tűntünk a szemükben... A kán maga, egy agyonaranyozott trónuson ült. Ez a trónszék olyan hosszú és széles volt, mint egy ágy, és három lépcsőfok vezetett hozzá. Az uralkodó mellett egyik felesége ült. A férfiak szanaszét foglaltak helyet, de jobbra, míg az előkelő nők a trónustól balra ültek, és azt a helyet, amelyet az asszonyok nem foglaltak el, mivel Batu feleségei szemközt ültek, a férfiak töltötték meg. A sátor bejáratánál egy pad állt, rajta kumisz, valamint drágakövekkel ékesített, hatalmas arany- és ezüstserlegek."

A kihallgatás, amelyen a pátereket némileg kigúnyolták hitbuzgalmukért, nem hozta meg a várt eredményt, jelesül azt, hogy Batu területén hittérítői tevékenységet végezhessenek. Mint előzőleg Carpinit, Rubrukot is a Karakorumba küldték a nagykánhoz, azzal, hogy tőle kérje az engedélyező határozatot. Gosset papot túszként ott fogták. A kísérőnek kijelölt előkelő mongol hiába igyekezett az idegeneket elriasztani a továbbutazástól: „Ez az út négyhónapos, s ott olyan nagy a hideg, hogy megrepednek tőle a kövek és a fák... Ha nem bírjátok ki, akkor kénytelen leszek elhagyni benneteket útközben."

Szeptember 16-án egy *hasonlóan fáradságos lovaglás kezdődött*, mint amilyent Carpininak is végre kellett hajtania. Az útvonal is csak kevéssé *tért el az övétől*. Ámde, amíg ő hazafelé tapasztalta, addig Rubruk és kísérői már Karakorum felé utaztukban megismerkedtek a belső-ázsiai tél szigorával. Elindulásuk után két nappal átkeltek az Urál-folyón, utána az Aral-tótól északra a sztyeppen haladtak a Csu-folyóig, amely mellett a menet a kara-kitajok (kara-kitatok, kara-kidatok) földje felé tartott. Miután átkeltek az Ilin, a Balhas-tótól délre folytatták útjukat a Dzsungáriai Kapu felé.

Rubruk útközben dühösen állapította meg, hogy ő és kísérői mindig a legrosszabb lovakat kapják. „Leírhatatlanok voltak az éhségtől, a szomjúságtól, a hidegtől és a fáradtságtól elszenvedett kínjaink; náluk csak este adnak enni... Néha, a tüzelőanyag hiánya miatt, a húst félig nyersen vagy majdnem nyersen kellett elfogyasztanunk, nevezetesen akkor, amikor a szabad ég alatt táboroztunk, és éjjel szálltunk le a lóról, akkor nem tudtunk ugyanis jó száraz tehén- vagy lótrágyát gyűjteni. Más tüzelőt ritkán találtunk, legfeljebb néhány csipkebokrot. Egyes folyók partján vannak itt-ott erdők, ez azonban ritka eset."

Ha a mongol vezetők barátságosabbak akartak lenni az utazók iránt, akkor az utat úgy irányították, hogy az előkelő mongolok sátortáborán át vezessen. Akárcsak Batu kán udvarában, Rubrukot mindenütt hazájáról kérdezgették. Amíg Batu hírszerzői révén jól ismerte a Nyugatot, addig a magányos kis hűbérurakhoz csak kevés hír szivárgott el. „A nagypápáról is kérdezősködtek, hogy valóban olyan öreg férfi-e, mint ahogyan nekik mondták. Ugyanis azt hallották róla, hogy ötszáz éves. A mi országunkról is kérdezősködtek, azt tudakolták, hogy sok-e ott a birka, a marha és a ló. Nem tudták megérteni, hogy az óceán határtalan és parttalan." Babonás vezetőik a magashegységekben, amelyeken át kellett kelniük, ismételten felszólították a papokat, hogy könyörögjenek a hágók és a szakadékok démonjaihoz.

Végre 1253. december 27-én, három és fél hónappal azután, hogy Szarajból elindultak, megérkeztek Möngge (Möngke) nagykán Karakorum közelében levő sátorszékhelyéhez, amely időközben kozmopolita fővárossá változott. „Különféle népek tizenkét bálványtemploma van ott, meg két mecset, amelyekben Mohamed törvényét hirdetik, valamint egy keresztény templom *(a nesztoriánusoké)* a város legszélén."

Möngge nagykán Rubruk beszámolója szerint vallási tekintetben előrelátó ember volt, aki minden irányban majdnem egyformán biztosította a maga lelki üdvének elnyerését. Bár környezetének véleménye szerint semmiben sem hisz, minden Karakorumban képviselt vallási irányzat – buddhisták, muzulmánok, nesztoriánusok, katolikusok – papjainak, valamint a mongol sámánoknak és mindenkinek áldását kellett adnia a kánra, és ünnepi lakomáin felhőkben szállt a magasba a tömjénfüst. Legalábbis, mint ahogy helyesen is hitte, a sok imádság aligha vész kárba; egyik majd csak eljut a helyes címre. Amikor egy szép napon ítéletidő tombolt a hegységben, az udvarban képviselt valamennyi hit képviselője parancsot kapott, imádkozzék isteneihez, hogy az ítéletidő véget érjen.

Rubruk hamarosan belátta, hogy a hithez való ilyen viszonyulás mellett mindenféle térítési kísérlet hiábavaló. Arra még csak gondolni sem lehetett, hogy a nagykán a nyugati uralkodókkal szövetségre lépjen. „Mivel attól féltem, hogy télen kell visszautaznom, és a tél zordságát a saját testemen tanultam meg értékelni *(Rubruk lábának néhány ujja lefagyott)*, megkérdeztettem Mangu (Möngge) kánt, mi a szándéka velünk, és közöltem, hogy szívesen maradnánk nála örökre, ha ez kedvére lenne. Ámde, ha vissza kell térnünk, akkor nyáron könnyebben utazhatnánk haza, mint télen."

Möngge teljesen nyilvánvalóan nem látta értelmét annak, hogy a francia király és a katolikus hit képviselője hosszabban időzzék nála, ezért elrendelte a hazautazást. Ámde előbb a nagykán még-egyszer összehívta a fővárosban megtalálható vallások képviselőit egy „vallási megbeszélésre". Mivel

csodatétellel vagy szóval egyikük sem tudta bebizonyítani saját hitének fölényét, a vita a várakozásnak megfelelően eredménytelenül végződött. Rubruk 1254. július 10-én küldetésének kudarca miatt csalódottan indult vissza; a megbetegedett Bartolomeo pátert kénytelen volt hátrahagyni. Ismét elkezdődött a hegyen-völgyön át vezető hajsza, „anélkül, hogy útközben egy települést vagy egy épület nyomát láttuk volna, legfeljebb temetők estek utunkba". Karakorumtól Batu sátortáboráig a két hónap és tíz nap alatt egyetlenegy napot sem pihentünk, mivel nem kaptunk pihent váltólovakat... Előfordult, hogy két vagy három napig semmi más élelmünk nem volt, csak a kumisz, az éhhalál veszélye fenyegetett bennünket, mindenekelőtt azért, mert a lovakat agyonhajszoltuk."

A nehézségek azért voltak ilyen nagyok, mivel mongol vezetőik visszafelé a Dzsungáriai Kapu középső átjáróján és a Balhas-tótól északra, az Északi-Éhség-sztyeppen (Betpak-Dala) át vezető utat választották. Szeptember 16-án, pontosan egy évvel elindulásuk után, ismét Batu sátortáborában találták magukat, ahol Rubruk nagy örömére ott hátrahagyott kísérőit egészségben találta. Október 17-én velük együtt folytathatta útját.

Mivel télvíz idején túlságosan veszélyesnek tartotta a Fekete-tengeren át az utazást, a Volga mentén haladt lefelé Asztrahányig, aztán a Kaszpi-tengertől nyugatra átvonult az alánok földjén, ahol egy régi erődben, a Derbenti Vaskapu közelében hosszú ideig tartó nyomorúság után először jutott szőlőhöz, és élvezhette a bort. A jámbor atya soraiból félreérthetetlenül kiérződik, mennyire fellélegzett, amikor olyan vidékekre érkezett, amelyek egyes helyeit már a Biblia is emlegette, az Arasz-folyóról és Noé hegyről, az Ararátról van szó. Armenia (Örményország) hegyein át Erzurum felé ment, majd tovább, Kappadókián át Ikoniumba (Konya) és Ajaszba (Lajasz vagy Lajazzo, az Iszkenderuni-öböl [Iskenderuni-öböl] partján). Ezen a Kisázsián át vezető úton nem sietett, mivel az ősi kultúrvidékek városai meghívták, hogy időzzék náluk. Itt a mongolok barbárnak tartott kosztja után ismét gazdagon megtraktálták, és épületes beszélgetéseket folytathatott örmény papokkal. Így csak 1255 pünkösdjén érkezett meg a Földközi-tengerhez. A szíriai Tripoliszban (Trablous), ahová Cipruson és Antiochián (Antakya) át jutott el, 1255. augusztus 15-én ért véget az utazása.

Szent Lajos francia királyt már nem találta Keleten. A hatodik keresztes hadjárat sok kudarca miatti csalódásában már rég hátat fordított a Keletnek. Így Rubruknak nem maradt hátra más lehetősége, mint írásban adni számot küldetéséről megbízójának. Az utókor e véletlennek csak hálás lehet, mivel ilyen módon egy olyan középkori földrajzi mestermű keletkezett, amelyet egyes szakértők Marco Polo műve fölé helyeznek. Miközben kísérője, Gosset, a beszámolót és a nagykán levelét – amely megintcsak a meghódolást követelte – Párizsba vitte, Rubruk visszavonult a palesztinai Akkonban (Akko) levő ferencrendi kolostorba. Ott élte le, a világtól elvonulva élete hátralevő részét.

Rubruk, ahogy jelentése tanúsítja, jó megfigyelő volt; mindazt, amit maga látott, beható érdeklődés révén ki tudta egészíteni. Az ő természetábrázolása is halvány ugyan, ezt azonban ellensúlyozzák a távoli Mongol Birodalomra vonatkozó néprajzi és kultúrtörténeti adatai. Természetesen emellett nem tudta megtagadni papi hivatását. Az iszlám és hívei elleni gyűlölet állandóan kitör belőle. Amikor például Szarajban a Volga–Kama melletti Bulgár Birodalomról hallott, megkérdezte, „melyik ördög vitte a muzulmán vallást olyan messze ezekben a sivatagokban, harminc napi járóföldnél is messzebb... És minden szaracénok közül ezek a *(keleti)* bolgárok a legrosszabbak, és úgy csüggnek prófétájukon szívükkel, mint szinte egyetlen más nép sem." A nesztoriánusokról, Kelet „eretnek" keresztényeiről sem tud jót mondani. Rossz hírbe hozták a keresztény tant, mivel uzsorások és iszákosok, többnejűségben élnek, és egyéb erkölcstelenségeket művelnek. Lehetséges, hogy az az iszákos nesztoriánus tolmács, akit a nagykán rendelt ki melléje, valamicskét hozzájárult a nesztoriánusok eme képének a kialakításához, de az egyes részleteit ma már nem tudjuk ellenőrizni. Nem csodálatos

az sem, hogy Rubruk felült egyes meséknek. Sokat hallott a Kínai Falról, mégis azt hitte, hogy egy városról van szó, amelynek falai ezüstből, védművei pedig aranyból vannak.

Mindez nem csökkenti művének értékét. Annak alapján, amit látott, és az általa szerzett értesülésekre támaszkodva Rubruk cáfolta azt az uralkodó felfogást, amely szerint a Kaszpi-tenger az Óceán egyik öble csupán. Nemcsak azoknak a területeknek a népeiről számolt be, amelyeken átutazott, hanem annak a sok-sok országnak képviselőiről is, akik egész Ázsiából Indiáig és Armeniáig (Örményországig) és magából Nyugat-Európából is Karakórumba utaztak. Vonzóak, érdekesek azok a képek is, amelyeket az óriásbirodalom központilag szervezett közlekedési rendszeréről fest. Már azt az érdekességet közölhette a távoli Kínáról, hogy ott fémpénz helyett papírpénz van forgalomban. Erről a tényről csak Marco Polo tájékoztatta részletesebben Európát.

Rubruk beszámolója végképp szétzúzta a pápának és a francia uralkodónak azt az eszelős elképzelését, amely szerint a Mongol Birodalom potenciális szövetségesük. Ámde az ő, valamint Carpini utazása révén döntően kitágult a látott világ Keleten, és Ázsiának nagy részét ismerték meg Európában. Az természetes, hogy ezt a tudást kezdetben csupán a nagy hűbérurak udvarában levő képzett emberek egy kis része birtokolta, ámde nem maradhatott ez így hosszú ideig: e tudásnak hatnia kellett.

Mindenesetre tévedés lenne azt állítani, hogy a szerzetesek azon férfiak számára is utat törtek, akik ugyanúgy, mint egykor ők, keresték a messzeségbe vezető utakat, ámde nem az Istentől várható jutalomért vagy azért, hogy szövetségeseket keressenek a keresztény hűbéruraknak, uralkodóknak, hanem igen reális, evilági okokból, nevezetesen a kereskedelmi nyereség utáni vágytól ösztökélve. A Pax Mongolica jegyében immár a kereskedők tárták fel az ázsiai kontinest, mivel éltek a lehetőséggel, hogy a mongol uralta területeken át megkerüljék az arab–iszlám és a török területeket. Nekik köszönhető, hogy a Földnek Európából kiinduló „leleplezése" megindult. Ez bizony az ő korukban szenzációs teljesítménynek számított.

A VELENCEI POLO A PEKINGI CSÁSZÁRI UDVARBAN

Az itáliai tengeri hatalmak közül, amelyek között az egymással versengő Velence és Genova városállamok voltak a leghatalmasabbak, különösen Velence tett szert mesébe illő gazdagságra, amely nemcsak abból fakadt, hogy a Kelet felé vezető kereskedelmi útvonalakon uralkodott messzemenően, hanem a meghódított szárazföld területein és szigetein nagy mennyiségben termelhetett élelmiszereket – gabonát, olívaolajat, bort, mazsolát, cukrot és mézet. És különösen a negyedik keresztes hadjáratból húzott hatalmas hasznot. Ez a hadjárat azzal végződött, hogy a keresztesek 1204-ben elfoglalták, és kirabolták Konstantinápolyt. A Bizánci Birodalom nagy részére rákényszerített latin, vagyis nyugati császárok – az első közülük a flandriai Balduin volt – kénytelenek voltak a velenceieknek a Földközi-tengeren és magán a Fekete-tengeren is számos támaszpontot átadni. A Bizánci Birodalom meghódított részének háromnyolcadát Velence birtokolta és igazgatta. Magában az iszlám kezére jutott Alexandriában (Egyiptom) is virágzó velencei kereskedelmi ügynökségek működtek.

Amikor a görög bizánciaknak a görögkeleti egyház támogatásával 1261-ben sikerült elűzniük a nyugati bitorlókat, és visszaállították a Bizánci Birodalmat, Genova órája is elérkezett. A városállam a bizánci uralkodóval elismertette a genovaiak kereskedelmi monopóliumát a Fekete-tengeren,

a Krím-félszigeten és a Kaszpi-tenger vidékén. Ámde Velence hatalma túlságosan is megerősödött ahhoz, hogy teljesen kiszoríthatták volna ezekről a területekről. Az igazi vesztes Bizánc maradt, amelyet a genovai és a velencei kereskedők egyre jobban háttérbe szorítottak a Kelettel folytatott kereskedelemben. Így történt, hogy az itáliai kereskedők vették át a vezető szerepet a Kelet feltárásában. A sok névtelen és név szerint ismert kereskedő közül, akik megnyitották a keleti piacokat és ezáltal úttörő szerepet játszottak abban is, hogy a Földről új ismeretek halmozódjanak fel, egy velencei kereskedő neve emelkedik ki, aki a Kolumbusz előtti idők egyik legnagyobb felfedezőjévé vált: Marco Polóé.

Már a távoli Kínába való, világhírűvé vált utazásának előtörténetéből is kitűnik, milyen új kereskedelmi kapcsolatok váltak lehetővé a Mongol Birodalom kialakulásával, és hogyan használták ki ezeket a lehetőségeket. Hogy hány dél-európai kereskedő járt Keleten a mongol uralom alatt álló országokban, azt természetesen nem tudjuk; számuk bizonyára több százra rúg. A velencei Polo da San Felice kereskedő család tagjairól, Matteóról és Nicolóról, a két testvérről Nicolo fia, Marco Polo tudósít bennünket, így azután e kettőben sokak példáját láthatjuk.

A XII. század közepén Matteo és Nicolo, Andrea Polo ifjabb fiai az akkor erősen velencei befolyás alatt álló Konstantinápolyba mentek, hogy szerencsét próbáljanak a városban, ugyanis atyjuk úgy tervezte, hogy az üzletet a legidősebb fivérük örökli. A többit Marco Polótól tudjuk:

„Krisztusnak 1252. évében *(helyesen 1259.)* történt, amikor Konstantinápolyban Balduin *(II. Balduin császár)* uralkodott, a kormányzást pedig a velencei fejedelemség nevében messire Ponte látta el, hogy messire Nicolo Polo, az én Marco uramnak atyja és messire Matteo *(Maffeo)* Polo, messire Nicolo fivére, két nemes velencei polgár, eladásra szánt árukkal megrakott hajójukon Velence kikötőjében tartózkodtak útra készen; kibontva vitorláikat jó széllel és Isten segítségével kihajóztak a nyílt tengerre, és Konstantinápoly városába érkeztek. A testvérek – mindketten nemes, bölcs és előrelátó férfiak –, miután némi időt biztonságban eltöltöttek a városban, megtanácskozták egymással, hogy vagyonuk és hasznuk növelése végett átkelnek a Nagyobb Tengeren *(Fekete-tengeren)*. Így hát megrakodtak jó sok ékszerrel, elindultak Konstantinápolyból, és áthajózva a Nagyobb Tengeren Szoldaiába *(Szudak a Krím-félszigeten)* értek.

Miután egy darabig Szoldaiában időztek, megértvén, hogy ebben a városban mire sem számíthatnak, arra gondoltak, hogy továbbmennek. Mit is mondjak? Útra kelve Szoldaiából, addig lovagoltak, anélkül, hogy említésre méltó kalandokon mentek volna keresztül, míg egy bizonyos tatár fejedelemnek, név szerint Berka *(Berke)* kánnak udvarára érkeztek, akinek székhelye Szarajban *(Asszara)* és Bolgarban *(Bolgari)* van (és akit a legszabadabban gondolkodó és legudvariasabb tatár fejedelemnek tartottak). Ez a Berka *(Berke)* értesülvén a két olasz érkezéséről látni kívánta őket, és mivel úgy találta a fogadás alkalmából, hogy megbízható emberekkel van dolga, igen megörült jövetelüknek, és nagy megtiszteltetésben részesítette őket."

Ez a Berke, akihez a két Polo fivér érkezett, 1256 óta volt a mongol részbirodalomnak, az Arany Horda uluszának kánja, miután Batu kán elhunyt, és Szartak nevű fia is meghalt 1255-ben. A Polo fivérek egy évig maradtak Berkénél és nyilvánvalóan ragyogó üzleteket kötöttek, mivel Berke nagyra becsülte az értékes ékszereket és a jól csiszolt köveket. Az a tény, hogy a Polo fivérek kerek egy esztendőt eltöltöttek Berke udvarában, azt is bizonyítja, hogy mennyire nem szaladgáltak az emberek akkoriban az üzlet után, de azt is mutatja, hogy Keleten akkoriban is idő kellett ahhoz, hogy valakinek jó üzletet sikerüljön kötni. A két utazónak Szarajban okvetlenül hallania kellett a Mongol Birodalom más nagy kereskedelmi központjairól is, és mit sem akarván elszalasztani, elhatározták, hogy ezeket is felkeresik. Nem bizonyos, hogy – amint Marco Polo jelenti – előbb még szülővárosu-

kat kívánták felkeresni, ha kerülő úton is, vagy nyomban folytatni kívánták útjukat kelet felé. Az Arany Horda ulusza és a perzsiai ilkán közti első viszályok – a Mongol Birodalom feudális szétforgácsolódásának első előhírnökei – részben bizonytalanná tették az utakat. Ezért a Polo fivéreknek azt ajánlották, hogy egy, Berke birodalmának keleti része mentén haladó, kevéssé forgalmas úton menjenek. Nem nyugat felé, hanem keleti irányban mentek, átszelték a Kaszpi-tengertől és az Araltótól északra levő sztyeppeket, s megérkeztek a Szír-Darja melletti Otrarba; a folyót a Tigrisnek, „a Paradicsom négy folyója egyikének" tartották. A Szír-Darján átkelvén, tizenhét napon át vándoroltak a sivatagos vidéken, mígnem megérkeztek Buharába (Bokharába), az ősi kereskedővárosba, amely akkor kezdett magához térni az után a szörnyű pusztítás után, amelyet Dzsingisz kán hadaitól szenvedett el a nemes város.

„Miután átkeltek a sivatagon, megérkeztek Bokharába, egy hasonló nevű ország legnagyobb és legszebb városába, ahol egy Barak nevű király uralkodott. Nincs ennél szebb város egész Perzsiában. De amikor ide megérkeztek, úgy esett, hogy a tatárok közötti nagy háború miatt sem továbbhaladni, sem visszatérni nem lehetett, amiért is három évig tartózkodtak Bokhara városában. Közben azonban helyreállt a béke, és Alautól, Levante urától *(tulajdonképpen Hülegü perzsiai ilkán, és ő is Dzsingisz kán unokája akárcsak Batu vagy Kubilaj)* történetesen követek érkeztek, akik éppen úton voltak minden tatárok urának, a nagykánnak udvarába, a kelet felé eső legvégső országba. Mikor a követek hírt vettek a két latinról, majd megpillantották a két testvért, elcsodálkoztak, mert azelőtt soha nem láttak latinokat a világnak ezen a részén, és nagy ünneplésben részesítették őket. Majd így szóltak a testvérekhez: »Urak, ha elfogadjátok ajánlatunkat, nagy tisztességben és haszonban lehet részetek.«

Erre ők azt felelték, hogy szívesen meghallgatják az ajánlatot. »Való igaz – mondták a követek –, hogy a nagykán még soha nem látott latinokat, noha igen szeretne. Éppen ezért fogadjátok el kíséretünket az udvarába; bizonyosak lehettek benne, hogy nagy örömmel fogad benneteket, nagy örömmel hallgatja szátokból a híreket országotok szokásairól, mivel nagy és hatalmas, s vágyódik minden új dologra; a mi társaságunkban tökéletes biztonságban utazhattok, és nem kell attól tartanotok, hogy bárki is háborgasson.«

A kereskedők karavánja Kína felé tart (Az 1375-ből való képes „Katalán Világtérkép" után)

...Mikor a két testvér végighallgatta a követek ajánlatát, felettébb megörvendeztek, mert tudták, hogy csak igen nehezen juthatnak most haza, s lévén bátor emberek, nem riadtak vissza a hosszú úttól; szívesen adták tehát beleegyezésüket.

Így a két testvér felkészült az útra *(néhány Velencéből hozott keresztény szolgájával egyetemben)*, és magát Istennek ajánlva oltalmába, elindult a követek társaságában. Egész éven át utaztak, először északnak, majd északkeletnek tartva, mielőtt elérték ama fejedelem udvarát. Az út a havazás és a folyók kiáradása miatt tartott ilyen sokáig, mivelhogy meg kellett várniuk, míg a hó elolvad, és a folyók visszatérnek medrükbe."

A velenceiek tehát szívesen megragadták az alkalmat arra, hogy Hülegü követeinek oltalma alatt eljussanak a nagykánhoz. Székhelye természetesen többé már nem a mongóliai Karakorum volt, mivel Kubilaj, (Kublaj), az új nagykán, aki 1260-tól 1294-ig uralkodott, egész Kína meghódítása után Hanbalikot (Peking, Jencsing) tette meg új fővárosnak. Mongólia, a törzsország, ilyen módon a birodalom perifériájára került. Ez olyan fejlődés volt, amelyet sok mongol hűbérúr, akik otthon maradtak a hazai földeken, igyekezett meggátolni. Ezek a hűbérurak később Mongóliában és a Tarim-medencében sok-sok nehézséget okoztak Kubilajnak.

Az uralkodóháznak a főváros áthelyezése következtében megkezdődő elkínaiasodása (Kubilaj 1271-ben felvette a kínai császári címet, és megalakította a Jüan-dinasztiát), valamint az uralkodó székhelyének a birodalom nyugati részeitől való megnövekedett távolsága további olyan tényezőt jelentett, amely hozzájárult a Mongol Birodalom későbbi széthullásához. De Kínában a Dél végleges meghódítása után (1279) bekövetkezett a birodalom újraegyesítése, még ha „barbár uralkodó" uralma alatt is, természetesen a barbár uralmat leginkább a parasztok szenvedték meg.

E változásoknak köszönhették a Polo fivérek, hogy útjuk nem a mongol sztyeppekre és Karakorum sátorvárosába vitt, hanem az ősi, gazdag és sűrűn lakott Kínába jutottak, s Hülegü követsége valószínűleg a Tarim-medence északi szélén vivő régi Selyemúton haladt. A nagykán „jóindulattal és kegyes vendégszeretettel" fogadta a Polókat, s mivel, mint Marco Polo írja, ők voltak az első itáliaiak, akik országában megjelentek, ünnepségeket rendeztek tiszteletükre. Másfél évig maradtak a

Kubilaj nagykán (egy kínai rajz alapján)

császár udvarában, aki megragadta az alkalmat, hogy kikérdezze őket hazájukról. Karakorumi elődjeitől eltérően pontosabb elképzelést akart magának a Nyugatról alkotni. Amikor a Polo fivérek szóba hozták a keresztény hitre való áttérést, Kubilaj, aki a buddhizmus lámaista irányzatának híve volt, ugyanúgy reagált, mint elődjei. Ámde tisztességes javaslatot tett. Kubilaj elhatározta, hogy elküldi saját követét, Kogatált a Polo fivérek kíséretében a pápához. És levelet is küldött velük, azzal az utasítással, hogy adják át a pápának. Marco Polo csak a levél tartalmát közli, nem a teljes szövegét. „A levélnek pedig, ha tudni akarjátok, ez volt a tartalma: kéri a pápát, hogy küldjön el hozzá száz keresztény hitű személyt, művelt emberek legyenek, jártasak a hét szabad művészetben, alkalmasak legyenek a vitatkozásra, hogy megfelelő érvekkel be tudják bizonyítani a bálványimádóknak és hozzájuk hasonló népeknek, hogy Krisztus törvénye a legjobb, minden egyéb vallás hamis és értéktelen, hogy mindama bálványok, melyeket imádnak és házaikban meg templomaikban tartanak, ördögi dolgok; ha pedig erről meggyőzik majd őket, ő és minden alattvalója keresztény hitre tér, s az egyház híve lesz."

A Polo fivérek gazdag ajándékokkal megrakodva indultak haza Belső-Ázsián át, ámde útvonalukat nem ismerjük részleteiben. Három év elteltével az Iskenderuni-öbölben levő Ajaszban (Lajasz) ismét elérték a Földközi-tengert, és 1269 áprilisában – ez a dátum volt utazásuk egyetlen határozottan tudott időpontja – megérkeztek a palesztinai parton levő Akkonba (Akko, St.-Jean d'Acre). Ugyanabban az évben nyár elején sok évi távollét után visszatértek hazájukba, Velencébe. Ott Nicolo Polo megtudta, hogy „felesége, akit várandósan hagyott otthon, már halott volt, és egy tizenöt éves fiú maradt utána, akit Marcónak hívnak."

A Polo fivérek közölték a Vatikánnal a nagykán javaslatát. Ámde hazatérésük idején IV. Kelemen pápa halála után (1268) Szent Péter széke még nem volt újból betöltve, s az új pápa megválasztása rendkívül hosszú ideig elhúzódott. A Polo fivérek két évig várakoztak Velencében. Mivel ekkor még mindig nem történt meg a pápaválasztás, elhatározták, hogy most már felkerekednek, ha pápai levél nélkül is, mert nem akarták a nagykánt haragra gerjeszteni hosszú késlekedésükkel. Magukhoz vették a fiatal, az idő tájt tizenhét éves Marcót is, akiből azután a második nagy utazásuk (1271–1295) krónikása lett.

MARCO POLO, AZ EURÓPAI FELFEDEZÉSTÖRTÉNET LEGNAGYOBB SZÁRAZFÖLDI UTAZÓJA

A palesztinai St.-Jean D'Acre-ban (Akkonban), az út első állomásán, pártfogójuk, Tebaldo de Visconti pápai legátus egy levelet adott át nekik a nagykán részére, melyben igazolta őket. Utána még meglátogatták Jeruzsálemet, majd az Iskenderuni-öbölben fekvő Ajaszba hajóztak, ahol a szárazföldi utazást kívánták megkezdeni. Akkor egy hírnök által visszahívták őket Akkonba. Végre ismét volt pápa, mégpedig nem más, mint az irántuk jóindulattal viseltető Visconti, aki 1271-ben X. Gergely néven foglalta el Szent Péter székét, és most hivatalosan kívánt válaszolni a nagykánnak. Természetesen kellő bölcsességgel rendelkezett ahhoz, hogy levelében semmire se kötelezze el magát, és a nagykánnak azt a kívánságát sem teljesítette, hogy száz tudós papot küldjön Kínába, csupán két domonikánus szerzetesnek parancsolta meg, hogy kísérje el a három Polót, ámde Isten e derék harcosainak inukba szállt a bátorságuk, amikor Kisázsiában tudomásukra jutott, hogy a mongol uralom alatt levő földeket nyugtalankodások tépik, és fegyveres összetűzések vannak, sietve visszatértek tehát olyan területre, ahol keresztények uralkodtak.

A három Polo most már magában folytatta útját. Egyébként megfogadták azt a tanácsot, hogy az Arany Horda országa és a perzsiai ilkánok ulusza közti nézeteltérések miatt új útvonalon induljanak kelet felé, ezt biztonságosabbnak vélték, mint azt, amelyen korábban haladtak. Miután áthaladtak Armenián, most az ilkánok birodalma, Perzsia (Irán) felé vették útjukat. Konkrétan, részleteiben nem ismerjük az útvonalat, mivel Marco Polo nem próbált leírást adni az utazás lefolyásáról, csupán általánosságban vázolta azokat a területeket, amelyeken áthaladtak. Ámde szükségszerűen még ezt a feladatot sem oldhatta meg sikeresen, mivel az ő korában nem voltak meg egy ilyen leírás jó megoldásához sem a módszertani alapok, sem pedig a tudományos előfeltételek. Úgy tűnik, Marco Polónak ismeretlenek voltak az olyan fogalmak, mint földrajzi hosszúság vagy szélesség. Így A. Gabriel osztrák kutató, aki az utóbbi évtizedekben úgy próbálta rekonstruálni Marco Polo útvonalát, hogy maga is végigutazott azon, ismételten kénytelen volt megállapítani: „Az utakat eközben mindenféle lehetséges elbeszélésből és legendából kellett kikeresnünk, és a szöveg helyenként futó megjegyzés jellegű csupán."

Armeniában Polóék Erzurumon át eljutottak a Jerevántól délre több mint 5000 méter magasságba emelkedő Araráthoz, amely „olyan széles és hosszú, hogy két nap alatt nem lehet körüljárni a csúcsát, és olyan magas, mintha az eget érné". Ez az a hegy, amelynek tetején a Biblia szerint az özönvíz után Noé bárkája megfeneklett. Ez a hegy egyike ama kevés hegynek, amelyeknek Marco Polo egyáltalán figyelmet szentelt. A perzsiai Azerbajdzsánban levő Tebriz (Taurisz) felé haladtak tovább, amely Bagdad feldúlása után (1258) az ilkánok egyik virágzó kereskedelmi és hatalmi központjává fejlődött. Amint egy másik utazó, aki ugyanez időben haladt itt át, megállapította: a „perzsa városok királynője", és Marco Polo is megénekelte dicsőségét. E városban halmozódtak fel Dél-Ázsia fényűzési cikkei. Az akkor ismeretes világ minden részéből itt adtak találkát egymásnak a kereskedők, így genovaiak, velenceiek és más itáliaiak is. Ámde, ami Tebrizen túl volt, azt a nyugati kereskedők nem ismerték. Makedón Alexandrosznak és utódjainak, a diadokhoszoknak kora óta egyetlen olyan európait sem ismerünk, aki ennél mélyebbre hatolt volna be Iránba; az arabok írásait pedig nem ismerték.

Ilyen módon Polóék ettől kezdve az európaiak számára ismeretlen tájakra hatoltak el. Útjuk nagy kiterjedésű sivatagon át vitt, majd áthaladtak Kasán (Kashan, Kakszán) és Jezd (Jaszdi, Yazd)

kereskedővárosokon, és megérkeztek Kermanba (Kirman), amely ma Irán egyik legeldugottabb tartományi székhelye, akkor azonban a Perzsián áthaladó kereskedelmi világútvonalon feküdt. Marco Polo ott is, mint más perzsa városokban dicsérte a művészi kézműipar termékeit, mindenekelőtt a lószerszámokat és az értékes, drágakövekkel ékesített fegyvereket. Kermantól utazóink a Perzsa-öböl bejáratánál fekvő „nagy és nemes" kikötőváros, Ormuz (Gurmiz, Hormosz, Hormuz) felé vették útjukat, amely akkoriban még a szárazföldön épült (Ó-Hormosz), és még nem települt át az előtte képződött szigetre. Nem tudjuk, hogy Polóék miért nem szálltak hajóra ott. Lehetséges, hogy kedvezőtlen évszakban érkeztek, és túlságosan soká kellett volna várniuk a kedvező monszunra, nagyon is rossznak és veszélyesnek tartották a hajókat, vagy talán valamelyikük megbetegedett, és így el akarták kerülni a tengeri út fáradalmait? Marco Polo semmi mást nem mondott erről, mint azt, hogy egy másik úton visszatértek Kermanba.

Egy kelet felé induló karavánra vártak ismét, amelyhez hozzácsatlakozhattak, mert ahhoz bizonyára nem voltak eléggé tehetősek, hogy saját maguk szereljenek fel egy karavánt. Aztán áthaladtak Kelet-Irán sivatagjain és hegyvidékein, ahol állandóan rablótámadások veszélye fenyegette őket, s kénytelenek voltak megfelelő táplálékot, mindenekelőtt pedig vizet keresni. Amire megérkeztek Balhba (Vazirabád), Baktriának a mai Afganisztán északi határán fekvő ősi fővárosába, a szokatlan éghajlat, a fáradalmak és a sivatagi kutak rossz vize annyira aláásta az ifjú Polo egészségét, hogy súlyos beteg lett. Utazóink kénytelenek voltak szokatlanul hosszú ideig, egy álló esztendeig várni felépülésére. Ámde az akkori utazók az ilyen vesztegléseket számításba is vették, minden előfordulható nehézséggel számolniuk kellett. Éppen ezért nem is gondoltak arra, hogy előre megállapított útiterv szerint utazzanak; jó sorsuk majd valahogy és valamikor célba juttatja őket.

Az ifjú Polo nem hagyta kihasználatlan a hosszú kényszerpihenőt, hanem nagy figyelemmel für-

Az ormuzi kikötő (középkori miniatúra nyomán)

készte a nagy látogatottságú karavánváros nyüzsgő életét. Mindenekelőtt buzgón nekifogott a nyelvtanulásnak, hogy beszélni tudjon azokkal az emberekkel, akikkel találkozik.

Polóék végre ismét útra kelhettek. Az Óxosz (Amu-Darja) völgyén át a „Világ teteje", a hatalmas Pamír felé vették útjukat. Ők voltak az első európaiak, akik megpillantották. Itt, a hegyek között, „e vidék levegője olyan tiszta és egészséges, hogy ha a városokban, a völgyekben és a síkságon lakó embereket láz – harmadnapos vagy negyednapos hideg – vagy egyéb betegség támadja meg, nem késlekednek a hegyek közé vonulni..." Marco Polo teljesen felépült.

„A síkság neve Pamír, és tizenkét napon át tart rajta keresztül az út; nincs itt semmilyen település vagy szállóhely, csak lakatlan sivatag, ahol fű sem terem; tehát az utazóknak mindent magukkal kell vinniük, amire szükségük van. A vidék olyan magasan fekszik, és olyan hideg, hogy madarakat sem látni a levegőben, táplálék hiányában mind elpusztulnának. S meg kell jegyeznem, hogy a nagy hideg miatt a tűz nem ég olyan fényesen, mint máshol, sőt a szokott meleget sem adja, és így a húst sem főzi meg valami jól." Abban az időben, amikor az emberek még nem ismerték a légnyomás és a víz forráspontja közötti összefüggést, az ilyen állítást több, mint különösnek tekinthették. Ámde Marco Polo azon csodálkozott leginkább, hogy még a legmagasabb régiók is lakottak." „... A nép a magas hegyek között elszórtan lakik, és bálványimádó, igen kegyetlen, csupán vadászatból él, az elejtett állatok bőrébe öltözik. Valóban elvetemedett fajta!"

Micsoda jótétemény volt tehát utazóink számára, amikor megérkeztek a Tarim-medence nyugati szélén fekvő Kásgar (Kaszkar) városba. Itt és a következő oázisvárosokban az ifjú Marco előtt egy új világ tárult fel. Csodálatos kerteket látott szőlővel és más gyümölcsökkel, jól megművelt földeket, köztük gyapottal bevetetteket. Megcsodálta a kézművesek művészetét, és álmélkodva látta, milyen gazdagok a kereskedők az ősi Selyemút déli ága melletti oázisokban.

Kásgarban Polóék elérkeztek arra a területre, amely közvetlenül Kubilaj nagykán uralma alá tartozott. Az az aranylap, rajta a bekarcolt jelekkel, amely valamikor menlevélként adatott Matteónak (Maffeónak) és Nicolónak, csodát művelt. Gyorshírnökök vágtattak előttük, hogy hírül vigyék a velenceiek visszaérkezését.

„Amikor azonban a császár meghallotta, hogy közelednek fővárosa felé, és milyen sokat kellett elviselniük, negyven napi járóföldre eléjük küldte futárjait, és megparancsolta, hogy valamennyi helységben, amelyeken át kell haladniuk, minden kényelmet megkapjanak. Ilyen módon és Isten segítségével teljes biztonságban a császári udvarba kísérték őket."

A nagykán és császár éppen Kajpingban, a nyári székhelyén tartózkodott, amikor az utazók 1275 tavaszán, több mint három évvel Acre elhagyása után, megérkeztek. Igen megtisztelő fogadtatásban részesültek, a nagykán rendkívül örvendett, hogy kilenc-tíz évi távollét után újra láthatja őket. Különösen megnyerte tetszését az ifjú Marco csinossága, nyelvismerete és eszessége. Az európai felfedezéstörténet szempontjából páratlanul szerencsés eset, hogy a nagykán hamarosan bizalmába fogadta, és számos diplomáciai feladattal bízta meg. Ilyen módon Marco egész Kínát megismerhette, és hivatalos útjai során eljutott Tibet és Burma határáig. Atyja és nagybátyja pedig közben mesés üzleteket kötött.

Marco Polo Kelet nagy országát nyitott szemmel járta, figyelmesen tanulmányozta az országot és az embereket, a kereskedelmet, a közigazgatást és a közlekedést, az erkölcsöt és a kultúrát. Noha sok mindent a császári hivatalnok szemével nézett, a hibák fölött mégsem hunyt szemet. Természetesen nem tudta felfogni azoknak az éles ellentéteknek a jelentőségét, amelyek elsősorban a mongol és a kínai uralkodóréteg között feszültek, és még kevésbé az uralkodó feudális rétegek és a jóformán rabszolgasorban sínylődő paraszti tömegek közti rendkívül nagy társadalmi ellentmondások jelentőségét, a paraszti tömegek élete a Jüan-dinasztia uralma alatt sokat romlott. Mindez nem csökkenti és nem

csökkentheti beszámolójának értékét, hiszen korának mércéjével kell mérnünk, s ezért hálásak lehetünk neki azért, hogy bepillanthattunk egy olyan kultúrába, amely az akkori európai kultúrát oly mértékben túlszárnyalta, hogy később nem is hitték el Európában Marco Polo állításait, és nem is hihették el, mivel a kép az európai feudális államok hiúságának és kevélységének – beleértve a lovagok és a polgárság hiúságát – a legnagyobb mértékben ellentmondott, és a kolostori nép elképzeléseinek is szöges ellentéte volt.

Már maga Kubilaj császár is, ki kétségtelenül egyike volt Kína legnagyobb uralkodóegyéniségeinek, imponált Marcónak. Nem „piszkos nomád törzsfőnök" volt, ahogy Nyugaton hinni akarták, hanem „derék és bátor ember, tehetséges és bölcs hadvezér". Marco mindenesetre eszményi képet fest, amikor ezt mondja: „Kubilaj kán minden gondolata csak arra irányul, hogy népe mellett álljon, hogy az munkájából megélhessen és gyarapíthassa vagyonát... Rossz termés és természeti csapás esetében nemcsak a tized behajtásától tekint el, hanem az embereket különböző hivatalnokok útján annyi gabonával látja el, amennyire a megélhetéshez és a következő vetéshez szükségük van."

KAMBALUK, KATHAJ FŐVÁROSA ÉS KINSZÉ, AZ „ÉG VÁROSA"

Marco részletesen leírja a kambaluki díszes császári palotát. A Kambaluk név, amely így, vagy hasonló formában minden korabeli latin vagy más nyelven írott szövegben a mai Pekinget jelenti, a türk Hanbalig, Kanbalig kifejezésből (a kán városa) származik. Ugyanígy a Marco Polo korában használt Cataia (Kathaj) név is sokáig megmaradt, és még ma is él Kína orosz nevében, Kitajban (a kitan mandzsu-tunguz törzs után, amely Észak-Kínában 937–1123 között uralkodott). Marco Polo így írja le a császári palotát:

„Tudnotok kell, hogy az év három hónapjában, azaz decemberben, januárban és februárban a nagykán Kathaj fővárosában lakik, melynek neve Kambaluk. Itt áll ebben a városban, mégpedig az újonnan épült negyedben, mely dél felé esik, nagy palotája, s hogy ez milyen, tüstént el is mondom.

Körös-körül mély árokkal kerített fal védi négyszög alakban, melynek minden oldala nyolc mérföld hosszúságú. Minden oldal közepén kapu van; azokon át jutnak be a mindenfelől gyülekező emberek. Továbbá a falak belső oldalán mindenhol egy mérföld szélességű térség található, ahol katonák állomásoznak. A térség után másik négyszögletes fal következik, melynek minden oldala hat mérföld; a dél felé néző oldalon három kapu található, és ugyanannyi az északin; ezek közül a közbülső a legnagyobb. De mindig zárva van, és csak akkor nyitják ki, ha a nagykán át akar rajta haladni. A másik kettőt, melyek a nagytól oldalt esnek, állandóan nyitva tartják, a nép használatára. A fal igen vastag, és tíz lépés magas, fehérre van meszelve, és felül mellvédes. Mind a négy sarkán egy-egy pompás palota áll, melyekben a császár hadfelszerelését tartják: nyilakat, íjakat, lándzsákat, nyergeket, lószerszámokat és mindent, ami a hadakozáshoz szükséges. Középúton minden ilyen sarokpalota között van egy másik palota is, úgyhogy a fal mentén összesen nyolc nagy palota található, telve fegyverekkel és hadiszerszámokkal. Tudnotok kell, hogy mindegyik palotában csak egyféle hadieszközt őriznek, így az egyikben csupa nyerget, a másikban nyilat, a harmadikban kantárokat és így tovább.

A falaknak ezen a során belül van még egy négyszögletes fal, amelynek egy-egy oldala egy mérföld hosszú, tehát az egész mintegy négy mérföld. Mindegyik sarkon, mint már az előbb is láttuk, egy-egy díszes nagy épület található, ahol ugyancsak a nagykán hadifelszerelését őrzik: íjakat, nyilakat, teg-

zeket, kengyeleket, nyergeket, zablákat, lándzsákat, buzogányokat, íjhúrt, sátrakat és egyéb hadikellékeket. És ugyancsak minden oldalon van a két saroképület között középen egy harmadik, mely ugyanolyan nagy. Így összesen nyolcat tesz ki az épületek száma, s mindegyik zsúfolva fegyverrel. A nagy fal déli oldalán öt kapu van, a középső a főkapu, melyet nem nyitnak ki soha, csak ha maga a nagykán jön ki vagy megy be, s távozása után mindjárt be is zárják. Közvetlenül mindkét oldalon áll egy-egy kapu, ezeken keresztül közlekedik a nagykán katonasága; végül a sarkok irányában megint egy-egy nagy kapu található a nép számára; összesen tehát öt kapu van ezen az oldalon, míg a többin csak egy-egy.

Ezen a falon belül egy utolsó fal következik, az általa közrefogott terület hosszúsága nagyobb a szélességénél. Itt is a középső fal mintájára nyolc palota áll, hasonlóképpen tele az uralkodó hadiszerszámaival. A déli oldalon ezen a falon is öt kapu nyílik, melyek minden tekintetben hasonlóak a szemben levő fal kapuihoz. A másik három oldal közepén egy-egy kapu van a nép számára. E falakon belül emelkedik az uralkodó palotája, melyről rögtön elmondom, milyen.

Tudnotok kell, hogy ez a legnagyobb és legcsodálatosabb palota, amely valaha is létezett. Észak és dél felé a belső fallal érintkeznek, míg keleten és nyugaton üres térség nyúlik előtte, melyen át szüntelenül bárók és katonák járkálnak. Maga a palota nem emeletes, hanem földszintes épület, csupán egy körülbelül tíz láb magas alap emeli. Ezt az emelvényt két lépés széles márványfal szegélyezi, az épület alapszintjének magasságában, amely fölé terasz van húzva, úgyhogy mintegy sétányszerűen fogja körül a palotát, s az emberek körbe járhatnak rajta az épület mellett a szabadban; a fal szélén nagyon szép, körbefutó korlát van, amely mintegy könyöklőnek számít.

A tetőzet nagyon magas, a palota falait pedig arany és ezüst borítja. Belül vésett vagy aranyozott sárkányalakokat is lehet látni rajta, továbbá madarakat és vadakat, lovagokat és bálványokat, meg más különböző ábrázolásokat. A mennyezet is mindenütt arannyal, ezüsttel és festményekkel ékes. Mind a négy oldalon nagy márványlépcső vezet a márványfal tetejére, ahonnan a palotába lehet jutni.

A palota főcsarnoka olyan nagy, hogy hatezer embert könnyűszerrel vendégül látnak benne; és szinte csodával határos, hogy ezenkívül még négyszáz más helyiség és terem található itt. Mindent összevéve az épület olyan hatalmas, gazdag és szép, hogy felségesebbet senki a világon nem tudna kitervezni. A tető külső része karmazsin, sárga, zöld, azur, pávakék és más színekkel van festve, melyeket olyan finom lakk borít, hogy kristályként csillog, és már nagy távolságból is úgy tetszik, hogy az egész palota fényárban úszik. A tető is olyan erős és szilárd, hogy örök időkig megmaradhat.

A palota belső oldalán nagy építmények vannak csarnokokkal és szobákkal, ahol a császár magánvagyonát tartja, arannyal, ezüsttel, ékkövekkel, gyöngyökkel és aranytáblákkal telt kincstárát; feleségei és ágyasai ugyanitt laknak. Ide senkit sem bocsáthatnak be hozzá, itt csupán saját dolgaival és kényelmével törődik."

Izgalmas és értékes az is, amit Marco Polo a fejlett középkor európai embereinek a „tatárok" (mongolok) asszonyairól és családi viszonyaikról mond.

„Nagyon ügyelnek arra, hogy egymás asszonyaira szemet ne vessenek, és semmi kincsért nem tennének így, mivel ezt gonosz és utálatos dolognak tartják. Az asszonyok is igen jók és hűségesek férjükhöz, és híres háziasszonyok. Tíz vagy tizenkét feleség lakik együtt kedves békességben és egyetértésben, és soha csúf szót nem hallotok szájukból. Mint mondottam, minden gondjuk a háztartásé és a gyermekeké, akik náluk igen szép számban vannak. Véleményem szerint a világ minden asszonya közül ők érdemlik meg leginkább a dicséretet; és tisztaságuk is dicséretet érdemel – noha a férfiak annyi feleséget vehetnek, amennyi nekik tetszik – a keresztény asszonyok, hogy ne mondjam, a mi országunk asszonyainak nagy szégyenére. Mert ha egy férfinak csak egy felesége van, az ilyen házasságban pá-

Peking Marco Polo korában

ratlan tisztességnek és hűségnek kell uralkodnia, különben gyalázatot hoznak egy ilyen magasztos szentségre; és én meg vagyok botránkozva a keresztény asszonyok hűtlensége láttán, összehasonlítva azoknak az asszonyoknak hűségével, akik századmagukkal feleségei egyetlen férfinak, és mégis erényesek maradnak a világ minden más asszonyának szégyenére. Valóban, ők a világ legtisztább asszonyai, urukhoz a legjobbak és leghűségesebbek."

Marco Polo látható örömmel fest Kubilaj kán intim szférájáról is fantasztikusnak tűnő képet.

„Tudnotok kell – meséli –, hogy van egy bizonyos ungrat nevű, finom bőrű és szépségéről híres tatár törzs, asszonyai gyönyörűek, és viselkedésük valóban választékos. Nos hát a törzs minden két évben elküldi száz legszebb lányát a nagykánnak. A nagykán által az országba küldött követeknek a feladatuk, hogy kiválasszák a legszebb lányokat egy megadott szépségminta alapján. Ez pedig a következőképpen történik: a követek megidézik a tartomány minden kisasszonyát. Az erre a célra rendelt bírók szemügyre veszik külön-külön a test minden tagját, szemet, hajat, arcot, szemöldököt, szájat, ajkat, kezet, lábat, felbecsülik a hajadonokat 16 karátra vagy 17-re, 18-ra, 20-ra, aszerint, hogy milyen szépek. Ha a megbízásuk úgy szól, hogy hozzák magukkal a 20 vagy 21 karátosakat, aszerint cselekszenek. Miután megérkeztek, újabb bírák végzik el az értékelést, és választják ki azt a harminc-negyvenet, aki a legtöbb karátos. Majd a palotának néhány idősebb hölgyére bízzák őket. Az öreg hölgyek, bárók feleségei, együtt alszanak a lányokkal, hogy meggyőződjenek róla, jó illatúak-e, kellemes-e a leheletük, nincsen-e tagjaikban valami fogyatkozás. Miután így szépségüket kipróbálták és egészségükről meggyőződtek, sorban kijelölik őket a császár számára. Hat ilyen hölgyet küldenek egyszerre

három napra és három éjszakára a császárhoz, hogy szolgálják őt szobájában és ágyában, úgy, ahogy éppen kívánja, és kövessék minden parancsát. A három nap és három éjszaka elteltével másik hat váltja fel őket. Így megy ez egész évben állandóan, hatos váltással, minden három napra és éjszakára, míg a száz kitelik; aztán kezdődik az egész elölről. Azt kell még tudnotok, hogy míg egyik részük az uralkodó szobájában tartózkodik, a többiek a szomszéd szobában lesik, hogy nincs-e a nagyúrnak valamire szüksége, italra, ételre vagy egyébre; a kán szobájában levő kisasszonyok parancsolnak a kintieknek, amit azok tüstént teljesítenek. Így az uralkodó körül személyes szolgálatot csak ezek a kisasszonyok teljesítenek. A többiek, a kevesebb karátosak, a kán feleségei körül szorgoskodnak a palotákban. Az asszonyok megtanítják őket varrni, kesztyűt készíteni és más előkelő munkát végezni. Ha egy nemes házasodni készül, a nagykán közülük választ számára feleséget, szép hozományt is ad, és így mindnyájan rendes férjhez jutnak.

De azt mondhatná valaki: »Nem bántja-e a tartomány férfiait, hogy a nagykán elviszi leányaikat?« Természetesen nem. Sőt ellenkezőleg, nagy kegyet és megtiszteltetést látnak benne, és boldogok, hogy olyan lányaik vannak, akiken megakad a nagykán szeme."

Kambalukról magáról Marco Polo a következő hatásos képet festi:

„...Kambaluk városában olyan rengeteg ház áll, s a falakon kívül és belül olyan tömérdek ember lakja, hogy szinte felülmúlja a képzeletet. Minden kapun kívül még egy-egy külváros található, szám szerint tizenkettő. Ezek a külvárosok akkorák, hogy több lakót számlálnak, mint maga a város, mert a külváros minden kapunál szélességben addig terjed, ameddig a szomszéd kapuhoz tartozó külvárossal nem érintkezik, tehát egyenként három-négy mérföld távolságban következnek egymás után... És hitemre mondom, a városba annyi értékes és ritka dolgot olyan bőségben és választékban szállítanak, mint a világ egyetlen más városába sem. Mert minden fajtájú és minden vidékről származó ember megfordul itt portékájával, beleértve India drágaságait és Kathajnak, Manzinak meg tartományainak javait, ritka csemegéket, fűszereket, selymeket, drágaköveket, gyöngyöket, bizonyos dolgokat az uralkodó, másokat az udvar vagy a város számára, vagy a báróknak és lovagoknak meg asszonyaiknak, vagy a császár itt állomásozó seregeinek hozva. Így az udvar és a város között szüntelenül áramlanak az áruk.

Hogy csak egy példát említsek, nincs az évnek napja, melyen csupán selyemből ne hoznának ezer szekérrel a városba; ebből rengeteg arannyal és ezüsttel hímzett ruha készül. Nem is lehet rajta csodálkozni, mert az egész országban nincs len, tehát mindenki selyemben jár. Igaz ugyan, hogy az ország egy részében megterem a kender és gyapot, de nem annyi, hogy elégséges lenne. Ez azonban nem nagy baj, mert selyem bőven van, és az ára olcsó, amellett értékesebb anyag, mint a len vagy a gyapjú."

Kambalukban volt a nagykán pénzverdéje is, ahol azonban nem arany- vagy ezüstpénzeket vertek főként, hanem papírpénz készült. A pénzverdéről és a nagykán pénzéről részletes képet fest Marco Polo. A következőkben ezt idézzük:

„A császár pénzverdéje tehát ugyancsak Kambaluk városában van, s berendezését látva azt hinnétek, hogy eljutott a titkos alkímia legtökéletesebb fokára, és teljesen igazatok lenne! Mert ilyen módon csinálja a pénzt.

Egy bizonyos fának, nevezetesen az eperfának – az ő nyelvükön gebzus a neve – kérgéből készítteti. Ennek levelei a selyemhernyók fő táplálékát szolgáltatják; ezek a fák ugyanis nagy számban találhatók itt, és óriási területeket borítanak el. Azt a finom fehér hártyát választják ki belőle, amely a fa törzse és a kéreg vastagja között van, s ebből olyasmit készítenek, ami a papírhoz hasonlít, csak fekete a színe. Ha a hártyákat kidolgozták, különböző nagyságú darabokra vágják. A legkisebbnek az értéke fél torneszel, a valamivel nagyobbé egy torneszel; az ennél is nagyobb fél velencei kisezüstöt ér,

A Jüan-dinasztia ércpénzt is veretett. Kínai pénzérmék uralkodásuk kezdeti idejéből

a következő nagyságú egy nagyezüstöt. Vannak aztán két ezüstöt, öt ezüstöt és tíz ezüstöt érő darabok, továbbá egy bizánci aranyat érők, három bizánci aranyat érők, így egészen tízig. Minden darabon rajta van a nagykán pecsétje, különben semmit sem ér. Ezeket a papírdarabokat olyan ünnepélyességgel és komolysággal adják-veszik, mintha színaranyból vagy ezüstből volnának. Minden papírdarabon egy sereg hivatalos feljegyzés van, a hivatalnokok pecsétjeivel és névaláírásaival. S ha így kellőképpen elkészítették a papírokat, a kán által kijelölt főtiszt rányomja a kezelésében levő cinóberpecsétet, úgyhogy a pecsét jegye ott marad vörösen, és ez adja meg a pénz értékét. És ha valaki nem hajlandó elfogadni, azt halálbüntetés sújtja, harmadíziglen. ...Még egy említésre méltó dolog. Ha ezeknek a papírpénzeknek bármelyike megrongálódik – noha nem szakadnak könnyen – a tulajdonos a pénzverdébe viszi, és az érték három százalékát levonva vadonatúj darabot kap érte cserébe."

Kínában már a XI. század eleje óta használták a papírpénzt, a mongol uralom által bevezetett újdonságot azonban az jelentette, hogy gyakorlatilag egyetlen fizetési eszközzé tették, s így elkerülhetetlen lett, hogy az évtizedek során veszítsen értékéből. Európában először Marco Polo ismertette közelebbről ezt az érdekes fizetési eszközt.

Az óriásbirodalomnak, amelyben sok volt a népes város, jól szervezett közlekedésre is szüksége volt. Marco Polo szemléletes képet fest kortársainak arról is, hogy milyenek Kínában a közlekedési viszonyok:

„...Kambaluk városából számos országút és egyéb út vezet a különböző tartományokba, egyik az egyikbe, másik a másikba, mindegyik út annak a tartománynak a nevét viseli, ahová vezet... a császár küldöttei – a gyorsfutárokról beszélek – Kambalukból elindulva, bármerre szól is útiparancsuk, útjuk minden huszonötödik vagy harmincadik mérföldjénél egy állomáshoz érkeznek, melynek neve dzsam, ami annyit jelent, hogy »lovasposta-állomás«. Az állomások mindegyikén szép és tágas épület áll a küldöncök rendelkezésére, ahol díszes szobákban finom ágyakat találnak, kitűnő selyem ágyneművel, meg minden más egyebet, ami a kényelemhez kell, s ellátják őket minden szükséges dologgal... ezeknek az állomásoknak mindegyikén négyszáz ló is készenlétben áll a küldöncök használatára, hogy amikor szükségük van rá, lovat válthassanak, mert a nagykán üzenetének továbbításában késedelem elő nem fordulhat..."

„... a nagykán parancsára a postaházak közt minden három mérföldön egy kis, körülbelül negyven házból álló majorság található, ahol a császár kengyelfutói laknak. Ezeknek a futároknak mindegyike széles övet visel, teletűzdelve csengettyűkkel, és míg egyik állomástól a másikig három mérföldet futnak, messzire lehet hallani csengésüket. Mikor a király kengyelfutóval akar levelet küldeni, átadja egy ilyen futárnak, aki száguldva eliramodik vele, de nem fut tovább három mérföldnél, vagyis egyik majorságtól a másikig. Társa a harmadik mérföld végén már messziről hallja a csengettyűket, s haladéktalanul felkészül, hogy hasonlóképpen felszerelkezve tovább futhasson. Mikor találkoznak az állomáson, az új futár átveszi az üzenetet, s egyúttal menetlevélként egy papírdarabot kap az írnoktól, aki éppen ezért állandóan kéznél van... Ilyen módon a császár, akinek rengeteg futára van, tíznapi járóföldről levő helyekről híreket kaphat egy nap és egy éjszaka, vagy ha szükséges, száznapi járóföldről tíz nap és tíz éjszaka." Az írnok minden postaállomáson feljegyzi a futárok érkezését és indulását. A postát havonta ellenőrizték.

A nagykánnak volt egy másik rendelkezése, amelyet Polo egyidejűleg talált szépnek és hasznosnak.

A császár ugyanis rendeletet adott ki, hogy Kathajban és a szomszédos tartományokban minden főútvonal mellett, amerre hírnökei elhaladnak vagy kereskedők utaznak, a nép mindkét oldalon egymástól három lépés távolságban nagy fákból álló fasorokat ültessen, olyan fajtából, amely nagyra nő és erős, hogy árnyékukban bárki megpihenhessen. Ezeket a fákat már messziről látni lehet, tehát senki sem véti el az utat sem éjjel, sem nappal. Még a lakatlan pusztaságon átvezető utakat is fákkal szegélyezik, ami az utasok legnagyobb megnyugtatására szolgál. És ezt minden út mentén megteszik, ahol szolgálatot tartanak, feltéve, ha a talaj alkalmas fák ültetésére. Ahol a talaj olyan homokos és sivatagos, hogy fák nem élnek meg rajta, jelzőtáblákat, oszlopokat és köveket állíttatott, hogy azok mutassák az utat. A nagykán a fák épségét állandóan ellenőriztette főtisztjeivel.

Ez a fasoros útkijelölés még télen is, amikor a hó mindent elborít, biztosítja a futárt vagy utast az eltévedés ellen.

Marco Polo véleménye, hogy ezt utánozni kellene, ilyen útmenti fasorokat jó lenne Európában is ültetni.

Marco Polo elbeszélése csúcspontjának általában a Kinszé városról adott leírását tekintik; ez a város mindaddig, amíg a mongolok meg nem hódították Dél-Kínát, a dél-kínai Szung-dinasztia székhelye volt. A mai Hangcsou kikötőváros őse volt, a Jangcecsiang torkolatától délre állt, Marco Polo egy ideig a kormányzó tisztségét töltötte be itt. Így írja le a várost:

Csangantól háromnapi utazásra egy igen híres város van, Kinszé. A neve... „a mi nyelvünkön annyit jelent: az »Ég városa«, mint ahogy az előbb már mondottam – írja –, mert itt az embernek annyi gyönyörűségben lehet része, hogy a Paradicsomban képzelheti magát."

A város leírását Marco Polo egy olyan levél alapján adja meg, amelyet a birodalom királynéja küldött a nagykánnak, hogy az lássa abból a város mindent felülmúló nagyságát, és ezen megindulva vessen ki lelkéből minden pusztító és igaztalan szándékot. E leírásnak megfelelően „... Kinszé városának kerülete nem kevesebb, mint száz mérföld, mert mind utcái, mind csatornái szerfelett szélesek. Vannak négyszögletes terei, ahol a vásárokat tartják; ezek az összesereglett emberek nagy sokasága miatt valóban nagyon tágasak kell hogy legyenek. A város fekvése olyan, hogy egyik oldalán édes és igen tiszta vizű tó, a másikon pedig hatalmas folyó fogja közre; ez utóbbi kisebb-nagyobb csatornákra ágazik szét, melyek át- meg átszelik az egész várost, és elvezetve minden szennyét a mondott tóba torkollnak, ennek vize pedig a tengerbe folyik. Ettől aztán tiszta is a levegő! A városban mindenhová el lehet jutni szárazon és vizen egyaránt. Mind az utcák, mind a csatornák szélesek, úgyhogy a bárkák bárhová eljuthatnak, és a szekerek is elvihetik mindenhová a szükséges dolgokat a lakóknak. Tizenkétezer hídja van, legnagyobb részük kőből, de némelyik fából; sok közülük olyan magas, hogy egész hajóraj úszhat át alattuk, a többi alatt pedig a kisebb bárkák közlekedhetnek. Azoknak a legnagyobb az íve, melyek a főcsatornák fölött a főutakat kapcsolják össze. És senki se csodálkozzék a hidak nagy számán, mert az egész város olyan, mintha vízben állna, és vízzel volna körülvéve, minélfogva szükség van a nagy hidakra, hogy az emberek bárhova eljuthassanak. Mert ha nem így volna, egyes helyeket csak csónakon közelíthetnének meg. És noha a hidak ilyen magasak, emelkedőjük olyan jól van megépítve, hogy lovak és kocsik könnyen járhatják."

Marco Polo még sok csodálatos dolgot ír erről a városról, amely mellett Velence, a lagunák városa valósággal eltörpül, ugyanis Kinszé lakosainak száma akkoriban állítólag elérte a hétmilliót. Bizonyos, hogy ez túlzás, de a másfél-kétmilliós lakosság már elhihető. Egy nyugati ember valószínűtlenül soknak láthatta a kikötőben horgonyzó hajókszámát, és felbecsülhetetlen nagynak gondolhatta a kirakott áruk mennyiségét is. Marco Polo egy vámtisztviselőtől megtudta, hogy csupán a napi borsszükséglet 43 teherrakomány, és egy-egy rakomány súlya 223 font.

A város közigazgatása jól működött. Minden családapának vagy háztulajdonosnak ki kellett írnia a ház ajtajára a saját, valamint felesége, rabszolgái és mindazok nevét, akik a házban laknak, továbbá azt is, hogy hány lovat tart.

Tekintettel a velencei viszonyokra egy hasonló kérdésben kitér a prostitúcióra is. A velencei kurtizánok akkoriban hírhedtek voltak. Marco Polo a kinszéi kéjnők számát nem merte megemlíteni, de elmond róluk mást.

„Némely utcát a város kéjhölgyei foglalják el; oly nagy számban vannak, hogy ki sem merem mondani. Nem csupán a vásártér szomszédságában találhatók, ahol kijelölt szállásuk van, hanem szerte a városban. Pompásan feldíszítik és bőven illatosítják magukat, finom házakban laknak, egy sereg szolgálóval. Ezek a nők rendkívül jártasak a csábítás művészetében, és beszédmódjukban készségesen alkalmazkodnak mindenfajta emberhez, úgyhogy az idegen, ha egyszer vonzásuknak engedett, elbűvölve érzi magát, és annyira el tudják kápráztatni, hogy bűvöletükből sohasem szabadul. Ezért, mikor hazatér, úgy emlékszik vissza, hogy Kinszében, avagy az Ég városában járt, és egyetlen vágya: visszakerülni oda, mihelyt lehetséges."

Kína érdekességeihez – Marco Polo szerint – az is hozzátartozik, hogy ott a hegyekben fekete, erekben lefutó kövek találhatók. Ezeket kibányásszák, és úgy égetik el, mint a tűzifát. „Teljesen úgy hamvadnak el – írja –, mint a faszén. Tartják a tüzet, és jobban lehet velük sütni-főzni, mint a fával. Ha éjszakára megrakjátok vele a tüzet, és gondoskodtok róla, hogy lángot kapjon, még reggel is parázsban találjátok. Bizonyos, hogy ezek a kövek nem égnek nagy lánggal, legfeljebb az elején, amikor begyújtanak, de vörös izzásban maradnak, és nagy meleget árasztanak. Ez náluk annyira fontos tüzelőanyag, hogy mást nem is használnak az országban. Igaz, hogy van fájuk bőségben, de gazdaságosan bánnak vele, és nem égetik, mert ezek a kövek jobban égnek, és kevesebbe kerülnek. Ezeket a fekete köveket viszont nem is használják építkezésre, csak tüzelésre.

Az is igaz, hogy ilyen tömérdek népesség mellett, hozzávéve, hogy mennyi fürdőt tartanak fenn – mert mindenki legalább hetente háromszor megfürdik, sőt télen, ha lehet, naponta, és minden nemes vagy gazdag ember saját fürdővel és izzasztókamrával rendelkezik –, a fa nem tudná kielégíteni a szükségletet."

„A VILÁG CSODÁINAK KÖNYVÉ"-BŐL

Marco Polo mivel az egyes területeket nem tudta alaposan a saját szemével megnézni, ezért buzgón gyűjtötte az információkat Kínáról, de nemcsak Kínáról. Ő volt az első európai, aki a japáni szigetországról is írt, amelyet Zipangunak nevezett. Kubilaj nagykán még mielőtt Marco Polo megérkezett volna birodalmába, két ízben is megkísérelte (1274-ben és 1281-ben), hogy a megszállt Koreából koreai–kínai hajóhad segítségével elfoglalja Japánt. Mindkét esetben sikerült partra szállnia a japán szigeteken, de ezt követően mindkét ízben vihar pusztította el a hajóit.[1] A szörnyű veszteségek után

[1] Innen származik a kami kaze (felülről jövő vagy isteni szél) kifejezés. Kami felült is és istenit is jelent, csak az írásjegy eltérő. Az isteni szél tehát elsöpörte a hódítók hajóhadát, és ezt a hagyományt elevenítették fel a második világháború öngyilkos torpedósai elnevezésében. – *A ford.*

a nagykán arra kényszerült, hogy terveiről lemondjon. Ez irányban további hódítási kísérleteket nem tett. A Jáva (Dzsawa) elleni hasonló hódító vállalkozásait ugyanilyen balszerencse kísérte (1281 és 1292).

Marco Polónak a Zipangu-Japánról adott leírása, akárcsak a Kínát bemutató írásai Kolumbusz koráig foglalkoztatták a felfedezők képzeletét. Ennek nagyon is lényeges oka volt az, hogy mivel nem olyasmiről írt, amit a saját szemével is látott, bizony alaposan elvetette a sulykot. „Zipangu kelet felé fekvő sziget a mélytengerben, ezerötszáz mérföldnyire a szárazföldtől; valóban igen nagy sziget.

Lakói fehérek, jómodorúak és szépek. Bálványimádók, és senkitől sem függnek, hacsak maguktól nem. És mondhatom nektek, mérhetetlen sok arany birtokában vannak, mert a saját szigetükön találják, és királyuk semmiképpen meg nem engedné, hogy kivigyék, de meg kevés kereskedő is látogatja az országot, mert messze van a szárazföldtől, s otthon is megtalálnak mindent. Éppen ezért fordulhat elő, hogy aranyának roppant tömege minden képzeletet felülmúl, és maguk sem tudják, mit kezdjenek vele.

E sziget urának palotájáról csodálatos dolgokat mondanak, akik jártak arra. Tudnotok kell, hogy van neki egy gyönyörű palotája, melynek tetejét mindenütt arany borítja, úgy, mint a mi templomainkét az ólom; tehát értékét alig lehet felbecsülni, és senki a vilgon nem tudná megvásárolni. Ezenfelül a szobák mennyezete és padlója, amely a követ utánozza, jó kétujjnyi vastagságú aranylemezekből van; az ablakokat is arany díszíti, úgyhogy a palota gazdagsága szinte hihetetlen.

Gyöngy is garmadával található náluk; a szemek rózsaszínűek, de szépek, nagyok, kerekek és csaknem olyan értékesek, mint a fehérek. A halottakat ebben az országban hol eltemetik, hol elégetik; a tetemnek mindenkor egy ilyen gyöngyöt tesznek a szájába, mert ez a szokás. Rengeteg finom drágakövük is van. Mert valóban igen gazdag a sziget."

Nem csoda, hogy egy ilyen ország felkeltette mind Kolumbusznak, mind a Nagy Felfedezések Kora sok tengerészének a mohóságát is. Ők attól sem riadtak meg, hogy Marco Polo azt írta: Zipangu lakosai emberevők. Ez a mese szilárdan tartotta magát. A szigetvilág mérhetetlen gazdagságának legendája azonban nyomban szertefoszlott, amint az első portugálok a XVI. században Japán földjére léptek.

Marco Polo a Déli-tengerről is tudott adatokat gyűjteni: „Tudnotok kell, hogy a tenger, ahol ez a sziget fekszik, a Csin tengere nevet viseli, ami annyit jelent: a Manzival (Dél-Kína) szemben levő tenger. Mert a szigetlakók nyelvén ez a szó, hogy Csin, Manzit jelenti. A keleti Csin-tengerről pedig elmondhatom, hogy tapasztalt hajósok és tengerészek szerint 7448 sziget található a vizében, melyek túlnyomó részben lakottak; ezt a számot onnan tudják, mert egész életüket a tengeren hajózva töltik. Ezeken a szigeteken értékes és illatos fák nőnek, melyek az áloéhoz foghatók, sőt még ennél is értékesebbek; azonkívül igen sok fűszert termelnek. Például bors is nő a szigeteken, fehér, mint a hó, úgyszintén fekete is, igen nagy mennyiségben. Fehér bors sehol másutt nem terem, és nem is szállítják Nyugatra, részben, mert az ismeretlen vidék, részben, mert a fekete könnyebben és olcsóbban szedhető. Valóban a szigetek gazdagsága csodálatos, akár aranyról, gyöngyről és drágakövekről, akár fűszerekről van szó. De olyan messze fekszenek a szárazföldtől, hogy igen viszontagságos odajutni. Ám ha Zajton (Zajtún, Csangcsou) vagy Kinszé hajói megjelennek itt, vállalkozásukat óriási haszonnal fejezik be.

Az utazás egy teljes évet vesz igénybe, télen indulnak, és nyáron térnek vissza, mert ezen a tengeren csupán kétféle szél fúj, az egyik elviszi, a másik pedig hazahozza őket. A szelek egyike télen fúj, a másik pedig nyáron. És tudnotok kell, hogy eme vidékek Indiától is olyan messze vannak, hogy hosszú időbe telik az odautazás.

Noha a tengert Csin tengerének hívják, mint mondottam, mégis csupán része a Nagy-óceánnak. De ahogy nálunk az emberek Angliai-tengerről, Rochelle-i-tengerről, Égei-tengerről beszélnek, úgy beszélnek ezekben az országokban Csin-tengerről, Indiai-tengerről és így tovább, jóllehet a Nagy-óceánnak része mindegyik."

A Nagy-óceánban kelet felé fekvő szigetek egy részét, legalábbis azokat, amelyek a nyugati részében fekszenek, Marco Polónak hazafelé utaztában alkalma volt megismernie, mindenekelőtt Jávát (Dzsawa) és Szumátrát (Sumaterát). A Fűszer-szigetekről, azaz a Maluku- (Molukki-)-szigetekről az arabokkal – például Maszúdival – ellentétben, semmit sem hallott.

Hogy a kínai tudósoknak Ázsia északi részéről is voltak elképzeléseik, Marco Polo következő megjegyzése tanúsítja: „Ebben az országban (Koncsik királynak, Dzsingisz kán közeli rokonának, Távoli-Északon fekvő birodalmában) óriási fehér medvéket lehet találni, melyeknek hosszúsága több mint húsz tenyér. Vannak továbbá nagy fekete rókák, vadszamarak és sok a coboly. Azokra az állatokra gondolok, melyeknek prémjéből az ezer bizánci aranyat is megérő drága ruhákat készítik. Rengeteg szürke mókus is van, és azonkívül tömérdek »fáraó patkánya«, mit a nép egész nyáron át fogyaszt. Valóban bővelkednek a vadásznivalóban, mert vad és úttalan vidéken laknak."

Polóék már tizenhét éve éltek Kínában, de még mindig nem kínálkozott lehetőségük a hazatérésre. Úgy tűnt, hogy a nagykán örökre magánál akarja tartani őket. Ekkor egy véletlen sietett segítségükre. Kubilaj kán egy császári hercegnőt akart összeházasítani Argunnal, a perzsiai ilkánnal, rokonával és szövetségesével. A Belső-Ázsián át vezető út el volt zárva, mivel a mongol hűbérurak, akik a nagykánnak a kínaiak iránti barátságos politikájával nem értettek egyet, magukhoz ragadták a Tarim-medence és a Dzsungária fölötti ellenőrzést. Csak a tengeren át vezető út maradt nyitva. Ezen azonban nyelvismerettel rendelkező kísérőre volt szükség, és az öregedő uralkodó Marco rábeszélésére belátta, hogy ilyen fontos és korántsem veszélytelen vállalkozáshoz éppen ők, a Polók a megfelelő emberek. Így nehéz szívvel útra bocsátotta őket, de mindenesetre megígértette velük, hogy visszatérnek. Tizennégy hajót szereltek fel azokból, amelyek India és Kína között ellátták a rendszeres kereskedelmi forgalmat. „E hajók között legalább négy vagy öt volt olyan, amelyek legénysége 250–260 főből állt. A követek, akiknek oltalmára a hercegnőt bízták, Nicolóval, Matteóval (Maffeo) és Marco Polóval szálltak tengerre, miután a Polók elbúcsúztak a nagykántól, aki sok rubinnal és más értékes drágakövekkel ajándékozta meg őket. Parancsot is adott, hogy a hajókat két évre elegendő élelmiszerrel lássák el." Ez 1292-ben történt.

Majdnem három hónapig vitorláztak Zajtúntól Jáva szigetéig, amelyről Marco Polót úgy informálták a hajósok, hogy ez a világ legnagyobb szigete, és igen gazdag. „A sziget hallatlanul gazdag: megterem itt a fekete bors, a szerecsendió, nárdus, hosszú sás, kubeb, szegfűszeg és a világ minden fűszere." A kubeb a középkorban keresett borsféle volt.

„A szigetet rengeteg hajó látogatja: a kereskedők itt értékes árukat adnak és vesznek nagy haszonnal..."

Amikor Java minoron, a „Kis-Jáván", ahogy Marco Polo Szumátra szigetét nevezte, kikötöttek, utazóink kénytelenek voltak öt hónapig várakozni a kedvező szélre. A hajók kereken kétezer főnyi személyzete fatörzsekből erődöket épített, hogy védekezni tudjon a támadások ellen. Marco Polo ott megállapította, hogy a sziget annyira délen fekszik, hogy a Sarkcsillag (Polaris) sohasem látható, tehát aki itt tartózkodik, az áthaladt az Egyenlítőn. Ormuz perzsa kikötőbe – Ceylonon (Szeilanon) áthaladva, aminek gazdagságát és rubinjait ugyanúgy dicsérte, mint Ibn Battúta, aki sok évtizeddel később járt ott (egyébként akárcsak az arab világutazó, ő is megemlíti az Ádám-csúcsot) –, csak tizen-

nyolc hónap elteltével futottak be. Ezt a kikötőt egyébként már odafelé is érintették. Azokat a kikötőket, amelyeket útközben még felkerestek, Marco Polo nem nevezi meg.

Útjuk minden bizonnyal viszontagságos volt, mivel a tengerészeket leszámítva a hercegnő kíséretében hatszáz férfi volt, s közülük mindössze tizennyolcan maradtak életben, a hölgykíséretből viszont csupán egyetlenegy húnyt el. A három Polo azok közé tartozik, akik túlélték a keserves utazást.

Ormuzban megtudták, hogy Argun ilkán már 1291-ben elhúnyt. Ezért a menyasszonyt Argun ilkán fiához és örököséhez, Gaszánhoz (Kazán, Gazan) vezették. A hercegnőnek, úgy tűnik, nem volt könnyű búcsút venni Marcótól, mert amikor a velenceiek elbúcsúztak tőle, az ifjú királyné keserves könnyeket hullatott.

Kilenc hónapig maradtak még Perzsiában; ez idő alatt legtovább Tebrizben, az ilkánok fővárosában tartózkodtak. Most már igyekeztek hazafelé, különösen azután, hogy megtudták: nagy pártfogójuk, Kubilaj kán 1294-ben meghalt. Trapezuntban (Trabzon) elérték a Fekete-tenger, ott egy Konstantinápolyba induló hajóra szálltak, és végül 1295-ben, elindulásuk után 24 évvel megérkeztek hazájukba, Velencébe. Ott senki sem akart hinni nekik. Csak akkor övezték őket nagy tisztelettel, amikor ruházatuk felfejtett szegélyeiből roppant vagyont érő drágaköveket szedtek elő.

Matteo és Nicolo számára ezzel véget ért a kereken negyvenéves vándorélet, amelynek során háromszor szelték át szárazföldön Ázsiát, és egyszer elhajóztak Dél-Ázsia partjai mentén. A fiú, Marco Polo csak egyszer tette meg az utat Kínába és vissza, de mint a nagykán kegyeltje, majdnem egész Kínát beutazta, és – ami a legfontosabb – megírta nagy útleírását, s ez nevét világhírűvé tette.

Kérdéses, vajon Marco Polót valóban a felfedezők közé sorolhatjuk-e, hiszen csak olyan utakon járt, és olyan országokat látogatott meg, amelyeket az európai utazók már az ókortól kezdve ismertek. Ámde Marco Polo volt a legjelentősebb mindazok közül, akik akár előtte, akár vele egyidejűleg, akár utána jártak Ázsiában. Azok a kereskedők és misszionáriusok is mind tanúságot tettek bátorságukról, akik távoli ázsiai utakra vállalkoztak, és kitették magukat idegen zsarnokok önkényének. Mindnyájan nagy erőfeszítésekre vállalkoztak céljuk elérése érdekében. Legtöbbjük ismeretlen maradt, eltűntek vagy meghaltak az idegen földön. Ha pedig visszatértek is hazájukba, tetteiket nem hirdette semmiféle írás. Egyedül Marco Polo számára adatott meg az, hogy elkészítse az első nagy leírást Kínáról és az oda vezető utakról, hogy elámult kortársait így tudósítsa ama érdekességekről és csodákról, amelyek a Földközi-tenger és a Csendes-óceán, az Egyenlítő és az Északi-Jeges-tenger között találhatók. Egy olyan világot mutatott be kortársainak, amelyet addig nem ismertek, nagyobb részt tárt Földünkből kortársai szeme elé, mint bármely más európai előtte és talán utána is. Sőt mi több, az ő írásai adták a döntő ösztönzést arra, hogy az emberek útnak eredjenek távoli világokba, hogy az egész Földet felfedezzék, amint a társadalmi, a gazdasági és nem utolsósorban a tudományos és a technikai fejlődés annyira megérett, hogy a Nagy Felfedezések Kora elérkezhetett.

Az biztos, hogy hosszabb időre volt szükség ahhoz, hogy Európában a legnagyobb utazónak fogadják el Marco Polót, akit a felfedezések története Európában valaha is ismert. Túlságosan meseszerűen, nagyon is hihetetlenül hangzottak elbeszélései kortársai fülében a fejlett idegen kultúrákról, amelyek nemcsak egyenrangúak voltak az európai kultúrával, hanem sok tekintetben felül is múlták azt. Bár Marco Polo könyvét nagy élvezettel olvasták, nem láttak benne mást, mint a hetvenkedő-kalandos lovagregények különleges változatát, hiszen az efféle lovagregények akkoriban nagyon is divatosak voltak. Még barátai maguk sem hitték el Marco Polo elbeszéléseit, és állítólag halálos ágyánál is arra unszolták, hogy az „útleírásában levő sok valótlanság visszavonásával könnyítsen lelkiismeretén, nehogy elveszítse az örök üdvösséget". Mondják, hogy a velencei karneváli felvonu-

Marco Polo útikönyve első német kiadásának címlapja

lás álarcos figurái között még halála után is hosszú ideig szerepelt egy maszka, amely őt ábrázolta, és valószínűtlen történetekkel harsány kacagásra fakasztotta a néptömeget.

Marco Polo talán sohasem ragadott volna tollat, ha nem vesz részt ama sok tengeri csata egyikében, amelyek az egymással ellenséges Velence és Genova között dúltak, és nem kerül genovai fogságba. Az előkelő genovaiak, akik hallottak e híres emberről, sürgették, vesse papírra élményeit. A pisai Rustichellóban (Rusticiano) olyan írástudó emberre akadt, aki remekül ismerte a francia nyelvet, a nagy népszerűségnek örvendő lovagregények nyelvét. Marco Polo Velencéből elhozatott feljegyzései alapján tollba mondta Rustichellónak „A világ csodáinak könyvé"-t. A könyv később a „Milione" címet is megkapta, valószínűleg azonban nem azért, mert Marco Polót a milliós városokról és milliós vagyonokról szóló elbeszélései miatt milliomos úrnak gúnyolták, hanem azért, mert volt egy második keresztneve is: Emilio vagy Emilione. A francia kiadást hamarosan olasz és latin fordítások követték, míg a legelső német kiadás csak 1447-ben látott napvilágot.

A nagy ember további életéről azt tudjuk, hogy 1299-ben szülővárosába tért vissza a fogságból, 1302-ben megnősült Velencében, a házasságból két lánya született. Több mint hetven esztendőt élt meg, és valószínűleg 1324-ben hunyt el (csak az ismeretes, hogy 1323 elején elkészítette végrendeletét.)

Marco Polo nagymértékben megelőzte korát, és kortársai számára hihetetlennek hangzó történetei miatt ugyanarra a sorsra jutott, mint egykor Pütheasz. Polót is megrögzött hazudozónak tartották, miközben a költött utazásokról szóló legdurvább szélhámoshistóriákat gyakran kétkedés nélkül elhitték. Így meglepő mértékben elterjedt és népszerűvé vált egy állítólagos angol lovagnak, Sir John Mandeville-nek költött világutazásáról szóló könyve, ki azt állította, hogy járt Délen Etiópiáig, Keleten Mongóliáig, no meg eljutott Kínába és Indiába is. Ez a költött utazásról szóló könyv első ízben 1335-ben jelent meg Lüttichben (Liège). A következő kétszáz–kétszázötven évben rendkívül gyakran lemásolták, és a legkülönbözőbb nyelvekre lefordították csodás történeteit és rémmeséit.

Egy ismeretlen spanyol szerzetes ez idő tájt „Libro de Conoscimiento" („Az ismeret könyve") című művében leír egy költött utazást, amely a világ minden országát és birodalmát felölelte; a szerző minden történetet, minden információt, ami csak fülébe jutott, feldolgozott ebben a könyvben, de sok zagyvasággal és lehetetlenséggel keverte a helyes adatokat.

Bármennyire megkérdőjelezhetők is ezek a művek, azt azonban nem mondhatjuk, hogy teljesen értéktelenek voltak. Megmutatják, hogy szerzőiknek mely országokról voltak ismereteik, habár gyakran nem tudjuk, hogy milyen úton-módon jutottak hozzájuk. Ezek a művek másrészt azt bizonyítják, azt teszik nyilvánvalóvá, hogy az írni-olvasni tudó rétegek érdeklődése megnövekedett a

távoli világok iránt. Mindenekelőtt a XIV. század közepe óta divatba jött az idegen országokkal való foglalkozás, és az emberek annál izgalmasabbnak tartották az olvasmányt, minél meseszerűbben, minél hátborzongatóbban ábrázolta a távoli tájakat. Az ókor minden rémhistóriája ismét felbukkan, így a mágneshegy mondája, valamint a hajókat a mélybe lehúzó májtenger meséje, és még sok egyéb hasonló história.

Annak ellenére, hogy nem hittek neki, Polo sem maradt közvetlen hatás nélkül. A Távol-Keleten élő és működő nesztoriánus keresztényekre való utalásai szárnyakat adtak a hittérítőknek, míg azok a közlései, hogy a délkelet-ázsiai szigetvilágban, mindenekelőtt Jáván, töméntelenül sok és sokféle fűszer található, a kereskedőkre hatottak különösen.

MARCO POLO NYOMDOKAIN

A szinte azonnal útnak induló hittérítők közül különösen Giovanni Monte Corvino (de Montecorvino) itáliai ferencrendi szerzetes tűnt ki, aki 1291-ben rövid utazást tett Tebrízbe, majd ismét elindult Perzsiába. Ott hajóra szállt, hogy felkeresse az indiai Madrasz környékén élő Tamás-keresztényeket, és végül 1292-ben, tehát még Kubilaj kán életében, megérkezett Pekingbe, nem sokkal azután, hogy a három Polo elhagyta az országot. Harmincnyolc évig, haláláig (1330) maradt a császárvárosban, ahol a pápa megbízásából még érsekséget is alapított. Egyik segítőtársává Arnold ferencrendi szerzetes lett, Kölnből. A nesztoriánusoktól semmiféle segítséget sem kapott; éppen ellenkezőleg arról panaszkodott, hogy rágalmazzák, és sok nehézséget gördítenek az útjába. Hittérítő munkája csak kevés eredménnyel járt. Annál érdekesebbek voltak a pápához írt levelei, amelyek némileg új fényt vetettek az akkori Kínára, és végső soron megerősítették Marco Polo elbeszélését.

A keresztény hitterjesztők, térítők egyre nagyobb számban özönlöttek a Távol-Keletre, bár csak kevesüknek ismerjük a nevét. Sem Indiában, sem Kínában nem ért el sikereket egyetlenegy sem, mivel az ottani uralkodó vallások kifejlett hitrendszerek voltak, a saját hagyományaikban gyökereztek, és megfeleltek e népek lelkületének. Ámde ezek a keresztény hittérítők is hozzájárultak ahhoz, hogy Európa tökéletesebb képet alkosson magának ezekről a távoli országokról. Érdekes, de nem lehet itt megvilágítani, hogy mi volt az oka annak, hogy abban az időben fordított próbálkozásokra, a keleti vallások Európába való bevitelére nem történtek kísérletek.

Azok közül a hittérítők közül, akik a Távol-Keletre mentek, és be is számoltak róla, még csak kettőt említünk. Az első, Odorico da Pordenone (Odoric de Pordenone), egy ferencrendi szerzetes, ki Eriaul itáliai tartományból származott, s 1318-ban Konstantinápolyon és Trapezunton (Trabzon) át, Perzsián és Mezopotámián keresztül Ormuzig utazott. Ott egy Indiába tartó hajóra szállt, érintette a Malabar- és a Koromandel-partot, továbbá Taprobanét, kikötött Jáván és Szumátrán, s végül eljutott Kuangcsouba (Kantonba) és Zajtúnba, ahonnan szárazföldön folytatta útját Jencsing (Hanbalik) felé. Jencsingben három évig maradt. A hazatérésre szárazföldi útvonalat választott Tibeten át, és 1330-ban, tizenkét évi vándorlás után ért haza. Nagyjában és egészében tehát a fordított úton járt, mint Marco Polo. Bár beszámolója Marco Polóéval korántsem mérhető össze, sok olyan részletet köszönhetünk neki, amelyeket nagy elődjénél nem találunk meg.

Pordenone is tudósít Kína nagy kikötőiről. Beszámol egy utazásáról a Császár-csatornán, és ő volt az egyetlen középkori író, aki megemlítette, hogy Kínában a különleges előkelőség jelének szá-

mít a leányok lábának elnyomorítása. Ez a szokás még századunkban is megvolt! „Mert – ahogy Pordenone írja – a nők szépségét aszerint mérik, hogy lábuk milyen parányi. Az anyák újszülött leánygyermekük lábát olyan szorosan bepólyálják, elkötik, hogy az sehogyan sem tud megnőni." És ő hozta az első híreket Tibetről, s annak fővárosáról Lhaszáról, amely évszázadokon át minden idegen számára elzárt város volt. „Ennek az országnak lakosai fekete nemezből készült sátrakban laknak. Fővárosuk nagyon szép, teljes egészében fehér kőből épült, és utcái jól kövezettek. Gotának (Lhaszának) hívják. Ebben a városban egy imádott bálványkép iránti alázatból sem embernek, sem állatnak senki nem meri vérét ontani. Ebben a városban lakik az obasszi (a dalai láma) – így nevezik a maguk nyelvén pápájukat. Ő az ország feje, és tetszése szerint osztja el az ország bevételeit." Manapság egyébként kétségbe vonják azt, hogy Pordenone valóban járt Lhaszában. Bizonyára informátorokra támaszkodott csupán. Azt sem tudjuk ma már pontosan megállapítani, hogy milyen útvonalon tért vissza Nyugatra.

A másik, még említésreméltóbb hittérítő Giovanni de Marignola (Giovanni Marignolli) firenzei ferencrendi szerzetes volt, aki 1338-ban a pápa megbízásából utazott Kínába, hogy megtudja: Monte Corvino halála után hogyan alakult ott az egyház helyzete. Nagyjából ugyanazon az úton haladt, mint Carpini és Rubruk, egészen Mongóliáig, és valószínűleg ő volt az első és egyben az utolsó hittérítő is, akinek sikerült átkelnie a Gobi-sivatagon. Három évig tartó utazás után megérkezett Jencsingbe, ahol három vagy négy évet töltött. 1345-ben vagy 1346-ban elindult haza Taprobanén (Ceylonon), Indián, Perzsián és Mezopotámián át, és csak 1353-ban ért vissza Avignonba, amely az akkori pápa, VI. Ince székhelye volt. Marignola lényegesen újat nem tudott mondani Kínáról, ehhez hiányzott belőle Marco Polo vagy Monte Corvino zsenialitása. Abban, amit írt, sok minden zavaros, vagy nem állja ki a bírálatot. Mégis az ő írásában is akad néhány „gyöngyszem". Így eloszlatta a bors eredetére vonatkozó tévhiteket. Még érdekesebb az a magyarázata, hogy miként alakulhatott ki az „egylábu emberekről" szóló ősrégi kalmármese. „Nincs is olyan nép, amely magára fél lábával árnyékot vetne, mint ahogyan ezt képzelik. Sokkal inkább arról van szó, hogy minden indiai rendszerint meztelenül jár, és kezükben állandóan egy nádszálat tartanak, rajta egy kis ernyővel... ezt szükség szerint használják napsugárzás és eső ellen. Ez az a bizonyos ernyőláb, amelyet egyes költők csupán kitaláltak."

Marignola volt az utolsó hittérítők egyike, aki eljutott Kínába. Ennek legfontosabb oka az volt, hogy Kína a XIV. század közepén felkelt az országot kiszipolyozó, elerőtlenedett mongol Jüan-dinasztia ellen, s megdöntötte azt. 1368-ban újból kínai uralkodóház, a Ming-dinasztia került hatalomra. Azt a kort, amelyre az egész világra kiterjedő kapcsolatok voltak jellemzőek, egyre fokozódó idegenellenesség és elzárkózó politika korszaka követte. Ezzel, mint ahogy egyszer már a VIII. század végén, véget ért a keresztény hittérítési kísérletek egy szakasza, most a második szakasz zárul be. A harmadik szakasz csak akkor jött el, amikor egy másik korszakban a portugálok felfedezték az Indiába vezető tengeri utat, nevezetesen 1601 után, és ekkor főként a jezsuiták voltak a hittérítők. Ámde addig az ideig Kína ismét nagymértékben kiesett Európa ismereteinek köréből.

A Pax Mongolica fennállása során még a hittérítőknél is aktívabbak voltak a kereskedők, akik benépesítették, forgalmassá tették a Kelet felé vezető kereskedelmi utakat – még akkor is, amikor a fejlett középkor Európájában, a XIV. században, a gazdasági fellendülésre a katasztrófák, az éhínség és a járványok korszaka következett.

Elsőnek főként az itáliai tengerparti kikötővárosok próbálták kiterjeszteni kereskedelmüket. A XIV. század elején a Földközi-tenger ázsiai partjain a nagy karavánutak végpontjain mind az arab–

iszlám, mind a bizánci felségterületen egymást érték a kereskedelmi telepek. Az európai kereskedők ezekről a támaszpontokról mélyen behatoltak Ázsiába, Belső-Ázsiába is.

Értékes dokumentummal rendelkezünk ennek a kereskedelemnek a méreteiről és intenzitásáról, és ezzel együtt az ismert Ázsiáról Francesco Balducci Pegolotti firenzei kereskedő „Pratica della Mercatura" című művében. Ez afféle kereskedelmi kézikönyv az utazó kereskedők helyzetének könnyítésére, amelyet saját tapasztalatainak és a kollégáitól szerzett tapasztalatok gondos gyűjtése alapján írt. Ő maga a nagy firenzei Bardi kereskedőház megbízottjaként sok helyütt megfordult. Tudjuk, hogy 1315-től 1317-ig Antverpenben, majd Londonban volt, és 1324-től 1327-ig Cipruson tartózkodott. Utána a fekete-tengeri kereskedelmi telepeken ismerkedett meg részletesen a Kínába vezető kereskedelmi útvonalakkal. Lehetséges, hogy ezeket az utakat végig is járta, vagy egy szakaszukon járt maga is. Minden addigi útleírást felülmúló pontossággal írta le a Kínába vezető fő útvonalat, amely a Don torkolatvidékéről indult ki. Onnan a karavánút Szarajon, az Arany Horda fővárosán át vezetett a Volga alsó folyása mentén, a Kaszpi-tenger északi partjáig Szarajdzsikig, a Nogaj Horda kánjának székhelyéig. Kocsival – írja Pegolotti – az ember az Amu-Darja alsó folyása mellett fekvő Urgencsbe utazik, majd onnan a Szír-Darján át Otrarba. Utána következik a Hétfolyóköz (Hétfolyó-vidéke) és Almalik (Kuldzsa) az Ili mellett. Dzsungárián és a Kanszui Kapun át aztán eljutunk Kambalukba (Peking). Az egész út megtételéhez kilenc hónapra van szükség, amelybe bizonyára nincsenek beleszámítva a szükséges veszteglések.

Pegolotti részletes útmutatásokat adott arra vonatkozóan, hogy útközben miként kell viselkedni, hol találkoznak a firenzei kereskedők, az egyes országokban milyen pénzek és súlyok vannak érvényben, s milyen vámokat és úthasználati díjakat kell fizetni. Így olyan mű fekszik előttünk, amely szemünk elé varázsolja az akkori világkereskedelem képét. Az Ázsián át Kínába vezető út biztonságosnak tűnt, és az arab–iszlám akadályról már szó sincs.

Pegolotti éppen abban az időben írta könyvét, amikor Észak vizein a hatalmas kereskedőszövetségnek, a Hanzának a hajói szántották a tengert a flandriai Brügge-be, az angliai Londonba és a norvégiai Bergen kikötőjébe vezető tengeri útvonalakon, amikor az egész Balti-tengeren a Hanza uralkodott kereskedelmileg fel az Ilmeny-tó melletti Novgorodig. Ezért nem láttak az itáliai tengerparti városok lakosai lehetőséget arra, hogy az északi kereskedelembe aktívan bekapcsolódjanak. Így főként csak a spanyol és portugál kikötők felkeresésére szorítkoztak. Elsősorban a genovaiak voltak azok, akik megkísérelték, hogy déli irányban előretörjenek az Atlanti-óceán vizein.

A Vivaldi fivérek – Ugolino, Guido és Vadino – parancsnoksága alatt két gálya hagyta el 1291-ben a genovai kikötőt, bizonyára a célból, hogy miként valamikor Eudoxosz tette, megkeresse az Indiába vivő tengeri utat. Ámde nyomtalanul eltűntek, soha senki sem hallott róluk többé. Ezért tiszta spekuláció annak a kérdésnek feltevése, hogy vajon a Szenegálig jutottak-e el avagy Dél-Afrikát körülhajózva elérték a mai Szomália partvidékét. Sokkal valószínűbb, hogy már Afrika északnyugati partjain hajótörést szenvedtek. Ilyen nagyszabású vállalkozásoknak az ideje még nem érkezett el. Mindamellett genovai tengerészeknek 1312 és 1341 között sikerült újból felfedezniük a Kanári-szigeteket, és 1345 körül a Madeira-szigeteket is felfedezték.

A XIV. század közepéig úgy tűnt, hogy a világ az európai kereskedelem számára szakadatlanul tágul. Felfedezéstörténetileg újabb csúcspontot értek el. Ámde még nem érkezett el a sokat ígérő utak folytatásának ideje. Mint már több ízben is megtörtént, még egyszer be kellett zárulniuk azoknak a térségeknek, amelyekről az emberek már-már azt hitték, hogy végérvényesen feltárták őket. Bár a hanyatlás nem volt olyan nagy, és nem voltak olyan súlyos következményei, mint annak a hanyat-

lásnak, amely az ókor befejeződését követte, és ami a korai feudalizmus korában is tombolt, de a fejlett hűbériség korát figyelembe véve bizony jelentős volt.

Annak, hogy a korai felfedezések véget értek, több oka is volt. A legfontosabb köztük a termelőerők állapota volt, amely korlátozta az európai kereskedelmet. A Nyugat nem állított elő fényűzési cikkeket, amelyek egymagukban – az akkor még tökéletlen közlekedési eszközöket figyelembe véve – lehetővé tették volna a kifizetődő árucserét egymástól távol elhelyezkedő országok között. Ámde olyan terimés áruknak, mint a gabona, az olívaolaj vagy a bor nagy távolságra szállítása málhás állatokon vagy kocsin olyan drága volt, hogy még a költségeket sem fedezte volna az értük kapható ár. Ezért az európai kereskedők vászonnal, ékszerekkel, kristályokkal és mechanikus játékszerekkel próbálkoztak kereskedni. Így tudjuk, hogy egy velencei kereskedő szökőkút-automatákkal és órákkal utazott Indiába, egy másik pedig 1292-ben egy aranyozott fát és éneklőmadár-automatákat vitt Marokkóba. Ezekkel a cikkekkel természetesen nem lehetett nagybani kereskedést folytatni. Nem maradt más csereérték, mint az arany és az ezüst, márpedig ezekből a nemesfémekből egyre kevesebb állt rendelkezésre. Éppen ezért egyre nehezebb lett a keleti fényűzési cikkek, mindenekelőtt a fűszerek és a selyem ellenértékét előteremteni. Az európai kereskedelem ilyen módon zsákutcába jutott.

Még végzetesebbek voltak az Ázsiában lezajló nagy politikai és társadalmi változások következményei. A Mongol Birodalom, amely már előzőleg is a hűbéri széttagolódás sok jelét mutatta, végérvényesen széthullott a kínai Ming-forradalom, e nemzeti forradalom nyomán.

Ugyanabban az időben az oszmán törökök befejezték Kisázsia meghódítását, sőt már Európába is áthatoltak, ahol Drinápolyt (Edirne) tették meg fővárosukká (1366). Már előrevetette árnyékát Konstantinápoly végleges eleste is (1453), s ezzel mind nehezebbé vált a Fekete-tengerhez való eljutás.

A XIV. század végén Timur (Timur Lenk, Tamerlan), az „új Dzsingisz kán" seregei kirajzottak Szamarkandból, s behatoltak Észak-Indiába, Perzsiába és Mezopotámiába, Kisázsiába és Szíria–Palesztinába, sőt még Dél-Oroszországba is betörtek. Egész Ázsiát megrendítették ilyen módon ezek a népeltolódások és a társadalmi átalakulások, amelyek véget vetettek a karavánutakon a Pax Mongolicának, és ezzel ezek az utak hosszú időre eltorlaszolódtak az európai kereskedők és hittérítők előtt. Ázsia távolra került részeit megint az ismeretlenség köde takarta el az európaik szeme elől. A Közel-Keleten Szíria és Palesztina kikötőinek használata már a XIII. század végétől kezdve megnehezült, amint a keresztes hadjáratok alatt megteremtett keresztény támaszpontokat újból az iszlám hatalmak vették birtokukba (1289-ben a szíriai Tripoliszt, 1291-ben Akkont, azaz Akrát).

Ámde az a függöny, amely az ázsiai országok elé legördült, nem volt olyan sűrű, hogy ne lehetett volna valahogyan átbújni rajta. Így egyes európai feudális uralkodók néhány követének sikerült egészen Szamarkandig eljutnia, hogy Timurnak hasonló szövetségi ajánlatokat nyújtsanak át, mint amilyent egykor Carpini a nagykánnak adott át Karakorumban. E követek egyike Ruy Gonzales de Clavijo, Kasztília királyának megbízottja volt, aki 1404-ben érkezett meg Szamarkandba.

Hogy milyen jelentősek voltak azok az új nehézségek, amelyek az ázsiai utazásokhoz kapcsolódtak, nyomban világosan előttünk állnak, ha nyomon követjük Niccolo dei Conti sorsát. Conti azon kevés európai kereskedők egyike volt, akik még 1400 után is eljutottak Dél-Ázsiába. Damaszkuszban ugyanis lehetőséget kapott arra, hogy letelepedjen, mint kereskedő. Feleségestül és gyermekestül csatlakozott 1419-ben egy perzsa karavánhoz Damaszkuszban, és azzal Mezopotámián át Baszrába és Ormuzba ment, itt felszállt egy Indiába tartó hajóra. A Malabar-partról behatolt Dekkán belsejébe. Utolsó ismert európai utazó volt ő, aki a Nagy Felfedezések Kora előtt még egyszer felkereshette majdnem az összes dél- és délkelet-ázsiai kereskedelmi helyeket. Megjárta Bengáliát, ahol felfelé hajózott a Gangeszon, ezenkívül felkereste Burmát, és talán még Kínát is. Eljutott Borneóba (Kali-

mantan), Jávára és Vietnam partjaira is, majd hosszú vándorévek után elindult hazafelé, előbb az indiai part mentén, majd az Arab-tengeren át a Vörös-tenger felé. Ott, a sok veszély után, amelyeket főként azért tudott leküzdeni, mert jártas volt az arab és a perzsa nyelvben, súlyos sorscsapás érte. Muzulmán tengerészek fogságába esett, ezek csak akkor bocsátották szabadon, amikor megtagadta hitét, és muzulmánná vált. Amikor huszonöt évi vándorlás után végre hazatért (1444), sietve visszatért „az egyedül üdvözítő anyaszentegyház" kebelébe. IV. Jenő pápa feloldozta azzal a feltétellel, hogy úti élményeit közli korának egyik nagy tudósával, a humanista Francesco Poggio Bracciolinivel. Bracciolini a művet „De varietate fortunae" („A szerencse forgandóságáról") címmel ki is adta. A mű a maga idején mindenütt nagy érdeklődést keltett. Latinról lefordították olaszra, portugálra, spanyolra, hollandra és angolra, tehát valamennyi fontos tengeri hatalom nyelvére, amelyeket szerfölött érdekeltek azok az országok, ahonnan a keleti luxuscikkek származtak, s amelyek abban a korban az európai kereskedők előtt elzártak voltak.

Conti jelentős vagyonnal tért ugyan haza, utazása azonban azt is megmutatta, hogy milyen kockázatokat kell vállalnia egy-egy utazónak – ugyanis útközben elvesztette feleségét és két leányát –, aki távol-keleti utazásra vállalkozik. Mások is ugyanilyen szellemben számoltak be élményeikről, így egy Bartolomeo nevezetű firenzei kereskedő, akiről mindössze annyit tudunk csak, hogy huszonnégy esztendőt, körülbelül 1400-tól 1424-ig, tevékenykedett a Kelet szárazföldjein és tengerein.

A Nagy Felfedezések Korát megelőző időszakból a közép-keleti és a dél-ázsiai országokról a legelevenebb képet Afanaszij Nyikityin, a Tverből (ma Kalinyin) való orosz kereskedő festi. Nyikityin kivételes jelenség a középkori Ázsia-utazók között. Ugyanis amíg a többiek mind, Marco Polo is, Niccolo Conti sőt még Ibn Battúta is, többé-kevésbé csupán kénytelen-kelletlen számoltak be élményeikről, Nyikityin naplót vezetett, amelyből hiányoznak ugyan az évszámok. Feljegyzései mindamellett arról tanúskodnak, hogy nem egyedül a kereskedelmi érdek, hanem az idegen országok megismerésének vágya is sarkallta, hogy idegen országokba utazzék. Ilyen módon már a modern kutatóutazók közé sorolhatjuk.

Amikor Nyikityin 1466-ban útnak indult, először azt az utat választotta, amelyet előtte már számos Elő-Ázsiába igyekvő orosz járt meg kereskedelmi és zarándokúton. A Volga torkolatvidékéről, ahová a folyón lefelé hajózva jutott el, az akkoriban még legbiztonságosabbnak tűnő kereskedelmi utat választotta, ez az út a Kaszpi-tenger nyugati partján Derbenten át vezetett Bakuba. Nyikityin ott átszállt egy hajóra, amely a perzsa Csapakurba vitte, átszelte Perzsiát Ormuz kikötővárosig, ott sikerült felszállnia egy arab hajóra, amely az arábiai Maszkatba és onnan az indiai Diuba és Cambayba vitte. Conti mellett ő volt az első ismert európai, aki behatolt India belsejébe, és eljutott a Hajderabadtól (Hyderabad) északnyugatra fekvő dekkáni Bidarba (Bahmani Állam). Ott valószínűleg 1469 végétől 1470 tavaszáig tartózkodott. A Malabar-partról (Kerala) indult el hazafelé, Ormuzból kiindulva ismét átkelt Perzsián, és végül Trapezuntból (Trabzon) áthajózott Kaffába (Feodosszija), a Krím-félszigetre. Az utazás viszontagságai aláásták egészségét. A Dnyeperen felfelé eljutott ugyan Szmoleszkig, de itt 1472 végén vagy 1473 elején elhunyt.

Nyikityin „Afanaszij Nyikityin utazása három tengeren" című műve igen érdekes kultúrtörténeti dokumentum, szerzője ugyanis azokat az embereket, akikkel alkalma volt találkozni, humanista szellemben tudta méltatni és értékelni is. Így, mint már említettük, olyan időbe nyúlik át, amely az emberiségnek már egy másik korszakához tartozik. Jóllehet művét már korán felvették az orosz krónikákba, csak az 1856-os szent-pétervári kiadás után vált közismertebbé.

A középkori ázsiai szárazföldi utazások végének korszakától az egyik legsajátságosabb útleírást egy olyan ember hagyta ránk, aki nem volt sem kereskedő, sem hittérítő, hanem katona, méghozzá

igencsak háborús időkben harcoskodott. Hans Schiltberger lovagi család sarja volt, 1380 körül született a felső-bajorországi Freisingben, és mint apród részt vett a nikápolyi csatában (1396), ahol egy magyar–lengyel és német erőkből álló sereg megsemmisítő vereséget szenvedett a törököktől az Al-Duna mellett. A csatatéren tízezer foglyot fejeztek le. Schiltberger, fiatal korára való tekintettel, megmenekült, és I. Bajazid török szultán rabszolgája lett. Amikor Bajazid Ankaránál Timurtól vereséget szenvedett (1402), Schiltberger Timur kezére került, Szamarkandba vitték, és új urát el kellett kísérnie távoli hadjárataira. Később Timur mint rabszolgát átadta egyik unokaöccsének, az pedig továbbadta egy tatár fejedelem fiának, akit el kellett kísérnie az Urál-vidékre és Nyugat-Szibériába indított hadjáratára. Utolsó ura egy tatár „tanácsnok" volt. Amikor emez az Arany Horda hajdani birodalmában dúló szakadatlan harcok miatt kénytelen volt elhagyni földjét, és a Fekete-tenger felé vonult, Schiltbergernek és más keresztény rabszolgáknak sikerült egy olasz hajón elmenekülniük. Konstantinápolyon – ahol élményeiről beszámolt a bizánci császárnak –, a Havasalföldön, Lembergen (Lwow), Krakkón (Kraków), Breslaun (Wrocław), Meissenen, Egeren (Cheb) és Regensburgon át huszonhárom évi kalandos élet után megérkezett Freisingbe (1427).

Schiltberger sorsa a maga korában nem volt egyedülálló. Sok ezren jutottak hasonló sorsra, de csak kevesen látták viszont hazájukat; továbbá csupán ő írta le élményeit, józanul, esetlenül, de híven, minden tudálékosságtól mentesen. Így jött létre egy német utazó első könyve német nyelven. A könyv az akkori idők híres felfedező utazóinak útibeszámolóihoz nem hasonlítható, Marco Polo élménybeszámolójáról nem is szólva. Ráadásul az egykori rabszolga leírásai – akinek útját mindenkori ura szabta meg – pontatlanok is. Nem tudni, hogy valójában milyen országokban is járt, mi a saját élménye, és mit írt le hallomásból. Ámde a távoli országokról szóló híradásokra áhítozó kortársak rávetették magukat könyvére, amelynek széles körű elterjedését a Gutenberg által feltalált könyvnyomtatás tette lehetővé.

A KORAI FELFEDEZÉSEK KORÁNAK VÉGE

Az utolsó utazásokkal, amelyekről szó esett, már mélyen behatoltunk a XV. századba, egy olyan korba, amelyben új erők keltek életre, amelyben új társadalmi, gazdasági, technikai és nem utolsósorban új szellemi változások jelezték, hogy elérkeztünk a Nagy Felfedezések Korának előestéjéhez. Mialatt egyes utazók, mint Conti és Nyikityin, szárazföldi úton próbáltak eljutni „Indiába", ahogyan az arab–iszlám országokon túl fekvő egész Keletet nevezték akkoriban, az alatt Tengerész Henrik parancsára már 1416-ban kifutottak a tengerre az első portugál hajók, hogy Afrika nyugati partja mentén új utat, tengeri útvonalat fürkésszenek ki, amelyen Indiába juthatnak. Az Ázsián való szárazföldi átutazások a XIV. század végén és a XV. század elején azzal végződtek, hogy gyakorlatilag nagymértékben visszaestek. Az új társadalmi-gazdasági feltételek azt követelték most meg, hogy egy új, „Indiába" vezető tengeri út feltárását kell megkísérelni, amivel az arab–török vidékek annyira drágító közvetítő kereskedelmét kiküszöbölhetik. Ámde ez a tengeri út már nem a földközi-tengeri kikötőkből, hanem az Atlanti-óceán partján fekvő országokból indult ki, mégpedig olyan hajók alkalmazásával, amelyek megfelelnek az új követelményeknek.

Így azután a XIV. század válságai után új erők és új népek léptek a felfedezéstörténet küzdőterére minden vidéken.

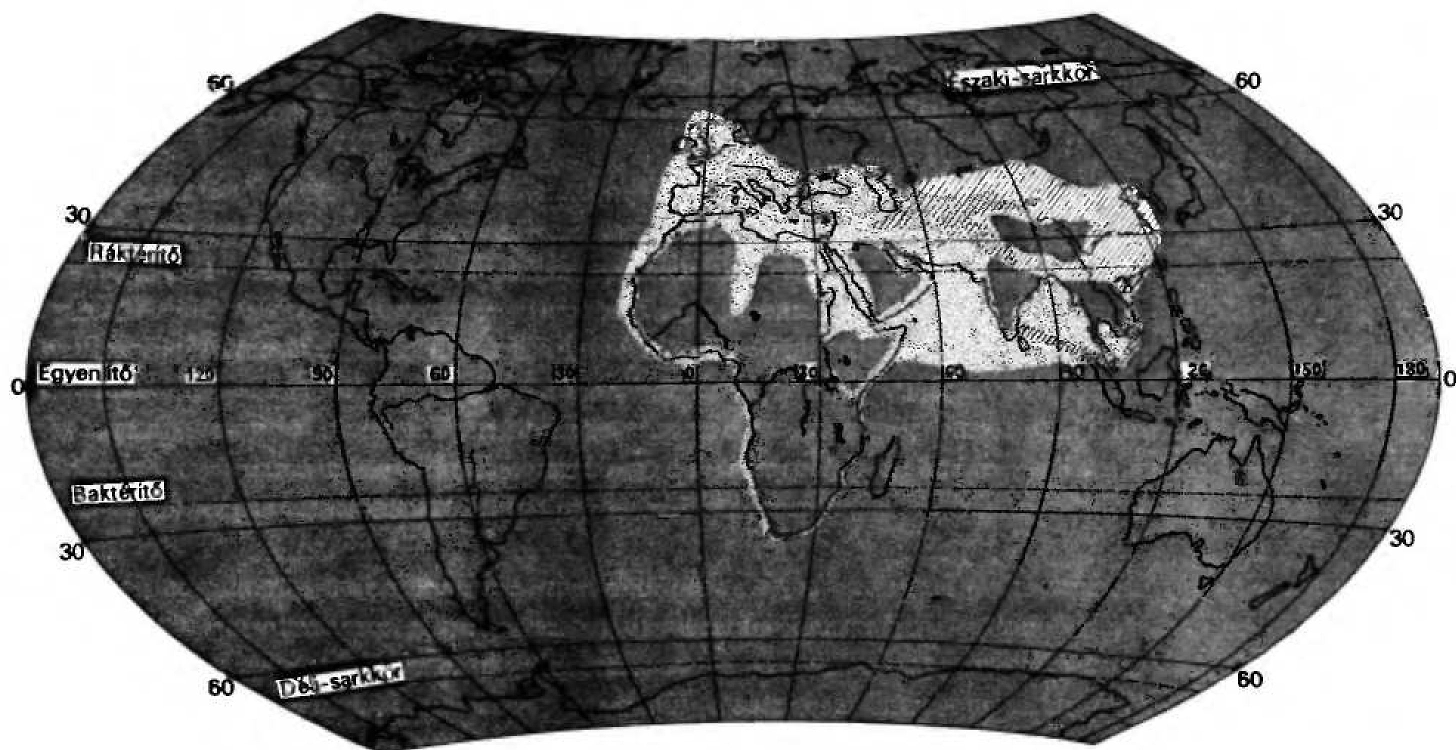
Az Európában érlelődő új társadalmi, gazdasági és politikai feltételek megkövetelték a felfedezések jellegének alapvető megváltozását. Ha az addigi felfedezéstörténetet a Nagy Felfedezések előestéjéig – bár idő- és térbeli megszorításokkal – a Föld feltárása korának nevezhetjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a Nagy Felfedezések Korától kezdve a Föld meghódításának korszaka következett. Az Európa által újonnan „felfedezett" népek drágán, nagyon drágán fizették meg, gyarmati elnyomással sőt fizikai megsemmisüléssel azt, hogy minden kultúrvidéken megkezdődött az átmenet a Föld korlátozott ismeretéről bolygónk teljes „leleplezésére", vagyis teljes megismerésére. A Föld végleges felfedezésének Európából kiindult útja vér- és könnytengeren át vezetett. S ez a vér- és könnytenger csak a mi korunkban kezd apadni. Most az a korszak érkezett el, amikor a kapitalizmust világméretekben felváltja a szocializmus. Ez a változás elkerülhetetlenül magával hozza – az eddig gyarmati elnyomás alatt sínylődő és függésbe kényszerített népek szabadságharca révén – az imperialista gyarmati rendszer felszámolását.

Ha meghúzzuk annak a mérlegét, hogy vajon mit is értünk el felfedezéstörténetileg 1400 tájáig, vagyis a Nagy Felfedezések Korának előestéjéig, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy sikerült megközelítőleg annyit újra megismerni a Földből, amekkora területről az ókoriak Ptolemaiosz koráig szereztek tudomást, sőt Ázsia esetében az antik ismereteknél már némileg nagyobb tudásra is sikerült Európának szert tennie. Ámde mindezt figyelembe véve is, kimondhatjuk, hogy az európai tudósok bolygónkról bizony még ekkor is édeskeveset tudtak. Behrmann földrajztudós például kiszámította, hogy 1400 táján a Föld felszínének csak mintegy 11,2%-át ismerték. Emellett teljesen hamis elképzelések uralkodtak a szárazföld és a víz megoszlásáról. Hogy a Föld felszínének mintegy 30%-a a szárazföld és körülbelül 70%-át tenger borítja, az az akkori emberek számára felfoghatatlan volt, hiszen a szárazföldnek már mintegy 21, a vízfelületnek pedig kereken 7%-át ismerték.

A középkor földrajzi tudása a szerzett újabb ismeretek ellenére is végső soron Ptolemaiosz világképén alapult. Ez a legvilágosabban azokból a világtérképekből tűnik ki, amelyeket a XIV. és a XV. században rajzoltak, ezek semmi lényeges haladást sem mutatnak az alexandriai tudós világtérképéhez képest. Viszont ugyanakkor változatlanul tovább élt valamennyi korai középkori dogmatikus elképzelés a Földről, valamennyi vallási motívumukkal és legendájukkal egyetemben.

Hogy az iménti számok, amelyekkel azt mutattuk be, hogy 1400 táján mekkora részét ismerték Földünknek, egyáltalában nem tükrözik a valóságos ismereteket, azt néhány fontos, ebben az időben készült térkép összehasonlító vizsgálata szemléletesen bizonyítja. Például a XIV. században az itáliai, genovai Pietro Vesconte rajzolt egy világtérképet, amely a Földközi-tenger térségét Egyiptomig és a Közel-Keletig bezárólag figyelemre méltó pontossággal ábrázolja. Kína partjai is jól felismerhetők; még Cipango *(Japán)* is megtalálható rajta. Ugyanennek a genovai Pietro Vesconténak a térképe arról is árulkodik, hogy rajzolója, szemben az előbbiekkel, milyen kismértékben ismerte csupán Észak-Európát. Skandinávia ezen a térképen még szigetként szerepel, és Dánia körvonalai is csak megközelítőleg tekinthetők helyeseknek. Míg a velencei Andrea Bianco által az 1436-ban rajzolt térképen Skandinávia már a kontinens félszigeteként szerepel; a valóságnak Észak-Európa más partvonalai is már nagymértékben megfelelnek. Ámde Bianco térképén a Földközi-tenger és Elő-Ázsia körvonalai nagyon hibásak, a Távol-Kelet pedig alig különbözik attól, amilyennek Ptolemaiosz korában ábrázolták volna. Érdekességként említjük meg, hogy a katalániai Angelino Dulcert 1339-ből származó tengeri térképén már ott vannak a Kanári- és a Madeira-szigetek, és a velencei Fra Mauro 1459-ből származó híres világtérképén Afrika délen mélyen benyúlik az óceánba, tehát már önállónak ábrázolta, és nem úgy, hogy Kelet-Ázsiával egy földhíd kapcsolja össze.

Az akkori idők különböző világtérképei tehát szemléltetően mutatják, hogy még nem alakult ki

A Nyugaton ismert terület

A Keleten ismert terület

Az 1400 táján ismert világ

a Földről egy egységes kép. Azt, hogy akkoriban milyen területeket ismertek valamilyen mértékig, csak úgy határozhatjuk meg, ha egybevetjük, közös térképre vesszük fel az ismereteket, amelyeket egyes európai világ- és tengeri térképeken 1400 táján közöltek. Így kitűnik, hogy az európai földrajztudósok és térképrajzolók tekintete a nyugati Azori-szigetektől a keleti Japánig, a déli Ceylontól és Szudántól az északi Skandináviáig terjedt. Ugyanakkor a normannok grönlandi és észak-amerikai felfedezései a legtöbb középkori geográfus és kartográfus figyelmét elkerülik. Ilyen módon az „Óvilág" népei még nem fedezték fel Észak- és Dél-Amerikát, Antarktiszt, és figyelemre méltó módon Ausztrália is felfedezetlen maradt, sőt úgy tűnik, hogy sem az arabok, sem a kínaiak, de még a japánok sem ismerték Ausztráliát. Legalábbis erről nincs megbízható értesülésünk. Ámde lehetséges, hogy arab, kínai vagy maláji tengerészek mégis eljutottak a legkisebb kontinens barátságtalan keleti és északi partjaira, de feltehetően rögtön el is hagyták, mert Ausztrália a legelutasítóbb arculatával fogadta őket éppen ezeken a partokon.

Láttuk, hogy minden kultúrterületnek a saját felfedezéstörténetét kellett átélnie és megírnia, és hogy az eredmények ennek következtében helytől és időtől függően eltérők voltak. Ha az európai földrajztudósok és kartográfusok számára Kína távol, Keleten feküdt, ugyanakkor a Dél- és Kelet-Ázsia népei szemében Európa volt a távoli vidék, amelyről egyébként még annyit sem tudtak, mint amennyit az európai tudósok tudtak – mondjuk – Kínáról. Ennek egyik legfontosabb oka az volt, hogy Európa gyenge gazdasági vonzerőt gyakorolt Kelet népeire.

Hogy más környezetben egészen más eredmények születhetnek, különösen a szárazföld és a tenger megoszlását illetően, arra befejezésül a történelem egyik legnagyobb tengerésznépének, a polinéziaiaknak a példáját hozzuk fel bizonyítékul. Ők, akik a „sok sziget országát" (Polinézia) a Csendes-

óceán, vagyis a „Déli-tenger" végtelennek tűnő vízsivatagában található számtalan kis és még kisebb szigetet és szigetcsoportot lakják, a Palau-szigetektől a Húsvét-szigetig, a Hawaii-szigetcsoporttól Új-Zélandig, majdnem egészen korunkig a kőkorszakban éltek ugyan, ám nincs olyan komoly tudós, aki ne számítaná őket a kultúrnépek közé, méghozzá habozás nélkül. A fémeszközök és a fazekaskészítmények előállításához és azoknak az egyéb vívmányoknak létrehozásához, amelyeket másutt a fejlettebb kultúra ismérveinek tekintenek, korallszigeteiken hiányoztak a szükséges nyersanyagok, és végső soron az ezeknek megfelelő szükséglet is hiányzott. Lemondtak a fazekasmesterségről, noha mielőtt a vizek vándorai lettek, jól ismerték azt. A tenger igazi gyermekei voltak, és így váltak a legjobb halászokká, úszókká és tengerészekké, akik valaha is éltek a Földön. Nagy felfedezésük a vendéghajós kishajó – a vendéghajó súlyánál fogva nyújtott védelmet a felborulás ellen – és használták az emberrel terhelt deszkát is, amit a hajópárkány felett dugtak ki. Ez is stabilizáló módjuk volt. Ha két ilyen csónakot összekapcsoltak, akkor ez a kéttörzsű hajó majdnem elsüllyeszthetetlenné vált.

A 40 méteres hosszúságot és a 10 méteres szélességet is elérő hajókat háromszögletű gyékényvitorlákkal hajtották. Az ilyen hajók 300 embert is fedélzetükre tudtak venni. Ennek alapján elmondhatjuk: a polinéziai hajóépítés jócskán felülmúlta a vikingek hajóépítő művészetét. A polinéziaiak ilyen módon olyan eszközt teremtettek maguknak, amellyel a Csendes-óceánt, amely nevével ellentétben a Föld legviharosabb tengereinek egyike, meghódították, és közben nagy tetteket hajtottak végre a Föld felfedezése terén.

Már régóta vita tárgya: honnan származnak ezek a középtermetűtől a magas termetűekig széles termetnagyság-skálát felmutató, világosbarna bőrű, sima vagy enyhén hullámos hajú és finoman metszett, kiálló orrú emberek. Már James Cook, a híres angol tengerész és két kísérője, Johann Reinhold Forster német tudós és zseniális fia, Georg sok mindent hallott a Déli-tenger szigetei lakóinak legendáiról és költeményeiről. (Megjegyzendő, hogy Cook volt az első európai, aki kellően pontos képet alkotott magának arról, hogy Földünkön hogyan oszlanak meg a szárazföldek és a vizek. Három világ körüli utazása során [1768–1779] sikerült ezt elérnie.) De térjünk vissza a polinéziaiak legendáihoz. A polinéziaiak nem ismerték ugyan az írást, ámde szájhagyományaikat mélyen bevésték emlékezetükbe. A polinéziai nemesek elődjeik családfáját és tetteit olyan bámulatos biztonsággal tudták visszavezetni sok nemzedékig, egészen az i. sz. V. századig, amilyen pontosságra és időben visszanézésre egyetlen más, csupán szájhagyományra támaszkodó nép sem lett volna képes. És még azok a polinéziaiak, akik nem is tartoztak a törzsi arisztokráciához, még ők is hosszú őslistát tudtak elősorolni. Mivel a polinéziaiak származása lényegében azonos, azonos volt a kultúrájuk is, s ugyanazt a nyelvet beszélték, bármilyen egymástól távol fekvő szigetcsoportokon laktak is, valamint a hagyományaik is azonosak voltak, lehetségessé vált történetük kinyomozása, aminek során a modern néprajzi kutatás különösen őshazájuk kérdésére keresett választ.

Eszerint a polinéziaiak i. e. 1700 körül hagyták el Indonéziában és Dél-Kínában levő ősi lakóhelyüket, ekkor már ismerték a földművelést, és voltak háziállataik is, tartottak sertést, kutyát és baromfit. Más népek nyomásától szorongattatva hajóikon kelet felé tartottak. Mindenkor magukkal vitték az általuk ismert kultúrnövények magjait, valamint a háziállatjaikat is. Mivel főként észak felé, Új-Guinea és a melanéziai szigetek körül tapogatóztak, ezek azonban már lakottak voltak, valószínűleg i. e. 800 táján már elérték az Új-Kaledónia- és a Fidzsi-, nem sokkal később pedig a Szamoa-szigeteket. Amíg az egyik csoportjuk már az i. e. II. században megtelepedett a Marquises-szigeteken, egy második csoport nagyjából ugyanakkor a Társaság-szigeteken és azok fő szigetén, Tahitin telepedett le. Onnan az i. sz. II. században előrenyomultak a Hawaii-szigetek, és 1000 körül

Új-Zéland felé. Innen kiindulva 1350 táján a „nagy flottában" egy második hullám követte a vándorló ősök példáját, ennek a vállalkozásnak híre Új-Zéland polinéziai lakosságának, a maoriknak a legendáiban maradt ránk.

A tudósok az utóbbi évtizedekben sokat vitatkoztak a Húsvét-sziget benépesedésén, különösen azután, hogy Thor Heyerdahl norvég kutató 1947-ben egy balsafából készült kezdetleges tutajon a perui partvidékről 101 nap alatt eljutott a Tuamotu-szigetekig, hogy így bebizonyítsa: a Húsvét-szigetet Dél-Amerikából népesítették be, és a polinéziaiak ilyenformán dél-amerikai származásúak. Ámde Heyerdahl ezzel az úttal mindössze azt tudta bebizonyítani, hogy Peruból el lehet jutni tutajon Polinéziába. A tudománynak azt a megállapítását, hogy a polinéziaiak Délkelet-Ázsiából származtak, nem lehet kétségbe vonni, már csak azért sem, mivel a legújabb kutatási eredmények szerint a Húsvét-szigetet a polinéziaiak északi csoportja már legalább az i. sz. IV. században elérte.

Hogyan tudtak a polinéziaiak a Csendes-óceán határtalannak tűnő vizein tájékozódni? Hogyan tudták a végtelen térségben pontszerűen eloszló, legtöbbször kicsiny és alacsony korallszigeteket célpontul választani? A polinéziai hagyomány azt mondja el, hogy a hawaiiak képesek voltak arra, hogy 2500 tengeri mérföldet tegyenek meg, amíg a Szamoa-szigeteket elérték, és a tahitiak kereken 1000 mérföldet hajóztak, hogy a Marquises-szigeteket felkeressék. Csak sejtéseink vannak arra vonatkozóan, hogy emögött milyen navigációs titkok rejlenek: a csillagos ég pontos ismerete és olyan műszerek, amelyek segítségével a földrajzi szélesség megmérhető, a tengeráramlások, valamint az évszakos szelek gondos megfigyelése és még sok egyéb.

Arról, hogy a polinéziaiak milyen impozáns navigációs eszközöket használtak, arról a Marquises-szigetek lakóinak tengeri térképei tanúskodnak. Készítettek állványos tengeri térképeket bambuszpálcákból, illetve kókuszpálmafa bordákkal, s azokat kókuszháncsból készült zsinórral kötötték össze. A hálózatba berakott kagylók ábrázolják a szigeteket. Hogy ezeket a térképeket miként készítették és miként kellett olvasni őket, az a törzsi arisztokrácia és a kiváló hajóvezetők titka maradt, akik ismét csak legtöbbnyire nemesi származásúak voltak. Kiolvasták belőlük a tengeráramlásokat és a hullámtörők irányát, azt is, hogy a felkeresni szándékozott szigeteken mikor van apály és dagály, és e térképek segítségével egészen távoli szárazföldeket találtak meg.

Hogy a polinéziaiak nemcsak új világukat fedezték fel, amelyet azután áttekintettek, és megtanulták minden irányban bejárni, hanem a szó tágabb értelmében vett felfedező utakra is indultak, arról a Cook-szigetekhez tartozó Rarotonga-sziget Ui-(Hui-)-te-Rangiora nevű főnökének a mondája tanúskodik. Az i. sz. VII. vagy a VIII. században „Te-Ivi-o-Atea" nevű hajójával egészen az antarktikus vizekig tört előre, és ott, a sodródó jég északi peremén megismerkedett a sarki éjszakával. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az Indiai-óceánon a polinéziaiak valószínűleg már jóval maláj rokonaik előtt megtalálták a legnagyobb afrikai szigethez, Madagaszkárhoz vezető utat.

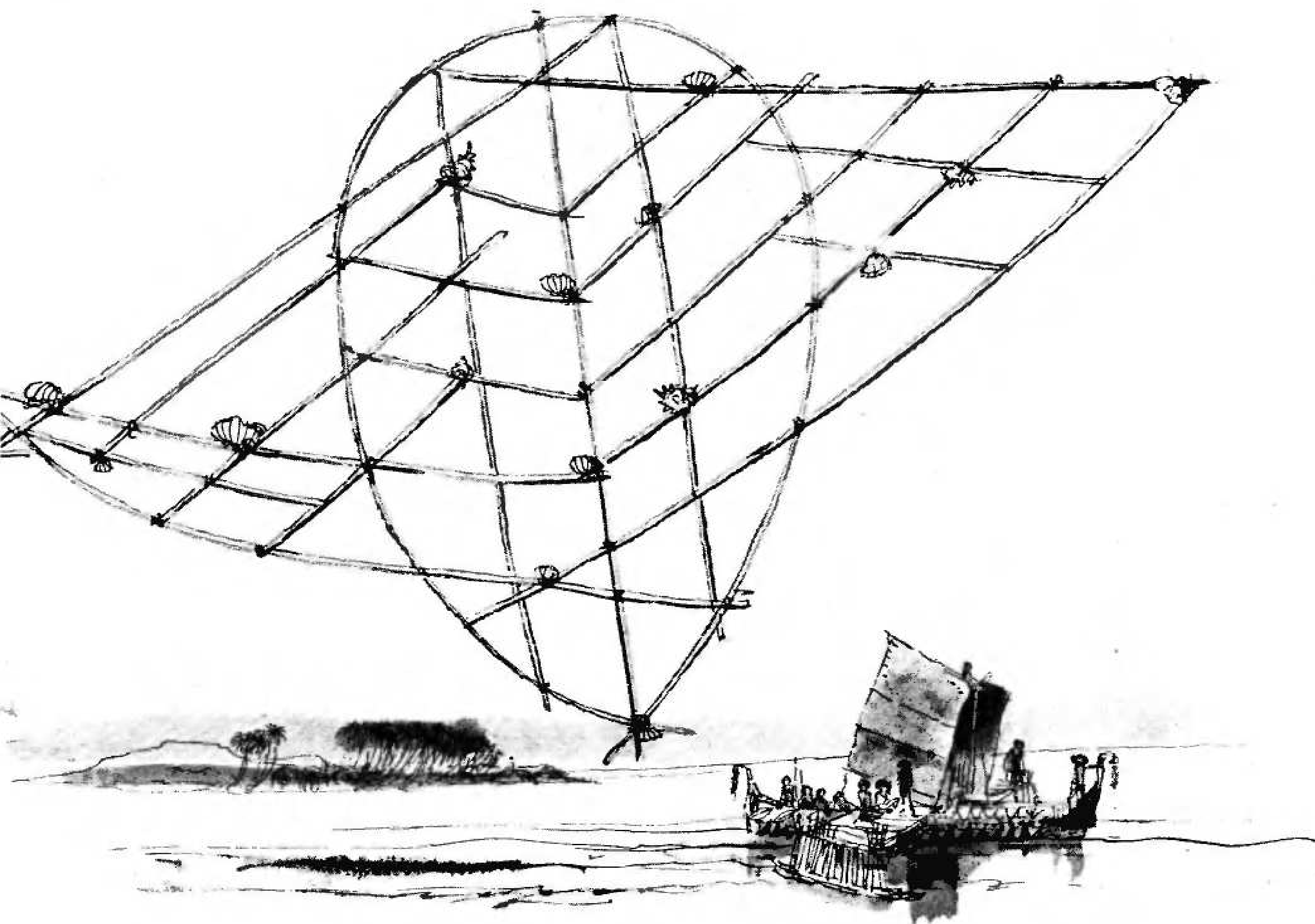
Még sok minden egyebet is megtudhatunk a polinéziaiak legendáiból, amelyek egy csaknem teljes egészében vízből álló világot tárnak fel, s e víztükörből csak kevés, elszórtan elhelyezkedő sziget emelkedik ki, és e világ akkora térséget jelent, amelynek kiterjedése kereken kétszerese Ázsiáénak.

A polinéziaiak példája még egyszer megmutatja, milyen sokrétűek az indítékok, amelyek a Föld felfedezésére vezettek, és ezek a felfedezések szükségszerűen milyen különböző eredményekre, helyesebben részeredményekre vezettek, aszerint, hogy a kiindulópont térbelileg hol helyezkedett el. Ebben az összefüggésben nem térünk ki részletesen az emberiség történetének egy újabb nagy teljesítményére, nevezetesen egész Amerika felfedezésére és feltárására a Bering-szoroson át, ezt az utolsó eljegesedés után Amerika őslakói (az „indiánok") hajtották végre. A két Amerikának ezt a valóban első felfedezését, valamint azokat az esetleges kapcsolatokat, amelyek már kereken 5000 évvel ezelőtt

kialakultak a távol-keleti országok és Amerika között, a legcélszerűbb az „Újvilág" európai felfedezésének a keretei között tárgyalni.

Ahhoz, hogy a sok részfelfedezésből egy egységes összkép alakuljon ki a Földről, más társadalmi és gazdasági, valamint technikai előfeltételekre volt szükség, mint amelyek 1400 tájáig a Föld valamennyi országában és kultúrterületében megvoltak. Már érintettük azt, hogy az ehhez szükséges társadalmi-gazdasági fejlődés és átalakulások feltételei először Európában érlelődtek meg. Ezért kellett innen kiindulniuk az egész Földet feltáró döntő lépéseknek, a felfedezések történetének a következő szakaszában, a Nagy Földrajzi Felfedezések Korszakában.

A Marquises-szigeteken készült hajózási térkép. Az óceániai bennszülött tengerészek minden szükséges információt kiolvastak az ilyen térképekből

FÜGGELÉK

ÖSSZEHASONLÍTÓ IDŐRENDI TÁBLÁZAT A LEGKORÁBBI ÉS A KORAI FELFEDEZÉSEKHEZ[1]

I. AZ EMBER FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

Év i. e.	Geológiai korszakok és emeletek	Régészeti korszakok	
		Neolitforradalom	
	Holocén (jelenkor)		
10 000		Mezolitikum Felső paleolitikum	
	Würm (Weichsel) eljegesedés		
70 000-80 000	Eemi (Riss-Würm) köztes szakasz		Homo sapiens
120 000		Alsó paleolitikum	Neandervölgyi ősemberek
	Riss (Saale) eljegesedés Holstein (Mindel-Riss) köztes szakasz Mindel (Elster) eljegesedés Cromeri (Günz-Mindel) köztes szakasz		
400 000	Günz eljegesedés	Archeolitikum	Pithecanthropusok
1 millió	A pleisztocén legrégibb eljegesedései és köztes szakaszai		Habilisek Australopithecusok
3 millió	Legrégibb pleisztocén (Brüggen eljegesedés)	A vadászforradalom	Állat-emberi átmenet

[1] Az időrendi táblázat a legkorábbi földrajzi felfedezések időszakát is felöleli, amelyeket a szerző az előző kötetben tárgyalt. Mivel az előember első elterjedése Földünk távoli vidékei első felfedezésének is tekinthető, az ember fejlődéstörténetéhez egy leegyszerűsített idősémát adunk (Heberer, Feustel és mások után). A táblázatban az időbeli távolságok a jelentől való eltávolodással megrövidülnek. Az idősémа alulról felfelé olvasandó.

II. A LEGRÉGIBB FEJLETT KULTÚRÁKTÓL AZ I. E. II. ÉVSZÁZADIG

Év i. e.	Kisázsia, Syria, Palestina	Irak és Irán	India	Közép-Ázsia	Kína és Belső-Ázsia	Egyiptom és Észak-Afrika	Kréta és Görögország	Európa egyéb részei
9000 után	legrégibb városi települések							
...5000		Babilónia benépesedése						
...3000		sumér vitorlások a Perzsa-öbölben; Dilmun (Bahrein-sz.) és Oman	3000–1500 körül: az Indus-kultúra fő korszaka			3000 körül: az egyiptomiak első hajóútja Bübloszba		
		Kereskedelmi kapcsolatok Indiáig (az Indus-kultúra területéig)	Kereskedelmi kapcsolatok Sumérral			2700 körül: az első hiteles flottaexpedíció Cédrus-országba Sznofru uralkodása alatt		
		2500 körül: első kereskedelmi kapcsolatok Cédrus-országgal (Szíria–Libanon)				2450 körül: az első hiteles hajóút Puntba Szahuré uralkodása alatt		
		2300 körül: az akkádi I. Sargon a Földközi-tengernél				2300 körül: Horbuf több expedíciót hajt végre Dél-Núbiába		
		2240 körül: az akkádi Naram-szin, „a négy világtáj királya"						
2000						2000 körül: Henenu punti útja 2000 után: I. Szenuszert alatt megindul a núbiai arany bányászata	2000 körül: a krétaiak uralmának kezdete a Földközi-tengeren	
		1792–1750: Hammurapi, Óbabiloni Birodalom						
	1600–1200: a Hettita Birodalom kisázsiai súlyponttal						1600 után: a krétaiak eljutnak a Gibraltárig és Tartésszoszig, úgyszintén Egyiptomba	

Év i. e.	Kisázsia, Syria, Palestina	Irak és Irán	India	Közép-Ázsia	Kína és Belső-Ázsia	Egyiptom és Észak-Afrika	Kréta és Görögország	Európa egyéb részei
1500	1475 körül: a föníciaiak egyiptomi hajóútjainak legkorábbi bizonyítéka egy egyiptomi freskón	A XV. sz. közepe–a XIV. sz. eleje: a Mitanni Birodalom Észak-Mezopotámiában			XVI–XI. sz.: a San-(Jin)-dinasztia	1482–1481: a nagy punti expedíció Hatsepszut királynő parancsára		
1400	A föníciaiak a Földközi-tengeren elfoglalják a krétaiak helyét		1400 után: a vedikus árják betörései				1400 körül: a krétaiak tengeri uralmának a vége	
1300						1300 körül: egy núbiai aranybánya rajza egy I. Széti korából származó papiruszon		
	1269: II. Ramszesz szerződést köt III. Hattusilis hettita királlyal a syriai hegemóniára vonatkozóan					II. Ramszesz alatt (1290–1224) megnyitják Vadi al-Allákiban az aranybányákat		
1200	1200 körül: a „tengeri népek" inváziója						1200 körül: a mükénéi korszak vége	
	Ugarit vége							1160 körül: a föníciaiak megalapítják Gadest (Cádiz)
	1200–800 körül: a károk expedíciói a Fekete-tengerre							
	XII. sz.: a föníciaiak eljutnak Tartésszoszba							
1100		1100–605: Asszír Birodalom (Új-asszír Birodalom)			XI. sz.–221: Csu-dinasztia	1080: Unu-Ámon Bübloszba utazik		
1000							1000 körül: a görög gyarmatosítás kezdete a kis-ázsiai parton	1000–700: a szkíták előretörése Kelet-Európában a balkáni országokig
	940 körül: izraeli–judeai–föníciai utazások Ofirba				930 körül: Mu császár (Mu-vang) útja a Kukunorig			
	Sába királynője meglátogatja Salamon királyt							

Év i. e.	Kisázsia, Syria, Palestina	Irak és Irán	India	Közép-Ázsia	Kína és Belső-Ázsia	Egyiptom és Észak-Afrika	Kréta és Görögország	Európa egyéb részei
900						812: Karthágó megalapítása		
800	IX. sz. vége–609: az Urartu Birodalom (Armenia)						VIII. sz.: a nagyarányú görög gyarmatosítás kezdete	VIII. sz.–280 körülig: etruszk városállamok, etruszk tengeri uralom 384 tájáig
							760 körül: a Nápolyi öbölnél megalapítják Kümét (Cumae)	753: a monda szerint megalapítják Rómát (a helyes dátum 575)
								VIII–VI. sz.: kelta törzsek előrenyomulása Nyugat-Európában
700							700 körül: az első települések a Fekete-tenger mellett	
							660 körül: Bizánc megalapítása	
	630–625: a szkíták pusztító hadjárata Elő-Ázsián keresztül Dél-Palestináig					I. Pszammetik (664–610) alatt megalapítják az első görög kereskedelmi telepeket Egyiptomban	630 körül: Küréné (Cyrenaica) megalapítása	
							A szamoszi Kalaiosz eljut Tartésszoszba	
		612: Ninive pusztulása					610 körül: Olbia megalapítása	
600		604–562: II. Nabukodonozor: Újbabilóniai Birodalom				596–594: II. Necho parancsára a föníciaiak körülhajózzák Afrikát	600 körül: Masszalia (Marseille) megalapítása	
		Babiloni világtérkép						
		559–330: az Akhaimenidák birodalma (Perzsia)		530–330: akhaimenida szatrapiák Közép-Ázsiában		VI. sz.: a masszaliai Euthümenész Afrika északnyugati partja előtt	Anaximandrosz (611–545 körül) elkészíti az első görög világtérképet	VI. sz.: „Arisztéasz” Nyugat-Szibériáig utazik
			518 után: Szind perzsa satrapia lesz					

Év i. e.	Kisázsia, Syria, Palestina	Irak és Irán	India	Közép-Ázsia	Kína és Belső-Ázsia	Egyiptom és Észak-Afrika	Kréta és Görögország	Európa egyéb részei
			510 körül: a káriai Szkülax utazása Karüandából az Indus-vidékre					
500						500 körül: Hanno utazása az Istenek Kocsijáig	500 körül: Hekataiosz világtérképe; őt tartják az első görögnek, aki Indiába eljutott	500 körül: a karthágói Himilko eljut az Ón-szigetekre (Britannia)
							450 körül: Hérodotosz beutazza a görögök által ismert világot	
400	401–400: Xenophón „Anabaszisz"-a, Kisázsia felderítése		400 körül: Ktésziasz beszámolója Indiáról					
							A knidoszi Eudoxosz (400–340 k.) és Arisztotelész (384–332) elsőnek bizonyítják be, hogy a Föld gömb alakú	
	333: az isszoszi csata 332: Türosz pusztulása	331–330: Makedón Alexandrosz meghódítja a Perzsa Birodalmat	327–325: Makedón Alexandrosz indiai hadjárata	329–327: Makedón Alexandrosz meghódítja Közép-Ázsiát		332–331: Makedón Alexandrosz meghódítja Egyiptomot	334–324: Makedón Alexandrosz hadjáratai	
		325–324: Nearkhosz flottájának útja						
			320–185: a Maurja-dinasztia				320 körül: Dikaiarkhosz megteremti a fokhálózat alapját	310 körül: a masszaliai Pütheasz az Északi-tengeren eljut Thuléig
		312–264: a Szeleukida-dinasztia	302: Megaszthenész a Gangesz-vidéken					

Év i. e.	Kisázsia, Syria, Palestina	Irak és Irán	India	Közép-Ázsia	Kína és Belső-Ázsia	Egyiptom és Észak-Afrika	Kréta és Görögország	Európa egyéb részei
300		285 körül: Patroklész felderíti a Kaszpi-tenger egyes részeit	300 körül: maláj hajósok Dél-Indiában	300 körül: Démodamasz átlépi az Iaxartészt				
		247–i. sz. 226: a Parthus Birodalom		250–130: Greko-baktriai Birodalom				
								264–241: az első pun háború
					214: elkezdik a Nagy Kínai Fal építését			
					206–i. sz. 8: a Nyugati Han-dinasztia			
								218–201: a második pun háború
200			190–40: indiai–görög királyságok Észak-nyugat-Indiában		200 körül: megalakul a hunok „sztyeppi" birodalma (Motö)		200 körül: Eratoszthenész megméri a Földet, és elkészíti térképét	
				165: a jüecsik behatolása Közép-Ázsiába				
							150 körül: a malloszi Kratész elkészíti az első földgömböt	
								149–146: a harmadik pun háború. Róma a legerősebb állam a Földközi-tengeren
						146: Karthágó pusztulása	146: Róma befejezi Hellasz meghódítását	
						145–144: Polübiosz Afrika északnyugati partja előtt		
	126: Kisázsia nyugati része Asia néven római provinciává lesz							
							Poszeidóniosz (135–51 k.) a valóságosnál kisebbnek számítja ki a Föld nagyságát	

III. I. E. II. ÉVSZÁZADTÓL I. SZ. XV. SZÁZADIG

Év i. e.	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
			II. sz.: egyiptomi görögök a Tana-tavat tartják a Kék-Nílus forrásának		128 és 117: Csang Csien Közép-Ázsiában	128 körül: egyiptomi görögök felfedezik a Kuria-Muria-szigeteket		138–126 Csang Csien az első kínai expedícióval eljut Ferganától és Baktriától nyugatra (128)	
						120–108 körül: a küzikoszi Eudoxosz indiai utazásai Egyiptomból			
								118–115: Csang Csien második útja Közép-Ázsiába	
		112: római csapatok a Duna középső szakaszánál						115: a Nagy Selyemút születése	II. sz. vége: a Marquises-szigetek és Tahiti polinéziai benépesítése
100						100 körül: Hippalosz felfedezi a monszun törvényét, intenzív kereskedelmi utazások Egyiptomból Indiába		100 körül: elkezdődik a kínai tengerhajózás	
	96–93: Marcus Licinius Crassus eljut Cornvallba								
	77: Pompeius átlépi a Mont-Genévre-hágót			78–76: római csapatok átkelnek a Tauruson					
	58–50: Caesar meghódítja Galliát						I. sz.: kínai hajók Hátsó-India és Dél-India partjain		
	55–54: Caesar britanniai hadjáratai	55 és 53: Caesar átkel a Rajnán		53: karrhaiai (Harran) csata					
		15–9: a Felső-Duna Róma határa lesz	20: Cornelius Balbus előrenyomulása Fezzánba	25: Aelius Gallus arabiai hadjárata Maribig	I. e. I. sz.–i. sz. IV. sz.: Kusan Birodalom	I. sz. 2. fele: a kusánok megkezdik ÉNy-India meghódítását		I. e. 25– i. sz. 220: a Keleti Han-dinasztia	I. sz.: kínai krónikák először említik Japánt
		12: Drusus flottaexpedíciója a Fríz-partra							

Év i. e.	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
		9: Drusus a Majna-vidékről eléri az Elbát	Iuba, Mauretania királya (i. e. 25–i. sz. 25) felfedezi a Kanári-szigeteket						
i. sz.	5: Tiberius flottája eléri Jyllandot és az Oslói-fjordot	5: Tiberius flottájának utazása az Elba torkolatáig							
						18 körül: nyugaton Sztrabón először említi a Bengál-öblöt			
									57: japán követség Kínában
		50 körül: a rómaiak ismereteket szereznek a Keleti-tengerről				50 kö.ül: taprobanéi követség Rómában			
		65 körül: egy római lovag Samlandon						65: az első buddhista közösségek Kínában	
								100 előtt: Alexandrosz görög kereskedő eljut a Kína déli határán levő Kattigara kikötőbe	
	84: Agricola flottájának utazása Skócia északi csúcsáig		90 előtt: görög kereskedők Akszumban (Etiópia)	97: Kan Jing Kína követeként eljut Mezopotámiáig		90 körül: „Periplus Maris Erythraei"	A „Periplus" ismeri Hátsó-India partjait Burmától Malakáig		
100		107: Dácia római provincia	100 körül: Diogenész a Fehér-Nílus forrás-vidékén					100 körül: Maesz Titianosz felkutatja a Kínába vivő szárazföldi utakat	
			100 után: Dioszkorosz a kelet-afrikai parton eléri a Praszon-(Delgado)-fokot						
			100 után: Septimius Flaccus előrenyomul a Szaharában						

Év	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
			Iulius Maternus eléri Szudán középső részét						
									124: polinéziaiak benépesítik Hawaiit
				114–117: Traianus császár előrenyomul a Perzsa-öbölig					
			160 körül: Klaudiosz Ptolemaiosz alexandriai tudós világképe						
								166: római „követség" Kínában	
200							III. sz.: DK-Ázsia „indializálódásának" legkorábbi írásos bizonyítékai		
								IV. sz.: az első (iszlám előtti) arab telep Kuancsuban	IV. sz.: Polinéziaiak a Húsvét-szigeteken
300						320–500 körül: a Gupta-dinasztia			
400			–		400 körül: Fa Hszien átutazik a Tarimon	400 után: Fa Hszien kínai zarándok Indiában és Ceylonban	414: Fa Hszien Szumátrán	399–414: Fa Hszien utazása	
500	550 körül: Szt. Brandanus hajóútjai		525 körül: Koszmasz a Vörös-tengernél és ÉK-Afrikában			525: Koszmasz Indiában és Ceylonban			
					569–571: Zimarkhosz tiensáni utazása				
600								618–907: a Tang-dinasztia	
				622: Hedzsra					
								629–645: Hszüan-cang indiai utazása	
				637–651: az arabok meghódítják Iránt	630 körül: Hszüan-cang Közép-Ázsiában	630 után: Hszüan-cang kínai zarándok Indiában	VII. sz.: arab telepek Szumátra ny-i partján		

Év	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
	670 körül: írek a Feröer-szigeteken és 795 után Izlandban				651: az arabok meghódítják Mervet (Mary), 674-től egész Közép-Ázsiát	680 táján: Jin Csing Indiában	671–695: Ji-csing kínai buddhista többször is megfordul Szumátrán	651: arab követség Csanganban	650 körül: a rarotongai Ui-te-Rangiora eljut Antarktisz vizeire
700	711: az arabok Spanyolországban megsemmisítik a nyugati gótok birodalmát		700 körül: Ománi arabok benépesítik Zanzibárt			712: az arabok meghódítják Sindhet			
	732: a tours-i és poitiers-i csata		734: hadjárat Marokkóból Szudánba	731–798: Juszuf Jakub					
				762: Bagdad megalapítása					
800	800 körül: első normann hídfők az európai szárazföldön			800 körül: Nagy Károly követsége Bagdadban					
	829–855: Angsgar térítő útjai Svédországba				845 körül: Sallam tolmács a Nagy Selyemúton				
	860 körül: a normannok felfedezik Izlandot, 874-ben elkezdenek letelepülni	860 körül: a varjágok Novgorodban, 882 körül Kijevben				883: a sherborne-i Sigelmus angolszász püspök indiai utazása		IX. sz.: Szulejman és Ibn Vahad kereskedők Kínában	
	875 körül: Ottar az európai Északi-fokot megkerülve az Északi-Dvina torkolatánál	880 körül: Wulfstan az Északi-tengeren eljut Trusoig, a Visztula torkolatához		820–912: Ibn Khordadbih		IX. sz. vége: Szindbad, a tengerész		838–847: Ennin japán szerzetes Kínában	

Év	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
–								878–879: az „idegenek" első elűzése a 874–884-es parasztháború alatt	
900									
		922: Ibn Fadlan a Volgánál és a Kámánál	Maszúdi leírja Afrika keleti partját	Maszúdi (megh. 956)			Maszúdi beszámol a Maláj-szigetvilágáról		Maszúdi a Csendes-óceán „1900 szigetéről" beszél
		970 körül: Ibrahim ibn Jakub Közép-Európában							
		973: arab követség I. Ottó udvarában		973–1048: al-Biruni					
	982: Vörös Erik felfedezi Grönlandot, betelepülés 986-tól			980–1037: Avicenna					
1000	1000: Leif Eriksson vinlandi útja, a normannok elsőnek fedezik fel Amerikát								1000 körül: a polinéziaiak megkezdik Új-Zéland első betelepítését
		XI. sz.: novgorodiak a Pecsora vidékén	XI. sz.: az arabok ismerik a nyugat-szudáni kereskedelmi útvonalakat						
				1096: a keresztes hadjáratok kezdete					
1100	XI. v. XII. sz.: orosz pomorok elérik a Medve-szigetet és a Svalbard-szk.-et			1106–1108: Danyiil orosz apát palestinai utazása					
				1140 táján: Idriszi világképe					

Év	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
			1170 körül: tudelai Benjamin Etiópiában és a Nílusnál	1166–1173: tudelai Benjamin eléri a Perzsa-öblöt és a Vörös-tengert					
	1194: a normannok a Spitzbergákon								
1200		1204: a keresztes hadak feldúlják Konstantinápolyt (4. hadjárat)			1206: Dzsingisz kán megalapítja a Mongol Birodalmat				
		1223: az első mongol (tatár) hadjárat orosz fejedelmek ellen			1218–1221: a mongolok meghódítják Közép-Ázsiát			1215: Dzsingisz kán meghódítja Pekinget	
		1240: Batu kán feldúlja Kijevet							
		1241–1242: Batu kán hadjáratai Lengyelország, Magyarország és Morvaország ellen			1245–1247: Carpini követségben Mongóliában				
					1253–1255: Rubruk követségbe utazik Karakorumba				
					1260 körül: N. és M. Polo Közép-Ázsiában			1260: N. és M. Polo Kínában	
				1721–1295: a Polo fivérek Kínába utaznak				1275–1292: Marco Polo Kínában	Marco Polo Japánról (Zipangu) és a „keleti" tengerről hall
						1292: Marco Polo az indiai vizeken	1292: Marco Polo Jáván és Szumátrán		
			1291: a Vivaldi fivérek Afrika nyugati partja előtt					1292–1330 körül: G. Monte Corvino Kínában	
1300			1310: I. Abu Bakari mali uralkodó hajóexpedíciója az Atlanti-óceánon						

Év	Nyugat- és Észak-Európa (Amerikával együtt)	Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa	Afrika	Nyugat-Ázsia (Iránnal együtt)	Közép- és Belső-Ázsia	India és az Indiai-óceán	Délkelet-Ázsia	Kína	Japán és Óceánia
			1312 és 1341 között: genovaiak felfedezik a Kanári-szigeteket és Madeirát			1318–1330: Odorico de Pordenone ázsiai utazása		1338–1345: G. de Marignola kínai utazása	
		1332: Ibn Battúta a Volgánál	1325–1349: a marokkói Ibn Battúta világutazása				1345: Ibn Battúta a Nagy Szunda szigeteken és Kínában		
			1330 körül: a mali Kankan Musa Egyiptomban és Arábiában			1333–1343: Ibn Battúta Indiában			1350 körül: a polinéziaiak „nagy flottája" kikötött Új-Zélandban
				1340 körül: „A szárazföldi utak Kínába" c. utazási kézikönyv – szerzője F. B. Pegolotti					
			1352–1354: Ibn Battúta Nyugat-Szudánban						
					1370–1405: Timur uralkodása, aki Szamarkand központtal birodalmat alapít				
1400			1405–1413: Anselm d'Ysalguier a Nigernél		1404: Clavijo mint kasztíliai követ Szamarkandban	1405–1433: a kínai Cseng Ho tengeri expedíciói Indiába, Kelet-Afrikába és a Vörös tengerig			
			1416: megkezdődnek a portugál hajóutak a nyugat-afrikai part mentén Tengerész Henrik alatt						
				1419–1444: Niccolo dei Conti délkelet-ázsiai és kínai utazása					
			1447: Malfante Tuatosában						
		1453: a törökök elfoglalják Konstantinápolyt		1466–1472: Nyikityin kereskedő utazása Indiába					
			1469: Benedetto Dei Timbuktuban						

FONTOSABB FELHASZNÁLT IRODALOM

Becker, W.: Vom alten Bild der Welt. Leipzig 1969

Bernal, J. D.: Die Wissenschaft in der Geschichte. Berlin 1961

Davidson, B.: Alt-Afrika wiederentdeckt. Berlin 1963

Herrmann, A.: Marco Polo. Am Hofe des Grosskhans. Leipzig 1949

Herz, H.: Morgenland – Abendland. Leipzig 1963

Jacobi, B.: Tore, Tempel und Paläste. Leipzig 1961

Jacobi, B.: Verweht und ausgegraben. Leipzig 1964

Kahlke, H.-D.: Ausgrabungen auf vier Kontinenten. Leipzig, Jena, Berlin 1967

Klengel, H.: Geschichte und Kultur Altsyriens. Leipzig 1967

Krämer, W.: Die Entdeckung und Erforschung der Erde. 4. Aufl. Leipzig 1967

Kratochvil, M. V.: Entdecker und Eroberer. Berlin 1965

Löwe, G. und Stoll, H. A.: Die Antike in Stichworten. Leipzig 1966

Nikitin, A.: Die Fahrt des Afanassi Nikitin über die drei Meere in den Jahren 1466–1472. Hg. von K. Stöhlin. Leipzig o. J.

Sebastian, K.: Gang durch versunkene Städte. Leipzig 1968

Weltgeschichte in Daten. Berlin 1965

Weltgeschichte in zehn Bänden. Berlin 1963 ff.

Weltgeschichte. Die Länder der Erde von A–Z. (Kleine Enzyklopädie) Leipzig 1964

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

B

C

Cs

D

E

F

G

H

I

Iambulosz – 41, 48

J

K

N

Ny

O

Ö

P

Q

R

S

Sz

T

U

V

W

Y

Z

TARTALOM

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Surányi Éva
A fordítást az eredetivel egybevetette Hollós Alfrédné
A borító és a kötésterv Réber László munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Kun Gábor
A szedést 1976. XI. 11-én kezdték meg
Megjelent 1977. VII. 20-án, 48 000 példányban
Terjedelme 21,6 (A/5) ív
76.1349|1|3351 – Zrínyi Nyomda Budapest.
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató